

ANADOLU AKADEMİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-5471

Yıl 5 Sayı 1

Mart - 2023

ANADOLU AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-5471

Cilt 5 / Sayı 1 / Mart 2023

İMTİYAZ SAHİBİ

Doç. Dr. Mustafa KARACA

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Baş Editör

Doç. Dr. Mustafa Karaca / Anadolu Üniversitesi – Editör

Prof. Dr. Özgür Demirtaş / Kayseri Üniversitesi – Teknik Editör

Doç. Dr. Kürşad Emrah YILDIRIM / Anadolu Üniversitesi - Editör

Öğr. Gör. Dr. Eser GEMİCİ / Anadolu Üniversitesi - Editör

Öğr. Gör. Dr. Caner ÇAKIR / Ahi Evran Üniversitesi - Editör

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Yayın Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Mustafa Karaca / Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Özgür Demirtaş / Kayseri Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşad Emrah YILDIRIM / Anadolu Üniversitesi

YAZI VE REDAKSİYON KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi BOZKURT /Anadolu Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Eser GEMİCİ / Anadolu Üniversitesi

INDEX COPERNICUS CiteFactor
INTERNATIONAL Academic Scientific Journals

Google
scholar

asos
akademia sosyal bilimler indeksi

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. A. Asuman Akdoğan Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. A. Emre Demirci Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Anık Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver Tengilimoğlu Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Turan Demirel Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Farzand Ali Jan COMSATS Institute of Information Technology
Prof. Dr. Nilsun Sarıyer Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin Güz E. Öğretim Üyesi
Prof. Dr. N. Öykü İyigün İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Raci Taşçıoğlu Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Aydoğan Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. K. Özkan Ertürk Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan Güllü Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kubilay Özyer Gaziosman Paşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mahir Nakip Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Başar Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Marangoz Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sezai Türk Hacı Bayram Veli Üniversitesii
Prof. Dr. Mehmet Şükrü Akdoğan E. Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Metin Işık Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammad Zia-Ur-Rehman National Defence University
Prof. Dr. Murat Ercan Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür Demirtaş Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar Salman Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir Rashid University of Salford
Prof. Dr. Ümit Arklan Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut Arslan Piri Reis Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Öksüz İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin Diker Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşad Emrah Yıldırım Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mahir Hamidov AMEA Z. Bünyadov Serqşünaslıq İnstitut-Azerbaycan
Doç. Dr. Mustafa Karaca Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Rızvan Sulejmani Universiteti Nënë Tereza
Doç. Dr. Sema Polatçı Gaziosman Paşa Üniversitesi
Doç. Dr. Usman Ghani American University of Sharjah
Doç. Dr. Vasilis Leontitsis Brighton University UK-İngiltere
Doç. Dr. Zülfiye Acar Şentürk Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah Aydemir Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Geylan Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi A. Bahadır Darı Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ataullah Shah Allama Iqbal Open University
Dr. Eser Gemici Anadolu Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VALUE-ADDED AGRICULTURE INDICATORS FOR POLOND AND TURKEY <i>Nilcan MERT / Özlem EŞTÜRK</i>	1-14
ÇÖZÜM ODAKLI KARIYER PSİKOLOJİK DANIŞMA YAKLAŞIMININ TÜRK KÜLTÜRÜNE UYGULANABİLİRLİĞİ <i>Muhammed Emir AKYOL</i>	15-21
HEMŞİRELERDE MERHMET YORGUNLUĞUNUN YORDAYICISI OLARAK BİLİŞSEL DEĞERLENDİRME, POZİTİF/NEGATİF DUYGULAR <i>Mahmut EVLİ / Ömer ÖDEK / Nuray ŞİMŞEK</i>	22-33
LEVERAGING SPORTS FOR PUBLIC DIPLOMACY OUTCOMES: THE CASE OF QATAR'S FIFA WORLD CUP 2022 <i>Alioune Aboutalib LÔ</i>	33-49
ÖĞRETMENLERİN COVID-19 AŞISINA YÖNELİK TUTUMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ <i>Süleyman GİRGİN / Zülfer ERDEM / Mehmet TUNA</i>	50-61
ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ <i>Ceren AYDEMİR / Veynel TÜFEKÇİ</i>	62-70
ÖRGÜTSEL ADALETİN ÖRGÜTSEL MUHALEFETE ETKİSİNİN CHAİD ANALİZİ VE YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE İNCELENMESİ <i>Mustafa ŞEKER / N. Ozan AKDENİZLİ / Canan URAT / Fatma HALAVUK</i>	71-93
THE EFFECT OF FLUCTUATIONS IN EXCHANGE RATE AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT ON TOURISM INCOME: EVIDENCE FROM TÜRKİYE <i>Muharrem Selim KARAMAN / Nuri HACIEVLİYAGİL</i>	94-116
TÜRKÇE FELSEFE SÖZLÜKLERİNDE RASYONALİZM NEDİR? <i>Mesut İRDE</i>	117-124
TÜRKİYE, İSPANYA VE KANADA SAĞLIK SİSTEMİ VE GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ <i>Memiş KARACA</i>	125-151
ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE KONSTRÜKTİVİZM TEORİSİ - AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME <i>Murat ERCAN / Nuray ALTINDAĞ</i>	152-161
AKTİVİST OLUŞUMLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIMINDA HALKLA İLİŞKİLER MODELLERİ VE DİYALOGİK İLKELERİN KULLANIMI: AMNESTY TÜRKİYE VE AMNESTY İNGİLTERE ÖRNEĞİ <i>Yasemin DURMUŞ</i>	162-177

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VALUE-ADDED AGRICULTURE INDICATORS FOR POLOND AND TURKEY

*Nilcan MERT¹
Özlem EŞTÜRK²*

Abstract

The agricultural sector creates added value for the country's economy by supplying raw materials to the industry, as well as the supply of foodstuffs necessary for nutrition. Value added refers to the difference between the monetary value of goods and services produced and the inputs used in production. In this study, the determinants of agricultural value added in Poland and Turkey for the period 1995-2018 were analyzed. In the study, while value added agriculture constituted the dependent variable, individual GDP, gross capital formation, ratio of agricultural land constituted the independent variables. An 1% change in agricultural land and GDP per capita changed value added agriculture in the same direction by 0.0643% and 2.8223% for Poland, respectively. On the other hand, an 1% change in gross capital formation changed value added agriculture by 0.0498% in the opposite direction. When the findings obtained for Turkey were evaluated, the agricultural land and gross capital formation coefficients were negative and statistically significant. GDP per capita coefficient was positive but statistically it was not significant. Accordingly, an 1% change in agricultural land and gross capital formation was expected to change value added agriculture per employee by 0.0365% and 0.0367% in the opposite direction for Turkey, respectively.

Keywords: Value Added Agriculture, Turkey, Poland, Cointegration

TARIMSAL KATMA DEĞER GÖSTERGELERİNİN POLONYA VE TÜRKİYE İÇİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Özet

Tarım sektörü, beslenme için gerekli olan gıda maddelerinin temininin yanı sıra sanayiye hammadde temin ederek ülke ekonomisine katma değer yaratmaktadır. Katma değer, üretilen mal ve hizmetlerin parasal değeri ile üretimde kullanılan girdiler arasındaki farkı ifade eder. Bu çalışmada, 1995-2018 döneminde Polonya ve Türkiye'nin tarımsal katma değerlerinin belirleyicileri analiz edilmiştir. Çalışmada tarımsal katma değer bağımlı değişkeni oluştururken, bireysel GSYİH, brüt sermaye oluşumu, tarım arazisi oranı bağımsız değişkenleri oluşturmuştur. Tarım arazisi ve kişi başına düşen GSYİH tarımsal katma değer üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, brüt sermaye oluşumunun tarımsal katma değer üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen uzun dönem katsayılarının Polonya için istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Tarım arazisindeki %1'lik değişim ve kişi başına düşen GSYİH, tarımsal katma değeri Polonya için sırasıyla %0,0643 ve %2,8223 oranında aynı yönde değiştirmiştir. Brüt sermaye oluşumundaki %1'lik değişim ise tarımsal katma değeri %0,0498 oranında ters yönde değiştirmiştir. Türkiye için elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, tarım arazisi ve brüt sermaye oluşum katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kişi başına düşen GSYİH katsayısı pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Türkiye için tarım arazisi ve brüt sermaye oluşumundaki %1'lik değişim tarımsal katma değeri sırasıyla %0,0365 ve %0,0367 ters yönde değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katma Değerli Tarım, Türkiye, Polonya, Kointegrasyon

1. INTRODUCTION

The agricultural sector provides added value to the country's economy by supplying the necessary raw materials for industrial production, as well as providing animal and plant foodstuffs for nutrition. Added value represents the difference between the monetary value of produced goods and services and the inputs

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nilcanmert@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4065-4768

² Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ozlemesturk@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4324-0912

used in production. From a macro point of view, the concept of value added agriculture expressed as the net production amount obtained by the difference between the sum of the outputs and the inputs in the agricultural sector. According to the United States Department of Agriculture (USDA), value added agriculture means improving the material value of the agricultural product as well as its physical condition (Lu & Dudensing, 2015). Countries battle to increase added value to increase their national income. The increase in the added value of the goods produced is important in the development of the country.

In the economic structural transformation of countries, while the share of the agricultural sector in national income decreases, the share of the industry and service sector increase. When the structural transformation processes of developed countries were examined, it was observed that the share of the agricultural sector had decreased in total production and revenue. Despite this decrease, agricultural productivity continues to increase in developed countries.

The interdependence of the agriculture and industry sectors has been gradually increased and fed each other in developed countries. In other words, as the agricultural sector develops, the industrial sector develops as well. The development in the industrial sector supports the agricultural sector. Achieving a balanced development in the economy depends on the positive interactions of these two sectors.

In addition to sectoral interactions, economic growth has an important place in ensuring agricultural development. An economic growth will increase fixed capital investment and production capacity of the country. Therefore, value added agriculture could be increased by more infrastructure investments as a result of economic growth and by proliferation of technology in agriculture.

Contribution of agriculture to economic growth is related to fast and continuous development of the agricultural sector in a country. Fixed capital investments, which results from investment increases, have a great importance in ensuring the desired development in the agricultural sector. It constitutes the main source of increased production capacity in a country. Fixed capital investments have positive economic effects on country's economy by improving technology transfer, capital accumulation, production, employment, income, stability in the balance of payments, economic development and increasing welfare (Bayraktutan & Arslan, 2008).

Fixed capital investments are one of the most important factors affecting agricultural development. It contributes to the realization of agricultural development through rapid technological changes. The purpose of fixed capital investments in the agricultural sector is to ensure the sustainability of agricultural production supply and to improve production conditions (Bahşi, 2005).

Countries with high per capita income and production can generally allocate more resources to improve education, health, service and environmental problems through technological developments and contribute to an increase in welfare (Bucak, 2021).

Agricultural land size is another factor to increase value added agriculture since soil is one of the most important natural resources of a country. Countries with large agricultural areas are advantageous in terms of agricultural production.

In our study, the effects of economic growth, fixed capital investments and quantity agricultural areas on value added agriculture will be examined Turkey and Poland comparatively.

2. AGRICULTURAL SECTOR IN POLAND AND TURKEY

Poland is a medium-sized European country with a significant land, population and economic potential. Its importance and share in the world economy is increasing due to the increase in GDP in recent years. As a result of the privatization practices, it is a country reviewing of the most direct foreign capital investments among the Central and Eastern European countries. A significant improvement was observed in the Poland's economy since the 2000s as a result of the economic policies implemented towards the transition to the free market economy after 1989. Its export-based performance, increased private consumption and increased fixed capital investments were the main dynamics of growth in the country's economy.

About 2.5% of the GDP in Poland consists of the agricultural sector (**O'Neill, 2022**). According to the data obtained from the World Bank development indicators, 8.924% of the employed population in Poland is employed in the agricultural sector as of 2020. In Poland, total agricultural land constitutes 59% of the country's surface area and arable land constitutes 76% of the total agricultural land.

Poland is an important producer for some agricultural products in Europe and the world. It ranks first in apple production in Europe and ranks second in Europe and in the world for grape, rye and raspberry production. It has an important share in potato, strawberry, onion, sugar beet, wheat, milk, pork production in Europe and in the world. The average agribusiness land size is 8.2 hectares.

As of 2021, the share of the agricultural sector in GDP is approximately 6.7% in Turkey. The agricultural sector is very important for the Turkish economy. Although the share of the agricultural sector in GDP has decreased over the years, the share of agriculture in total employment is still high with 17% (**TURKSTAT, 2021**). The average agribusiness land size approximately 6 decares.

Turkey has a high agricultural potential. It ranks first in the production and export of hazelnuts, cherries, figs and apricots in the world. While grain has the largest share in cultivated areas, industrial plants, vegetables and legume productions are also important.

Turkey and Poland, which are considered among emerging economies, show similarities in terms of agricultural structure (Figure 1). It is also possible to see many common features such as the splitted and small size of agricultural lands, the migration of the young workforce, and the elderly population employed in agriculture. Both countries had an increasing trend based on the variables evaluated in this study. Although both countries have a high potential in plant and animal production, the agricultural sector stays behind other sectors.

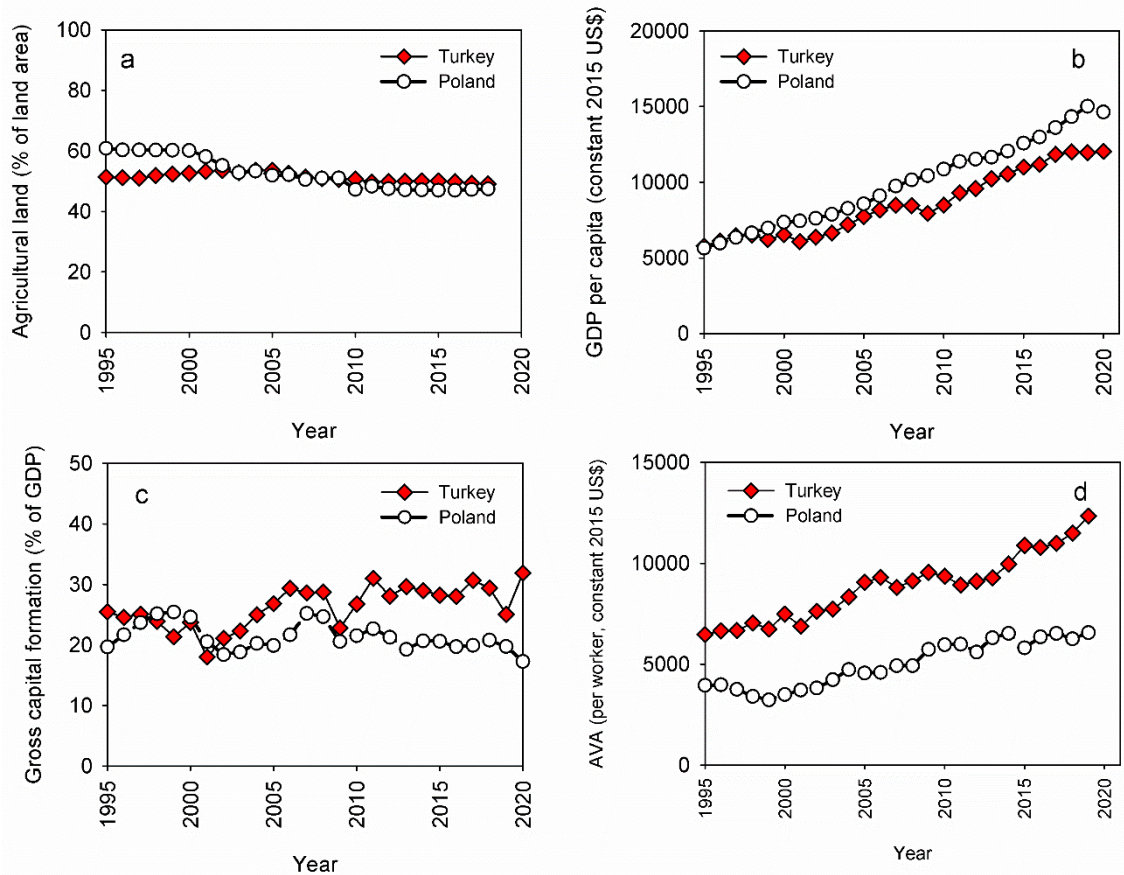

Figure 1. Agricultural Land (a), GDP Per Capita (b), Gross Capital Formation (c) and Value Added Agriculture Per Worker (d) for Turkey and Poland

3. LITERATURE REVIEW

Agriculture is very important for a country's economy. Therefore, many studies have been carried out on value added agriculture in the literature. Gardner (2005) used Granger causality analysis for 85 country groups for the years of 1961-1980 and 1981-2001 and found a strong causal relationship between value added agriculture and per capita national income. Lio and Liu (2008) applied the panel data analysis for 127 countries covering the periods of 1996-1998 and 2000-2002 they concluded that while the rule of law index increased agricultural productivity, the political stability index decreased agricultural productivity.

Erçakar and Taşçı (2011) used panel data analysis for the period of 1972-2008 for Turkey and reported that while agricultural productivity increased the nominal prices obtained by the farmer, it decreased the real prices. Ceylan and Ozkan (2013) applied panel data analysis for the European Union Member States for the periods of 1995-2007 and 2002-2007 and found that the increase in value added agriculture contributed to the increase in per capita income. Rizov, Pokrivcak, and Ciaian (2013) applied GMM regression analysis on 15 European Union member countries for the period of 1990-2008 and reported that while the incentives before the production-independent direct support aids reform affected value added agriculture negatively, the ones after the reform affected it positively.

In the study conducted by Ben Jebli and Ben Youssef (2015), panel cointegration analysis was applied for the period 1980-2011 for Algeria, Egypt, Morocco, Sudan and Tunisia reported that value added agriculture reduced carbon emissions in the long term. Asom and Ijirshar (2016) used Augment Dickey-Fuller Test, ADF Johansen cointegration test and error correction model for Nigeria for the period of 1981-2015 and concluded that value added agriculture had a positive effect on economic growth for the short and long term, however, this effect was not statistically significant. Akyol (2018) conducted a study for South Africa, Turkey, China, Brazil and Mexico for the period of 2000-2006 using panel data analysis and concluded that agricultural incentives have a positive effect on value added agriculture. Yavuzaslan and Soyyiğit (2019) applied panel data analysis method for Turkey, Brazil, Russia, India, China, Mexico and Indonesia (E-7 countries) in the period of 1996-2017 and they found bidirectional causality between the government efficiency index and value added agriculture. Çuhadar (2020) conducted a study using the System GMM model for 20 countries in the period of 200-2014. It has been stated that value added agriculture, participatory democracy and energy use had a statistically significant effect on carbon emissions. Erdinç and Aydınbaş (2021) used panel data analysis on selected 20 countries for the period of 2000-2018 and they reported a significant and positive relationship between value added agriculture and GDP per capita, gross capital formation, agricultural labor force ratio, and urbanization. However, a significant and negative relationship was found between value added agriculture and the rule of law index.

4. DATA AND METHOD

The effects of agricultural land, GDP per capita and gross capital formation on agricultural value added have been investigated comparatively within the framework of Turkey and Poland. Explanatory information of data used in the study were given in Table 1.

Table 1. Explanatory Information of Data.

	Notation	Period	Source
Agriculture, forestry, and fishing, value added per worker (constant 2015 US\$)*	AVA	1995-2018	World Bank Database
Agricultural land (% of land area)	AL		
GDP per capita (constant 2015 US\$)*	GDP		
Gross capital formation (% of GDP)	GCF		
*: The natural logarithms of the agricultural value added and per capita GDP series were taken.			

The long-run relationships between value added agriculture and agricultural land, GDP per capita, gross capital formation were examined by Johansen co-integration test techniques (Johansen, 1988, 1995). In order to perform the cointegration test, first, the stationarity properties of the individual time series were investigated. For this purpose, the traditional unit root tests ADF (Dickey & Fuller, 1981), PP (Phillips & Perron, 1988) and Lee and Strazicich (2003) test, which allows structural breaks in the model, were applied for each series.

The instantaneous change in the mean, trend or both of the series may cause a stationary series found as non-stationary by traditional unit root tests. Structural break can appear in three different ways: at intercept

(Model A), trend (Model B) and both intercept and trend (Model C). Breaks in the time series were analysed with the help of dummy variables (Mert & Çağlar, 2019). Lee and Strazicich (2003) unit root test with two breaks, based on the Lagrange Multiplier (LM) type test strategy, the break time was determined endogenously. Data generation process could be expressed as follows:

$$y_t = \delta Z_t + e_t \text{ and } e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

where Z_t , is the exogenous vector. When the exogenous variable vector Z_t was constructed taking into account two-break:

Model A: Allows two breaks at level and was defined by $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]'$ where $D_{jt} = 1$ for $t \geq T_{Bj} + 1$, $j = 1, 2$, and 0 otherwise. T_{Bj} shows the time period in which the break occurred.

Model C: Includes change in level and trend and is defined by $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]'$ where $DT_{jt} = t - T_{Bj}$ for $t \geq T_{Bj} + 1$, $j = 1, 2$, and 0 otherwise.

Model predicted according to LM strategy:

$$\Delta y_t = \hat{\delta} \Delta Z_t + \phi \hat{S}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$\hat{S}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{\delta}$, $t = 2, \dots, T$; and while $\tilde{\psi}_x$ was denoted by $y_1 - Z_1 \tilde{\delta}$, y_1 and Z_1 represent the initial values of the matrices, and $\hat{\delta}$ represented the coefficients matrix. The unit root null hypothesis was described by $\phi = 0$ and the LM test statistics were given by

$$\tilde{\rho} = T \tilde{\phi} \quad (3)$$

$\tilde{\tau} = t$ -statistic testing the null hypothesis $\phi = 0$.

While determining the breaking time, τ value, which gives the lowest t statistic, is taken into account (Lee & Strazicich, 2003, p. 1083).

The Johansen technique consists of VAR (Vector Auto Regression) estimation, which includes the differences and levels of non-stationary series. The series in the system of equations in which the Johansen cointegration analysis will be performed must be integrated of the same order I (eq. 2). The parameter matrix related to the levels of the variables includes information about the long-term properties of the model. Consider four series AVA, AL, GDP, and GCF which are stationary in their first difference. Let the vector formed by these four variables be called W ($W=(AVA, AL, GDP, GCF)$). Let assume that the vector autoregressive model (VAR) consisting of four variables as in equation (4).

$$W_t = \Pi_1 W_{t-1} + \Pi_2 W_{t-2} + \Pi_3 W_{t-3} + \dots + \Pi_p W_{t-p} + u_t \quad (4)$$

In equation (4), Π_i , ($i = 1, 2, \dots, p$) is the parameter matrix of the variables within the scope of W_{t-i} . Assuming that the variables within the scope of W_t were first-order difference stationary, the VAR model (eq. 4) could be written as the VAR model (eq. 5), including both the first differences and the levels of the series.

$$\Delta W_t = \Gamma_1 \Delta W_{t-1} + \Gamma_2 \Delta W_{t-2} + \dots + \Gamma_{p-1} \Delta W_{t-p+1} + \Pi W_{t-p} + u_t \quad (5)$$

In equation (5); Γ_i ($i = 1, 2, \dots, p-1$) is the parameter matrix of the time series in ΔW_{t-i} ; Π represents the parameter matrix of the series within the scope of W_{t-p} . The Π matrix had information about the long-run properties of the time series or model. If the rank of the Π matrix is zero, the VAR model (eq. 5) turns into a VAR model consisting of only the first differences of the series. In such a case, it was revealed that there was no long-run relationship between the series. On the other hand, if the rank of the Π matrix was one or more, it turns out that the series within the scope of W_t had linear and independent combinations, which means that there was a single or more long-run relationship between the series. The co-integration relationships between the series forming W_t were evaluated with the help of the "Trace Test" and "Maximum Eigenvalue Test" statistics. While the Trace Test the null hypothesis, which states that the rank of the Π matrix was equal to or less than r (number of cointegrating vectors), the maximum eigenvalue test statistic tests the null hypothesis, which states that the cointegrated vector is r , against its alternative, which states that it is $r+1$.

5. RESULTS

The first step of the empirical test to determine the long-run equilibrium relationship between value added agriculture (AVA) and agricultural land (AL), GDP per capita (GDP) and gross capital formation (GCF) was examining the stationarity properties of the variables to be included in the cointegration equation. The findings obtained from the ADF and PP tests of the series used in the study were reported in Table 2.

According to the unit root results presented in Table 1, all variables of value added agriculture, agricultural land, GDP per capita, and gross capital formation for Poland and Turkey were stationary at their first difference.

Table 2. ADF and Philips-Perron Unit Root Test (Level and First Difference)

		AVA	AL	GDP	GCF	
		Level				
Poland	ADF	Constant	-0.5193 (0.8702)	-1.2148 (0.6498)	-1.3435 (0.5913)	-4.2197 (0.0045)
		Constant & Trend	-2.5508 (0.3033)	-1.1811 (0.8907)	-3.0889 (0.1353)	-4.6660 (0.0077)
	PP	Constant	-0.5015 (0.8739)	-1.2148 (0.6498)	-1.3435 (0.5913)	-2.5243 (0.1230)
		Constant & Trend	-2.5267 (0.3135)	-1.1812 (0.8907)	-2.3716 (0.3831)	-2.8189 (0.2050)
		First Difference				
Poland	ADF	Constant	-3.8135 (0.0095)	-4.8638 (0.0009)	-4.6893 (0.0018)	-5.1652 (0.0007)
		Constant & Trend	-3.6284 (0.0516)	-4.9785 (0.0033)	-4.7736 (0.0069)	-4.9477 (0.0050)
	PP	Constant	-4.3001 (0.0031)	-4.8636 (0.0009)	-2.8882 (0.0629)	-5.0145 (0.0006)

	Constant & Trend	-4.1824 (0.0170)	-4.9785 (0.0033)	-2.5728 (0.2943)	-4.4966 (0.0089)	
	Level					
Turkey	ADF	Constant	-0.5775 (0.8575)	-0.2496 (0.9184)	0.0780 (0.9567)	-1.8575 (0.3451)
		Constant & Trend	-2.7806 (0.2174)	-1.6865 (0.7243)	-3.5259 (0.0623)	-3.1749 (0.1139)
	PP	Constant	-0.4092 (0.8920)	-0.4474 (0.8847)	0.0692 (0.9559)	-1.7571 (0.3910)
		Constant & Trend	-2.8464 (0.1964)	-1.6865 (0.7243)	-2.1077 (0.5148)	-3.1749 (0.1139)
	First Difference					
Turkey	ADF	Constant	-6.5377 (0.0000)	-3.4490 (0.0200)	-4.3840 (0.0025)	-6.1568 (0.0000)
		Constant & Trend	-6.3757 (0.0002)	-3.7424 (0.0405)	-3.6459 (0.0541)	-6.0295 (0.0004)
	PP	Constant	-6.5377 (0.0000)	-3.4490 (0.0200)	-4.3817 (0.0026)	-6.2578 (0.0000)
		Constant & Trend	-6.3757 (0.0002)	-3.7388 0.0408	-4.4027 (0.0108)	-6.1302 (0.0003)

Notes: Probability values are given in parentheses. The optimal lag length was determined using the Akaike Information Criteria.

In Table 3, the unit root test results of the Lee-Strazicich Test allowing for two breaks were reported. As a result of the tests applied to the level and first differences of the series, it was determined that all series were stationary at the first differences according to the Lee and Strazicich test for both Poland and Turkey.

Table 3. Lee and Strazicich Two-Break Test

		AVA	AL	GDP	GCF	
	Level					
Poland	Model A	$\tilde{\tau}$ statistic	-2.3225	-2.3805	-3.0888	-3.87**
		Break point	2008 2014	2000 2002	1999 2009	2004 2009
	Model C	$\tilde{\tau}$ statistic	-5.0093	-5.2962	-3.8989	-5.1535
		Break points	2001 2013	2001 2014	2000 2007	2000 2007
	First Difference					
Model A	$\tilde{\tau}$ statistic	-5.86***	-7.6480***	-4.1595***	-5.4125***	
	Break points	1998 2005	1999 2007	2002 2013	1999 2001	

Turkey	Model C	$\tilde{\tau}$ statistic	-6.0615*	-6.6828**	-5.0821	-7.2636***	
		Break points	1999	1999	2003	1998	
	2005		2003	2011	2006		
	Level						
	Model A	$\tilde{\tau}$ statistic	-4.0107*	-2.8258	-3.8539**	-3.89**	
		Break point	2005	2003	2000	1998	
	2010		2010	2011	2003		
	Model C	$\tilde{\tau}$ statistic	-5.9454	-5.0322	-3.7356	-5.1030	
		Break points	2003	2002	1999	2000	
	2011		2008	2013	2007		
	First Difference						
	Model A	$\tilde{\tau}$ statistic	-4.1069***	-5.1781***	-4.1006***	-5.2064***	
Break points		1998	2000	2000	2005		
	2010	2003	2009	2012			
Model C	$\tilde{\tau}$ statistic	-5.2255	-6.1565*	-4.6769	-5.7771		
	Break points	1998	2005	1999	1998		
2008		2010	2005	2009			

Notes: (*) Significant at the 10%; (**) Significant at the 5%; (***) Significant at the 1%.

Table 4. Gregory-Hansen Cointegration Test (Model 3: Level Shift with Trend)

	Poland		Turkey	
	Test Statistic	Break	Test Statistic	Break
$Z_a(\tau)$	-29.0829	1997	-26.8048	1997
$Z_t(\tau)$	-6.1990	1997	-5.0391	1997
$ADF(\tau)$	-5.5867	1998	-5.1994	2001

While the critical value for $ADF(\tau)$ and $Z_t(\tau)$ is -6.32, the critical value for $Z_a(\tau)$ is -78.87.

The existence of a long-term relationship between the variables was firstly investigated with the Gregory and Hansen (1996) test, which takes into account the single possible regime change. According to the results reported in Table 4, the null hypothesis cannot be rejected since the test statistics $Z_a(\tau)$, $Z_t(\tau)$, and $ADF(\tau)$ for both countries were calculated larger than critical values indicating there was no cointegration relationship between the variables under structural change.

Table 5. Stability Tests for VAR Models

	Poland	Turkey
	VAR (1)	VAR (1)
LM(1)	14.3509 (0.5726)	15.6715 (0.4761)
LM(2)	16.4328 (0.4232)	17.1229 (0.3777)

White Heteroskedasticity Test	163.2972 (0.4128)	140.7270 (0.8613)
Jarque-Bera Test	12.3642 (0.1357)	6.1471 (0.6308)

Notes: Probability values are given in parentheses. The optimal lag length was determined using the Akaike Information Criteria.

After finding there was no structural break cointegration relationship, the long-term relationship between the variables was investigated with the (Johansen, 1988, 1995) test, one of the traditional cointegration tests. In order to perform the Johansen cointegration test, it was necessary to determine the optimal lag length of the VAR system to be created. According to the AIC information criterion, the optimal lag length was determined as 1 for Poland and Turkey. The tests showing whether the VAR (1) models meet the stability conditions were given in Table 5. It has been determined that both models do not have autocorrelation and heteroskedasticity and show normal distribution.

In Table 6, the estimation results of equation (3), including VAR(1) for Poland and Turkey, were reported. Trace and Max-Eigen tests indicated the existence of 1 and 2 cointegration equations at the 0.05 level for Poland and Turkey, respectively. The coefficients for the cointegration vector, in which value added agriculture was the dependent variable, were given in Table 6. The results of the Johansen cointegration analysis for Poland and Turkey showed that there was a long-run relationship between value added agriculture and agricultural land, GDP per capita and gross capital formation for both countries.

Table 6. Johansen Cointegration Tests (Linear Deterministic Trend in The Data)

	Poland			Turkey		
Trace Test						
H_0	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.
$r = 0$	89.7598	63.8761	0.0001	85.0199	63.8761	0.0003
$r \leq 1$	37.9072	42.9152	0.1449	46.1158	42.9152	0.0231
$r \leq 2$	16.2556	25.8721	0.4722	21.3415	25.8721	0.1654
$r \leq 3$	4.3835	12.5179	0.6862	8.6301	12.5179	0.2044
Maximum Eigenvalue Test						
	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.
$r = 0$	51.8525	32.1183	0.0001	38.9041	32.1183	0.0064
$r \leq 1$	21.6516	25.8232	0.1618	24.7743	25.8232	0.0683
$r \leq 2$	11.8720	19.3870	0.4272	12.7113	19.3870	0.3519
$r \leq 3$	4.3835	12.5179	0.6862	8.6301	12.5179	0.2044

Notes: *, According to the Pantula principle, it was decided that the most suitable model was the model 4. Two dummy variables were used for the years 1997 and 2008.

Table 7. Normalized Cointegrating Coefficients

		AL	GDP	GCF	Trend
Cointegrated Vectors	Poland	0.0643** [8.31093]	2.8223** [3.9941]	-0.0498** [-5.4870]	-0.1027** [-4.3171]
	Turkey	-0.0365** [-4.1587]	0.1021 [0.4397]	-0.0367** [-6.0312]	-0.0231** [-3.9405]

Notes: Values in [ ] indicate t-statistics and ** denotes significance at 0.05(2-t rules).

It was determined that while agricultural land and GDP per capita had a positive effect on value added agriculture, gross capital formation had a negative effect and all long-term coefficients obtained were statistically significant for Poland. When the coefficients were examined, for Poland, it was found that an 1% change in agricultural land and GDP per capita changed value added agriculture in the same direction by 0.0643% and 2.8223%, respectively. However, an 1% change in gross capital formation changed value added agriculture by 0.0498%, in the opposite direction (Table 7).

When the findings obtained for Turkey were evaluated, the agricultural land and gross capital formation coefficients were negative and statistically significant, while the GDP per capita coefficient was found positive but not statistically significant. Accordingly, an 1% change in agricultural land and gross capital formation was expected to change value added agriculture per employee in the opposite direction by 0.0365% and 0.0367%, respectively.

Table 8. VAR Granger Causality Tests

H_0	Poland		Turkey	
	F-test	Prob.	F-test	Prob.
AL is not the Granger cause of AVA	2.8949*	0.0889	2.0356	0.1536
GDP is not the Granger cause of AVA	0.5009	0.4791	6.7011***	0.0096
GCF is not the Granger cause of AVA	0.4427	0.5058	1.8315	0.1759

Notes: (*) Significant at the 10% and (***) Significant at the 1%.

In Table 8, Granger causality analysis results obtained over the VAR models selected for both countries showed a short-term relationship between the series. According to the results, the null hypothesis of "Agricultural land was not Granger cause of value added agriculture" for Poland was rejected at 0.10 level (F=2.8949, P=0.0889<0.10). Therefore, agricultural land was the short-term cause of value added agriculture. Similarly, the null hypothesis that "GDP per capita is not Granger cause of value added agriculture" was rejected at 0.01 level (F=6.7011, P=<0.0096) for Turkey. In other words, GDP per capita was the short-term cause of value added agriculture.

6. CONCLUSION

The effect of agricultural sector in a country's overall economy is measured by the amount of value added agriculture. The activities in the agricultural sector produce the supply food of the country and create employment for a significant part of the population.

In the structural transformation processes accompanying the development of countries, it is necessary to switch from labour-intensive low technology agricultural production with low added value to an advanced technology with high added value. Value added agriculture ratios are high in developed countries in parallel with advanced industrial and technological developments. Along with economic development, high technology and fixed capital investments affect value added agriculture positively.

In this study, a long-term relationship was found between value added agriculture and agricultural land size, GDP per capita and gross capital investments according to Johansen cointegration analysis for Poland and Turkey. There was a positive relationship between value added agriculture and agricultural land size for Poland, but there was a negative relationship for Turkey.

It has been observed that the size of the agricultural land provides an advantage in the variety of agricultural products and the applicability of new technologies. A negative relationship was found for Turkey at increased value added agriculture even though arable land had been decreased in recent years. This was probably due to not using arable land at full capacity in Turkey as a results of structural problems and high input costs of agricultural sector in Turkey. When the coefficients are examined, it was found that an 1% change in agricultural land changed value added agriculture by 0.0643% in the same direction for Poland. Accordingly, an 1% change in agricultural land was expected to change value added agriculture per employee by 0.0365% for Turkey.

A positive relationship was found between GDP per capita and value added agriculture for Poland and Turkey. Gardner (2005), Ceylan and Özkan (2013), Erdinç and Aydınbaş (2021) reported similar results supporting the relationship between GDP per capita and value added agriculture. When the coefficients are examined, for Poland, it is seen that 1% change the GDP per capita changes the agricultural value added in the same direction 2.8223%. For Turkey, GDP per capita coefficient was found to be positive but not statistically significant.

A negative relationship was determined between gross capital investments and value added agriculture for both countries. It has been determined that 1% change in gross capital formation changes the agricultural value added by 0.0498%, in the opposite direction for Poland. Accordingly, 1% change in gross capital formation is expected to change the agricultural value added per employee by 0.0367%, respectively, in the opposite direction for Turkey. The approach that Poland and Turkey could develop only by industrial investments had led to the agricultural sector to be taken a backseat. Therefore, capital investments occur in non-agricultural sectors.

According to the Granger causality test results, a causal relationship was found between agricultural areas and value added agriculture in short term for Poland. On the other hand, a causal relationship was found between GDP per capita and value added agriculture in short term for Turkey.

There was a close similarity between the agricultural sector of Poland and Turkey, such as agricultural sector structure, average farm sizes and strength in the European Union market. Therefore, joint projects could be developed to increase value added agriculture.

To increase share of agriculture in GDP per capita and make this sustainable in the long run for Poland and Turkey, it is necessary to support investments in technology and digitalization to increase value added agriculture.

REFERENCES

- Akyol, M. (2018). Tarımsal teşviklerle tarımsal katma değer arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yeni endüstrileşen ülkeler için panel eşanlı denklemler sistemi analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 226-236. doi:10.23834/isrjournal.456791
- Asom, S., & Ijirshar, V. (2016). Impact of agriculture value added on the growth of Nigerian economy. *Nigerian Journal of Management Sciences: A Multi-disciplinary Edition.*, 5(1), 238-245.
- Bahşi, N. (2005). *Tarımda kamu yatırımlarının tarımsal büyüme üzerine etkileri*. (Yüksek Lisans). Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Adana.
- Bayraktutan, Y., & Arslan, İ. (2008). Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Koentegrasyon Analizi (1980-2006). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(14), 1-12. Retrieved from <http://iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2008/Cilt8/Say14/1-12.pdf>
- Ben Jebli, M., & Ben Youssef, S. (2015). The environmental Kuznets curve, economic growth, renewable and non-renewable energy, and trade in Tunisia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 173-185. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.02.049>
- Bucak, Ç. (2021). AB15 ülkelerinde ve Türkiye'de ekonomik karmaşıklık endeksi, insani gelişme endeksi ve karbon emisyonu: Panel veri analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 71-88. doi:10.18354/esam.763411
- Ceylan, R. F., & Ozkan, B. (2013). Agricultural value added and economic growth in the European union accession process. *New Medit*, 12(4), 62-71. Retrieved from <https://newmedit.iamb.it/2013/10/10/agricultural-value-added-and-economic-growthin-the-european-union-accession-process>
- Çuhadar, P. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde politik ekonomi, iklim değişikliği ve tarım ilişkisinin dinamik panel veri analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(1), 41-50. doi:10.24181/tarekoder.697179
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time-series with a unit-root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. doi:10.2307/1912517
- Erçakar, M. E., & Taşçı, H. M. (2011). Tarım ürünlerinde verimlilik-fiyat ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 171-186. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6150/82596>

- Erdiñ, Z., & Aydınbaş, G. (2021). Tarımsal katma değer belirleyicilerinin panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232. doi:10.18037/ausbd.902602
- Gardner, B. L. (2005). Causes of rural economic development. *Agricultural Economics*, 32(s1), 21-41. doi:<https://doi.org/10.1111/j.0169-5150.2004.00012.x>
- Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126. doi:[https://doi.org/10.1016/0304-4076\(69\)41685-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(69)41685-7)
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2), 231-254. doi:[https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*. Oxford: OUP Oxford.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3211829>
- Lio, M., & Liu, M.-C. (2008). Governance and agricultural productivity: A cross-national analysis. *Food Policy*, 33(6), 504-512. doi:<https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2008.06.003>
- Lu, R., & Dudensing, R. (2015). What Do We Mean by Value-added Agriculture? *Choices: The Magazine of Food, Farm, and Resource Issues*, 30(4), 229438. doi:10.22004/ag.econ.229438
- Mert, M., & Çağlar, A. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. doi:10.1093/biomet/75.2.335 %J Biometrika
- Rizov, M., Pokrivcak, J., & Ciaian, P. (2013). CAP Subsidies and Productivity of the EU Farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 537-557. doi:<https://doi.org/10.1111/1477-9552.12030>
- Yavuzaslan, K., & Soyyiğit, S. (2019). Tarımsal katma değeri etkileyen faktörler üzerİne bir inceleme: E7 ülkeleri örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 403-429. doi:10.9775/kauibfd.2019.017

ÇÖZÜM ODAKLI KARIYER PSİKOLOJİK DANIŞMA YAKLAŞIMININ TÜRK KÜLTÜRÜNE UYGULANABİLİRLİĞİ

Muhammed Emir AKYOL¹

Özet

Son dönemlerde teknolojiye hızlı değişimler, kaos, belirsizlik ve krizler işlerin içeriklerini, yapılış biçimlerini, çalışanlardan beklentileri doğrudan etkilemiştir. İş alanında yaşanan bu değişiklikler kariyer alanındaki sorunlara da yansımış; yeni sorunlarla başa çıkmada yapılandırmacı paradigmayı benimseyen yaklaşımlar işlevsel hale gelmiştir. İşlevsel hale gelen bu yaklaşımlardan birisi de çözüm odaklı kariyer danışmanlığı yaklaşımıdır. Somut, kısa, anlaşılır, çözüme odaklanan ve çabuk sonuç veren doğası sebepleriyle sıklıkla tercih edilen bu anlayışın Türk kültürel kodlarına ve Türkiye'nin mevcut şartlarına göre değerlendirilmesi bu incelemenin temel amacıdır. Literatür bulgularından hareketle yapılan değerlendirmeler sonucunda kariyer alanındaki sorunlarda çözüm odaklı yaklaşımın kullanımının uygun olduğu ve olmadığı durumlar olduğu saptanarak raporlaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çözüm Odaklı, Kariyer, Danışmanlık, Yapılandırmacılık, Türk Kültürü

THE PRACTICALITY OF SOLUTION-FOCUSED CAREER COUNSELLING IN TURKISH CULTURE

Abstract

Recent rapid changes in technology have directly affected the content, methods of operation, and expectations of employees in the face of chaos, uncertainty, and crises. These changes in the workplace have also impacted career-related problems, and approaches that adopt a constructivist paradigm in dealing with new problems have become functional. One of these functional approaches is the solution-focused career counseling approach. The primary purpose of this study is to evaluate this approach in terms of Turkish cultural codes and the current conditions in Turkey, as it is often preferred due to its concrete, concise, understandable, solution-focused, and quick nature. The evaluations made based on literature findings show that there are situations where the use of the solution-focused approach is appropriate and situations where it is not, and these have been reported.

Keywords: Solution-Focused, Career, Counselling, Constructivism, Turkish Culture

1. GİRİŞ

Kaos, belirsizlik, hızlı değişim, krizler, uyum, kişisel anlam, öznel gerçeklik... Toplumun tüm üyeleri sıralanan bu kavramlarla ekonomi, sosyal, eğitim ve kariyer gibi birçok alanda karşılaşmaktadır. Bireyler üzerinde doğrudan etkileri bulunan bu kavramların baskın şekilde hissedildiği alanların başında kariyer gelmektedir.

Küreselleşme, teknolojiye ani ve sürekli değişimler gerek iş dünyasının gerekse çalışanların beklentilerini doğrudan şekillendirmektedir (Aysan ve Totan, 2009). Hızlı değişim, çevrenin tahmin edilemez yapısı, yapay zekâ ve otomasyon alanlarındaki ilerlemeler; işin yapılış biçimi, çalışanların sahip olması gereken nitelikleri ve iş kollarını doğrudan etkilemiştir (Lent, 2018). Çalışma hayatıyla ilişkili köklü değişiklikleri getiren bu sürecin kariyer alanına dair problemlere de yansıtacağı açıktır. 20. yy.da; ilk işini emekli olana kadar sürdürme, iş ile kişinin özelliklerinin eşleştirilmesi anlayışı yaygınken günümüzde iş değişikliklerinin daha sık gerçekleşmesi, işte anlam bulmanın önemsenmesi, kariyer başarısı için yalnızca işin gerektirdiği

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı Öğrencisi, muhammedemirakyol@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9080-6950

temel becerileri bilmenin yetmemesi, ilaveten transfer edilebilir becerilere de sahip olunmasının gerekliliği gibi durumlar söz konusudur (Öztemel, 2020).

Bireylerin kariyerleriyle ilişkili bu farklılaşmalar psikolojik danışma alanında sürdürülen yardım hizmetlerinde de değişimi beraberinde getirmiştir. Somut, nicel ve mutlak gerçekliğe dayalı anlayış yerini öznel gerçeklik ve kişisel anlamın keşfine; bağlamsal faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiği anlayışına bırakmıştır. Belirtilen bu anlayış yapılandırıcılık olarak bildirilmektedir (Kararımak ve Aydın, 2007). Terapi sürecinde danışanın kendi oluşturduğu anlamın üzerinde durma, deneyim ve bağlamsal faktörler üzerine kurgulanan öznel gerçekliğin keşfedilmesi anlayışı ön plana çıkmaktadır (Miller, 2004). Süreç içerisinde danışanın oturuma getirdiği malzeme gerçeklik filtresine sokulmadan danışanın algı çerçevesine göre ele alınmaktadır. Yapılandırıcı anlayışa göre danışan; kendi hikayesinin yazarıdır. Bilginin pasif alıcısı değil aktif oluşturucusudur (Kararımak ve Aydın, 2007). Kişinin yaşam kariyeri üzerinde aktifliğini vurgulayan ve günümüzde kariyer problemlerine dair yardım sunmada temel enstrümanlar arasında yer alan yapılandırıcı anlayış temelli birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında da çözüm odaklı kariyer psikolojik danışmanlığı yer almaktadır. Çözüm odaklı kariyer psikolojik danışmanlığı (ÇOKPD), çözüm odaklı terapi ilkelerinin kariyer alanına uygulanması olarak ifade edilebilir. Bu anlamda ilerleyen bölümde ÇOKPD'nin daha iyi anlaşılması adına çözüm odaklı terapinin özelliklerinden kısaca bahsedilecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Çözüm Odaklı Psikolojik Danışma

Steve de Shazer ve Insoo Kim Berg tarafından geliştirilen bu anlayışa göre çözüme ulaşma yolculuğunda sorunun detaylandırılıp kapsamlı şekilde analiz edilmesine ihtiyaç yoktur (Bannink, 2007). Terapi sürecinde danışan ve danışman, enerjilerinin çok kısıtlı bir bölümünü probleminin kökenini inmeye ve geçmişi irdelemeye ayırır; bunun yerine 6 oturumdan daha kısa sürecek şekilde çözüme ulaşılmaya çalışılır (Gingerich ve Eisengart, 2000). Problemi uzun uzadıya ele almayan bu yapı gereğince süreç, diğer yaklaşımlara oranla daha kısa sürmektedir (Sklare, 1997). Çözüm odaklı yaklaşımın dereceleme, istisna, mucize soru gibi ilgi çekici tekniklere sahip olması; yargılamayan, öznel gerçekliğe saygı gösteren, sorunların içinde kaybolmayı engelleyen yapısı ve tüm yaş grupları için somut – anlaşılabilir olması sebepleriyle kullanım sıklığı oldukça yaygındır (Lethem, 2002). Çözüm odaklı yaklaşımın tercih edilir bu yapısı kariyer alanındaki sorunlarda da kullanımını beraberinde getirmiştir.

2.2. Çözüm Odaklı Kariyer Psikolojik Danışması (ÇOKPD):

Modern dönemde iş dünyasının karmaşıklığı, iş – aile dengesini sağlamakta zorlanma ve işin bireylerin hayatlarıyla iç içe geçmesi gibi sebeplerle danışanlar birçok ikilemlerle karşı karşıya kalmakta; yardım süreçlerinde yapılandırıcı paradigma hüküm sürmektedir (Miller, 2004). Danışanların kariyer sorunlarında işleyen, çalışan yönleri odaklanarak pozitif değişimi sağlamayı amaç edinen ÇOKPD'de danışanın kendi anlamını oluşturması, kendisine anlamlı gelen hedefler için cesaretlendirilmesi söz konusudur. İş birliğini vurgulayan, danışanın kendi kariyerinin aktif yazıcısı olduğunu ifade eden, çözümü önceleyen ve bağlamsal faktörlerin etkisini de işin içerisine katan bu anlayışta çözümün nasıl olacağı üzerinde durulmaktadır (Miller, 2006). Danışanların kariyer problemlerini çözme potansiyellerinin

bulunduğu ifade eden ÇOKPD'nin 3 evreden oluştuğu Miller (2004) tarafından ifade edilmiştir. Buna göre *ilk evrede* danışan problemini ifade eder ve hedefinin ne olduğunu belirtir. Terapist bu evrede oturumlar sonunda elde etmeyi beklediklerin neler, oturumlarla hedeflediğin nedir gibi açık uçlu sorularla çözüme ve somut hedef oluşturmaya odaklanmaktadır. *İkinci evrede* istisna ve derecelendirme soruları yardımıyla danışanın iç kaynaklarını keşfederek kendisine yardımcı olması amaçlanır. Burada da problemin yaşanmadığı anlar var mı, bu anlarda neler farklıydı, neleri farklı yapıyordun, 0 – 10 arasında düşündüğünde hedefinle ilgili hangi noktadasın, bu noktaya seni neler getirdi, nereye ulaşmak istiyorsun, bunun için neler yapman gerekir gibi sorularla danışanın iç kaynaklarını açığa çıkartmak amaçlanır. *Üçüncü evrede* ise danışanın kaydettiği ilerlemeyi ve öğrenilenlerin hayata aktarılmasını kolaylaştıracak bir oturum sonu mesajının hazırlanması yer almaktadır (Miller, 2004).

Kariyer alanına dair güncel sorunlarla başa çıkmada başarılı sonuçlar getirdiği belirtilen ÇOKPD yaklaşımının etkililiğine dair çalışmaların oldukça sınırlı; Türkiye özelinde gerçekleştirilen çalışmaların ise çok az olduğu ifade edilmektedir (Bacanlı, 2021). Bu anlamda etkililiğine dair önemli argümanlara sahip bu yaklaşımın Türk kültürü ve Türkiye'deki mevcut şartlara göre uygunluğunun incelenmesi bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

3. TÜRK KÜLTÜRÜ VE TÜRKİYE'NİN MEVCUT KOŞULLARINA GÖRE ÇÖZÜM ODAKLI KARIYER PSİKOLOJİK DANIŞMA YAKLAŞIMININ UYGULANABİLİRLİĞİ

Bilgin (1996) danışma sürecinin kültürel faktörlerle doğrudan ilişkili olduğunu; hâkim kültürel öğretilerin terapiden beklentileri şekillendirdiğini ifade etmiştir. Bu noktada Türk kültürüne has bazı öğretilerin ve bununla bağlantılı olarak bireylerin psikolojik yardım almaya ilişkin beklentilerinin ÇOKPD yaklaşımının uygulanmasını zorlaştırıcı bazı özelliklere sahip olduğu ifade edilebilir. Türkiye'de üniversite öğrencileri ve personelleriyle yürütülen bir araştırmada katılımcıların ruh sağlığı uzmanlarından yol gösterme, ikna etme, alternatifler üretme gibi beklentiler içerisinde oldukları saptanmıştır (Türküm, Kızıltaş ve Sarıyer, 2004). Benzer bulgunun tekrar ettiği farklı bir araştırmadaysa katılımcıların Lüleci, Soylu ve Canbulat (2015) tarafından geliştirilen psikolojik danışma yardımına ilişkin beklentiler ölçeğinin yönlendiricilik boyutunda 30 üzerinden 27 puan aldıkları saptanmıştır (Koçyiğit ve Pamukçu, 2018). Yakın sonuçların elde edildiği ve kültürel bağlamda daha geniş perspektiften ele alındığı bir diğer araştırmadaysa Türk kültüründe danışanların çok az bir kısmının gamma tipi özelliklere (özerk, bağımsız ve bireysel) sahip olduğu; ağırlıklı olarak uzmanlığa, otorite figürlerinin yönlendirmesi ve direktiflerine göre hareket etme özelliklerini barındıran beta tipin özelliklerini yansıttıkları belirlenmiştir. Bunun paralelinde katılımcıların danışmanlar tarafından verilecek tavsiye ve yönlendirmelere güvendiği; terapi sürecinde danışmanın rol ve sorumluluklarının kendi sorumluluklarından daha baskın olduğunu düşündükleri ortaya çıkmıştır (Mocan-Aydın, 2000). Türk kültürüne ait bu danışan yapısı ÇOKPD yaklaşımına ve dolayısıyla yapılandırmacı anlayışın doğasıyla örtüşmemektedir. Yapılandırmacılıkta ifade edilen insan bilginin pasif bir alıcısı olmaktan çok kendi gerçekliğini, anlamını oluşturandır (Kararımak ve Aydın, 2007) anlayışı, ÇOKPD yaklaşımının uzmanlık ve yönlendirme içermeyen, esas sorumluluğun ve değişim gücünün danışanda olduğu görüşü (Miller, 2006) ve kişinin kendi hayatının uzmanı olduğu; terapistin bu süreçte bir destekçi pozisyonunda bulunduğu (Gingerich ve Eisengart, 2000) ifadeleri Türk kültüründe ifade edilen yapılarla örtüşmemektedir. Nitekim Paszkowska-Rogacz (2008) tarafından yürütülen çalışmada Polonyalı ve İngiliz

öğrencilerin danışan merkezli bir terapi beklentisi içinde oldukları; terapistten de süreç içerisinde empatik, onları aktif kılacak ve anlayacak yaklaşıma sahip olmasını umdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda batı kültürüne ait öğretilerin ÇOKPD yaklaşımının yukarıda vurgulanan yönleriyle daha çok örtüştüğü, Türk kültürünün otorite, uzmanlık ve tavsiye bekleyen danışan yapısıyla pek örtüşmediği sonucuna varılabilir.

Türk kültürünün ÇOKPD yaklaşımıyla örtüşmeyen bir başka yönü daha bulunmaktadır. Türkler yüksek düzeyde alfa özelliklere (otorite ve güce boyun eğme, eşitsizlikleri kabul etme) sahiptir. Bunun yanında katı bir kader algısı, dış güçler ve diğerlerinin her şeyi kontrol ettiği ile kendi hayatlarının başkaları tarafından belirlendiği inançlarını taşınmaktadır. Sahip olunan bu algıların bir sonucu olarak terapist uzman ve yönlendirici kişi olarak kabul edilmekte, kurtarıcı olarak görülmekte ve süreç içerisinde kendisinden tavsiyeler beklenmektedir (Mocan-Aydın, 2000). Benzer bir bulgu daha güncel tarihli bir araştırmada da tekrar etmektedir. Yorgun ve Voltan-Acar (2014) Türk danışanların terapi esnasında özgürce, bireysel olarak karar alma pratiklerinin düşük seviyede olduğu, bireysel kararlar almanın kültür içerisinde hoş karşılanmaması sebebiyle terapide yönlendirme beklentisi içerisinde oldukları bulgularına ulaşmışlardır. Mocan-Aydın (2000) ile Yorgun ve Voltan-Acar (2014)'a ait ifade edilen araştırma bulguları danışan yapısı bağlamında ÇOKPD yaklaşımının temel felsefesiyle çelişmektedir. Miller (2004) ÇOKPD yaklaşımının bağlamsal faktörleri göz ardı etmemekle birlikte danışanların kendi sorunlarını çözebilecek güce sahip olduklarını vurgulamıştır. Bu noktada boyun eğici, değişim kaynağını dışarıda gören, tavsiye ve yönlendirme bekleyen profildeki danışanlarla ÇOKPD yaklaşımın uygulanmasının güç olduğu söylenebilir. Bununla birlikte toplumun tüm bireylerinde farklı örüntülerin de görülebileceği unutulmamalıdır. Kendini tanıma, ifade etme ve anlatmaya istekli; değişimin baş aktörü olduğunu kabul eden ve kendi hayatının uzmanı olduğunu kabul eden bireylerin ÇOKPD yaklaşımına uygun olduğu söylenebilir.

Türk kültüründeki baskın anlayışların ÇOKPD yaklaşımıyla örtüşmeyen yönlerinin yanında ülke şartları ve danışan eğilimleri gerekçeleriyle ÇOKPD uygulanmasını işlevsel kılan yanlar da mevcuttur. Türkiye'de gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda psikolojik desteğe ihtiyaç duyulduğunda yardım için ruh sağlığı uzmanlarını tercih etme listenin sonlarında yer almaktadır (Topkaya ve Meydan, 2013; Kızıldağ, Demirtaş-Zorbaz, Gençtanırım ve Arıcı, 2012; Türküm, Kızıldağ ve Sarıyer, 2004). Bu veriler Türk danışanların terapiye katılımlarında ilgi çekici – tetikleyici anlayışlara ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir. Lethem (2002) çözüm odaklı yaklaşım içerisinde yer alan istisna, mucize ve derecelendirme soruları gibi tekniklerin danışanların terapi sürecine dair ilgi ve meraklarını arttırdığını ifade etmiştir. Bu anlamda ruh sağlığı uzmanından destek almanın tercih edilebilir olmasında ÇOKPD yaklaşımının kullanışlı olabileceği söylenebilir.

Türkiye'deki mevcut şartlar bağlamında değerlendirme yapıldığında, ÇOKPD yaklaşımının kullanımının oldukça işlevsel yanları bulunmaktadır. Türkiye'de kariyer problemlerine dair hizmetler psikolojik danışman istihdamının en fazla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullar üzerine gerçekleşmesi sebebiyle rehberlik servisleri tarafından yürütülmektedir. Bununla birlikte okul rehberlik servislerinin çoklu alanlarda hizmet vermeleri de bir gerekliliktir. American School Counselor Assosication (ASCA) okullarda psikolojik danışman / öğrenci ideal oranının 250'ye 1 olduğunu belirtmektedir. Ülkemizde psikolojik danışman olmayan okullar bir tarafa; bu sayının yakalanabildiği oran oldukça azdır. Bu durum literatür

temelli incelendiğinde Thompson (2002) öğrenci sayısının fazla, personel sayısının az olması sebebiyle psikolojik danışmanların etkililiğinin sınırlandığını belirtirken Tuzgöl-Dost ve Keklik (2012) benzer şekilde psikolojik danışmanların %20'sinin öğrenci sayısının fazla ve psikolojik danışman sayısının az olmasını bir problem olarak gördüklerini ifade etmiştir. Camadan ve Sezgin (2012) rehberlik hizmetlerinin önemli paydaşlarından olan idarecilerle yürüttükleri çalışmada müdürlerin okullarda daha etkin hizmet sunulabilmesi için okul psikolojik danışmanı sayısının artırılması gerektiğini düşündükleri bulgusuna ulaşmıştır. Müdürlerle yürütülen bir diğer araştırmadaysa 250-500 arasında öğrenciden sorumlu psikolojik danışmanların 750'den fazla öğrenciden sorumlu psikolojik danışmanlardan müdürler tarafından daha etkili algılandıklarını tespit etmiştir (Gündüz, İnandı ve Tunç, 2014). Kapsamlı gelişimsel rehberlik vizyonu gereğince okullarda en fazla sayıda öğrenciye ruh sağlığı hizmetinin ulaştırılması esastır (Nazlı, 2016). Bu esas ve eğitim kurumlarında sınırlı sayıda psikolojik danışman olduğu bulgusu doğrultusunda okullarda kısa süreli ve etkili yaklaşımlara ihtiyaç olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu noktada Türkiye'de kariyer alanında sunulacak ruh sağlığı hizmetlerinde ÇOKPD yaklaşımının uygulanmasının işlevsel nitelik taşıdığı söylenebilir. Stalker, Levene ve Coady (1999) tarafından belirtilen kişi başına ayrılan zaman ve kaynak maliyetinin azlığı sebebiyle çözüm odaklı yaklaşımın sıklıkla tercih edildiği, Sklare (1997) tarafından vurgulanan problemin kökenine dair derinlemesine incelemenin yapılmaması sebebiyle çözüm odaklı yaklaşımın kısa olduğu saptamaları ile Kim ve Franklin (2009) tarafından elde edilen okullarda çözüm odaklı yaklaşımla farklı akademik, kişisel ve sosyal alanlardaki sorunların 4-8 oturumda istenen sonuçları verdiğine dair metaanaliz bulgusu Türkiye'de bu yaklaşımın kullanılmasının uygun olacağı şeklinde yorumlanabilir.

Kariyer alanındaki sorunlarla başa çıkmada çözüm odaklı yaklaşımın etkili sonuçlar ortaya koyabileceğini ön gören son açıklama ise psikolojik danışmanların kuramsal eğilimleriyle ilişkilidir. Öz Soysal, Uz Baş ve Aysan (2016) tarafından yürütülen araştırmada okul psikolojik danışmanlarının, psikolojik danışma kuramlarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. 16 psikolojik danışmanın görüşlerine göre okullarda en çok tercih edilen yaklaşımlar arasında çözüm odaklı yaklaşım 2. sırada (13 katılımcı) yer almaktadır. Bu tercihin sebepleri sorulduğunda yaklaşımın somut, anlaşılır, çözüme dönük ve basit doğasının olması ile öğrenci sayısının fazlalığına bağlı olarak kısa sürmesinin işlevselliği yanıtları verilmiştir. Bu bağlamda psikolojik danışmanların kuramsal eğilimlerinin çözüm odaklı yaklaşım tarafında toplanmasının kariyer problemlerinde işlevsel bir terapi sürecini beraberinde getireceği yorumu yapılabilir.

4. SONUÇ

ÇOKPD yaklaşımının Türk kültürü ve Türkiye'nin mevcut şartlarına göre uygunluğunun değerlendirildiği bu çalışmada Türk kültüründeki otorite figürünün yönlendirmesine gereksinim duyma, salt kaderci anlayış, hayatın dış güçler tarafından yönlendirildiğine inanma, terapistin uzman gözüyle bakıp ikna edilme ve tavsiyeleri bekleme ile bireysel – özerk bir şekilde karar vermenin kültürel yapı içerisinde hoş karşılanmaması gibi özellikler sebebiyle çözüm odaklı yaklaşımın kariyer alanında kullanılmasının işlevsel sonuçlar ortaya çıkartamayabileceği söylenebilir. Bununla birlikte Türk danışmanların psikolojik yardım alma noktasındaki gönülsüzlüğünü kırmada çözüm odaklı yaklaşımın somut, anlaşılır ve ilgi çekici teknikleri sahip olması; rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin en yaygın şekilde sunulduğu okullarda kısa sürede çözüme götürecek yapıya sahip olması, psikolojik danışmanların çözüm odaklı

yaklaşımı tercih edip benimsemesi gibi sebeplerle de kariyer alanındaki sorunlarda çözüm odaklı yaklaşımların işlevsel sonuçlar ortaya koyma potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Türkiye’de, sayıca az da olsa, kariyer alanındaki problemlerin çözüm odaklı yaklaşımlarla ele alınıp başarılı şekilde nihayete erdirildiği bir çalışmaya rastlanmaktadır (Akyol ve Bacanlı, 2019). Bu anlamda kariyer problemlerinde çözüm odaklı yaklaşımın gerek bireysel gerekse grupla psikolojik danışma süreçlerinde aktif şekilde kullanımının artırılması, yaklaşımın etkililiğini test eden deneysel araştırmaların yoğunlaştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte okul ve kariyer danışmanlığı merkezlerinde yapılandırıcılığı benimseyen psikolojik danışmanlarla derinlemesine görüşmeler yapılarak yaklaşımın uygulamadaki karşılığı, avantaj ve dezavantajlarına dair detaylı bilgi sahibi olunabilir.

KAYNAKÇA

- American School Counselor Association (2018). Student to school counselor ratio. Erişim adresi: <https://www.schoolcounselor.org/asca/media/asca/home/Ratios18-19.pdf>
- Akyol, E. Y., ve Bacanlı, F. (2019). Building a solution-focused career counselling strategy for career indecision. *Australian Journal of Career Development*, 28(1), 73-79.
- Aysan, F., ve Totan, T. (2009). Constructivist career counseling and its applicability in Turkey, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 2147 – 2150.
- Bannink, F. P. (2007). Solution focused brief therapy, *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 37, 87-94.
- Bacanlı, F. (2022). Çözüm odaklı kariyer psikolojik danışması modeli. İçinde F. Bacanlı ve A. Büyükgöze-Kavas (Eds.), *Kariyer psikolojik danışmasında çağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller* (s. 150-170). Ankara: Pegem Akademi
- Bilgin, A. (1998). Danışma sürecinde danışmadan ve danışmandan beklentiler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 147 – 155.
- Camadan, F., ve Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu müdürlerinin okul rehberlik hizmetlerine ilişkin görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(38), 199 – 211.
- Gingerich, W. J., ve Eisengart, S. (2000). Solution-focused brief therapy: A review of the outcome research. *Family Process*, 39, 477-498.
- Gündüz, B., İnandı, Y., ve Tunç, B. (2014). Okul yöneticilerinin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin görüşleri: Betimsel bir çalışma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 19-34.
- Kararırmak Ö., ve Aydın, G. (2007). Yapılandırıcı yaklaşım: Çağdaş psikolojik danışma anlayışını ve uygulamalarını biçimlendiren bir güç. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 91-108.
- Kızıldağ, S., Demirtaş-Zorbaz, S., Gençtanırım, D., ve Arıcı, F. (2012). Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinin psikolojik danışma yardımı almaya ve bu yardımın sunulduğu birimlere ilişkin görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 185-196.
- Kim, J. S., ve Franklin, C. (2009). Solution-focused brief therapy in schools: A review of the outcome literature. *Children and Youth Services Review*, 31, 464-470.

- Koçyiğit, M., ve Pamukçu, B. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik danışmadan beklentileri: Cinsiyet, psikolojik yardım alma deneyimi, psikolojik yardım almaya ilişkin tutum ve kişilik özelliklerinin rolü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (4), 2148-2171.
- Lent, R.W. (2018), Future of work in the digital world: Preparing for instability and opportunity. *The Career Development Quarterly*, 66: 205-219. <https://doi.org/10.1002/cdq.12143>
- Lethem, J. (2002). Brief-solution focused therapy. *Child and Adolescent Mental Health*, 7(4), 189-192.
- Lüleci, B., Soylu, Y. ve Canbulat, N. (2015). Psikolojik danışma yardımına ilişkin beklentiler ölçeği'nin geliştirilmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(3), 313-326, <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2015.017>.
- Miller, J. H. (2004). Building a solution-focused strategy into career counselling. *New Zealand Journal of Counselling*, 25(1), 18 – 30.
- Miller, J. H. (2006). Using a solution-building approach in career counselling. In M. McMahon & W. Patton (Eds.), *Career counselling: Constructivist approaches* (pp.123-136). London, England: Routledge.
- Mocan-Aydin, G. (2000). Western models of counseling and psychotherapy within Turkey: Crossing cultural boundaries. *The Counseling Psychologist*, 28(2), 281-298.
- Nazlı, S. (2016). *Kapsamlı gelişimsel rehberlik programı*. (Altıncı baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öz Soysal, S., Uz Baş, A., ve Aysan, F. (2016). Okul psikolojik danışmanlarının psikolojik danışma yaklaşımlarına ilişkin görüşleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6(46), 53-69.
- Öztemel, K. (2020). Dördüncü sanayi devriminde çalışmanın anlamı ve kariyer psikolojik danışmanlığı. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(2), 1-24
- Paszowska-Rogacz, A. (2008). Predictors of client expectations from career counselling. *Ergonomia: An International Journal of Ergonomics and Human Factors*, 30(2), 119-133.
- Sklare, B. G. (1997). *Okul danışmanları için çözüm odaklı kısa süreli psikolojik danışma*. (Çev. D. M. Siyez, 2010). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Stalker, C. A., Levene, J. E., ve Coady, N. F. (1999). Solution-focused brief therapy one model fits all, *Families in Society*, 80(5), 468-477.
- Thompson, R. A. (2002). *School counseling: Best practices for working in the schools*. (Second edition). Brunner – Routledge: New York.
- Topkaya, N., ve Meydan, B. (2013). Üniversite öğrencilerinin problem yaşadıkları alanlar, yardım kaynakları ve psikolojik yardım alma niyetleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25 – 37.
- Tuzgöl-Dost, M. ve Keklik, İ. (2012). Alanda çalışanların gözünden psikolojik danışma ve rehberlik alanının sorunları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 389-407.
- Türküm, A. S., Kızıлтаş, A., ve Sarıyer, A. (2004). Anadolu Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi'nin hedef kitesinin psikolojik ihtiyaçlarına ilişkin ön çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(21), 15-27.
- Yorgun, A., ve Voltan-Acar, N. (2014). Gerçeklik terapisinin Türk kültürüne uygulanabilirliği: Kültür açısından eleştirel bakış. *Eğitim ve Bilim*, 39(175), 216 – 226.

HEMŞİRELERDE MERHAMET YORGUNLUĞUNUN YORDAYICISI OLARAK BİLİŞSEL DEĞERLENDİRME, POZİTİF/NEGATİF DUYGULAR

Mahmut EVLİ¹
Ömer ÖDEK²
Nuray ŞİMŞEK³

Özet

Amaç: Bu çalışma hemşirelerde bilişsel değerlendirme ve pozitif/negatif duyguların merhamet yorgunluğu ile ilişki ve etki düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yürütülmüştür.

Gereç ve Yöntem: Çalışma bir kamu hastanesinde çalışan 316 hemşire ile yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında, Kişisel Bilgi Formu, Merhamet Yorgunluğu-Kısa Ölçek (MY-KÖ), Pozitif-Negatif Duygu Ölçeği ve Bilişsel Değerlendirme Ölçeği (BDÖ) kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler olarak sayı (n), yüzde (%), ortalama ve standart sapma (SD), değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon testi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışma sonucunda hemşirelerde pozitif duygular ile merhamet yorgunluğu arasında negatif, birincil bilişsel değerlendirme ve negatif duygular ile merhamet yorgunluğu arasında ise pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (p<0.05). Ayrıca birincil bilişsel değerlendirme ve negatif duyguların merhamet yorgunluğunun yordayıcısı olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler: Bu çalışma da bilişsel değerlendirme, negatif duygular ve merhamet yorgunluğu arasında ilişki bulunmuştur. Bu bağlamda hemşirelere verilecek bilişsel yeniden yapılandırma olumlu düşünme, bilişsel ayrışma ve farkındalık gibi becerilerin kazandırılmasına yönelik danışmanlığın, merhamet yorgunluğu üzerine etkilerini inceleyen çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hemşire, Merhamet yorgunluğu, Bilişsel değerlendirme, Pozitif duygu, Negatif duygu

COGNITIVE APPRAISAL, POSITIVE/NEGATIVE EMOTIONS AS A PREDICTOR OF COMPASSION FATIGUE IN NURSES

Abstract

Aim: This study was carried out to determine the relationship and interaction levels of compassion fatigue and cognitive assessment and positive and negative emotions in nurses.

Material and Method: The study was conducted with 316 nurses working in a public hospital. Personal Information Form, Compassion Fatigue-Short Scale (MY-CI), Positive-Negative Emotion Scale and Cognitive Appraisal Scale (CAS) were used to collect data. Number (n), percentage (%), mean and Standard deviation (SD) were used as descriptive statistical methods in the valuation of the data. Correlation test was used to determine the relationship between variables. Multiple regression analysis was used for predictive evaluation.

Findings: In our study, it was found that there was a negative relationship between positive feelings and compassion fatigue in nurses, and a positive relationship between primary cognitive evaluation and negative feelings and compassion fatigue (p<0.05). In addition, it was determined that primary cognitive evaluation and negative emotions were predictors of compassion fatigue.

Conclusion: In this study, a relationship was found between cognitive appraisal, negative emotions, and compassion fatigue. In this context, it is cognitive restructuring, positive thinking, cognitive dissociation and awareness to be given to nurses related with compassion fatigue.

Key Words: Nurse, Compassion fatigue, Cognitive assessment, Positive emotion, Negative emotion

¹Assist. Professor Dr., Department of Psychiatric Nursing, Faculty of Health Science, Erciyes University, Turkey, mahmutedevli38@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5113-7619

²Specialist Nurse, Supervisor, Kayseri City Education and Research Hospital, T. C. Ministry of Health, Turkey, omr_odk@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6704-8178

³Assoc. Professor Dr., Department of Psychiatric Nursing, Faculty of Health Science, Erciyes University, Turkey, nuraysimsek@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0003-2325-791X

GİRİŞ

İnsanoğlunun başlangıcından beri var olan ve zor ya da daha kötü durumdaki bir kişi ya da gruba yönelik geliştirilen bir duygu olarak tanımlanan (Akın, 2018) merhamet, başkalarının çektiği acıyı hafifletme arzusudur (Harris & Griffin, 2015). İyi karakter özelliği olarak belirtilen hayırseverlik, tevazu ve merhamet gibi erdemlerin sağlık profesyonelleri, özelliklede hemşireler için mesleki açıdan oldukça önemli olduğu bildirilmektedir. Ayrıca merhamet ya da başkalarının iyiliği için fedakarlık etmesi hemşireliğin öne çıkan bir yönüdür (Altun, 2008).

Hemşirenin karşısındaki bireye yönelik değer verme ve refahını önemsemesi olarak bilinen merhamet ilkesi modern hemşirelik uygulamalarının temelini oluşturmaktadır (Bloom, 2017). Amerikan Hemşireler Birliği'ne (ANA 2001) göre; hemşire, tüm profesyonel ilişkilerinde, her bireyi değerleri, bireysel özellikleri ve sağlık sorunlarına göre ayırt etmeksizin sınırsız merhamet ile kişilik onuruna saygı göstermelidir (Elizabeth, 2020). Bu nedenle sağlık profesyonellerinin verdikleri bakımı kolaylaştıran en önemli değerler arasında merhamet de yer almaktadır (Dalgali ve Gürses, 2018). Hatta hastalar için bakım ve merhametin eş değer kavramları ifade ettiği belirtilmektedir (Upton, 2018).

Yapılan çalışmalarda merhamet içeren bir bakımın hasta memnuniyetini artırdığı, maliyetsiz olduğu, hasta üzerinde olumlu fizyolojik ve psikolojik etkileri olduğu ifade edilmekle birlikte (Uğurlu ve Etili, 2017), hemşireler için travmatize edici sonuçlara neden olduğu da bildirilmektedir (Peters, 2018). Bakım verdikleri hastaların yaşadıkları acı ve travmalara maruz kalan hemşirelerde, ciddi bir reaksiyon olarak belirtilen merhamet yorgunluğu ortaya çıkabilmektedir (Peters, 2018; Polat ve Erdem, 2017). Hasta hemşire arasındaki insan insana ilişkide acı çeken hastasına yönelik kurduğu empati ve özdeşim ve bunun sonucu hissedilen bu acıyı hafifletememe algısı merhamet yorgunluğuna zemin hazırlayabilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında merhamet yorgunluğunun ortaya çıkma sürecinde bilişsel değerlendirmelerin önemli olduğu düşünülmektedir. Merhamet yorgunluğuna etki eden faktörlerin araştırılması bu sorunun önlenmesine yönelik çalışmalara rehberlik etmesi açısından önemlidir.

Merhamet yorgunluğu, bakım vericinin başkalarına empati kurma ve bakım verme istekliliği sonucunda ortaya çıkan travma nedeniyle işle ilgili beceri ve enerjide azalmaya neden olan psikososyal bir tükenme olarak tanımlanmaktadır. Merhamet yorgunluğu tükenmişlik ve ikincil travmatik stres olmak üzere iki yapıdan oluşmaktadır (Figley, 2020). Hemşirenin rolü, aşırı fiziksel efor harcaması, acı ve ızdırap çeken bireylerle ilişki kurması, fazla çalışma saatleri, uzun süre personel ve kişilerarası ilişkilere dayalı bir çalışma ortamı stres ve tükenmişliği tetiklemektedir (Jennings, 2008). Ayrıca hemşirelerin çoğunluğunun orta veya yüksek düzeyde stres algıladıkları ve bu stresin merhamet yorgunluğu ile ilişkili olduğu bilinmektedir (Amin et al., 2015). Bu bilgi merhamet yorgunluğu yaşayan personelin stresle baş etme becerilerinin yetersiz olduğunu göstermektedir (Coetzee & Klopper, 2010).

Stres ve baş etme, merhamet yorgunluğu gibi bir süreç olarak değerlendirilebilir ve bu süreç de bilişsel değerlendirme ile başlamaktadır (Terzi, 2009) Bilişsel değerlendirme bireyin stres ve stres yönetimine yönelik algısal süreçlerini içeren bir kavramdır. Stres verici duruma yönelik birincil ve ikincil değerlendirme olmak üzere iki tür değerlendirmeyi içermektedir. Stresli durumun birey için ne anlama geldiği birincil değerlendirme aşamasında, bireyin algıladığı tehditle ilgili neler yapabileceğine ilişkin sahip olduğu potansiyel kaynakları değerlendirmesi ise ikincil değerlendirme aşamasında olmaktadır (Terzi, 2009). Bu değerlendirmenin kalitesi ve yoğunluğu bireylerde değişik duyguların ortaya

çıkmasına neden olmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda bireylerde tehdit algısı oluşursa genellikle korku, anksiyete ve endişe, zarar/kayıp algısı olursa da genellikle öfke, üzüntü veya suçluluk gibi duygular yaşamaktadırlar (Folkman, 2013). Bunun sonucu olarak hemşirelerde işten ayrılma, anksiyete, depresyon gibi ruhsal hastalıklar ve merhamet yorgunluğu gibi olumsuz durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu olumsuz durumlarda duyguların ve streste ilgili değerlendirmelerin yeri yadsınamaz. Ayrıca hemşirelerde merhamet yorgunluğunun zararlı etkilerini ortadan kaldırmak ya da azaltmak için altında yatan mekanizmaların ve etki düzeylerinin belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada bilişsel değerlendirme ve pozitif/negatif duyguların merhamet yorgunluğu ile ilişkisi ve merhamet yorgunluğu üzerine etki düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Araştırma Soruları

Hemşirelerde merhamet yorgunluğu, bilişsel değerlendirme, pozitif ve negatif duygular arasında ilişki var mıdır?

Hemşirelerde merhamet yorgunluğu, pozitif ve negatif duygulardan etkilenmiş midir?

Hemşirelerde merhamet yorgunluğu, bilişsel değerlendirmeden etkilenmiş midir?

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma tasarımı

Bu araştırma tanımlayıcı ilişkisel tiptedir.

Araştırmanın evreni ve örnekleme

Çalışmanın evreni *** Şehir Hastanesinde görev yapan hemşirelerden oluşmaktadır. Şehir hastanesi koronavirüs (COVID-19) salgın döneminde pandemi hastanesi olarak hizmet vermiştir. Hemşirelerin iş yükünün farklılık göstermemesi için evren-örneklem bu hastane ile sınırlı tutulmuştur. 1607 yatak kapasitesi, 413 poliklinik odası, 253 yoğun bakım ünitesiyle hizmet veren hastanede 1200 hemşire görev yapmaktadır. Örneklemi hesaplamada evreni bilinen örneklem hesaplaması yapılmış ve %95 güvenilirlikle örneklem büyüklüğü 325 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırmaya 18 yaşından büyük, herhangi bir ruhsal ya da kronik rahatsızlığı olmayan, bir yıl ve üzerinde çalışan, çalışmaya katılmayı kabul eden hemşireler dahil edilmiştir. Kayıp veriler dışlanmış ve çalışma 316 hemşire ile tamamlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veriler “Kişisel Bilgi Formu”, “Merhamet Yorgunluğu-Kısa Ölçek (MY-KÖ)”, “Pozitif-Negatif Duygu Ölçeği” ve “Bilişsel Değerlendirme Ölçeği (BDÖ)” ile COVID-19 salgını nedeniyle online Google Formlardan toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu; Araştırmacı tarafından literatüre (Pehlivan ve Güner 2017; Marcum 2018) dayanarak hazırlanan bu formda bireylerin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, mesleki yaşantılarına yönelik sorular bulunmaktadır.

Merhamet Yorgunluğu-Kısa Ölçek (MY-KÖ)

Adams ve ark. (2006) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik uyarlaması hemşirelerde Dinç ve Ekinci (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçek merhamet yorgunluğuna yönelik katılımcıların deneyimlerini ne derecede yansıttığını belirtmelerini isteyen bir öz bildirim değerlendirme

aracıdır. 13 maddeden oluşan ölçek nadiren/asla (1) ve çok sık (10) arasında değişen 10'lu likert tipindedir. İkincil travma ve mesleki tükenmişlik olmak üzere iki alt boyuttan oluşan ölçekten en düşük 13, en yüksek 130 puan alınmaktadır. Ölçekten alınan puanlar arttıkça bireylerin deneyimlediği merhamet yorgunluğu düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin Cronbach α katsayısı toplam için .87; ikincil travma alt boyutu için .74 ve mesleki tükenmişlik alt boyutu için .85 olarak bildirilmiştir (Dinç ve Ekinci, 2019).

Pozitif-Negatif Duygu Ölçeği

Watson, Clark ve Tellegen (1988) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlanması Gençöz (2000) tarafından yapılmıştır. Toplam 20 maddeden oluşan ölçek pozitif ve negatif duygu olmak üzere 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Beşli likert tipindeki ölçek değerlendirilirken “1-çok az veya hiç”, “...,” “5-çok fazla” seçeneklerini içermektedir. Pozitif ve negatif duygu alt boyutunun her biri için alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan ise 50'dir. Ölçekten alınan puanın yüksekliği kişilerin yaşadıkları duyguların yoğunluğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach α katsayısı pozitif ve negatif duygu alt boyutu için sırasıyla .83 ve .86 olarak bildirilmiştir (Gençöz, 2000).

Bilişsel Değerlendirme Ölçeği (BDÖ)

Lazarus ve Folkman (1984) tarafından geliştirilen ölçek Terzi (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 15 maddeden oluşan ölçekte birincil ve ikincil değerlendirme olmak üzere iki alt ölçek bulunmaktadır. 13 maddeden oluşan birincil değerlendirme alt boyutu stres yaratan bir durumun birey için ne anlam ifade ettiğinin değerlendirilmesini içermektedir. Bu çalışmada bilişsel değerlendirme ile pozitif negatif duyguların ilişkisi ve bu duyguların merhamet yorgunluğu üzerine yordayıcı etkisi ele alındığı için birincil değerlendirme alt boyutu kullanılmıştır. 5'li likert tipinde olan ölçek “(0) Hiç uygun değil, ..., (4) Tamamen uygun” şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilen puanlar 0 ile 52 arasında değişmektedir. Birincil Değerlendirme Ölçeği'nin Cronbach α katsayısı .90 olarak bulunmuştur (Terzi, 2009).

Verilerin İstatistiksel Analizi: Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 25 (IBM SPSS Statistics Standard Concurrent User V 25) paket programında değerlendirilmiştir. Tanımlayıcı istatistiksel yöntemler olarak sayı (n), yüzde (%), ortalama ve standart sapma (SD) kullanılmıştır. Bu çalışmada ölçüt değişken olarak merhamet yorgunluğu, yordayıcı değişken olarak pozitif/negatif duygular ve bilişsel değerlendirme tanımlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki korelasyon testi ve çoklu regresyon ile analiz edilmiştir. Tüm karşılaştırmalarda $p < 0.05$ istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Etik Açıklamalar: Koronavirüs salgınının devam etmesi nedeniyle veri formları hemşirelere Google Form üzerinden ulaştırılmıştır. Google Form'a “Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu” konulmuş ve gönüllülük olur sekmesi zorunlu kılınmıştır. Oluşturulan anket formu hemşire, sorumlu hemşire ve süpervizör hemşirelerin olduğu Whatsapp grubuna, aynı hastanede süpervizör olan çalışmacı tarafından gönderilmiştir. Çalışma için ayrıca bir Whatsapp grubu kurulmamış, hemşirelerden herhangi bir yeni bilgi istenmemiştir. Hemşirelerin iş yoğunlukları nedeniyle ve baskı altında kalmadan kendilerine uygun zamanda doldurmaları için yeterli süre verilmiştir. Veriler 19.03.2021-07.01.2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Ayrıca ***Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul'undan onay (Onay no:92/Onay Tarihi:23.02.2021) ve *** Şehir Hastanesi'nden kurum izni (Onay no:48/Onay Tarihi:16.03.2021) alınmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları: Çalışma bulgularımız bir bölge hastanesinde çalışan hemşirelerin görüşleri ile sınırlıdır. Bütün hemşirelere genellenemez. Bu çalışma pandemi döneminde yürütüldüğü için hemşirelerin iş yükünün çok olması nedeniyle bireylerin stres algıları ve bilişsel değerlendirmeleri olumsuz etkilenmiş olabilir. Bunun sonucu olarak duyguların da olumsuz etkilenmesi beklenebilir. Bu durum çalışmamızın bir diğer sınırlılığı olarak görülmektedir.

BULGULAR

Çalışmamıza katılan hemşirelerin %74.4'ü kadın, %63.9'u evli, %55.7'si çocuk sahibi ve %51.9'u sigara ya da alkol kullanmaktadır. Ayrıca katılımcıların %32'sinin çalışma süresi 1-4 yıl arasında ve aynı serviste 1-4 yıl arasında çalışanların oranı ise %72.2'dir. Hemşirelik mesleğini isteyerek tercih edenlerin oranı %61.1 iken, çalışılan servisi tercih edenlerin oranı ise %50.6'dır (Tablo 1).

Tablo 1. Hemşirelerin tanımlayıcı özelliklerine göre dağılımı (n=316)

Tanımlayıcı özellikler	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	235	74.40
Erkek	81	25.60
Medeni durum		
Evli	202	63.90
Bekar	114	36.10
Çocuk sahibi olma durumu		
Yok	140	44.30
Var	176	55.70
Toplam çalışma süresi		
1-4 yıl	101	32.00
5-9 yıl	49	15.50
10-14 yıl	69	21.80
15 yıl ve üzeri	97	30.70
Aynı servisteki çalışma süresi		
1-4 yıl	228	72.20
5-9 yıl	49	15.50
10-14 yıl	29	9.20
15 yıl ve üzeri	10	3.10

Hemşirelik mesleğini isteyerek tercih etme durumu

Evet	193	61.10
Hayır	123	38.90

Çalışılan servisi isteyerek tercih etme durumu

Evet	160	50.60
Hayır	156	49.40

Sigara/Alkol kullanma durumu

Kullanmayan	100	31.60
En az bir kere kullanan	52	16.50
Kullanan	164	51.90

Katılımcıların yaş ortalaması 33.08±8.38'dir. Merhamet yorgunluğu puan ortalamaları 70.17±25.22 (min=13.00, max=126.00)ve alt boyutlarından mesleki tükenmişlik ve ikincil travma ortalamaları sırasıyla 43.26±16.29 (min=8.00, max=80.00) ve 26.91±10.72 (min=5.00, max=50.00) dir. Katılımcıların pozitif duygular puan ortalaması 33.91±7.70 (min=12.00, max=50.00)iken negatif duygular puan ortalaması 24.25±8.60 (min=10.00, max=50.00) olarak saptanmıştır. Birincil değerlendirme puan ortalamaları ise 22.77±13.16 (min=1.00, max=52.00) olarak tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Hemşirelerin yaş ve ölçek puan ortalamaları (n=316)

Değişkenler	Ortalama±SD	Min	Max	Cronbach'salpha
Yaş	33.08±8.38	22.00	58.00	-
MYKÖT	70.17±25.22	13.00	126.00	.91
MTAÖ	43.26±16.29	8.00	80.00	.88
İTAÖ	26.91±10.72	5.00	50.00	.82
PDÖ	33.91±7.70	12.00	50.00	.86
NDÖ	24.25±8.60	10.00	50.00	.88
BDÖ	22.77±13.16	1.00	52.00	.93

*MYKÖT: Merhamet Yorgunluğu Kısa Ölçek Toplam; MTAÖ: Mesleki Tükenmişlik Alt Ölçeği; İT: İkincil Travma Alt Ölçeği; PDÖ: Pozitif Duygular Ölçeği; NDÖ: Negatif Duygular Ölçeği; BDÖ: Birincil Değerlendirme Ölçeği

Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizinde yaş değişkeninin pozitif duygularla pozitif yönde, negatif duygular ve birincil değerlendirme ile negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı ve çok zayıf düzeyde bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir(p<0.01).

Merhamet Yorgunluğu Kısa Ölçeği (MY-KÖ) puanının, negatif duygular alt ölçek puanı arasında pozitif yönde iyi düzeyde(r=0.636, p<0.01), birincil değerlendirme ile pozitif yönde zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir (r=0.394, p<0.01). MY-KÖ puanı ile pozitif duygular alt

ölçek puanları arasında ise negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı ve zayıf düzeyde bir ilişki saptanmıştır ($r=-.223$, $p<0.01$).

Tablo 3. Hemşirelerin yaş ve ölçek puan ortalamaları arasındaki ilişki (n=316)

Değişkenler	1.	2.	3.	4.	5.
1. Yaş	-				
2. MYKÖT	-.086	-			
3. PDÖ	.169**	-.223**	-		
4. NDÖ	-.160**	.636**	-.321**	-	
5. BDÖ	-.119**	.394**	-.077	.440**	-

* $p<0.05$, ** $p<0.01$, *MYT: *MYKÖT: Merhamet Yorgunluğu Kısa Ölçek Toplam; PDÖ: Pozitif Duygular Ölçeği; NDÖ: Negatif Duygular Ölçeği; BDÖ; Birincil Değerlendirme Ölçeği

Hemşirelerin pozitif duygular alt ölçeği puanı ile BDÖ puanları arasında istatistiksel bir ilişki saptanmamıştır ($p>0.05$). Ancak negatif duygular alt ölçeği puanı ile BDÖ puanları arasında pozitif yönde, istatistiksel olarak anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0.440$, $p<0.01$) (Tablo 3).

Tablo 4. Bilişsel değerlendirme ve pozitif/negatif duyguların merhamet yorgunluğuna etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları (n=316)

Değişkenler	Unstandardized		Standardized		t	p
	Coefficient	Std. Error	Coefficient			
Model 1 MY	F=78.956, R=0.658, R ² =0.432, Adjusted R ² =0.432, <0.001					
PD	-.151	.149	-.046		-1.010	.313
ND	1.652	.149	.564		11.072	.001
BD	.275	.092	.144		2.991	.003

*MY: Merhamet Yorgunluğu; PD: Pozitif Duygular; ND: Negatif Duygular; BD; Birincil Değerlendirme

Tablo 4'te hemşirelerde bilişsel değerlendirme ve pozitif/negatif duyguların merhamet yorgunluğu üzerine etkisini değerlendirmek için yapılan çoklu regresyon analiz sonuçları verilmiştir. Buna göre çoklu regresyon analiz sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır ($F_{(3,312)}=78.956$, $p<0.001$). Düzeltilmiş R²değeri 0.432'dir. Bu sonuç doğrultusunda merhamet yorgunluğundaki varyans değişimlerinin %43.2'sinin birincil değerlendirme ve pozitif/negatif duygularla açıklandığı söylenebilir. Ancak tablodaki beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler modele dahil edildiği zaman merhamet yorgunluğunu açıklamada bilişsel değerlendirme ($\beta=0.144$, $p<0.01$) ve negatif duyguların ($\beta=0.564$,

$p<0.001$) anlamlı katkısı varken, pozitif duyguların ($\beta=-0.046$, $p>0.05$) anlamlı bir katkısı olmadığı görülmektedir (Tablo 4).

TARTIŞMA

Hemşirelerin duygusal bağlılığı mesleğinin bir gereği olarak algılaması nedeniyle merhamet yorgunluğunun en çok yaşanan meslek grubu olduğu ve son zamanlarda prevalansının giderek arttığı bilinmektedir (Boyle, 2011; Hunsaker, Chen, et al., 2015). Bu tip durumların bireyler üzerinde stres oluşturduğu ve baş etmede duygusal dayanıklılığa ihtiyaç olduğu bildirilmektedir (Katz, 2019). Çalışma sonunda hemşirelerde merhamet yorgunluğunun pozitif duygularla negatif yönde ve negatif duygularla pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Buna göre hemşirelerin ilgi, heyecan, güç, heves gibi olumlu duyguları artarken merhamet yorgunluğu düzeylerinin azaldığı, suçluluk, mutsuzluk, utanç, tedirginlik gibi olumsuz duyguları arttıkça da merhamet yorgunluğu düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Çalışmada hemşirelerin merhamet yorgunluğu ile birincil değerlendirme düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Birincil bilişsel değerlendirme puanlarının artması hemşirelerin yaşadıkları olayları daha stres verici olarak değerlendirdiklerinin bir göstergesidir. Bu bağlamda hemşirelerin olaylar üzerine olumsuz değerlendirmeleri sonucunda olumsuz duyguların tetiklendiği ve bu durumun hemşirelerin merhamet yorgunluğu düzeyini artırdığı söylenebilir. Nitekim bireylerde stres etmenine yönelik olumsuz algılamaların negatif duyguları tetiklediği bilinmektedir (Folkman, 2013).

Merhamet yorgunluğunun hemşirelerin strese etkili baş etme yöntemlerini kullanmadığında ortaya çıkması daha olası bir durumdur (Coetzee & Klopper, 2010). Baş etme becerilerinin oluşturulmasında ilk basamak olan birincil değerlendirme bilişsel bir süreç olup bireyin algıları ile yakından ilgilidir (Terzi, 2009). Algıların duygularla ve duyguların düzenlenmesi ile ilişki olduğu ve her ikisinin davranışları şekillendirmede etkili olduğu bilinmektedir (Sumbas ve Erdemir, 2021; Wright, et al., 1990). Dolayısıyla olumsuz bilişsel değerlendirme ve olumsuz duygular hemşirelerin merhamet yorgunluğu için önemli yordayıcılar olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda çalışmamızın ikinci ve üçüncü sorularının cevabına yönelik olarak birincil değerlendirme ve negatif duyguların merhamet yorgunluğunun önemli yordayıcıları olduğunu söyleyebiliriz. Zeidner ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada (2013) merhamet yorgunluğunun duygulardan, baş etme stratejilerinden ve duygusal zekadan etkilendiği, duygu odaklı baş etmelerin merhamet yorgunluğunu olumsuz etkilediği bildirilmiştir. Aynı çalışmada olumsuz duyguların merhamet yorgunluğu ile daha çok ilişkili olduğu, olumsuz duyguların düzenlenmesinde etkili olan duygusal zeka ve merhamet yorgunluğu arasındaki ilişkide baş etme stratejilerinin aracı rolü olduğu bildirilmiştir (Zeidner, et al., 2013).

Bireylerin olumsuz duyguları düzenlemedeki yetersizliklerinin stresi yönetmedeki yetersizlikle ilişkili olduğu ve bunun stresin sağlık üzerindeki olumsuz etkisini artırdığı bilinmektedir (Zeidner, et al., 2013). Çalışmamızda olumsuz bilişsel değerlendirme ve negatif duyguların merhamet yorgunluğunu önemli düzeyde açıklaması bu yönüyle de dikkat çekicidir. Bu olumsuz değerlendirme ve duyguların hemşirelerin daha fazla tükenmişlik yaşamasına ve ikincil travma etkisine neden olduğu söylenebilir. Hemşirelerin olumlu bilişsel değerlendirme ve duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinin, merhamet yorgunluğu ve diğer sağlık sorunlarına karşı koruyucu olabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak hemşirelerde olumsuz bilişsel değerlendirme ve negatif duyguların artmasıyla merhamet yorgunluğunun arttığı, pozitif duyguların artmasıyla ise merhamet yorgunluğunun azaldığı saptanmıştır. Ayrıca birincil bilişsel değerlendirme ve negatif duyguların merhamet yorgunluğunun yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Bilişsel değerlendirme ve negatif duyguların kontrolü geliştirilebilir becerilerdir. Bu bağlamda hemşirelere verilecek bilişsel yeniden yapılandırma, olumlu düşünme, bilişsel ayırma ve farkındalık gibi becerilerin kazandırılmasına yönelik danışmanlık programlarının oluşturulmasına çalışma sonuçlarımızın rehberlik edeceği düşünülmektedir. Ayrıca bu tür programların merhamet yorgunluğu üzerine etkilerini inceleyen çalışmaların yapılması önerilmektedir. Yine bu değişkenler üzerine kültürel farklılıkların etkisinin ortaya çıkarılabileceği çok merkezli çalışmaların yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akın, H. Ş. (2018). The Concept of compassion and the comparison of schopenhauer's approach to compassion with the ideas of other philosophers. *Turkish Journal of Bioethics*,5(3), 126-131. doi: 10.5505/tjob.2018.07279
- Altun I. (2022 Ocak 12) Nursing Values. Editor: Leana E Callara, In: Nursing Education Challenges in the 21st Century. https://www.researchgate.net/publication/290046014_Nursing_Values
- Amin, A. A., Vankar, J. R., Nimbalkar, S. M., &Phatak, A. G. (2015). Perceived stress and professional quality of life in neonatal intensive care unit nurses in Gujarat, India. *The Indian Journal of Pediatrics*, 82(11), 1001-1005. doi: 10.1007/s12098-015-1794-3
- Bernal-Delgado, E., García-Armesto, S., Oliva, J., Sánchez Martínez, F. I., Repullo, J. R., Peña-Longobardo, L. M., ... Organization, W. H. (2018). Spain: health system review.
- Bloom, P. (2017). Empathy and its discontents. *Trends in cognitive sciences*, 21(1), 24-31. doi: 10.1016/j.tics.2016.11.004
- Boyle, D. A. (2011). Countering compassion fatigue: A requisite nursing agenda. *The Online Journal of Issues in Nursing*, 16(1). doi: 10.3912/OJIN.Vol16No01Man02
- Coetzee, S. K., & Klopper, H. C. (2010). Compassion fatigue within nursing practice: A concept analysis. *Nursing & health sciences*, 12(2), 235-243. doi: 10.1111/j.1442-2018.2010.00526.x
- Dalgali, B., &Gürses, İ. (2018). Merhametin Sağlık Hizmetlerindeki Yeri ve Önemi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 181-204.
- Dinç, S., &Ekinci, M. (2019). Turkish Adaptation, Validity and Reliability of Compassion Fatigue Short Scale. *Current Approaches in Psychiatry*, 11. doi: 10.18863/pgy.590616
- Elizabeth F. (2020, Ocak 16) Ethics and Human Rights <https://www.nursingworld.org/practice-policy/nursing-excellence/ethics/>
- Figley C. (2020, Ocak 14) Compassion Fatigue. <https://www.stress.org/military/for-practitionersleaders/compassion-fatigue>
- Folkman, S. (2013). Stress, appraisal, and coping. New York, NY, USA: Springer publishing company.

- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education. (Vol. eighth edition.). New York : Mc Graw Hill.
- Gençöz, T. (2000). Pozitifve negative duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19-26.
- Gürbüz, S., &Şahin, F. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Harris, C., & Griffin, M. T. Q. (2015). Nursing on empty: compassion fatigue signs, symptoms, and system interventions. *Journal of Christian Nursing*, 32(2), 80-87. doi: 10.1097/CNJ.0000000000000155
- Hunsaker, S., Chen, H. C., Maughan, D., &Heaston, S. (2015). Factors that influence the development of compassion fatigue, burnout, and compassion satisfaction in emergency department nurses. *Journal of nursing scholarship*, 47(2), 186-194. doi: 10.1111/jnu.12122
- Jennings BM. (2022, Ocak 8) Work Stress and Burnout Among Nurses: Role of the Work Environment and Working Conditions. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK2668/>
- Katz, A. (2019). Compassion in practice: Difficult conversations in oncology nursing. *Canadian Oncology Nursing Journal*, 29(4), 255.
- McHolm, F. (2006). Rx for compassion fatigue. *Journal of Christian Nursing*, 23(4), 12-19. doi: 10.1097/00005217-200611000-00003
- Ortega-Campos, E., Vargas-Roman, K., Velando-Soriano, A., Suleiman-Martos, N., Canadas-de la Fuente, G. A., Albendin-Garcia, L., & Gomez-Urquiza, J. L. (2019). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout in oncology nurses: A systematic review and meta-analysis. *Sustainability*, 12(1), 72. doi:10.3390/su12010072
- Peters, E. (2018). Compassion fatigue in nursing: A concept analysis. *Nursing forum*, 53(4), 466-480. doi: 10.1111/nuf.12274
- Polat, F. N., &Erdem, R. (2017). Merhamet yorgunluğu düzeyinin çalışma yaşam kalitesi ile ilişkisi: Sağlık profesyonelleri örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(26), 291-312.
- Shafipour, V., Mohammad, E., & Ahmadi, F. (2014). Barriers to nurse-patient communication in cardiac surgery wards: a qualitative study. *Global Journal of Health Science*, 6(6), 234.
- Sorenson, C., Bolick, B., Wright, K., & Hamilton, R. (2017). An evolutionary concept analysis of compassion fatigue. *Journal of nursing scholarship*, 49(5), 557-563. doi: 10.1111/jnu.12312
- Stamm, B. (2010). *The concise manual for the professional quality of life scale*. Treating Compassion Fatigue (Psychosocial Stress Series): Brunner-Routledge: New York, NY, USA, 2012.
- Sumbas, E., &Erdemir, N. (2021). Toplumsal cinsiyet algısı ile duygu düzenleme arasındaki ilişki. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (39), 117-125. doi: 10.14582/DUZGEF.2021.170
- Şirin, M., &Yurtaş, A. (2015). Hemşirelik bakımının bedeli: merhamet yorgunluğu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 123-130.
- Terzi, Ş. (2009). Bilişsel değerlendirme ölçeği'nin uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 127-141.

- Uğurlu, A. K., & Etili Aslan, F. (2017). Merhamet ve hemşirelik: merhamet ölçülebilir mi? *Türkiye Klinikleri Hemşirelik Bilimleri*, 9(3).
- Upton, K. V. (2018). An investigation into compassion fatigue and self-compassion in acute medical care hospital nurses: A mixed methods study. *Journal of Compassionate health care*, 5(1), 1-27. doi: 10.1186/s40639-018-0050-x
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). The relationship of perceptions and emotions to behavior in the face of collective inequality. *Social Justice Research*, 4(3), 229-250.
- Zeidner, M., Hadar, D., Matthews, G., & Roberts, R. D. (2013). Personal factors related to compassion fatigue in health professionals. *Anxiety, Stress & Coping*, 26(6), 595-609. doi: 10.1080/10615806.2013.777045

LEVERAGING SPORTS FOR PUBLIC DIPLOMACY OUTCOMES: THE CASE OF QATAR'S FIFA WORLD CUP 2022

Alioune Aboutalib LÔ¹

Abstract

In 2008, Qatar launched its “Qatar National Vision 2030” which aimed to transform the country into a sustainable and thriving knowledge-based economy. The Middle Eastern country aimed also to be attractive and to upgrade its global status. With this in mind, Qatar focused on Sports and Football in particular, to produce soft power, and the FIFA World Cup 2022 was the key element of this strategy. Therefore, this article analyzes Qatar’s sports diplomacy and in particular, the strategic reasons behind the host of the FIFA World Cup 2022. There is still a lack of academic studies pointing out the interesting framework of the use of sports and Football in particular, as a diplomatic tool, and the World Cup in Qatar is a case that deserves to be studied in depth. Using descriptive analysis, this article underlines the strategic objectives and tools behind Qatar’s sports diplomacy and the World Cup, by focusing on official statements, documents, speeches of Qatari leaders, and journalistic resources. The article argues that Qatar leveraged Football and the 2022 FIFA World Cup as public diplomacy tools to improve its global image. Media and broadcasting, ambassadorship, Sponsorship, the French club of Paris Saint-Germain, infrastructures and technology, and naturalizing talent were key instruments of Qatar’s Football and World Cup diplomacy.

Keywords: Sports diplomacy, Qatar, Soft Power, FIFA World Cup, Country Branding

KAMU DİPLOMASİSİ SONUÇLARI İÇİN SPORDAN YARARLANMA: KATAR'IN 2022 FIFA DÜNYA KUPASI ÖRNEĞİ

Özet

2008 yılında Katar, ülkeyi sürdürülebilir ve gelişen bilgi tabanlı bir ekonomiye dönüştürmeyi amaçlayan "Katar Ulusal Vizyonu 2030" u başlattı. Orta Doğu ülkesi aynı zamanda çekici olmayı ve küresel statüsünü yükseltmeyi de hedeflemiştir. Bu amaçla Katar, yumuşak güç üretmek için spora ve özellikle de futbola odaklanmış ve 2022 FIFA Dünya Kupası bu stratejinin kilit unsuru olmuştur. Bu nedenle, bu makale Katar'ın spor diplomasisini ve özellikle de 2022 FIFA Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmasının ardındaki stratejik nedenleri analiz etmektedir. Sporun ve özellikle de futbolun diplomatik bir araç olarak kullanılmasının ilginç çerçevesine işaret eden akademik çalışmaların eksikliği devam etmektedir ve Katar'daki Dünya Kupası derinlemesine incelenmeyi hak eden bir vakadır. Betimsel analiz kullanan bu makale, resmi açıklamalara, belgelere, Katarlı liderlerin konuşmalarına ve gazetecilik kaynaklarına odaklanarak Katar'ın spor diplomasisinin ve Dünya Kupası'nın arkasındaki stratejik hedeflerin ve araçların altını çizmektedir. Makale, Katar'ın küresel imajını iyileştirmek için futbolu ve 2022 FIFA Dünya Kupası'nı kamu diplomasisi araçları olarak kullandığını savunmaktadır. Medya ve yayıncılık, büyükelçilik, sponsorluk, Fransız kulübü Paris Saint-Germain, altyapı ve teknoloji ve yeteneklerin vatandaşlığa alınması Katar'ın futbol ve Dünya Kupası diplomasisinin kilit araçlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Spor diplomasisi, Qatar, Yumuşak Güç, FIFA Dünya Kupası, Country Branding

1. INTRODUCTION

Qatar’s diplomatic proactiveness during the recent decades logically attracts the attention of IR scholars. This small country located in the Gulf created a diplomatic paradigm that enable it to “survive” and emerge among international relations actors. In 2008, Qatar launched its “Qatar National Vision 2030” which aimed

---

¹ Ph.D. Candidate in International Relations, Istanbul Medeniyet University, ORCID: 0000-0002-4821-9242

to transform the country into a sustainable and thriving knowledge-based economy (Jewell, 2022). Qatari political leaders shaped a proactive foreign policy that not only opened opportunities to diversify the country's economy but also to strengthen its reputation and prestige. With this in mind, Qatar particularly focused on Sports and the host of sports events as diplomatic tools. The "diplomatization" of sports is not new in countries' foreign policy. The literature on this issue already emphasized the use of "ping-pong diplomacy" for the United States to restart diplomatic ties with China in the middle of the Cold War. "Cricket diplomacy" also was a tool of peacebuilding between India and Pakistan. Recently, the use of sports became more strategic for countries' reputation and international prestige. Sports are now a soft power tool that enables a nation to display its attractive values to shape the perception of others for foreign policy purposes. Football has itself potential of soft power for gathering people, showing values, promoting peace, and drawing attention, through players' and teams' performance. This article aims to analyze Qatar's sports diplomacy and in particular, the strategic reasons behind the host of the World Cup 2022. There is still a lack of literature sources pointing out the interesting framework of the use of sports and Football in particular, as a diplomatic tool, and the World Cup in Qatar is a case that deserves to be analyzed in depth. This article argues that Qatar leveraged Football and the World Cup 2022 as public diplomacy tools to reinforce its attractiveness and improve its global image. Using descriptive analysis, it underlines the strategic objectives behind Qatar's sports diplomacy and the World Cup, by focusing on official statements, documents, speeches of Qatari leaders, and journalistic resources. First, this literature analyzes the concepts of public diplomacy and sports diplomacy. Second, it examines the general framework of Qatar sports diplomacy, from the objectives expressed by Qatari leaders to the organization of international sports events. The third point focuses on Football and the 2002 Football World Cup as the main manifestation of Qatar's sports diplomacy strategy and the means used to successfully leverage this event. Media and broadcasting, sponsorships and ambassadorship, the club of Paris Saint-Germain as a vitrine, infrastructures and technology, and naturalizing talent were key instruments of Qatar's Football and World Cup diplomacy. The fourth part evaluates this strategy and the diplomatic outcomes of the 2022 FIFA World Cup.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

Sports Diplomacy can be analyzed under the umbrella of Public Diplomacy. It is conceptualized as "an element of cultural diplomacy, falling within the more general framework of public diplomacy" (Murray, 2012). Sports diplomacy swims in the strategic realm of diplomacy that enables countries to target foreign public and shape their perception. To better analyze this conceptual link, it is worth starting to examine the concept of public diplomacy across the literature.

2.1. Public Diplomacy

Public diplomacy differs from the traditional secret diplomacy that was between political leaders behind walls. Traditionally, diplomacy is used to ensure state-to-state communication, solve a conflict, or strengthen peace-building. The "new diplomacy" is less state-based diplomacy and aims to be more public; it targets foreign peoples more than foreign states and involves the engagement of civil society (Chahine, 2010). For Jan Melissen, "the basic distinction between traditional diplomacy and public diplomacy is clear: the former is about relationships between the representatives of states, or other international actors; whereas

the latter targets the general public in foreign societies and more specific non-official groups, organizations, and individuals”(Melissen, 2005). The concept of public diplomacy, first emphasized by Edmund Gullion in 1965(Chahine, 2010; Özsari, 2018), became recently more fashionable and gained a more strategic camisole. Public diplomacy is firstly the way states communicate and vehiculate information to shape the perception of the foreign public or to state their position on international issues. Manuel Castells defines it as the “diplomacy of public opinion, that is, the projection of the values and ideas of the public onto the international sphere”(Castells, 2008). Communication and information are the most important elements of public diplomacy. But the latter falls also in the realm of “soft power”. Soft power is one’s ability to coopt others through culture, political values, and foreign policy(Nye, 2004). Some scholars even confuse soft power and public diplomacy. Public diplomacy is a key instrument of soft power and “tries to attract by drawing attention” to a country’s soft potential resources “through broadcasting, subsidizing cultural exports, arranging exchanges, and so forth”(Nye, 2008). But Joseph Nye emphasized that these soft power resources such as culture, values, and policies should be attractive to the target to be effective(Nye, 1990). Public diplomacy aims to brand, strengthening a country’s global reputation, its image, and its attractiveness to endear other societies and states. Alexander L. Vuving emphasized attractiveness as more determined through the soft power currencies that are: beauty (the neat resonance that is evoked when you represent ideals, values, causes, or visions), benignity (the positive attitudes that you express when you treat people, especially when you treat the client) and brilliance (the high performance that you accomplish when you do things)(Vuving, 2009). Benignity produces sympathy from the target and depends on the positive image and action you show to. Brilliance produces consideration and appreciation from your economic and technologic success for example, and reinforces also global reputation. Indeed, states need to improve their international image to not only shape a receptive environment for their foreign policies but also to brand their nation and to attract people. In this postmodern world, power is more the ability “to win hearts and minds”(Nye, 1990) than to use of hard power traditional resources as military force, economic sanctions, payments or any other coercion tools. It is less costly and more successful nowadays for state to use their positive and attractive image to achieve their objectives of national interest. Communication and information are important to shape this global image. “Information is power”, more importantly in this era of technology. “Politics in an information age ‘may ultimately be about whose story wins’”(Nye, 2008). The management of this information to broadcast is crucial to a country's reputation and determines its credibility. As abovementioned, a state needs to shape a receptive environment abroad and this purpose depends on its global reputation.

Security issues, economic attractiveness, or tourism outcomes are now linked to a country’s soft power potential that public diplomacy leverages. Thus, states need strategic tools to improve their branding and gain visibility for their public diplomacy. Sports is one of these strategic tools falling in the field of cultural diplomacy and upon which states rely to strengthen their attractiveness and visibility.

2.2. Sports Diplomacy

Sports diplomacy is underlined across the existing literature as one element of cultural diplomacy, which belongs to the field of public diplomacy(de-San-Eugenio et al., 2017; Murray, 2012; TES Diplomacy, 2022;

Trunkos & Heere, 2017). Trunkos and Heere argued that “sports diplomacy falls under public diplomacy, which is used to improve intermediate and long-term relations between states by influencing the public abroad to accomplish foreign policy goals”(Trunkos & Heere, 2017). This definition highlights the use of sports as a tool of communication in foreign policy. Joseph Nye himself argued that “popular sports can play a role in communicating values”(Nye, 2004). The Olympic games, since Ancient Greece have been used in this standpoint, allowing countries to strengthen peaceful relations through sports and the diffusion of common values (Trunkos & Heere, 2017). It is also a tool for promoting peace and strengthening or restarting diplomatic relations. In 1971, a Ping Pong tournament in Beijing enabled the United States and China to restart their diplomatic ties decades after their dissensions on the Taiwanese issue(de-San-Eugenio et al., 2017). Henri Kissinger outlined this episode of “ping-pong diplomacy”, quoting the Chinese Prime Minister Zhou Enlai when he welcomed the American players to an official reception of this tournament: “You have opened a new chapter in the relations between the American and Chinese peoples. I am sure that your budding friendship will be supported by the majority of our peoples’. The American athletes were speechless, which led the Chinese Prime Minister to conclude with ‘don't you think so?’ that triggered a round of applause”(ESSEC Sports, n.d.; Kissinger, 2012). “Cricket diplomacy” has also emerged throughout history as a key tool in the pacification of the relations between Pakistan and India(Gilani, 2021). Kobierecki & Strożek conceive sports diplomacy as “the attempts of states to normalize relations in a manner similar to the famous ping-pong diplomacy or to communicate negative messages towards other actors, for instance by boycotting sports events”(TES Diplomacy, 2022). Indeed, the boycott of sports events was used as a tool of public diplomacy throughout the Cold War and more recently. In 1956, Western countries boycotted the Sydney Olympics due to the Soviet Union’s invasion of Hungary. The competition was also boycotted by the Arab nations of Egypt, Iraq and Lebanon after the joint British-Israel-French invasion of the Suez Channel(TRT World, 2021). In 1980, 65 nations with the United States boycotted the Olympic Games in Moscow to protest against the Soviet invasion of Afghanistan in 1979(*The Olympic Boycott, 1980*, 2008).

Nowadays, the use of sports diplomacy is more strategic and arises from the concept of soft power. Sports is one of the most successful tools to leverage a country’s soft power potential. “As a tool of soft power, sports diplomacy is an important staple of foreign policy—used by great powers or middle powers. Sports diplomacy takes many forms. Previous research has looked at different types of sports diplomacy, for example, by examining the role of the Olympics or the World Cup”(Nygård & Gates, 2013). Sport offers a framework to share international values, to expose cultural appeal and attractive assets. It is a powerful tool to “broadcast” soft power potential that is the main purpose of public diplomacy.

“Sports can be a powerful medium to reach out and build relationships...across cultural and ethnic divides, with a positive message of shared values: values such as mutual respect, tolerance, compassion, discipline, equality of opportunity and the rule of law. In many ways, sports can be a more effective foreign policy resource than the carrot or the stick,” said the former United States Ambassador to Denmark, H.E. Jim Cain(Murray, 2012).

The use of sports as a soft power tool can be summarized into three dimensions: first, it is a strategic tool to draw attention to a country’s attractive assets to strengthen its nation branding; second, it is a means to

promote national interests; third, the potential of soft power that sport itself produces, through sports events, ambassadors and institutions allow a country to boost its international prestige and reputation.

For the first dimension, Murray argued that “by employing sports as an indirect means to foreign policy ends, the image of a state’s foreign policy can change among a public from aloof, hermetic and irrelevant to one that is innovative, effective and public (and fun even)”(Murray, 2012). China particularly used the Olympic Games in 2008 and 2022 to send the world a better image than the one he reflected on before, tarnished by human rights and democracy issues. Countries can also gain more visibility through sports media. They help anchor the construction of a national brand by conditioning media production or surpassing it through new forms of production, narration, and participation(Hutchins & Rowe, 2013). Not only broadcasting gives more visibility to a country’s narrative but also, the unprecedented growth of social media strengthened this powerful asset.

The second dimension is the use of sports as a means to influence diplomatic, intercultural, social, economic, and political national interests. Sports can be leveraged as important means for economic outcomes, for example. Not only sports are currently in an economic booming but also, they enable a country to show its economic assets, attract sponsors and investors, or promote its tourism sector. Rwanda has used its partnerships with the European clubs of Arsenal and Paris Saint-Germain to promote its tourism sector through the mention of “Visit Rwanda” on their kits(Lô, 2021). That is also the case for Azerbaijan which leverages international sports events to improve its touristic attractiveness. The country hosted the inaugural European Games in 2015, the Formula 1 Grand Prix in Baku since 2017, and the final of the UEFA Europa League in 2019. “Each of these events strengthens Azerbaijan's place on the world map and creates the conditions for boosting tourism,” said Azerbaijan's Minister of Sport Azad Rahimov(France 24, 2019).

The third dimension is the own soft power potential of sports through its means. Sports events are the most popular and watched events. The Super Bowl, the NBA finals, the Olympics, and the FIFA world cup are sports events followed around the world and offer to host countries and participants platforms to show their cultural attractiveness. Also, through sponsors, government and private contracts, and tourism, these events can earn lots of money for both the government and private businesses(Trunkos & Heere, 2017). Athletes and teams are also important. FC Barcelona, Real Madrid, or Manchester United, for instance, are attractive and possess fans around the world. They act as ambassadors of their countries and reinforce their branding. Popular athletes are also key elements of sports diplomacy. Athletes like Cristiano Ronaldo or Neymar influence young people and serve as role models(Özsari, 2018). They have the potential of endearing people to love what they love, to wear what they wear or to go where they go, and the power of gathering people from different countries. “The consultancy firm Portland considers the amount of Olympic hardware of a country’s athletes in its *Global Soft Power Ranking 2019* as an indicator of the nation’s socio-cultural prestige”(Elias, 2021). Performance is also important both for athletes/teams and their nation. In 2002, Senegal for example, gained in attractiveness after its victory against France (0-1) in the opening match of the World Cup and its achievement to reach the quarterfinals for its first participation(World Tourism Organization (UNWTO), 2004). Another sports element that reinforces its influence is sports organizations. The International Olympic Committee (IOC), which organizes the modern Olympic Games; the Fédération

Internationale de Football (FIFA), which organizes the largest, most well-known global sports event, the Football World Cup; and International Tennis Federation (ITF), which includes 205 national tennis federations, are prominent sports organizations that can have greater international influence larger than states. The former FIFA president Sepp Blatter said:

“FIFA is no longer merely an institution that runs our sport. It has now taken on a social, cultural, political, and sporting dimension in the struggle to educate children and defeat poverty. At the same time, it has also become a powerful economic phenomenon.... Football can move mountains.” (Murray, 2012).

To summarize this potential influence of Sports, Hamad Ben-Khalifa Al-Thani, Emir of Qatar, said in 2010: “It is more important to have a reputation at the International Olympic Committee (IOC) than at the United Nations (UN)”(ESSEC Sports, n.d.). These words show to what extent sports became important in the vision of Qatar and its foreign policy. Since the early 2000s, Doha has strengthened its image as a sports hub. Qatar notably hosted important international sports events and reinforced its sportive infrastructures. Behind these efforts, there is the strategic standpoint of leveraging sports for public diplomacy outcomes. The following part draws a general framework of Qatar sports diplomacy from the objectives expressed by political leaders to the manifestations.

3. GENERAL FRAMEWORK OF QATAR’S SPORTS DIPLOMACY: OBJECTIVES AND MANIFESTATIONS

As a small country frequently under the shadows of its neighbors in the Arabic Gulf, Qatar aimed since the early 2000s to go out of its “autarchy” and increase its global prestige, through economic and diplomatic outreach. The political shift can even be dated to the invasion of Kuwait in 1990 by Iraq(Dorsey, 2022). The country was only able to be liberated after the intervention of a US-led military international coalition. This war showed the hard power limits of these small countries and the then Emir of Qatar Hamad bin Khalifa Al Thani thought that the best strategy to survive for Qatar was to invest in soft power. “Mr. Al Thani recognized that, like Kuwait, his country with a citizenry of 300,000, sandwiched between two regional behemoths, Iran and Saudi Arabia, would never be able to fend off a conventional military attack on its territory, no matter how much and how sophisticated the weaponry is that it acquires. To ensure that Qatar was relevant to the international community and had the necessary public empathy to support intervention on the Gulf state’s behalf in a time of need, Mr. Al Thani concluded that Qatar’s defense strategy would have to focus on soft rather than hard power” (Dorsey, 2022). Alongside this political purpose, Doha also aimed to diversify its economy which is mainly boosted by its natural resources such as oil and gas.

In 2008, Qatar launched its main foreign policy strategy named “Qatar National Vision 2030” (QNV30). “Qatar’s National Vision aims that – by 2030 – Qatar becomes an advanced society capable of sustaining its development and providing a high standard of living for its people. Qatar’s National Vision defines the long-term goals for the country and provides a framework in which national strategies and implementation plans can be developed,”(*Qatar National Vision 2030*, 2008). The key objectives of this new Vision are economic growth, social development, and environmental management. Behind the scene, Doha implemented a multidimensional diplomacy that aims to upgrade national branding, and its global image

and to gain diplomatic prestige. To achieve these goals, the government clearly identified Sports as a diplomatic niche. “Sport is an integral part of our drive to strengthen the brand Qatar. Sports diplomacy is an important part of our diplomatic work, insofar as sport is a powerful communications tool that can support international efforts to strengthen and renew diplomatic relations in times of crisis,” said Dr. Al-Muftah the Ambassador of Qatar at the United Nations (Jewell, 2022). Qatar also implemented its Sports Sector Strategy 2011-2016, which is included as one of 14 key sectors in the QNV2030. According to this strategy also, Qatar sees sports as an important tool to achieve its goals both domestically and internationally (Søyland & Moriconi, 2022). As a tool of public diplomacy, sports offered the country the opportunity to strengthen its soft power. The goal is to show to the rest of the world the attractive side of the country through sportive events and tools, far from the image of a state linked to terrorism¹, lack of democracy, and human rights issues, as is the case of most of Middle East countries (CEP, 2022). “Qatar wants to acquire certain glamour to differentiate itself from its neighboring countries by being a center of sporting excellence” (Almaskati, 2014). The strategy also lies in gaining an important level within international organizations, to be a key player in international peace-building, promoting universal values without hiding its own Islamic and conservative culture. “The State of Qatar is one of the sponsors of the UN resolution on sports for development and peace, highlighting the importance of Sports in enhancing development, peace, respect, and tolerance, achieving an active and healthy community. Therefore, the State of Qatar gives greater importance to sports, through hosting numerous international sports events,” said the Government (MFA, n.d.). Behind this goal for Qatar branding, there are also economic and sportive expectations. Qatar has identified sports as an industry for investment but wants to be also an international sports hub. “For Qatar, sports diplomacy is a major contributor to the economy, job creation, and the international appeal of Qatar. The investments we have made and the projects we are rolling out in the sports sector, reinforce our national brand, and are bolstering our global position,” said Dr. Al-Muftah (Jewell, 2022). Thus, Qatar implemented its sports diplomacy in general through: hosting sportive events, naturalization of athletes and investing in formation for sportive performances, and linking its images to sportive ambassadors and clubs.

Since 2005, to strengthen its status as an international sports hub, Qatar hosted more than 500 sports events, including the 2006 Asian Games, the 2015 Men’s Handball World Championship, the 2015 AIBA World Boxing Championship, the 48th Artistic Gymnastics World Championships, the International Handball Federation Super Globe, the 2019 ANOC World Beach Games, the FIFA Club World Cup Qatar 2019 and 2020, the IJF Masters 2020; annual international tournaments such as ExxonMobil Qatar Open (tennis), the Commercial Bank Qatar Masters (golf) and the MotoGP Superbike Championship. (GCO, n.d.). The country was also the venue of the FIFA Arab Cup in 2021, as a repetition before the Football World Cup 2022. Qatar also hosted its first Formula One Grand Prix in November 2021 and will host the FIA World Endurance Championship from 2024 to 2029.

With a small population and a restricted potential of Qatari-born athletes, the country has tremendously bet on naturalization and investing in the long-term development of athletes. For instance, the Qatari delegation

---

¹ Qatar’s role as the FIFA World Cup’s host has been the subject of international criticism because of Qatar’s ties to international extremists and terrorism sponsors such as the Taliban, Hamas, and Iran.

at the Olympic Games of Rio in 2016 was composed of 39 athletes of which 23 were not Qatari-born athletes (13 from Nigeria and Senegal)(Elias, 2021). Article 6 of the emirate's nationality law states that Qatari citizenship "may be granted to those who have rendered great service to the country, or who have particular skills the country needs, or students who excel by showing promising scientific ability. Based on the requirements of the public interest, Qatari nationality may be granted in such cases to the persons concerned, who may also retain their original nationality"(Elias, 2021). This mechanism enabled the country to improve its performance at international tournaments. The 2015 Men's Handball World Championship that Doha hosted, showed the success of this strategy. Qatar has never been among World's best Handball nations but finished at second place in this tournament, thanks to the naturalization of international performant athletes that already played for Spain (Borja Vidal), France (Bertrand Roiné) among others(Elias, 2021). On the other hand, in addition to modern infrastructures, Qatar relies on the Aspire Academy created in 2004 and which focuses on the training and education of talented young players. "To drive progress in sport and to support Qatar's global sports ambitions, in 2008, the Emir's Resolution N°. 1, established the Aspire Zone. It consists of three institutions, namely, the Aspire Academy, Aspetar, and Aspire Logistics," said Dr. Al-Muftah(Jewell, 2022). "Each year, Aspire engages more than 6,000 young children (ages 6–12) through sport and football skill development and talent identification programmes throughout the country. The most talented children are offered scholarships to join Aspire between the age of 12 to 18 and develop in the Academy's "core" sports (football, athletics, squash, table tennis, and fencing) as well as in federation sports"(GCO, n.d.). The strategy of naturalization, even though it was successful for Qatar's performance, was differently perceived. Indeed, it raised some criticisms and damaged Qatar's credible success story. The success of Mutaz Essa Barshim a Qatari-born athlete, who won the silver medal at the London Olympics in 2012 and Rio Olympics in 2016, questioned also the effectiveness of the naturalization policy. Thus, the development of talented young players through the Aspire Academy became more supported by the country.

The main reason for Qatar's use of sports as a diplomatic tool is to increase its visibility. For this purpose, hosting sports events and improving performances were not enough. Doha has built a commercial and marketing empire to improve its visibility, attractiveness, and credibility, notably through Qatar Sports Investment, a branch of Qatar's sovereign wealth fund, the Qatar Investment Authority (QIA). Qatar Airways and Qatar Foundation also became part of Qatar's branding strategy, particularly through the sponsorship of important football clubs and events(Søyland & Moriconi, 2022). Qatar also linked itself to famous stars of different sportive disciplines, to surf on their attractiveness and generate sympathy from world sports fans. This strategy is more felt in Football and around the World Cup 2022 that Qatar leveraged as the key element of its sports diplomacy.

4. LEVERAGING FOOTBALL AND THE 2022 FIFA WORLD CUP FOR PUBLIC DIPLOMACY OUTCOMES

Qatar won the bid to host the 2022 FIFA World Cup in December 2010. This bid was the main sign of the entry of Qatar into the world of football. As the most famous sport in the world, football is a showcase for every nation to gain visibility, display its values and internal touristic assets, but also to attract large scope

of fans and international attention. The World Cup 2022 was thus the milestone of Qatar's sports diplomacy strategy through which the country would improve its international image and global reputation. But as a Middle East country with a monarchic political system and having links with radical Islamist groups in addition to the issues of human rights, Qatar's objective was first to secure the bid to host the competition and to respond to criticisms by improving its policies through the World Cup. Thus, Doha invested in media and broadcasting, sponsorships and ambassadorship, the club of Paris Saint-Germain as a vitrine, infrastructures and technology, and naturalizing talents.

4.1. Sponsorships, ambassadorship, and Paris Saint-Germain as an international vitrine

Qatar has notably surfed on the own soft power potential of sports from players and clubs to legitimize its bid to host the World Cup and to be a credible international sports hub. Qatar Foundation and QSI were key elements of Qatar's branding and legitimacy by linking its image to important clubs and ambassadors. In May 2011, QSI bought 70% of the club of the French capital Paris Saint-Germain (PSG), before acquiring the total shares of the club in 2012. PSG became the vitrine of Qatar in world football and a tool to reinforce the Qatar brand. The emirate showed through the club its unlimited economic potential, recruiting stars like David Beckham, Zlatan Ibrahimovic, Javier Pastore, and later, Kylian Mbappé and Neymar, breaking even the transfer record with a transfer cost of 222 million euros to recruit the Brazilian from Barcelona. Finally, Leo Messi joined also the club from Barcelona in the summer of 2021. According to *Transfermarkt*, PSG has purchased players for more than one billion euros under the Qatari direction. All of these stars became a part of Qatar's branding, wearing the PSG kits with the mention of "Qatar Airways" as the main sponsor. In addition, Qatar recruited famous footballers in its national League, such as Xavi Hernandez, Samuel Eto'o, and Wesley Sneijder. The Spaniard, 2010 World Cup Champion who played in Al-Sadd (2015-2019) before becoming the coach (2019-2021), supported the promotion of the World Cup 2022 in Qatar. "It will be a historic Cup, without a doubt. People are going to be surprised at what the country is like. In general, there are a lot of prejudices and a lot of unfounded criticism. Qatar has everything; it is a small, hospitable, and generous country," he said (Eltayeb, 2022; Søyland & Moriconi, 2022). Sneijder also plaided in favor of Doha. "From the moment I arrived here, I was really impressed. I'd already been told all the stories from the people that I know who have lived here or still play here (...). They told me a lot about Qatar, but since day one I have been impressed", he said (Søyland & Moriconi, 2022). In addition, Qatar Foundation, Qatar Airways, and Qatar Tourism Authority have become sponsors of FC Barcelona (2011-2017), AS Roma (2018-2021), and Bayern Munich (2018-2023). In addition to these partnerships, Doha also engaged Global Qatar Legacy Ambassadors. "Each ambassador plays a unique role in communicating our vision for the FIFA World Cup Qatar 2022™ and its legacy programmes. They embrace the opportunity to bring east and west together by showcasing the beauty of Qatar and the Arab world, the warmth of our people, the richness of our cultural heritage and our abundant hospitality" (*Global Ambassadors / Qatar 2022™*, n.d.). For such a role, in addition to Xavi, David Beckham, and Eto'o, football celebrities like Tim Cahill, Cafu, Ronald de Boer and Zinedine Zidane have been chosen. To improve its legitimacy, Qatar has also gained important role at the international sportive organization. In 2018, the Emir Sheikh Tamim bin Hamad Al -Thani was re-elected as a member of the International Olympic Committee (IOC). Nasser Al-Khelaifi, CEO of PSG since 2011 and Chairman of QSI became the Chairman of the

European Club Association (ECA) in April 2021. He is also the Chief Executive of BeIN Sports which became an influencing sports media channel.

4.2. Media and broadcasting

In 2012, Qatar launched BeIN Sports to succeed Al Jazeera Sports. The media became the main sports broadcaster in the Middle East and North Africa across 24 countries. BeIN sports holds the broadcasting rights for the FIFA World Cup, the FIFA Clubs World Cup, UEFA Champions League Europa League, English Premier League, Spanish La Liga, Italian Serie A, French Ligue 1, German Bundesliga, and several other football leagues and cups(Søyland & Moriconi, 2022). The main purpose of this media was to acquire the rights to the FIFA World Cup 2022 and to be also a key media in the sports channel maps. It also holds other major sports competition rights in France, Canada, and USA. Youssef Al Obaidly, CEO of BeIN Media Group in France, expressed the aim to go beyond the World Cup 2022. “The World Cup is just the beginning of our ambitions. We’re in this for the long haul. Anyone who says otherwise is out of touch with this industry. You only have to look at our acquisitions and rights buyouts, he said”(Cassini & Martel, 2022). The FIFA World Cup in Qatar broke all media records. BeIN Sports reached a billion cumulative views with the opening ceremony and first round of group-stage matches. The media revealed at the end of the competition a record of more than 5.4 billion cumulative views throughout the month-long tournament in the MENA and 1.1 billion views on its official social media channels(Zawya, n.d.).

4.3. Investing in infrastructures and technology for brilliance

Qatar’s purpose through the host of the World Cup, the first one in the Arabic world, was to show a face of a modern Arab Middle Eastern country, capable to be a sports hub, and that enjoys technological modern facilities. “In light of our continuous preparations for the tournament, we are sure that fans here in Qatar and around the world will enjoy an impressive and unparalleled version of the World Cup”, said Maryam Hamad al-Muftah, Executive Director of ICT at the Supreme Committee for Delivery and Legacy (SC), before the World Cup(Chacko, 2022). The economic embonpoint of the country enables it to not only meet the challenge of organizing the World Cup in this region but also to offer high-level technological comfort and facilities. Qatar spent more than 200 million dollars for this World Cup, largely the most expensive one, more than 15 times what Russia spent for the 2018 event(Craig, 2022). It was also the first one organized during winter due to soaring summer temperatures in Qatar. Nevertheless, even during winter the temperatures could reach more than 25 degrees Celsius and the construction of infrastructures had to deal with it. Climate challenge was also one of the concerns of Qatari leaders and could further erode the image of this event.

For the competition, eight venues have been prepared. “Thanks to the investments made over the last 15 years or so, Qatar is now home to a suite of world-class, ultra-modern sports venues,” said Dr. Al Muftah (Jewell, 2022). The Stadium 974 for example, owes its name to the number of shipping containers with which it was built (with modular steel frames also) and was able to be easily dismantled after the competition. Through this stadium, Qatar not only tried to show its commitment to sustainable construction but also expressed the aim to offer part of the infrastructure to developing countries after the World Cup, especially in Africa. Also, seven of the eight stadiums feature Advanced Cooling Tech, a revolutionary

technology that kept the atmosphere inside the stadium cooled. The atmosphere inside the stadium was at an optimum temperature for both the players and the fans(Muralidharan, 2022). Furthermore, Qatar's strategy was also to modernize its transportation infrastructures during the preparation for the World Cup. This enabled fans to travel easily to multiple venues in a single day. The stadia were within an hour of each other(Jewell, 2022). In addition to the new stadiums, a new metro system in Doha, roads, a new airport, hospitals, and hotels were built for the event. Technology in football was also improved during the competition. The semi-automated offside technology appeared with the official ball of the competition named "Al Rihla ("the journey")". A sensor installed inside the ball's center accurately determined the location of the ball at all times, and therefore is able to acknowledge the occurrence of an offside position or not(Chacko, 2022). In addition, Qatar also launched the "Bonocle device" which helped the blind and visually impaired to maximize their engagement with – and their enjoyment of – the World Cup(Chacko, 2022). The fans also enjoyed the Hayya App, which facilitated their orientation and service choices during the tournament.

4.4. Naturalization to improve performance

Qatar never participated in a World Cup before 2022. As it did with Handball, Qatar also invested in training and naturalization to build a competitive national team for the World Cup. Performance is a key element to produce soft power from football. But the national team of Qatar was not insured to be at the expected international level for the World Cup when it won the bid and before. "I had pointed out that we were limited by demographics, and he replied, 'We want players with 100% Qatari blood.' But they eventually realized that it was impossible to get results with Qataris only", said Pierre Lechantre, a French former coach of the Qatari national team in 2001-2002(Pedro, 2022). Since Qatar implemented an aggressive run to naturalization. But FIFA changed its rules in 2004 and stipulated that a player to be eligible must have been a citizen living in that country for not less than 10 years. Then, the Aspire Academy was the alternative to early detect new talents and attract them to Qatar. The academy awarded scholarships to several players to study in Qatar thus beating FIFA's 10-year- residency rule(King, 2022). There was also controversy among immigrant players that all carry "mission passports" documents that confer citizenship for sports competitions purposes(Burton, 2022). "These passports give the holders none of the benefits Qatari citizens hold: no housing assistance, no interest-free loans, no cash assistance for newlyweds, no sinecure government jobs beyond the soccer stadium", argued John McManus(Burton, 2022). However, at least ten of the national team squad during the World Cup were not Qatari-born players.

Finally, despite all these efforts, Qatar finished last of its group, with three defeats against Ecuador at the opening match, Netherlands, and Senegal. The expected performance was not achieved. But behind this failure, the challenge for Qatar was to successfully organize the World Cup and to shape a positive image in the eyes of the World. Therefore, the effectiveness of Qatar's sports diplomacy through the World Cup is analyzed below.

5. EVALUATING QATAR'S WORLD CUP DIPLOMACY

"People of different races, nationalities, faiths, and orientations will gather here in Qatar, and around screens on all continents to share the same exciting moments. How beautiful it is for people to put aside

what divides them in order to celebrate their diversity and what brings them together at the same time,” said Emir Al Thani in the opening day of the 2022 FIFA World Cup(SCDL, 2022b). The prior challenge for Qatar was to organize the event with brilliance despite all criticism since it was chosen as the hosting country. In 2021, in addition to the suspicion of corruption, an article of *The Guardian* revealed that “6500 migrant workers have died in Qatar since World Cup was awarded”(Pattison et al., 2021). This announcement completed a panoply of criticism towards the monarchy regarding the conditions of workers in general in Qatar. Amnesty International, Human Right Watch, and many Western media denounced these issues, and even some voices such as Phillip Lahm (Germany) and Eric Cantona (France), former football stars boycotted the event(Crafton, 2022). “Of the approximately 685 World Cup-related articles, 454, or 66 percent, were critical, 201, or 29 percent, were neutral, and 33, or five percent, were positive. Most of the negative articles focused on human rights”(Dorsey, 2022). The well-known “Kafala” system in Qatar was also pointed out. This system gives to the employer the right to confiscate a migrant employee’s passport and the latter has no right to change a job without the authorization of the employer(ESSEC Sports, n.d.). However, the World Cup was the pretext for Qatar to make changes that would attract attention. The government launched reforms to its Labor Law in 2020, eliminating a large part of the Kafala system(Reuters, 2020). Thus, employees can change a job without the permission of their employer and a minimum monthly wage of 1000 Qatari riyal (275 dollars) has been introduced.

However, despite criticism, Qatar successfully maintained the organization of the World Cup at home and “washed” its tarnished image. It even achieved its objectives in gaining attractiveness for touristic and diplomatic purposes, despite negativity from the Western media. The country has notably relied on the support of celebrities like David Beckham to strengthen its legitimacy. In 2019, Beckham visited Qatar’s World Cup facilities, praising the country’s “great” and “safe” stadiums and hotels(Ganji, 2022). He even appeared in a video in September 2022 to promote Qatari tourism, outlining the beauty of the country and its culture(Newmedia, 2022). Zinedine Zidane called for the focus on football before the competition. “I think we need to leave the controversy aside and let the game and the World Cup take place. For all the passionate people who just want to see soccer,” he said(Lebreton & Jamin, 2022). Giani Infantino defended also Qatar and even criticized Westerners for their “hypocrisy” just before the start of the World Cup.

“I’m European. For what we Europeans have been doing around the world in the last 3,000 years, we should be apologizing for the next 3,000 years before starting to give moral lessons to people (...) How many of these European or Western business companies, who earned millions and millions from Qatar and other countries in the region – billions every year – how many of them addressed the rights of migrant workers with the authorities? I have the answer for you: None of them! The one-sided moral lesson is just hypocrisy,” Infantino said(Mohamed, 2022).

The success story of the Qatar World Cup emanated more from the competition and visitors. Despite criticism and concerns about a “conservative autocracy”, the country welcomed one million visitors and many from western countries(Goldman & Lewis, 2022). During the competition, through social media, fans largely underlined the beauty of the country, the ambiance between people of different nations, and the amazing level of technology and infrastructures. “I just think there’s been a lot of scaremongering in the media. We’ve had a fantastic time”, said Terry John, a Wales fan(Noble & Kerr, 2022). Chris Ayres, a

financial analyst from the US, agreed that the World Cup had “brought a lot of people together”. “It’s been a fantastic experience, everything has been clean and I’ve felt completely safe everywhere,” he said (Noble & Kerr, 2022). But the competition itself generated more sympathy and seduction for Qatar. Saudi Arabia beat Argentina on the second day of the competition, creating incredible reactions around the world; Morocco eliminated Spain and Portugal to be the first African team to reach the semi-finals of the World Cup; favorite teams like Germany and Belgium did not even reach the round of sixteen. However, the bemoan for Qatar was also the elimination of its national team during the group stage. Nevertheless, Qatar could rely on the performance of the competition in general and those of the players of Paris Saint-Germain. PSG’s stars Kylian Mbappé and Leo Messi played in the final between Argentina and France. Kylian Mbappé even scored a hat-trick to enable his team to reach the penalties. But the key point of Qatar’s success story in this World Cup is the success of Leo Messi, one of the greatest of all time, who plays for PSG and won his long-awaited World Cup in Qatar. The symbol was the traditional tunic called “Besht” that Messi wore to receive the Cup from the Emir as Argentina’s captain.

This 2022 World Cup revealed Qatar as an Arab Middle East country capable to host an international event with a high level of brilliance. This success changed the view that reflects not only Qatar but all the MENA region and even Muslim countries. Qatar has successfully constructed a success story in football and gained international legitimacy and credibility. “With a staggering 78% of the vote, Qatar 2022 in Qatar has been selected as the best FIFA World Cup of this century in a BBC Sport poll” (Mukhopadhyay, 2022). Not only Doha has gained in attractiveness, but the sympathy and admiration which it generated despite criticisms strengthened its global reputation and its brand. Some scholars might call this use of the soft power of sports: “Sportswashing” (Ganji, 2022; Søyland & Moriconi, 2022).

6. CONCLUSION

Sports diplomacy consists of leveraging sports tools to generate diplomatic outcomes. In a globalized world, soft power is less costly and can be more effective than hard power and sports are among the most efficient tools to produce soft power. In its quest for international prestige and sympathy, and to shape an attractive global image, Qatar has bet on sports. Thus, the article analyzed the use of sports diplomacy as an important tool of soft power and public diplomacy in Qatar’s foreign policy. It pointed out how Qatar has leveraged Football and the FIFA World Cup to produce soft power for its branding. The Middle Eastern country built its sports diplomacy through the host of sports events, ambassadorship, sponsorships, and naturalization of talented players. Qatar has hosted more than 500 sports events in less than twenty years, becoming an international sports hub. It also built a marketing empire through the use of sportive brands like clubs and players to improve legitimacy and credibility. The 2022 FIFA World Cup was the central point of its strategy, aiming to generate, benignity, brilliance, and beauty from one of the most watched international sportive events. The high-level infrastructure and technology shown during the FIFA World Cup created admiration and sympathy from visitors and spectators around the world. Qatar enjoyed the mediatic success of the tournament broadcasted through BeIN Sports and gained in attractiveness as an Arab Middle Eastern Country. However, the issues of human rights and its political regime have earned Qatar a lot of criticism and seriously impacted its global image. Some scholars even argued that this World Cup was used by Qatar

for “Sportswashing”, that is the use of sports to frame a better image than the one its policies generate. But despite this negativity, mostly from Western media, Doha was able to appear to the world as an example of a Muslim country that reached a high level of technology and reinforced its soft power. Qatar shaped its position as a credible actor in the modernization of the Middle East and improved its global prestige. The diplomatic story success of the Qatar World Cup settled the relevancy of sports as a credible public diplomacy tool.

REFERENCES

- Almaskati, B. E. M. A. M. (2014). *Qatar's Nation Branding Strategies: The Effectiveness of Soft Power*. https://www.academia.edu/8332873/Qatars_Nation_Branding_Strategies_The_Effectiveness_of_Soft_Power
- Burton, J. (2022). Team Qatar Wanted Immigrant Players—Not Citizens. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/12/16/team-qatar-wanted-immigrant-players-not-citizens/>
- Cassini, S., & Martel, C. (2022, May 30). Pour BeIN Sports, « la Coupe du monde, c'est juste le début de nos ambitions ». *Le Monde.fr*. https://www.lemonde.fr/economie/article/2022/05/30/pour-bein-sports-la-coupe-du-monde-c-est-juste-le-debut-de-nos-ambitions_6128189_3234.html
- Castells, M. (2008). The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 78–93.
- CEP. (2022). *Qatar: Extremism and Terrorism*. Counter Extremism Project. <https://www.counterextremism.com/countries/qatar-extremism-and-terrorism>
- Chacko, R. (2022, November 22). *Qatar 2022 World Cup: Hi-tech innovation takes centre stage*. <https://www.newarab.com/features/qatar-2022-world-cup-hi-tech-innovation-takes-centre-stage>
- Chahine, J. (2010). *PUBLIC DIPLOMACY: A CONCEPTUAL FRAMEWORK*. McGill University.
- Crafton, A. (2022). *Cantona: Ex-players promoting Qatar making “big mistake.”* The Athletic. <https://theathletic.com/3626573/2022/09/26/cantona-world-cup-qatar-beckham/>
- Craig, M. (2022). *The Money Behind The Most Expensive World Cup In History: Qatar 2022 By The Numbers*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/mattcraig/2022/11/19/the-money-behind-the-most-expensive-world-cup-in-history-qatar-2022-by-the-numbers/>
- de-San-Eugenio, J., Ginesta, X., & Xifra, J. (2017). Peace, sports diplomacy and corporate social responsibility: A case study of Football Club Barcelona Peace Tour 2013. *Soccer & Society*, 18(7), 836–848. <https://doi.org/10.1080/14660970.2015.1067796>
- Dorsey, D. J. M. (2022, October 26). The Qatar World Cup: Footballing for soft power. *Modern Diplomacy*. <https://moderndiplomacy.eu/2022/10/26/the-qatar-world-cup-footballing-for-soft-power/>
- Elias, T. (2021). Qatar's Sports Diplomacy as a Driver for International Visibility, Prestige, and Branding. *States and Societies in the Gulf*.

- Eltayeb, M. (2022, November 8). *Barcelona legend Xavi says Qatar World Cup will be “historic” for football*. Doha News | Qatar. <https://dohanews.co/barcelona-legend-xavi-says-qatar-world-cup-will-be-historic-for-football/>
- ESSEC Sports. (n.d.). *ESSEC Sports Chair - Sport as a nation-branding tool: The case study of Qatar*. ESSEC Sports Chair. Retrieved December 26, 2022, from <https://sports-chair.essec.edu/resources/research-reports/sport-as-a-nation-branding-tool-the-case-study-of-qatar>
- France 24. (2019, May 27). *Azerbaijan’s sporting glitz conceals grim reality*. France 24. <https://www.france24.com/en/20190527-azerbaijans-sporting-glitz-conceals-grim-reality>
- Ganji, S. K. (2022). *How Qatar Became a World Leader in Sportswashing*. Journal of Democracy. <https://www.journalofdemocracy.org/how-qatar-became-a-world-leader-in-sportswashing/>
- GCO. (n.d.). *Sport in Qatar*. Government Communications Office. Retrieved December 30, 2022, from <https://www.gco.gov.qa/en/focus/sport/>
- Gilani, I. (2021). *ANALYSIS - Checkered history of cricket diplomacy* [AA]. <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-checkered-history-of-cricket-diplomacy/2372581>
- Goldman, T., & Lewis, R. (2022, December 19). The moments that captured our attention at the 2022 World Cup in Qatar. *NPR*. <https://www.npr.org/2022/12/19/1143835164/2022-world-cup-qatar>
- Hutchins, B., & Rowe, D. (Eds.). (2013). *Digital Media Sport: Technology, Power and Culture in the Network Society*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203382851>
- Jewell, C. (2022). *Sports diplomacy, nation branding and IP go hand in hand in Qatar*. https://www.wipo.int/wipo_magazine_digital/en/2022/article_0003.html
- King, M. (2022). *FIFA World Cup: How Qatar built its national football team*. Pulse Uganda. <https://www.pulse.ug/sports/football/fifa-world-cup-how-qatar-built-its-national-football-team/38lp9tj>
- Kissinger, H. (2012). *On China* (Reprint edition). Penguin Books.
- Lebreton, J.-G., & Jamin, V. (2022). *Coupe du monde 2022: Zidane appelle à “laisser la polémique de côté.”* RMC SPORT. https://rmcsport.bfmtv.com/football/coupe-du-monde/coupe-du-monde-2022-zidane-appelle-a-laisser-la-polemique-de-cote_AV-202210240717.html
- Lô, A. A. (2021, October 26). *Makale | Spor Diplomasisi ve Diplomatik Sonuçlar: Ruanda Örneği*. AKEM. <https://www.akem.org.tr/post/makale-spor-diplomasisi-ve-diplomatik-sonuclar-ruanda-orneği>
- Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*. Macmillan ; St. Martin’s Press.
- MFA. (n.d.). *Sports Diplomacy*. Qatar-Ministry of Foreign Affairs. Retrieved December 9, 2022, from <https://www.mofa.gov.qa/en/foreign-policy/international-cooperation/sports-diplomacy>
- Mohamed, H. (2022). *FIFA president slams Western ‘hypocrisy’ over Qatar criticism*. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2022/11/19/fifa-president-slams-the-west-of-hypocrisy-over-qatar-criticism>
- Mukhopadhyay, S. (2022, December 27). *Qatar 2022 voted best FIFA World Cup of 21st century*. Mint. <https://www.livemint.com/sports/football-news/qatar-2022-voted-best-fifa-world-cup-of-21st-century-11672121733687.html>

- Muralidharan, A. (2022). *A World Cup of Innovation—All the technological revolutions at Qatar 2022* | *Goal.com*. GOAL. <https://www.goal.com/en/lists/world-cup-of-innovation-technological-revolutions-qatar-2022/blt06e6383e481a9d9c>
- Murray, S. (2012). The Two Halves of Sports-Diplomacy. *Diplomacy & Statecraft*, 23(3), 576–592. <https://doi.org/10.1080/09592296.2012.706544>
- Newmedia, R. T. L. (2022, September 1). “Un endroit incroyable”: David Beckham crée la polémique en faisant de la pub pour le Qatar (vidéo). RTL sport. <https://www.rtl.be/sport/football/football-etranger/-un-endroit-incroyable-david-beckham-cree-la-polemique-en-faisant-de-la-pub-pour-le-qatar-video--1399409.aspx>
- Noble, J., & Kerr, S. (2022, December 2). ‘It’s absolutely fantastic’: Visiting World Cup fans shrug off Qatar negativity. *Financial Times*.
- Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. <https://doi.org/10.2307/1148580>
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics* (1st ed). Public Affairs.
- Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109.
- Nygård, H. M., & Gates, S. (2013). Soft power at home and abroad: Sport diplomacy, politics and peace-building. *International Area Studies Review*, 16(3), 235–243. <https://doi.org/10.1177/2233865913502971>
- Özsari, A. (2018). Sport Diplomacy As Public Diplomacy Element. *International Journal of Science Culture and Sport*, 6(28), 339–349. <https://doi.org/10.14486/IntJSCS765>
- Pattison, P., McIntyre, N., & Mukhtar, I. (2021, February 23). Revealed: 6,500 migrant workers have died in Qatar since World Cup awarded. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/23/revealed-migrant-worker-deaths-qatar-fifa-world-cup-2022>
- Pedro, A. (2022, November 20). World Cup 2022: Qatar puts its faith in homegrown talent. *Le Monde.Fr*. https://www.lemonde.fr/en/football/article/2022/11/20/world-cup-2022-qatar-puts-its-faith-in-homegrown-talent_6004978_130.html
- Qatar National Vision 2030*. (2008). Government Communications Office. <https://www.gco.gov.qa/en/about-qatar/national-vision2030/>
- Reuters. (2020, August 30). Qatar raises minimum wage, lifts curbs on changing jobs. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-qatar-labour-reform-idUSKBN25Q0H7>
- SCDL. (2022a). *Ambassadors—Global Ambassadors | Qatar 2022™*. Supreme Committee for Delivery & Legacy. <https://www.qatar2022.qa/en/legacy-ambassadors/global>
- SCDL. (2022b). *Spectacular opening ceremony signals the start of FIFA World Cup Qatar 2022™ | Qatar 2022™*. Supreme Committee for Delivery & Legacy. <https://www.qatar2022.qa/en/news/spectacular-opening-ceremony-signals-the-start-of-fifa-world-cup-qatar-2022>
- Søyland, H. S., & Moriconi, M. (2022). Qatar’s multi-actors sports strategy: Diplomacy, critics and legitimisation. *International Area Studies Review*, 25(4), 354–374. <https://doi.org/10.1177/22338659221120065>

- TES Diplomacy. (2022). Sports Diplomacy: A literature review of scholarly and policy sources. *Co-Funded by the Erasmus+ Programme of The European Union*.
- The Olympic Boycott, 1980*. (2008, May 8). Department Of State.; Department Of State. The Office of Electronic Information, Bureau of Public Affairs. <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/qfp/104481.htm>
- TRT World. (2021). *A brief history of Olympic boycotts*. TRT World. <https://www.trtworld.com/magazine/a-brief-history-of-olympic-boycotts-52406>
- Trunkos, J., & Heere, B. (2017). *Sport Diplomacy: A Review of How Sports Can be Used to Improve International Relations* (pp. 1–17).
- Vuving, A. (2009). How Soft Power Works. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1466220>
- World Tourism Organization (UNWTO) (Ed.). (2004). *Tourism Market Trends 2003—Africa—Tendances des marchés touristiques 2003—Afrique (Version française)*. World Tourism Organization (UNWTO). <https://doi.org/10.18111/9789284406456>
- Zawya, 2022. (n.d.). *BeIN sports announces record-breaking cumulative viewership of 5.4bln for FIFA World Cup Qatar 2022*. Zawya. Retrieved January 10, 2023, from <https://www.zawya.com/en/press-release/companies-news/bein-sports-announces-record-breaking-cumulative-viewership-of-54bln-for-fifa-world-cup-qatar-2022-ou8ru1m3>

ÖĞRETMENLERİN COVID-19 AŞISINA YÖNELİK TUTUMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

*Süleyman GİRGİN¹
Zülfer ERDEM²
Mehmet TUNA³*

Özet

Kişilerin bir olguya yönelik tutumları ile bu tutumlarının olumlu ya da olumsuzluğunu etkileyen faktörlerin bilinmesi yapılacak çalışmalarda doğru yönde tutum artırıcı tedbirler alınmasını sağlayacaktır. Covid-19 pandemisi toplumun neredeyse tamamını etkilemektedir. Öğretmenlik mesleğinin toplumca örnek alınan bir statüye sahip olması, öğrencileri ve ailelerini etkileyen konumda olması sebebiyle toplum sağlığı açısından öğretmenlerin aşıya karşı tutumları büyük önem arz etmektedir. Öğretmenlerin tutumlarının tespit edilerek bunu etkileyen faktörlerin bilinmesi, tutumlarının olumlu yönde geliştirilme çalışmalarında neler yapılması gerektiğine dair önemli fikirler verecektir. Bu çalışmanın amacı öğretmenlerin Covid-19 aşısına yönelik algı ve tutumlarının incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu Balıkesir'in farklı ilçelerinde görev yapan ve farklı branşlarındaki 86 öğretmen oluşturmaktadır. Öğretmenlerin cinsiyet, branş, meslekteki kıdem ve medeni durum değişkenleri üzerinden farklılıklar incelenmiştir. Araştırma deseni olarak karma yöntem desenlerinden "Yakınsayan Paralel Desen" kullanılmıştır. Çalışmanın nicel verilerini toplamak için Geniş ve arkadaşları tarafından uyarlanan "Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği" kullanılmış olup nitel verileri toplamak için ise 4 açık uçlu soru sorulmuştur. Açık uçlu sorular betimsel analiz yöntemi kullanılarak, "Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği" ile toplanan veriler SPSS 24 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Veri analizleri sonucunda çalışma grubunun Covid-19 aşısına yönelik tutumları ortaya konmuştur. Değişkenler arasındaki farklılıklar bağımsız örneklem T testi ve Tek yönlü varyans (ANOVA) testi ile analiz edilmiştir. Araştırma bulgularında öğretmenlerin aşıya yönelik tutum ortalamalarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin Covid-19 Aşısına yönelik tutumlarına dair ölçek bulguları incelendiğinde; kadın ve erkek öğretmenler arasında, evli ve bekâr bireyler arasında anlamlı bir fark olmadığı ancak kıdem düzeyine göre ve branşlara göre ölçek bulguları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde ise; aşı olan öğretmenlerin %72 sinin daha güvenilir buldukları için ve/veya yurtdışı çıkışlarında mRNA aşısının kabul edilmesinden dolayı mRNA aşısını tercih etmiş oldukları, henüz aşı olmamış öğretmenlerin %65 inin Türk aşısını bekledikleri, aşı olmak istemeyen öğretmenlerin aşı hakkındaki seminerlere katılmak isteyip istemedikleri hususu değerlendirildiğinde ise aşı olmamış öğretmenlerin, aşı hakkında otorite sahiplerinin seminerlerine katılmak istedikleri ancak aşı hakkındaki düşüncelerinin değişmeyeceğini belirttikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Pandemi, Covid-19, Aşı, Öğretmen, Tutum

EXAMİNİNG TEACHERS' ATTITUDES TOWARDS COVID-19 VACCİNE İN TERMS OF DİFFERENT VARIABLES

Summary

Knowing the attitudes of people towards a phenomenon and the factors that affect their positive or negative attitudes will ensure that the right attitude-enhancing measures are taken in the studies to be carried out. The Covid-19 pandemic have affected almost the entire society. Teachers' attitudes towards vaccines are of great importance in terms of public health, since the teaching profession has a socially exemplary status and is in a position to affect students and their families. Determining the attitudes of teachers and knowing the factors affecting this will create important ideas about what should be done in trying to improve their attitudes in a positive way. The aim of this study is to examine teachers' perceptions and attitudes towards the Covid-19 vaccine. The study group of the research consists of 86 teachers working in different districts of Balıkesir and in different branches. Differences in teachers' gender, branch, professional seniority and marital status have been examined. "Converging Parallel Pattern", which is one of the mixed method patterns, has been used as the research design. To collect the quantitative data of the study, the "Attitudes Towards Covid-19 Vaccine Scale" adapted by wide at all has been used, and 4 open-ended questions have been asked to collect the qualitative data. By using the descriptive analysis method of open-ended questions, the data collected with the "Attitudes Towards Covid-19 Vaccine Scale" have

¹ Öğretmen-Müdür, Balıkesir-Karesi-Adnan Menderes Anadolu Lisesi, girgin75@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3221-3505

² Öğretmen-Müdür, Balıkesir-Altıeylül Bilim ve Sanat Merkezi, zulfererdem@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9741-6509

³ Öğretmen-Müdür, Balıkesir-Karesi-Umut Özel Eğitim İlkokulu/Ortaokulu, mehmettuna17@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7030-7022

been analyzed with the SPSS 24 statistical program. As a result of data analysis, the attitudes of the study group towards the Covid-19 vaccine have been revealed. Differences between variables were analyzed with independent sample test and One-way variance (ANOVA) test. In the findings of the research, it has been determined that the average of the teachers' attitudes towards the vaccine is at a moderate level. When the scale findings regarding the attitudes of the teachers constituting the study group towards the Covid-19 Vaccine are examined; It is seen that there is no significant difference between female and male teachers, between married and single individuals, but when the scale findings have been examined according to seniority level and branches, there is a statistically significant difference. When the answers given by the teachers to the open-ended questions are analyzed; it is evaluated whether 72% of the teachers who have been vaccinated prefer the mRNA vaccine because they find it more reliable and because the mRNA vaccine is accepted when they go abroad, 65% of the teachers who have not yet been vaccinated are waiting for the Turkish vaccine to be released, and whether the teachers who do not want to be vaccinated want to attend seminars about the vaccine. It has been observed that teachers who have not been vaccinated stated that they want to attend the seminars of authority holders about vaccines, but that their thoughts on vaccine will not change.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Vaccine, Teacher, Attitude

Amaç

Öğretmenlerin Covid-19 aşısına yönelik algı ve tutumlarının incelenmesidir. Aşıya karşı olumsuz algıya sahip öğretmenlerin bu tutumlarının altında yatan sebeplerinin araştırılıp incelenmesi ve bu tutumlarının ne şekilde değiştirilebileceği hakkında öneriler sunmaktır.

Giriş

Tarih boyunca pek çok felaket yaşayan insanlığın, baş etmek zorunda kaldığı felaketlerden birisi de salgın hastalıklar olmuştur. İnsanlık uzun yıllar sağlık şartları açısından yetersiz olan bir çevrede yaşamış olup, bu yaşam koşulları nedeniyle bazı hastalıklar salgına dönüşmüş ve bu salgın hastalıklar da o dönemlerde insanlık için ciddi bir problem olmuş ve bazen de bu salgın hastalıklar felaketle sonuçlanmıştır.

Bu hastalıkların salgına dönüşüp felaketle sonuçlanmasında, mikroplar/virüsler sadece kan yoluyla değil, hava, su, temas vb. yollarla bir insandan başka bir insana aktarılabilirdiğinden, mikroorganizmaların insanlık tarafından yeterince tanınmaması ve hastalıkların kaynağının/yayılm sebeplerinin tespit edilememesi etkili olmuştur. Mobilizasyon hızına bağlı olarak, günümüzde geçmiş dönemlere kıyasla, insanların/toplumların birbirlerini enfekte etme hızı ve salgınların yayılımı, dolayısıyla da tehlikenin boyutu artmaktadır.

31 Aralık 2019 tarihinde, Çin'in Wuhan şehrinde, o an için sebebi bilinmeyen zatürre vakaları Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirmiştir. 5 Ocak 2020'de Dünya Sağlık Örgütü bu yeni hastalığı, daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs tanımlanmıştır. 10 Ocak 2020'de yeni virüsle ilgili ilk rehber yayımlanmış, bu hastalıktan ilk ölüm 11 Ocak 2020'de Çin'de gerçekleşmiştir. 13 Ocak 2020 tarihinde ise ilk kez Çin dışında bir ülkede, Tayland'da yeni virüs vakası görülmüş ve Covid-19 olarak adlandırılan bu salgın Çin'de ortaya çıktıktan sonra, üç ay gibi kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Budak ve Korkmaz 2020: 62).

Dünya Sağlık Örgütü 28.03.2022 tarihi (18:23 CEST itibariyle) verilerine göre dünya genelindeki Covid-19 vaka sayısı 480.170.572, vefat sayısı ise 6.124.396'dır. 26 Mart 2022 tarihi itibariyle toplam 11.054.362.790 doz aşı yapılmıştır. (DSÖ, 2022: Mart 29).

1 milyarı aşkın insanın yaşadığı Güneydoğu Asya'nın aşırı kalabalık şehirlerinde, çeşitli grip virüslerini taşıyan on milyonlarca evcil ve yabani hayvan gıda olarak tüketilmekte olduğundan, 1957 Asya ve 1968 Hong Kong pandemilerinin de bu bölgede başlamış olmasından dolayı son zamanlarda virologlarca

özellikle Güneydoğu Asya, tehlikeli bir viral enfeksiyon kaynağı olarak görülmekte olup sistematik olarak yaptıkları grip gözlemlerinde bu bölgeye ağırlık veren virologlar, söz konusu insan-hayvan yakınlığı sonucu meydana gelebilecek virüsler arası genetik karışım sonucunda insanların bağışıklığının olmadığı ve böylece pandemi yaratabilecek yeni bir virüsün doğabileceğini ve yeni bir epidemi ya da pandeminin bu bölgede başlayacağını tahmin etmekteydiler. Pandemilerin ortaya çıkışı ile ilgili bir diğer senaryo ise, hayvandan insana doğrudan geçiş ve mutasyonlar sonucunda omurgalı hayvan kökenli virüslerin insana adapte olması, son olarak da insandan insana geçiş yeteneği kazanma durumudur. Muhtemel Güneydoğu Çin (Wuhan) kökenli COVID-19 pandemisi, bu tahminlerin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Başlıca doğal kaynağı yarasalar olan bir koronavirüs (COVID-19; SARS-CoV-2) insana geçerek, dünya genelinde insanlar arasında yayılmaktadır. Çin'in küresel ticaret hareketleri, havayolu taşımacılığı, enfekte insanların ve emtianın dünyanın her yanına hızlıca ulaşmasıyla pandemiye dönüşmüştür (Temel ve Ertin, 2020: 64).

Pandeminin olmadığı yıllarda dahi yetişkinlerdeki üst solunum yolu enfeksiyonlarının %7-18'inden sorumlu olan koronavirüs, grip virüslerinin ardından 1950 ve 60'larda keşfedilmiştir. Hepimizin bildiği "grip" yalnızca İnfluenza A, B ve C virüslerinden ileri gelen hastalık olup, koronavirüsün neden olduğu hastalık halleri ise "nezle," "soğuk algınlığı," ya da "grip-benzeri hastalık" gibi adlarla tanımlanmaktadır. Etkenleri arasında koronavirüslerin de bulunduğu grip-benzeri hastalıklar normalde gripten daha hafif seyirli olmaktadır. Ancak hastalık bulaştığında klinik tablo, enfeksiyondan sorumlu virüsün türüne, ayrıca bulaştığı kişinin yaşına, fizyolojik durumuna ve bağışıklık durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Yaşadığımız COVID-19 pandemisinde, bu faktörlerden virüsün türü (omurgalı hayvan kökenli bir virüs olması), bulaştığı kişinin yaşı (>50-60 yaş), kronik hastalığı olma durumuna bağlı olarak daha yüksek ölümlü, yeni bir "koronavirüs hastalığı" gözlenmekte olup tıp tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır (Temel ve Ertin, 2020: 64).

Bu pandemi sona erdikten sonra muhtemelen artık koronavirüsler de diğer grip virüsleri kadar ciddiye alınacaktır. Küresel salgınlarda süratle ve iş birliği içinde faaliyet gösterebilecek bir küresel sağlık sistemi oluşturulmaya çalışılacaktır. İlaç şirketleri de koronavirüslere karşı aşı/ilaç geliştirmeye daha fazla bütçe ayıracak, genel hijyen ve sanitasyon bilincinin arttığı ve yaygınlaştığı bir dönem gelecektir (Temel ve Ertin, 2020: 65).

1957 yılından günümüze değin yaşanmış grip pandemileri, doğru viral mutasyonların ve(ya) virüslerarası genetik karışımların gerçekleşmesi halinde, hayvanlarla temastan kapılan virüslerin insanlar arasında epidemik ya da pandemik çapta enfeksiyona yol açabileceğine işaret etmektedir. COVID-19 pandemisi dahil tarihte insan dokularını tutan virüslerin yol açtığı pandemiler incelendiğinde, bunların çoğu için geçerli iki ortak özellik görülmektedir (Temel ve Ertin, 2020: 69):

- Çin'de (Güneydoğu Asya'da) başlamış ve dünyaya bu bölgeden yayılmış olmaları,
- Etkenlerinin aslında hayvan kökenli virüsler olması.

Her ikisi de Çin'de başlamış olan 1957 Asya gribi (İnfluenza A(H2N2)) ve 1968 Hong Kong gribi (İnfluenza A(H3N2)) pandemilerinin kuş kökenli grip virüslerinden olduğu bilinmektedir. 2002-2004 döneminde, yine Çin'de başlamış olan SARS salgını ise bir grip virüsü değil zoonotik bir koronavirüs suçundan (SARS-CoV-1) kaynaklanmıştır. 1950'lerden bu yana kaydedilmiş solunum yolunu tutan dört pandemi ve majör epidemi içinde yalnızca 2009 A(H1N1) "domuz gribi" pandemisi Çin'de başlamamıştır.

Fakat dikkate değerdir ki o pandemide de etken zoonotik bir virüs olmuştur (Temel ve Ertin, 2020: 69).

Aralık 2019'daki ilk vakaların çoğunun bağlantılı olduğu, COVID-19 pandemisi için öne sürülen muhtemel sıfır noktası Çin'in Wuhan kentindeki Huanan Deniz Ürünleri Pazarında, kapatılmasından önce deniz ürünlerinin yanı sıra şu hayvanların/etlerin satıldığı bildirilmiştir: misk kedisi, pangolin, semender, porsuk, su samuru, tavus kuşu, koala, kurt, köpek, eşek, fare, yılan, domuz, kirpi. Zoonotik bulaş şekli (yarasadan insana), şayet doğru ise, başta yarasa gibi memeliler olmak üzere tüketilen diğer egzotik hayvanların SARSr-CoV türü koronavirus susularının doğal enfeksiyon kaynağı olması nedeniyle, Çinlilerin bu yemek alışkanlıkları tehlike arz etmektedir (Temel ve Ertin, 2020: 70).

T.C. Sağlık Bakanlığı verilerine göre; Covid-19 vakası, Türkiye'de ilk olarak 11 Mart 2020 tarihinde görülmüş olup, bu tarihten 03.07.2021 tarihine kadar geçen süre zarfında (bu tarihten sonraki süreçte T.C. Sağlık Bakanlığı'nın internet sayfasında toplam vaka ve vefat sayısı belirtilmemektedir.) toplam vaka sayısı 5.440.338, Covid-19 kaynaklı toplam ölüm sayısı ise 49.874'tür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022: Mart 29).

Covid-19 pandemisinin ilk duyurulduğu 31 Aralık 2019 tarihinden bugüne gelinceye değin pandemiye sona erdirmek ve hayatı normalleştirmek adına pek çok bilim insanı laboratuvarlarda çok uzun zaman harcayarak aşı geliştirme çalışmalarına katılmışlardır.

Aşılar, insan ve hayvanlarda hastalık yapma yeteneğinde olan virüs, bakteri vb. mikropların hastalık yapma özelliklerinden arındırılmasına ya da bazı mikropların salgıladığı toksinlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak geliştirilmekte ve kullanılmakta olan biyolojik ürünlerdir. Dünya genelinde bulaşıcı viral hastalıkları önlemeye yönelik en başarılı sağlık müdahalelerinden biri aşılama olduğundan, aşıların Covid-19'u önlemek ve kontrol altına almak adına büyük bir önem arz ettiği düşünülmektedir. Tutum, belirli nesne, durum, kurum, kavram ya da diğer insanlara karşı öğrenilmiş, olumlu ya da olumsuz tepkide bulunma eğilimidir (Tezbaşaran, 1997: 1). Tutumlar, kendileri gözlenemeyen fakat gözlenebilen bazı davranışlara yol açtığı varsayılan eğilimlerdir (Kağıtçıbaşı, 2005: 130).

Bireylerin tutumları gözle görülemez fakat onun davranışlarına bakılarak bir objeye ilişkin tutumu hakkında fikir sahibi olunabilir. Bir obje ya da bir olaya karşı geliştirdiğimiz tutum eğer olumlu ise onunla ilgili kararlarımızın olumlu olma olasılığı, eğer tutumumuz olumsuzsa onunla ilgili kararlarımızın olumsuz olma olasılığı vardır. Kişilerin tutumlarının dikkate alınmadığı bir toplum ortamında tutumlarda olumlu değişikliğin sağlanması güçleşmektedir. (Ülgen, 1995: 97).

Kişilerin bir olguya yönelik tutumlarının bilinmesi ve tutumlarının olumlu ya da olumsuzluğunu etkileyen faktörlerin bilinmesi yapılacak çalışmalarda doğru yönde tutum artırıcı tedbirler alınmasını sağlayacaktır.

Literatür taraması göstermiştir ki aşı uygulamaları toplum sağlığının sürdürülebilmesi ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi konusunda, enfeksiyon hastalıklarının morbidite ve mortalitesini azaltmada topluma sunulan, bireysel, toplumsal ve ülke düzeyinde yararları olan yararlılık- maliyet oranı en yüksek ve en önemli koruyucu sağlık hizmetlerinden biridir (Yıldırım, 2021: 248). Ancak hem aşığı destekleyen hem de aşığı karşı olan söylemler geçmişte de olduğu gibi günümüzde de vardır ve gelecekte de var olacaktır (Argüt, Yetim, ve Gökçay, 2016: 16).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün açıklamalarına göre aşı reddinin genel olarak 3 temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi bağlamsal etkiler, ikincisi bireysel ve grup etkileri, üçüncüsü ise doğrudan aşının kendi özelliğine ya da etkilerine bağlı olan faktörlerdir. Aşı reddi gerekçeleri ise şu şekildedir; aşıların içerdiği

kimyasalların toksik olduğu düşüncesi, aşı üreten firmaların art niyetli olabileceği kaygısı ve doğal bağışıklamanın gelişmesi ya da doğal yöntemlerin kullanılmasının hastalıklardan korunmada daha etkili olabileceği düşüncesidir (Çıtak ve Aksoy, 2021: 17).

Aşılarla ilgili olarak toplumsal endişeler ve bunlara nelerin yol açtığı konusunda daha çok bilgi edinilmesi, bununla bağlantılı olarak ta toplumun aşılamaya karşı olan güven duygusunun artırılması aşılama stratejilerinin başarısını artıracaktır. Avrupa Birliği ülkelerinde yayınlanan 145 makalenin sistematik analizi yapıldığında, aşılarla ilgili en büyük endişenin aşı güvenliğine dair olduğu ve sıklıkla aşıların risklerinin yararlarına göre ağır bastığına dair bir kanaate yol açtığı görülmektedir. En büyük tereddüt kaynaklarından biri ise aşıların otizme yol açıp açmadığına dair tartışmalar olmuştur (Kutlu ve Altındış, 2018: 53).

Bilimsel bir kaynağa dayanmayan ve bilgi kirliliği içeren aynı zamanda toplum içinde kulaktan kulağa dolaşan söylemler yok edilmeli ve toplumun doğru bilgiye ulaşması için gerekli çalışmalar yürütülmelidir. Bu hususta değişkenler ve söylemler birlikte incelenerek sonuca ulaştırılmalı, bilimsel verilere dayalı kararların verildiği ve uygulandığı bir süreç planlanmalıdır (Uslu, Yılmaz ve Altun, 2021: 385).

Dünyada ve ülkemizde aşı reddi vakalarında son yıllarda hızlı bir artış gözlenmektedir. Bu durum karşısında, Dünya Sağlık Örgütü 2019’da çözüme kavuşturmayı planladığı 10 küresel sağlık sorunun başında “aşı karşıtlığı” na yer verirken, ülkemizde Sağlık Bakanlığı tarafından “<https://asi.saglik.gov.tr/>” adıyla bir web sayfası oluşturulmuş, aşı konusunda doğru ve sağlıklı bilgilendirme yapmak ve toplumsal farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır (Gür, 2019: 2).

Covid-19 pandemisi toplumun neredeyse tamamını etkilemektedir. Öğretmenlik mesleğinin toplumca örnek alınan bir statüye sahip olması, öğrencileri ve ailelerini etkileyen konumda olması sebebiyle toplum sağlığı açısından öğretmenlerin aşya karşı tutumları büyük önem arz etmektedir. Öğretmenlerin tutumlarının tespit edilerek bunu etkileyen faktörlerin bilinmesi, tutumlarının olumlu yönde geliştirilme çalışılmalarında neler yapılması gerektiğine dair önemli fikirler verecektir.

Yöntem

Araştırmanın çalışma grubunu 33 kadın ve 53 erkek öğretmen oluşturmaktadır. Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği ve 4 adet açık uçlu soru kullanılmıştır. Araştırma deseni olarak ‘Yakınsayan Paralel Desen’ uygulanmıştır (Nicel veri toplama ve düzenleme, Nitel veri toplama ve düzenleme, Karşılaştırma veya ilişkilendirme, Yorumlama). Bu çalışmada kullanılan veri toplama araçlarının öğretmenlerin Covid-19 aşısına karşı olumlu ya da olumsuz tutumlarını ortaya çıkaracağı varsayılmaktadır. Öğretmenlerin araştırma sırasında veri toplama araçlarına içtenlikle ve samimi cevaplar verdikleri varsayılmıştır. Covid-19 pandemisinde aşya karşı tutumları değerlendirmek amacıyla Geniş ve arkadaşları (Geniş, B. vd. 2020) tarafından uyarlanan “Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği” uygulanmıştır. Ölçek 9 ifade ve iki boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucu Cronbach Alpha değeri 0.868 bulunmuştur. SPSS 24 paket programı yardımıyla “Bağımsız gruplar T testi” ve “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi” uygulanmıştır. Anket sonundaki açık uçlu sorularımız betimsel analiz ile incelenmiştir. Sorularımız aşağıdaki gibidir;

1. Aşı olduysanız inaktif mi mRNA aşısını mı tercih ettiniz?
2. Aşı olmayı düşünüyorsanız hangi aşığı tercih edeceksiniz?
3. Aşı olmayan bireyler için salgından kurtulmak adına alternatif çözüm önerileriniz var mı?
4. Aşı olmak istemeyen bireyler için aşı seminerlerine katılmak ister misiniz?

Bulgular

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin Covid-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında cinsiyete göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin cinsiyetlerine göre t testi bulguları

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	sd	t	p
Kadın	33	52.82	9.710	84	-.118	.907
Erkek	53	53.06	8.782			

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir [t (86) =-0.118 p>.05]. Kadın ve erkek öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde, erkek öğretmenlerin ortalamasının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında medeni duruma göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin medeni durumlarına göre t testi bulguları

Medeni Durum	N	$\bar{X}$	SS	Sd	t	p
Evli	62	54.72	9.710	84	-.112	.817
Bekar	24	53.06	8.782			

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir [t (86) =-0.112 p>.05]. Evli ve bekâr öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde, evli öğretmenlerin ortalamasının bekar öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında kıdeme göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü Varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te, ANOVA bulguları ise Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin kıdem düzeyine göre dağılımı

Kıdem Yılı	N	$\bar{X}$	SS
1-5 yıl	11	59.07	10.344
6-10 yıl	12	51.75	9.794
11-15 yıl	17	53.08	8.043
16-20 yıl	27	50.00	8.472
20 yıl+	19	48.01	11.296
Toplam	86	51.97	9.094

Tablo 4: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin kıdem düzeyine göre ANOVA bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	771.710	4	257.237	3.371	*.022	20+/1-5,6-
Gruplar içi	6257.185	81	76.307			10,11-
Toplam	7028.895	85				15,15-20

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında kıdem düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir [$F(4, 81) = 3.371, p < .05$]. Farkın nedeni incelendiğinde, 20 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin diğer tüm guruplara göre düşük tutum puanı oluşturmalarıdır.

Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında branşa göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5'te, ANOVA bulguları ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin branşa göre dağılımı

Branş	N	$\bar{X}$	SS
Sayısal	24	59.07	10.344
Sözel	26	51.75	9.794
Spor ve Sanat	11	53.08	8.043
Meslek Dersleri	13	47.96	11.472
Okul Öncesi	12	50.01	8.296
Toplam	86	51.97	9.094

Tablo 6: Covid-19 Aşısına ilişkin puanların öğretmenlerin branşına göre ANOVA bulguları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Gruplar arası	771.710	4	257.237	3.371	*.012	4/1,2,3,5
Gruplar içi	6257.185	81	76.307			
Toplam	7028.895	85				

Tablo 5 ve Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında branşlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir [$F(4, 81) = 3.371, p < .05$]. Farkın nedeni incelendiğinde, Meslek dersi öğretmenlerinin diğer tüm guruplara göre düşük tutum puanı oluşturmalarıdır.

Araştırmanın ikinci aşamasında nicel verilerden elde edilen sonuçların derinlemesine incelemesinin yapılabilmesi için açık uçlu sorular özellikle anlamlı farklara sebep olan demografik veriye sahip öğretmenlere sorularak betimlenmiştir. Bulgular Tablo 7 de sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar

Açık Uçlu Soru	Örneklem	Betitleme
1. Aşı olduysanız inaktif mi mRNA aşısını mı tercih ettiniz?	Aşı olan öğretmenlerin %72 si mRNA aşısını tercih etmiş ve daha güvenilir olduğu kanaatlerini belirtmişlerdir. Proje etkinliklerinde bulunacak öğretmenler için yurtdışı çıkışlarında mRNA aşısının kabul edilmesinden dolayı bu aşığı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.	Öğretmenlerin güvenilirliğe önem verdiği bu konuda ikna edilmeleri gerektiği ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin pandemi sürecinde aşı tercihinin zorunlu durumlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır.
2. Aşı olmayı düşünüyorsanız hangi aşığı tercih edeceksiniz?	Şu ana kadar aşı olamayan öğretmenlerin %65 i Türk aşısını beklediklerini ifade etmiştir.	Pandemi ile ilgili aşılarda yurtdışı kaynaklı alternatiflere güvenmedikleri ortaya çıkmıştır.
3. Aşı olmayan bireyler için salgından kurtulmak adına alternatif çözüm önerileriniz var mı?	Cevaplar ilaç tedavisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Virüse karşı onu yok edici doğal ürün üretimi gibi alternatiflerde cevaplar arasında yer almıştır.	Konu üzerinde düşündükleri ve araştırdıkları anlaşılmaktadır.
4. Aşı olmak istemeyen bireyler için aşı seminerlerine katılmak ister misiniz?	Aşı olmamış bireyler konu otoritelerinin seminerlerine katılmak istemekte fakat düşüncelerinin değişmeyeceğini belirtmektedirler.	Konuyu tartışmaya açık oldukları görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin Covid-19 Aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında cinsiyete göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular incelendiğinde kadın ve erkek öğretmenler arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Kadın ve erkek öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde ise erkek öğretmenlerin ortalamasının kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yılmaz ve arkadaşları erkeklerin aşuya karşı daha olumlu yaklaştığını ve geliştirilen aşılardaki açıklamalara kadınlardan daha fazla güvendiklerini, kadınların ise annelik duygusu dolayısıyla çocuklarını düşünerek aşılarda ilgili daha fazla bilgi arama ve bu sırada aşı karşıtı içeriklere maruz kalma olasılığının daha yüksek olmasının bu farkı oluşturabileceğini belirtmektedirler (Yılmaz vd. 2021: 591).

Yıldız ve arkadaşları kadınların erkeklere oranla aşığı yaptırmada çekincelerinin olduğunu, yani erkek bireylerin tedarik edilen aşılarda ilk fırsatta yaptırmak istediklerini ve geliştirilen aşılardaki açıklamalara kadınlardan daha fazla güvendiklerini, kadınların ise geliştirilen aşılara karşı güvensizliklerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirtmektedirler (Yıldız vd. 2021: 886).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul İstatistik Ofisi tarafından 17-21 Kasım 2020 tarihleri arasında Bilgisayar Destekli Telefon Anketi (CATI) yöntemi kullanılarak rassal olarak seçilen 749 İstanbul sakini ile görüşülerek yapılan araştırma sonucuna göre; koronavirus aşısı geldiği takdirde erkeklerin %55,4'ü kadınların ise %41,6'sı aşı olmak istemektedir (İBB, 2020: 11).

Çalışmamızdaki bulgular bu hususta Yılmaz ve arkadaşlarının çalışmaları (Yılmaz vd. 2021: 591), Yıldız ve arkadaşlarının çalışmaları (Yıldız vd. 2021: 886) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul İstatistik Ofisi'nin araştırma sonuçları (İBB, 2020: 11) ile benzerlik göstermektedir.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında medeni duruma göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için, t testi yapılmış ve elde edilen bulgular incelendiğinde göre evli ve bekâr bireyler arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Evli ve bekâr öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde ise evli öğretmenlerin ortalamasının bekâr öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Yılmaz ve arkadaşları da çalışmalarında bireylerin COVID-19 aşısını yaptırma isteklilikleri ile medeni halleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır (Yılmaz vd. 2021: 591). Bu yönüyle çalışmamız benzerlik göstermektedir.

Çalışma gurubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında kıdeme göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü Varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında kıdem düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Farkın nedeni incelendiğinde ise 20 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerin diğer tüm guruplara göre düşük tutum puanı olduğu ve COVID-19 aşısına yönelik tutumlarının diğer guruplara oranla anlamlı bir şekilde olumsuz yönde farklılık gösterdiği görülmüştür.

Gürbüz ve arkadaşları çalışmalarında aşılarmaya istekli olan kişilerin yaşlarına bakıldığında, gençlerde ve yaşlılarda aşıya ilginin daha az olduğunun, orta yaş grubunda ise aşıya ilginin daha fazla olduğunun gözlemlendiğini belirtmişlerdir. Bizim çalışmamızda kıdem yılına göre yapılan tutum değerlendirmesinde ise mesleki yaşamının başında olan öğretmenler (1-5 yıl) en yüksek olumlu tutum puanına sahipken (59,07), kıdem yılı 20 yıl ve üzeri olan öğretmenler en düşük tutum puanına sahiptirler. Her iki çalışma bu yönüyle değerlendirildiğinde bizim çalışmamızda gözlemlediğimiz genç yaştaki öğretmenlerin aşı tutumu, Gürbüz ve arkadaşlarının çalışmalarındaki genç bireylerin tutumu ile benzerlik göstermemektedir (Gürbüz vd., 2013: 17).

Yılmaz ve arkadaşları ise çalışmalarında yaşın aşı kararında etkili bir faktör olarak ortaya çıkmadığını ve bunu şaşırtıcı bulduklarını, literatürde yaş arttıkça aşıya karşı olumlu cevapların arttığı çalışmalar olduğu gibi yaşın aşı kararında etkili olmadığını gösteren çalışmaların bulunduğunu belirtmektedirler. Bu yönüyle çalışmamız Yılmaz ve arkadaşlarının çalışmalarıyla benzerlik göstermemektedir (Yılmaz vd. 2021: 591).

Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair puanlarında branşa göre anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde öğretmenlerin aşı tutumlarına yönelik puanlarında branşlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Farkın nedeni incelendiğinde ise Sayısal alandaki öğretmenlerin aşıya karşı tutumlarının anlamlı bir şekilde olumlu olduğu, Meslek dersi öğretmenlerinin ise diğer branş öğretmenlerine göre aşıya yönelik tutum puanlarının düşük olduğu görülmüştür. Yaptığımız literatür taramasında öğretmenlerin COVID-19 aşısına yönelik tutumlarına dair bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle çalışmamız literatüre katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın ikinci aşamasında nicel verilerden elde edilen sonuçların derinlemesine incelemesinin yapılabilmesi için açık uçlu sorular özellikle anlamlı farklılara sebep olan demografik veriye sahip öğretmenlere sorularak betimlenmiştir. Öğretmenlerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde ise;

Aşı olan öğretmenlerin inaktif mi yoksa mRNA aşısını mı tercih ettikleri hususu değerlendirildiğinde; Aşı olan öğretmenlerin %72 sinin daha güvenilir buldukları için ve/veya yurtdışı çıkışlarında mRNA

aşısının kabul edilmesinden dolayı mRNA aşısını tercih etmiş oldukları görülmüştür. Bu durum değerlendirildiğinde, öğretmenlerin aşı konusunda güvenilirliğe önem verdiği dolayısıyla da aşılarn güvenilirliği hususunda bilgilendirilmeleri ve ikna edilmeleri gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğretmenlerin aşı tercihlerinin zorunlu durumlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Aşı olmamış ancak aşı olmayı düşünen öğretmenlerin hangi aşuyu tercih edecekleri hususu değerlendirildiğinde; Aşı olmayan öğretmenlerin %65 i Türk aşısını belediklerini ifade etmiştir. Bu durum aşılama sürecinde yurt dışı kaynaklı alternatiflere güvenmedikleri şeklinde değerlendirilmektedir. Yapılan literatür taraması ve çalışmamız aşya karşı olumsuz tutum geliştirmenin bilgi yetersizliği ve güvensizlikten kaynaklandığını göstermektedir (Yıldız vd., 2021: 886, Gürbüz vd., 2013: 17).

Aşı olmayan öğretmenlerin salgından kurtulmak için sundukları alternatif çözüm önerileri değerlendirildiğinde; çözüm önerileri ilaç tedavisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Virüse karşı onu yok edici doğal ürün üretimi gibi alternatifler de çözüm önerileri arasında yer almıştır. Pandemi hususunda endişeleri olduğu ve çözüm hususunda çare arama düşüncesinde oldukları değerlendirilmektedir.

Aşı olmak istemeyen öğretmenlerin aşı hakkındaki seminerlere katılmak isteyip istemedikleri hususu değerlendirildiğinde ise aşı olmamış öğretmenlerin, aşı hakkında otorite sahiplerinin seminerlerine katılmak istedikleri ancak aşı hakkındaki düşüncelerinin değişmeyeceğini belirttikleri görülmektedir.

Aşı reddi bireysel bir karardır ancak sonuçları itibariyle toplumu etkileyen önemli bir sorundur. Temelinde farklı nedenleri barındırmakla birlikte en önemli nedenlerinden biri bilgi eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan güvensizliktir. Bu nedenle aşılama hizmetlerinde görev alan başta doktorlar olmak üzere tüm sağlık çalışanlarının bireyleri ve toplumu aşılama konusunda anlaşılır ve kapsamlı şekilde bilgilendirmeleri, yanlış anlaşılmaya ve aşılama faaliyetlerinde güvensizliğe mahal verecek açıklamalardan ve sosyal medya paylaşımlarından kaçınmaları önemlidir. T.C. Sağlık Bakanlığı koordinesinde yapılacak eğitim ve bilgilendirme çalışmalarıyla, sosyal medya paylaşımlarıyla pandeminin bazı durumlarda ölümcül sonuçlanabildiği vurgulanarak, çalışmamızda ve diğer çalışmalarda saptanan aşı olmama nedenleri de göz önünde tutularak, aşılamanın gerekliliğinin, etkinliğinin, düşük yan etkilerinin iyi anlatılması gerekir. Bu sayede aşılama oranlarını artırmanın mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Aşıya karşı olumlu tutuma sahip öğretmenlerin bulunduğu okullardaki öğrencilerin ve ailelerinin aşılama yüzdeleri araştırılıp öğretmenler ve öğrenciler arasındaki korelasyon belirlenebilir. Aynı şekilde aşıya karşı olumsuz tutuma sahip öğretmenlerin çalıştıkları okullardaki öğrencilerin ve ailelerinin aşılama yüzdeleri araştırılıp aralarındaki korelasyon belirlenebilir. Bu sayede öğretmenlerin aşıya karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının, toplum üzerindeki aşılama oranlarına etkisi belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- Argüt, N., Yetim, A. & Gökçay, G. (2016). Aşı Kabulünü Etkileyen Faktörler. Çocuk Dergisi, 16 (1), 16-24. DOI: 10.5222/j.child.2016.016 Erişim Tarihi: 12.01.2022, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/jchild/issue/57053/803601>
- Arık, S., Karakaya, F., Çimen, O. & Yılmaz, M. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Uzaktan Eğitim Hakkında Ortaöğretim Öğrencilerinin Görüşlerinin Belirlenmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41 (2), 631-659. Erişim Tarihi: 28.01.2022, Erişim adresi:

<https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/article/926838>

- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). “COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği”, Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 62-79. Erişim Tarihi: 18.01.2022, Erişim adresi: <https://doi.org/10.35375/sayod.738657>
- Çıtak, G. & Duran Aksoy, Ö. (2021). Aşılama Önemli Bir Engel: Aşı Reddi. ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 7 (2), 15-20. Erişim Tarihi: 14.01.2022, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusaglik/issue/59791/798807>
- Dünya Sağlık Örgütü, (DSÖ), Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Gösterge Paneli, Erişim Tarihi: 29.03.2022, Erişim adresi: <https://covid19.who.int/>
- Geniş, B., Gürhan, N., Koç, M., Geniş, Ç., Şirin, B., Çırakoğlu, O. C., & Coşar, B. (2020). Development of Perception and Attitude Scales Related with COVID-19 Pandemia. *Pearson Journal of Social Sciences - Humanities*, 5(7), 306-328. doi: 10.46872/pj.127 DOI: 10.46872/pj.127 Erişim Tarihi: 12.01.2022, Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/olcek/covid-19-asisina-yonelik-tutumlar-olcegi>
- Gür, E. (2019). “Aşı Kararsızlığı-Aşı Reddi”. *Türk Pediatri Arşivi*, 54 (1), 1-2 Erişim Tarihi: 18.01.2022, Erişim adresi: [turkarchpediatr.org/Content/files/sayilar/24/TPA_54_1_1_2\(1\).pdf](http://turkarchpediatr.org/Content/files/sayilar/24/TPA_54_1_1_2(1).pdf)
- Gürbüz, Y., Tütüncü, E. E., Şencan, İ., Şendağ, E., Callak, F., Sevinç, G., ve Tekin, A. (2013). İnfluenza A (H1N1) 2009 pandemisinde hastane çalışanlarının grip aşısına yaklaşımlarının araştırılması. *Pamukkale Tıp Dergisi*, (1), 12-17. Erişim Tarihi: 27.01.2022, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/patd/issue/35373/392781>
- İBB. (2020). İstanbul'da Koronavirüs Algı, Beklenti ve Tutum Araştırması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı ve İstanbul İstatistik Ofisi, Kasım 2020. Erişim Tarihi: 29.03.2022, Erişim adresi: <chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fmediabox.ibb.gov.tr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2020%2F11%2Fistanbulda-Koronavirus-Algi-Beklenti-ve-Tutum-Arastirmasi-Kasim-2020.pdf&clen=57922276&chunk=true>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). *Yeni İnsan ve İnsanlar* (10.Basım), İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kutlu, H.H. ve Altındış, M. (2018). “Aşı Karşıtlığı”. *Flora Dergisi*, 23 (2), 47-58. Erişim Tarihi: 02.02.2022, Erişim adresi: http://www.floradergisi.org/managete/fu_folder/2018-02/2018-23-02-047-058.pdf
- Temel, M. K. ve Ertin, H. (2020). 1918 Grip Pandemisi Kıssasından COVID-19 Pandemisine Hisseler. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi (COVID 19 Özel Sayısı)*, 63-78. DOI: 10.21673/adoloklin.716868, Erişim Tarihi: 07.01.2022, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1043358>
- T.C. Sağlık Bakanlığı, COVID 19 Bilgilendirme Sayfası, Erişim Tarihi: 29.03.2022, Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>
- Tezbaşaran, A. (1997). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

- Uslu, Y., Yılmaz, E. & Altun, U. (2021). Sağlık Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi Öğrencilerinin Covid-19'un Kontrolüne ve Aşısına Yönelik Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10 (3), 383-397. Erişim Tarihi: 27.01.2022, Erişim adresi: <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.908459>
- Ülgen, G. (1995). Eğitim Psikolojisi: Birey ve Öğrenme. Ankara: Bilim Yayınları.
- Yıldız Z., Gencer E. & Gezegen N. F. (2021). Covid 19 pandemi sürecinde geliştirilen aşılar karşı bireylerin tutumlarının değerlendirilmesi üzerine uygulamalı bir çalışma. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 12(3), Erişim Tarihi: 07.01.2022, Erişim adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fdergipark.org.tr%2Ftr%2Fdownload%2Farticle-file%2F1681076&chunk=true&pdfilename=10.36362-gumus.908755-1681076.pdf
- Yılmaz H. İ., Turğut B. vd. (2021). Türkiye’de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı. Dicle Tıp Dergisi / Dicle Med J (2021) 48 (3) : 583-594. DOI: 10.5798/dicletip. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1945864>

ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

*Ceren AYDEMİR¹
Veysel TÜFEKÇİ²*

Özet

Toplumsal hayatı şekillendiren ve birçok davranış üzerinde etkisi olan kültür örgütlerde de benzer şekilde örgütsel kültür adı altında kendini göstermektedir. Toplumlar gibi örgütler de kendi kültürlerini oluşturmaktadır. Örgüt içindeki iş yapma şekilleri, vizyon, misyon, iletişim, çalışanlar arası iş ilişkileri gibi birçok konu bu kültürün etkisiyle şekillenmektedir. Özellikle iletişim, iş yapma şekilleri ve örgüt içi ilişkiler gibi durumlar örgütsel yabancılaşmayı etkilemektedir. Dolayısıyla örgüt kültürünün ve örgütsel yabancılaşma kavramlarının birlikte incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç kapsamında Kayseri’deki bir işletmenin 130 çalışanı ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, örgüt kültürünün alt boyutlarından klan kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır. Diğer boyutlar kapsamında anlamlı etki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Örgüt Kültürü, Yabancılaşma, Örgütsel Yabancılaşma.

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON ORGANIZATIONAL ALIENATION

Abstract

The culture that shapes social life and has an effect on many behaviors also manifests itself in organizations under the name of organizational culture. Like societies, organizations also create their own cultures. Many issues such as working styles in the organization, vision, mission, communication, and working relationship among employees are shaped by the influence of this culture. Especially situations such as communication, working styles and relations within the organization also affect organizational alienation. Therefore, it is important to examine the organizational culture and organizational alienation concepts together. In this study, the effect of organizational culture on organizational alienation is examined. The questionnaire created for this purpose was applied to 130 people working in businesses in Kayseri. According to the results clan culture, one of the sub-dimensions of organizational culture, has a negative and significant effect on organizational alienation. It was determined that other dimensions did not have significant effects on organizational alienation.

Keywords: Culture, Organizational Culture, Alienation, Organizational Alienation.

1. GİRİŞ

Kültür, toplumun kurallar içerisinde yaşamasına ve ilişkilerinin doğru bir zemin üzerinde yürümesini sağlayan temel yapı taşıdır. Birçok faktör kültürün çeşitlenmesine sebep olmuştur. Toplumun en önemli unsurlarından olan örgütlerde de kültür bulunmaktadır. Örgüt kültürü olarak adlandırılan bu olgu örgütün genel işleyişinden çalışanların iş yapma şekilleri, çalışma düzenleri, iş ilişkileri, örgüt içerisinde nasıl hareket etmeleri gerektiği gibi birçok şeyi belirlemektedir. Örgüt kültürüne uyumlu davranış sergilendiğinde örgütsel açıdan pozitif çıktılar elde edilmektedir.

Örgüt kültürünün etkilediği durumlardan birisi de örgütsel yabancılaşmadır. Sanayi devrimi ile birlikte literatürde önemli bir kavram olarak yerini alan “yabancılaşma” bireyin toplumdan kendisini soyutlaması

* Bu çalışma ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Kayseri-Türkiye, cseyhan@nny.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2021-7333

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Kayseri-Türkiye, tveysel@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6415-3346

ve yalnızlığa mahkûm olmasıdır. Birey bu şekilde hem kendisine hem topluma zarar verir. Örgütlerde kendisini yalnız, güçsüz ve anlamsız hisseden birey örgütsel yabancılaşma yaşamaktadır. Bunun sonucunda bireyin özel hayatında ve çalışma hayatında olumsuz durumlar oluşmaktadır. Mutsuz olan, yalnızlaşan, hayata anlamsızlık penceresinden bakan birey iş yaşamında da belirlediği hedeflere ulaşamamakta ve verimliliği düşmektedir.

Literatürde örgüt kültürü ve örgütsel yabancılaşma kavramlarının birlikte incelendiği sınırlı sayıda araştırma yer almaktadır. Minashi (2012)'nin yaptığı çalışmada örgüt kültürü ve örgütsel yabancılaşma arasında zayıf ve negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Trivedi ve Prahaska (2021), öğrenci yabancılaşması ve algılanan kültür isimli çalışmalarında öğrencilerin kampüs hayatı ve oradaki kültür ile yabancılaşma arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Bu çalışmanın sonucunda örgüt kültürü ile yabancılaşma arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca klan kültürünün hiyerarşi kültürüne kıyasla yabancılaşmayı daha çok azalttığı tespit edilmiştir. Yumuk ve Kurgun (2021)'un, otel çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada örgüt kültürünün yabancılaşma üzerindeki etkileri klan kültürü ve hiyerarşi kültürü açısından incelenmiştir. Klan kültürünün hâkim olduğu işletmelerde örgütsel yabancılaşma en çok anlamsızlık boyutu ile görülürken, hiyerarşi kültürünün hâkim olduğu işletmelerde de yabancılaşmanın anlamsızlık boyutunda görüldüğü tespit edilmiştir. Korkmaz ve Çevik (2017)'in yaptıkları çalışmada ise örgüt kültürü ile yabancılaşma arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten örgüt kültürünün, yabancılaşmanın anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür.

Bu araştırmanın amacı örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Literatürde konu ile ilgili az sayıda araştırmanın olması modelin özgünlüğü ve alanın bu yönde genişlemesi açısından araştırmanın önemini artırmaktadır. Örgüt kültürünü etkileyen birçok unsur vardır. Bunlar içinden yabancılaşmanın örgüt içerisinde ne kadar kendini gösterdiği ve oluşturulabildiği, olumsuz etkilerinin neler olduğu ve bunların nasıl bertaraf edileceği konuları hem araştırmacılara hem de uygulayıcılara önemli katkı sağlayacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Örgüt kültürü yönetim düşüncesinin gelişmesi ile beraber fark edilip üzerinde durulmaya başlanan kavramlardandır. İnsanların içerisinde buldukları örgütün kültürünü benimsenmesi neticesinde insanda ikinci bir mizaç oluşmaktadır. Bu durumun gözlenmesi ile birlikte örgüt kültürünün etkinliğinin ve öneminin artarak devam edeceğini söylemek mümkündür.

Örgüt kültürü alan yazına ilk defa Pettigrew'in "Örgütsel Kültürler Üzerinde Çalışma (On Studying Organizational Cultures)" adlı makalesiyle 1979 yılında girmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. 1970'li ve 1980'li yıllarda örgüt araştırmalarında ve yönetim alanında yeni gelişmeler yaşanmıştır. Batı dünyasının, özellikle Japon şirketleriyle rekabette yaşadıkları zorluklar, kendine özgü bir kültüre sahip olan Japon şirketlerini bir adım öne taşımıştır. Japon şirketler ABD'li uluslararası şirketlerin rakibi haline gelmiş ve o zamana kadar tartışılmayan birçok konunun tartışmaya açılmasına sebep olmuştur. ABD'li büyük şirketler düşük verimlilik, karlılık ve performans gibi konularda görülen başarısızlığın nedenlerini araştırmışlar, örgüt kavramını incelemişler ve bu alanda başvurulacak yeni yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.

Örgüt kültürü çalışanlar için örgütün faaliyetlerinin bir yansımasıdır, örgütün kişiliğidir. Bu anlamda örgüt kültürü örgütün süreç, yöntem ve uygulamalarının tamamını kapsar. Bu tanım örgüt içinde gerçekleşen bazı uygulama ve süreçlere odaklanır. “Örneğin bürokratik kültürün hâkim olduğu bir örgütte iş süreçleri ve işlerin yapılmasında kurallar ve prosedürler büyük önem taşır ve bu durum örgütün esnek hareket etmesini ve zaman kazanmasını engeller.” Çalışanlar inisiyatif kullanamadıkları için yenilik ve gelişme kaydedilemez. Bu da yaratıcılığı köreltir ve iş verimi düşer (Zencirkıran ve Erkmen, 2018).

Schwartz ve Stanley (1981)’e göre örgüt kültürü, “örgüt üyelerinin tutum ve davranışlarının şekillendirilmesi üzerinde önemli etkileri olan normların oluşmasını ve bunların örgütü oluşturan grup ve bireyler tarafından paylaşılmasını sağlayan inanç ve beklentilerdir.” Hofstede vd. (1990), “örgüt kültürünün tanımı konusunda bir fikir birliği olmadığını ancak ortak kültür yapısının belirli özellikler üzerinde olacağını savunmuştur: Örgüt kültürü (1) bütünseldir, (2) tarihsel olarak belirlenmiştir, (3) antropolojik kavramlarla ilgilidir, (4) sosyal olarak yapılandırılmış, (5) belirsiz ve (6) değiştirilmesi zordur. Ortak kültür, örgütlerde önceki yıllarda yazında ayrı ayrı kabul edilmiş olan tüm bu özellikleri kapsamaktadır. Ortak kültür tanımı üzerinden örgüt kültürü ise tüm bu özelliklerin tek bir yapıya entegre edilmesi olarak tanımlanmıştır.”

İnsan olgusu ile doğrudan ilişkili olan yabancılaşma insanların var olduğu her ortamda görülebilmektedir. İnsanların belirlenmiş amaçları gerçekleştirmek için bir araya geldiği, kâr amacı güden ve gütmeyen, kamu kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarında yabancılaşma olgusuna rastlamak her zaman mümkündür. Örgütsel yabancılaşma olarak ifade ettiğimiz bu durum hem örgütün hem bireyin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır.

Örgütsel yabancılaşma Karl Marx’ın çalışmaları ile ele alınmaya başlanmıştır. Marx örgütsel yabancılaşmayı insanın doğası ile iş yaşamı arasındaki çelişkinin oluşması olarak tanımlamıştır. Çalışanın emeğini kullanarak üretmiş olduğu ürün üzerindeki kontrolü, çalışma süresini ve işte kendisini ifade etme yeteneğini kaybettiği bir durumdur. Bu nedenle, modern çalışma hayatında işe ilişkin kontrol eksikliği ve görevde uzmanlaşma bireyin örgütsel yabancılaşma durumunu meydana getirir. Aiken ve Hage (1966) örgütsel yabancılaşmayı, “çalışanların iş ve sosyal ilişkilerinde, yöneticileri ve çalışma arkadaşları ile olan etkileşimlerinde ve görevlerini, yerine getirmelerinde yaşadıkları memnuniyetsizlik şeklinde tanımlamaktadırlar.” Örgütsel yabancılaşma, çalışanın mesleki değişim ve gelişime bakışı, işgörenin yetkisi ve amirleri tarafından kabul görme ve tanınma beklentisi gibi konularda kendisinin yaşamış olduğu doyumsuzluk durumudur (Eryılmaz, 2019). Örgütsel yabancılaşma işgörenin örgüt içerisinde kurduğu ilişkilerden doyum alamaması, işini anlamsız bulması, kendisini güçsüz, yalnız ve yetersiz görmesi, kendisini sistemde basit bir çark olarak hissetmesi ve geleceğe ilişkin umutlarını kaybetmesi olarak ifade edilebilir (Elma, 2003). Örgütlerde yabancılaşma her geçen gün kendisini daha da belli etmektedir. Bu durum örgüt yöneticileri tarafından fark edilerek gerekli tedbirler alınmakta, çözüm önerileri sunulmaktadır. Yabancılaşmanın neden kaynaklandığının doğru tespit edilmesi burada önem kazanmaktadır. Birçok etmenin devrede olduğu bu süreç örgütlerde isabetli yapılmazsa amaç ve verimlilik sekteye uğramaktadır (Şeremet, 2022).

Örgütlerde yabancılaşmayı etkileyen faktörlerden biri olan teknoloji, örgütlerin üretimine yön verdiği için örgüt içerisinde önemli bir yere sahiptir. Teknolojik gelişmelerin yönü örgüt içerisindeki bireyleri yeniden yapılandırmakta ve değişime uğratmaktadır. Oluşan bu değişiklik birey tarafından yeterince hâkim olamazsa, teknolojinin getirdiği yeni teknikler tam olarak anlaşılmazsa ve anlatılmazsa kendisini ikinci planda hissedecektir. Bu da bireyi örgüte yabancılaştırır (Şeremet, 2022). Örgütlerde teknolojinin yaygın olarak kullanılması, çalışanların iş başında kısıtlı bir şekilde de olsa sosyalleşmesinin önüne geçmektedir. Özellikle daha az işçi çalıştırmak, işgörenleri büyük binalarda terk edilmişlik hissi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca insan gücü ile yapılacak işlerin teknoloji vasıtasıyla üretilen makinelerce gerçekleştirilmesi ve insanlara yalnızca makineleri kontrol etme görevi verilmesi, insanların günlük sorunlarını düşünmeye daha fazla vakit bulmaya yönlendirmektedir. Böylece işgören, fiziksel olarak içinde bulunduğu çalışma ortamından kopmaktadır. Bu durum da yabancılaşma ile sonuçlanmaktadır (Demirgöl, 2021).

Örgütler büyüdükçe kompleks bir yapıya dönüşerek iletişim boşlukları oluşmaya başlar. Örgüt içerisinde bilgi akışının iyi yönetilememesi bireyin örgüte karşı tutumunu değiştirecektir. Büyük örgütler de kararlara katılmamak sonucunda birey kendisini güçsüz hissetmektedir. Karar mekanizmalarının çok katı ve sadece örgütün tepe yönetimi tarafından alınması ve alt kademelere bir açıklama yapılmaması yabancılaşmanın bir diğer sebebidir. Örgüt içerisinde iletişim sorunları, amaçları tam anlayamama ve monotonluk bireyde yabancılaşmaya sebep olabilmektedir.

Örgütsel yabancılaşma, örgütsel sessizlik, işe karşı ilginin azalması, tükenmişlik, işten ayrılma niyeti, iş tatminsizliği, işyerinde sapkın davranışlarda bulunma eğilimine neden olabilmektedir (Şeremet, 2022). Bunlar haricinde örgütsel yabancılaşma iletişim sorunu, sorumluluk ve karar almadan kaçma, bürokrasi sempatisi, yenilik korkusu, sürekli şikâyet etme durumu, mesleki tükenmişlik ve çalışma yaşamının kalitesizliği gibi sonuçlar da doğurmaktadır (Kahveci, 2015). Yabancılaşma duygusuna sahip işgören şikâyet etme davranışında bulunarak kaos ve çatışma ortamı yaratmaya eğilimlidir. Aynı zamanda yabancılaşma çalışanların kendilerini geliştirmelerini engelleyebildiği gibi çalışan verimliliğini de düşürebilmektedir (Şeremet, 2022).

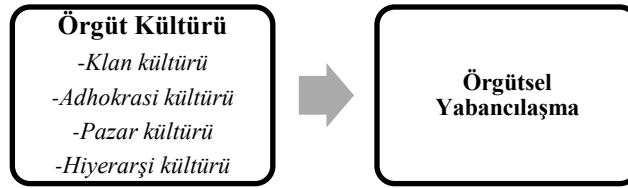
3. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Kayseri’de faaliyette bulunan bir işletme oluşturmaktadır. İşletmenin 140 çalışanı bulunmaktadır. Evren büyüklüğü 100 olan bir araştırma için 0.05 örneklem hatası göz önünde bulundurulduğunda örneklem büyüklüğü en az 80 olmalıdır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Kolayda örnekleme yöntemi ile 130 kişiden veri elde edilmiştir.

Araştırma gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veriler anket yoluyla 2020 yılı öncesinde elde edilmiştir. Bu kapsamda iki bölümden oluşan anketin birinci bölümünde sırasıyla örgüt kültürü ve örgütsel yabancılaşma ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise demografik özellikler ile ilgili sorular bulunmaktadır. Araştırmada 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Örgütsel adaleti ölçmek için Cameron ve Quinn (1999) tarafından geliştirilen, 24 ifadeden oluşan “Örgüt Kültürü” ölçeği kullanılmıştır. Ölçek klan kültürü, adhokrasi kültürü, pazar kültürü ve hiyerarşi kültürü olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. “İş yerim sanki büyük bir aile gibidir. Çalışanlar kendileri hakkında çok şey

paylaşırlar.” ve “İş yerim çok dinamik ve girişimci bir yapıdadır. Çalışanlar ellerini taşın altına koyarak risk almaya isteklidirler.” ifadeleri ölçekte yer alan maddelerden bazılarıdır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri $\alpha=0,930$ olarak hesaplanmıştır. Örgütsel yabancılaşmayı ölçmek için Mottaz (1981) tarafından geliştirilen “Yabancılaşma Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek toplam 21 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan “İşimle ilgili görevlerimi yerine getirirken kendimi özgür hissediyorum.” ve “İşimde kendi karar verme yeteneğimi kullanma fırsatına sahibim.” ifadeleri ölçekte yer alan maddelerden bazılarıdır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri $\alpha=0,896$ olarak hesaplanmıştır.

Araştırma hipotezlerini test etmek için korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modeli kapsamında belirlenmiş hipotezler aşağıda verilmiştir:

H₁: “Klan kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

H₂: “Adhokrasi kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

H₃: “Pazar kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

H₄: “Hiyerarşi kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

4. BULGULAR

Demografik özelliklerle ilgili bulguların yer aldığı Tablo 3’e göre katılımcıların %65,4’inin erkek, %34,6’inin kadın olduğu görülmektedir. Yaşa göre dağılıma bakıldığında, katılımcıların %8,5’u (11 kişi) 17-25 yaş arası, %33,8’si (44 kişi) 26-35 yaş arası, %30,8 i (40 kişi) 36-45 yaş arası, %24,6’si (32 kişi) 46-55 yaş arası, %2,3’u (3 kişi) 56 yaş ve üzeridir. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu (%42,7) 26-35 ve (%30,8) 36-45 yaş aralığındadır. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde büyük çoğunluğunun (%71,5) evli olduğu görülmektedir. Buradan hareketle araştırmada erkek katılımcıların ağırlıkta olduğu ve örneklemin büyük bölümünün genç ve orta yaş grubu çalışanlardan oluştuğu söylenebilir.

Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında, lisans (%64), yüksek lisans (%16) ve ön lisansın (%10) yoğun olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki deneyimleri incelendiğinde, örneklem ortalama bir dağılım göstermektedir. Kurumdaki çalışma süresi açısından ise 0-5 yıl örneklemin %44’ünü (57 kişi) ve 6-10 yıl ise örneklemin %21’ini (27 kişi) oluşturmaktadır. Buna göre örneklem kapsamında çalışanların mesleki tecrübe kazandıkça işyerlerini değiştirdikleri söylenebilir.

Tablo 1: Değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve çarpıklık-basıklık değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Örgüt kültürü	3,433	0,659	-0,231	0,082
Klan kültürü	3,402	0,842	-0,262	-0,633
Adhokrasi kültürü	3,353	0,782	-0,329	-0,153
Pazar kültürü	3,606	0,668	-0,602	0,688
Hiyerarşi kültürü	3,369	0,768	-0,427	-0,320
Örgütsel yabancılaşma	2,467	0,574	0,555	1,030

Tablo 1'e göre örneklemin örgüt kültürü algılamalarının ortalama değeri (3,433) örgütsel yabancılaşma değişkenine (2,467) göre biraz daha yüksektir. En yüksek ortalama 3,606 ile pazar kültürüne aitken en düşük ortalama 2,467 ile örgütsel yabancılaşmaya aittir. Örgüt kültürü ve boyutlarına ait değişkenlerin ortalama değerleri 3'ün üzerindeyken, örgütsel yabancılaşmaya ait ortalama değeri 3'ün altındadır. Buradan hareketle örneklem kapsamında örgüt kültürü algılamalarının yüksek ve örgütsel yabancılaşma düzeyinin düşük olduğu söylenebilir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre "verilerin normal dağılımı için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.50 ile +1.50 arasında olması gerekir." George ve Mallery (2010)'e göre; "çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2.00 ile +2,00 arasında olması normal dağılım olarak kabul edilmektedir." Bollen (1989) ise, "çarpıklık değerlerinin ± 2 ve basıklık değerlerinin ± 7 değer aralığında olması gerektiğini ifade etmektedir." Tablo 1'e göre çarpıklık ve basıklık değerleri her üç şartı da sağlamaktadır. Dolayısıyla verilen normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Örgüt kültürü ve boyutları ile örgütsel yabancılaşma değişkenleri arasındaki ilişkiye dair sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlere ilişkin korelasyon katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Örgüt kültürü	1					
2. Klan kültürü	,872**	1				
3. Adhokrasi kültürü	,945**	,847**	1			
4. Pazar kültürü	,865**	,687**	,761**	1		
5. Hiyerarşi kültürü	,765**	,439**	,637**	,574**	1	
6. Örgütsel yabancılaşma	-,447**	-,526**	-,454**	-,395**	-,153	1

**korelasyon $p < 0,01$ derecesinde anlamlı

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelendiği korelasyon analizine bakıldığında, örgüt kültürü ve boyutları (hiyerarşi kültürü hariç) ile örgütsel yabancılaşma arasında negatif yönlü ilişki ortaya çıkmıştır (örgüt kültürü için $r = -0,447$; klan kültürü için $r = -0,526$; adhokrasi kültürü için $r = -0,454$; pazar kültürü için $r = -0,395$).

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Bu bölümde, yapılan regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3: Örgüt kültürünün alt boyutlarının örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	Beta	t	Anlamlılık	Tolerans Değeri	VIF
Sabit	3,655	,249		14,666	,000		
Klan kültürü	-,290*	,101	-,426	-2,876	,005	,258	3,882
Adhokrasi kültürü	-,087	,131	-,119	-,666	,507	,177	5,648
Pazar kültürü	-,096	,084	-,111	-,930	,354	,394	2,535
Hiyerarşi kültürü	,130	,077	,173	1,684	,095	,533	1,877

$R^2=0,295$ (Bağımlı değişken: Örgütsel Yabancılaşma)

Düzenlenmiş $R^2=0,273$

Durbin Watson=1,752

$F=13,092$ * $p<0,05$

Tablo 3'e göre örgütsel yabancılaşmadaki değişimin %27,3'ü örgütsel kültürün boyutları ile açıklanmaktadır. Buna göre modelin anlamlı olduğu söylenebilir. ($R^2=0,273$; $F=13,092$). Dört alt boyut arasında, örgütsel yabancılaşmayı en yüksek düzeyde açıklayan klan kültürüdür ($\beta=-0,290$; $p<0,05$).

Alt boyutlar kapsamında, klan kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisini gösteren B katsayısı -0,290 olup anlamlılık değeri %5 anlamlılık düzeyinde $p=0,005$ olarak hesaplanmıştır ($\beta=-0,290$; $p<0,05$). Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Adhokrasi kültürü, pazar kültürü ve hiyerarşi kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlı değildir (sırasıyla $\beta=-0,087$; -0,096; 0,130). Dolayısıyla H_2 , H_3 ve H_4 hipotezleri reddedilmiştir.

5. SONUÇ

Son yıllarda rekabet üstünlüğü sağlamak için teknolojik gelişmelere paralel olarak işgücünün de önemi artmıştır. Dolayısıyla işletmelerin kendini gerçekleştirme ve rekabet ortamına uyum sağlayarak bunu sürdürebilmesi, bünyesinde çalışan personelin iş potansiyelinin harekete geçirilmesine bağlıdır. Bu kapsamda çalışanın yaşadığı kültürel ortamın iş hayatını ne kadar etkilediği ve aynı zamanda örgüt içerisindeki kültürün de çalışan üzerindeki etkisi önem arz etmektedir. Örgüt kültürünün çalışan üzerindeki etkileri ile ilgili önemli bir faktör de örgütsel yabancılaşmadır. Dolayısıyla bu çalışmada örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Örgüt kültürü alt boyutları ile örgütsel yabancılaşma arasındaki neden-sonuç ilişkilerini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, alt boyutlardan yalnızca klan kültürü örgütsel yabancılaşmayı anlamlı olarak etkilemektedir ve aralarında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Adhokrasi, pazar ve

hierarchy cultures kapsamında anlamlı etki tespit edilememiştir. Klan kültürünü benimsemiş işletmelerde, paylaşılan değerler ve hedefler, uyum, katılım, bireysellik ve “bizlik” duygusu önemli olduğu için ayrıca klan kültürü birleştiricilik, katılımcılık, takım çalışması değerleri, aile bilinci, ebeveyn rolünde liderlik, sadakat gibi ilkelere dayandığı için bu tarz yapılarda yabancılaşmanın olmaması veya az olması beklenen ve anlamlı bir durumdur. Örgüt kültürü ile örgütsel yabancılaşma ile ilgili elde edilen literatürdeki sınırlı sayıdaki araştırma ile de uyumludur. Minaslı (2012), Kahveci ve Demirtaş (2014), Korkmaz ve Çevik (2017), Bilir Güler vd. (2019)’in çalışmalarında örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı etkisinin olduğu bulunmuş ve kavramlar arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca Trivedi ve Prahaska (2021), öğrencilerin yabancılaşması ve algılanan örgüt kültürü ilişkisini inceledikleri araştırmalarında kavramlar arasında negatif yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca klan kültürünün hiyerarşi kültürüne kıyasla yabancılaşmayı daha çok azalttığını bulmuşlardır.

Anlamlı çıkmayan sonuçlar değerlendirildiğinde özellikle adhokrazi kültürü kapsamında anlamlı etki tespit edilememesi çalışma sonuçları ile ilgili beklentiden farklıdır. Çünkü adhokrazi kültürü yaratıcılık, farklı bakış açıları ve risk alma gibi konulara önem veren bir kültürdür. Bu unsurlar örgüt içerisindeki bireyin kendini geliştirmesine ve değerli hissetmesine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla bu tarz kültürlerde yabancılaşmanın olmaması veya az olması daha anlamlı bir sonuçtur. Fakat bu çalışmada anlamlı bir etki bulunamamıştır.

Araştırmanın sınırlılıklarından biri, katılımcıların yalnızca bir kurumdan seçilmesi ve dolayısıyla sonuçların diğer kurumlara genellenmesinin zor olmasıdır. Örgüt kültürlerinin çalışanların deneyimleri ve katılımları üzerindeki etkisi hakkında güvenilir tartışmalara ulaşmak için çeşitli kurumların kültürleri incelenebilir. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise demografik değişkenlerin dikkate alınmamasıdır. Örneğin, kurumda uzun yıllardır çalışan kişilerle yeni girenlerin örgüt kültürüne ilişkin deneyimleri farklılık gösterebilir bu nedenle ileride yapılacak araştırmalarda çeşitli demografik değişkenler modele dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aiken, M., Hage, J. (1966), Organizational alienation: A comparative analysis. *American sociological review*, 2(1), 497-507.
- Bilir Güler, S., Minaslı, A. V., Demiralay, T. (2019), Örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşma davranışlarına etkisi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(1), 209-222.
- Bollen, K. A. (1989), *Structural Equations With Latent Variables* (Vol. 210), John Wiley & Sons.
- Cameron, K. S., Quinn, R. E. (1999), *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based On the Competing Values Framework*, John Wiley & Sons.
- Demirgöl, Y. (2021), Çatışmanın Örgütsel Yabancılaşma ve Makyavelizm Üzerindeki Etkisi: Bir Kamu Kuruluşunda Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Elma, C. (2003), İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması-Ankara İli Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Eryılmaz, İ. (2019), Sosyal güç, lider-üye etkileşimi ve iş tatmini ilişkisinde politik yetinin düzenleyici rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 373-393.
- George, D., Mallery, M. (2010), *Spss for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.), Boston: Pearson
- Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., Sanders, G. (1990), Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative science quarterly*, 35(2), 286-316.
- Kahveci, G., Demirtaş, Z. (2014), Örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşmaya etkisi örgütsel güvenin aracılık rolü, *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(3), 0-0.
- Korkmaz, M., Çevik, M. S. (2017), Analysis of the relation between organizational culture and alienation in secondary educational institutions, *Educational Administration: Theory and Practice*, 23(4), 675-716.
- Minanlı, A. V. (2012), Örgüt Kültürü ve Örgütsel Yabancılaşma Arasındaki İlişki: Konuyla İlgili Bir Araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Mottaz, C. J. (1981), Some determinants of work alienation, *Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529.
- Schwartz, H., Stanley M. D. (1981), Matching corporate culture and business strategy, *Organizational Dynamics*, 10(1), 30-48.
- Şeremet, G. G. (2022), Hastanelerde Sağlık Çalışanlarının Güç Mesafesi ve Örgütsel Yabancılaşma İlişkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Ankara İli Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (2013), *Using Multivariate Statistics* (6. Edition), Boston: Allyn and Bacon.
- Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S. (2004), *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yumuk, Y., Kurgun, H. (2020), The Role of Organizational Culture Types on Person-Organization Fit and Organizational Alienation Levels of Hotel Workers, In Ruël, H. and Lombarts, A. (Ed.) *Sustainable Hospitality Management* (Advanced Series in Management, Vol. 24), 83-104, Emerald Publishing Limited, Bingley.
- Zencirkıran, M., Erkmen, T. (2018), *Örgüt Sosyolojisi*, Bursa: Dora Yayınları.

ÖRGÜTSEL ADALETİN ÖRGÜTSEL MUHALEFETE ETKİSİNİN CHAİD ANALİZİ VE YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE İNCELENMESİ

*Mustafa ŞEKER¹
N. Ozan AKDENİZLİ²
Canan URAT³
Fatma HALAVUK⁴*

Özet

Örgütsel adalet, örgütteki muhalefet ile organik bağları olan bir yapıdır. Karşılıklı etkileşimin olması bu dinamik yapının bazen örgütlere bağlı olarak değişiklik göstermesine neden olur. Etkileşimin yönü, kuvveti veya bileşenlerinin yapısı bu konuları araştıranların ilgi odağı olmuştur. Araştırmacıların çoğu bazen benzer değişkenlerin ufak farklılıklarla araştırma modelleri geliştirmesine neden olmaktadır. Bu benzeşimler farklı analiz yöntemleri ve karma nitelikli çalışmalarla daha nitelikli hale getirilmezse birbirini tekrar eden sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İşte bu aşamada literatüre katkı sağlamak zorlaşmaktadır. Örnekleme değişikliğinden ziyade araştırma metodolojisinde çeşitlenmeye gidilmesi hem zor hem de bir o kadar gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırma örgütsel adaletim örgütsel muhalefete etkisinin yapısal eşitlik modeli ile chaid analizini birlikte kullanmak suretiyle analiz yapması bakımından öncü niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Örgütsel Muhalefet, Chaid, Yapısal Eşitlik Modeli, Okul Yönetimi

EXAMINING THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL JUSTICE ON ORGANIZATIONAL DISSENT WITH CHAID ANALYSIS AND STRUCTURAL EQUATION MODELING

Abstract

Organizational justice is a structure that has organic ties to the adversaries in an organization. Because of these interactions, this dynamic structure sometimes varies from organization to organization. The direction, strength, or constituent structures of these interactions are of interest to researchers. The diversity of researchers may induce similar variables to develop research models with small differences. These similarities need to be better specified by different methods of analysis and mixed studies, otherwise the same results will appear. At this stage, it becomes difficult to contribute to the literature. Differentiating research methods rather than changing the samples is difficult and necessary. This research is innovative as it analyses the impact of organisational justice on organisational conflict using structural equation modelling and Chaid Analysis.

Keywords: Organizational Justice, Organizational Dissent, Chaid, Structural Equality Model, School Management

1. GİRİŞ

Organizasyon, ortak bir hedef doğrultusunda çalışan bir grup insanın oluşturduğu sistematik bir yapıdır. Tüm kuruluşlar hedeflerine ulaşmak, ilerlemek ve hayatta kalmak ister. Bir kuruluşun varlığını sürdürebilmesi için en temel unsurlardan biri de çalışanlarıdır. Örgüt çalışanları zaman zaman örgütleri hızla değişen iş dünyasında ayakta kalabilmek için sorunlarına yaratıcı ve kalıcı çözümler bulma ihtiyacı duymaktadır. Özellikle kurum içi iletişim kanallarının etkinliği ve çalışanların fikir, görüş ve önerilerini

¹ Arş. Gör., Yakındoğu Üniversitesi, mstfseker@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9188-0837

² Uzm. Öğretmen, Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ozanakdenizli0603@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8179-0483

³ Uzm. Öğretmen, Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü, cananurat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7226-5150

⁴ Uzm. Öğretmen, Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü, fhalavuk@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3159-2892

paylaşabilecekleri bir çalışma ortamı sunması, kurumların sorunlara etkin çözümler üretmesini, kurum içi süreç ve faaliyetleri iyileştirmesini sağlamaktadır. Örgüt çalışanları uyum ve muhalefet gibi davranışlarla bu tür faaliyetlere dolaylı veya doğrudan katılırlar.

Örgütsel muhalefet, işgörenlerin örgütsel uygulamalar ve politikalar hakkında anlaşmazlık, memnuniyetsizlik veya çelişkili görüşlerin ifade etme biçimlerinden biridir (Kassing, 2002: 189). Aynı zamanda örgütte bir iletişim biçimi de olan muhalefet davranışı, işlerin sağlıklı yürüdüğüne veya probleme çözüm bulma yolunda ilerlendiğinin de göstergesidir. Örgütsel yapı ve örgütsel iklimin yanı sıra, örgüt kültürü de muhalif davranışın belirleyicilerindedir. Çelişkili veya etik olmayan faaliyetler, kurallar ve politikalar hakkında diyalogu, muhalefeti ve açık iletişimi teşvik eden bir örgüt kültürünün varlığı, başarılı örgütsel karar almanın anahtarı olarak görülmüştür (Gottlieb ve Sanzgiri, 1996). Ancak çalışanların kurumlarını eleştiren ve muhalif görüşlerini paylaşmaları, yapıcı ve geliştirici fikirleri paylaşmak kadar kolay değildir. Çalışanlar, örgütle ilgili sorunlu konuları paylaştıklarında cezalandırılacakları veya yok sayılacakları düşüncesiyle muhalif görüş belirtmeyebilirler (Graham, 1986).

Adalet, genel olarak, insanlar bir şeyi adil ya da adil olmayan olarak değerlendirdiğinde ortaya çıkar (Cropanzano ve Ambrose, 2015). Örgütsel adalet, bireyin örgütteki olayların, eylemlerin veya kararların adalet standartlarına uygun olduğuna dair algısıdır (Colquitt ve Zipay, 2015). Kritik olarak, örgütsel adalet çalışanlar, yöneticiler/amirler ve işyerindeki diğer kişiler (yani üçüncü taraf gözlemciler) tarafından değerlendirilen öznel bir algıdır. Araştırmacılar bu algı ve değerlendirmeleri adalet yargıları olarak adlandırmaktadır. Gözlemciler, kurumda gözlemledikleri bilgi ve kanıtları, bu olaylara verdikleri duygusal tepkilerle birlikte, adalet yargıları oluşturmak için kullanırlar (Tyler, 2000). Örgütte adalet ve muhalefet eş zamanlı olarak görülebilecek davranışlardandır.

2. ÖRGÜTSEL MUHALEFET

Örgüt içerisinde yapılan çalışmalarda örgütsel muhalefet önemli bir dönüt mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır (Kassing, 1997, 1998; Garner, 2009; Garner vd., 2012; Croucher vd., 2014). Örgütsel muhalefet, bir veya daha fazla astın politika, uygulama veya zorunluluklarla anlaşmazlık ifade etmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan etkileşimli süreçtir. Bu nedenle muhalefet, bir çalışanın yönetim veya süpervizör pozisyonunun aksine bir pozisyona sahip olduğu belirli bir çatışma şeklindedir (Kassing, 2011).

Muhalefet davranışını örgüt için faydalı görüp yararlanan yöneticiler olduğu kadar, bunu bir tehdit olarak algılayıp çalışanlarını cezalandıran yöneticiler de bulunmaktadır (Garner, 2011; Waldron ve Kassing, 2011). Bu şekilde algılamalarının sebebi, ortak amaca ve örgüt uyumuna yıkıcı bir müdahale olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Zeng, 2018).

Örgüt içerisinde, bireylerin muhalefet etme boyutları, örgütle ilgili muhalif düşüncelerini yönlendirdikleri kişilere göre şekillenmektedir. Örgütün yapısı, bireylerin muhalefetlerini yönlendirmede önemli rol oynamaktadır. Örgüt üyelerinin, muhalif düşüncelerini örgütle ilgisi olmayan, örgüt dışındaki kişilere ifade etmesine yer değiştirmiş muhalefet denilmektedir. Eşlere, aile bireyelerine, örgüt dışındaki arkadaş ortamlarına yapılan muhalefet, yer değiştirmiş muhalefet olarak nitelendirilebilmektedir (Kassing, 1997; Kassing & McDowell, 2008).

Çalışanların örgüt ortamında ifade edeceği muhalif görüşlerin yanlış anlaşılması ya da tepki görmesi ihtimali örgüt içerisindeki yer değiştirmiş muhalefetin sebeplerinden biridir. Örgütlerde işveren ya da yöneticilerin örgüt içindeki muhalefete tutumları sert olursa, çalışanların yer değiştirmiş muhalefet davranışı tetiklenebilmektedir. Bu durumlarda çalışanlar muhalif düşüncelerini örgüt dışına yönelterek kendilerini gelebilecek tepkilerden korumak isteyebilmektedirler (Kassing ve Armstrong, 2002).

Hegstrom (1999), Farrell ve Finkelstein (2011) kişisel avantaj muhalefetinin olumsuz görüleceğini, ilkeli muhalefetin ise olumlu algılanacağını savunmuştur. Örgütsel muhalefette kendilerine hizmet edenler olumsuz algılanırken, örgütün çıkarlarını göz önünde bulunduranlar olumlu algılanmaktadır. Muhaliflerin olumlu ve olumsuz niteliklerinin gelişimi örgütlere göre farklılık arz edebilir (Demirtaş vd., 2019; Şeker, 2022).

Muhalifler, başkalarını dikkate almadan kendi durumlarını iyileştirmek için memnuniyetsizliklerini ifade ediyor gibi görüldüklerinde, genellikle muhalifi "ben merkezli ve kendi kendine hizmet eden" olarak görenler tarafından olumsuz veya negatif kişi olarak nitelendirilirler. Buna karşılık, örgütün çıkarlarını göz önünde bulundurarak muhalif olan çalışanlar daha olumlu sonuçlar için gayret göstermektedir. Bir çalışanın ahlakı, yetkinliğine, güvenilirliğine ve başkalarına karşı iyi niyetine bağlıdır (Toytok, Özdemir, 2022). Örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyen çalışanlar sadece karakter sahibi insanlar olarak değil, aynı zamanda yardımsever işçiler olarak da ortaya çıkabilir (Bekiş vd., 2013). Bu tür davranışlar sergilemeyen çalışanlar hem karakter kusuru hem de standart altı çalışan olarak görülmektedir.

Örgütsel muhalefet ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında örgütteki çalışma süresi ile muhalefet etme arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Uzun süredir kurumda çalışanların yöneticilerine karşı daha fazla muhalefet ettiği görülmektedir. Dikey muhalefet davranışı sergilenen örgütlerde yönetici ile çalışan arasında güven duygusunun pozitif yönde etkilendiği görülmektedir (Kassing, 2000; Payne, 2014).

Araştırmalar, çalışanların örgütlerde ne kadar uzun süre kalırlarsa (örgütsel görev süresi) muhalefeti dile getirme olasılıklarının da o kadar yüksek olduğunu göstermiştir (Kassing, 2006, 2008). Örgütsel görev süresi ile muhalefet arasındaki pozitif ilişkinin ardındaki gerekçe, çalışanların zaman içinde muhalefetin ne zaman ve nasıl uygun şekilde ifade edileceğine ilişkin normları öğrenmeleridir.

Çalışanların sorunlara yönelik fikir paylaşmaktaki en büyük korkusu sorun çıkaran kişi olarak görülme istememeleridir (Milliken vd., 2003). Çalışanlar dışlanma veya sorun çıkaran kişi olarak görülme korkusuyla muhalefet etmek yerine sessiz kalmayı tercih edebilmektedirler (Milliken, Morrison, & Hewlin, 2003).

Gizli muhalefet, çalışanların amirleri / yöneticileri ile zayıf ilişkileri olduğunu düşündüklerinde, örgütleri çalışanların geri bildirimlerine karşı önyargılı olduklarında ortaya çıkar. Bu durumda, çalışanlar muhalif düşüncelerini iş arkadaşlarıyla paylaşırlar. Çalışanları yatay muhalefete iten bazı faktörler vardır. Çalışanlar organizasyonda adalet hissettiklerinde, çok az yatay muhalefet ifade ederler. Duygusal tükenme, stres ve tecrit hissedenler rapor vermezler ve yatay muhalefet kullanırlar (Avtgis, Thomas-Maddox, Taylor ve Patterson, 2007). Yukarı doğru muhalefet, çekinceleri doğrudan yönetime, amire veya şirket yöneticilerine ifade etmenin yoludur (Kassing, 1998). Çalışanlar, bir kişiyi etkili olarak algıladıklarında ve yönetim / otorite arasında çok az veya hiç misilleme olmayacağını düşündüklerinde yukarı doğru muhalefet ifade

ederler. Yukarı yönlü muhalefet olumlu bir cevap olarak kabul edilir. Çalışanlar, işveren ile iyi bir ilişki kurduklarında, yukarı doğru muhalefet ederler (Kassing, 2000). Örgütün ilişkisinin yukarı yönlü muhalefetle pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Örgütlülüğe son derece bağlı olanlar, yukarı doğru muhalefet ve daha az yatay muhalefet ifade ederler. Bilişsel faktörler yukarı doğru dağılma ile ilişkilidir. Payne (2007), örgütsel benlik saygısı yüksek çalışanların yukarı doğru muhalefet ifade ettiğini savundu. Yukarı yönlü muhalefet için çok sayıda strateji önerilmiştir. Doğrudan olgusal itiraz yoluyla iletilebilir. Bu yaklaşım, kişinin fiziksel kanıtların, örgütsel politikaların, bilginin, uygulamaların ve kişisel iş deneyiminin karışımından elde edilen bilgilerle muhalefetini desteklemeyi içerir.

Muhalefet, yaratıcılığın ve inovasyonun artmasıyla da ilgilidir (De Dreu & West, 2001; Mitchell, Nicholas, & Boyle, 2009). Bunun nedeni, muhalefet düşüncesinin doğal olarak statükoya meydan okuyor olmasıdır. Muhalefin belirli bir konuya yaklaşımı yanlış olsa bile, muhalefet eylemi başkalarını daha net düşünmeye ve daha iyi fikirler geliştirmeye zorlar (Schulz-Hardt vd., 2006).

3. ÖRGÜTSEL ADALET

Genel anlamda adalet, kişinin bir olayı adil veya haksızlık olarak değerlendirmesiyle ortaya çıkar (Cropanzano ve Ambrose, 2015). Örgütsel adalet, örgüt içindeki olayların, eylemlerin veya alınan kararların kişide oluşturduğu adalet algısıdır (Colquitt ve Zipay, 2015). Örgütsel adalet, çalışan, yönetici ve işyerindeki diğerleri (yani üçüncü taraf gözlemciler) tarafından değerlendirilen öznel bir algıdır. Araştırmacılar bu tür algı ve değerlendirmelere adalet yargıları (Tyler, 2000); Gözlemciler örgütte gözlemledikleri bilgi ve ipuçlarını bu olaylara duygusal tepkileriyle birlikte kullanarak adalet yargıları oluştururlar (Colquitt ve Zipay, 2015). Adalet araştırmacıları adaleti, adaletin çalışanlar tarafından nasıl değerlendirildiğine göre farklılaşan dört türe ayırmıştır: dağıtımçı, prosedürel, kişilerarası ve bilgisel adalet (Cropanzano ve Ambrose, 2015). Bu adalet yargıları, çalışan etkisi, tutumları ve davranışlarıyla bağlantılıdır (Hollensbe, Khazanchi ve Masterson, 2008) ve hem ekip hem de kuruluş düzeyindeki sonuçları etkilemek için toplanır (Simons ve Roberson, 2003). Ahlaki kaygıların aksine, adalet düşünceleri kültürler arasında yaygın olma eğilimindedir ve dört temel adalet türü genellikle kültürler arası geçerlidir (James, 2015). Bu nedenle örgütsel adalet, örgütler ve paydaşları için önemli bir unsurdur (Cohen-Charash ve Spector, 2001).

Örgütsel adalet kavramı ise bireyleri egolarının zarar görmesine karşı koruyan koruyan güç alanları ile birlikte, dikkate değer bir ilgi alanı benlik kavramı sürdürme teorisidir (Mazar vd., 2008). Örgütsel adalet söylemi, bireylerin kendileri hakkında pozitif bakış açısına sahip olmalarına yardımcı olan psikolojik mekanizmaların çekiciliğini kanıtlayan sağlam bir araştırma dizisine yönlendirilebilmektedir (Heine, Lehman, Markus ve Kitayama, 1999; Mazar, Amir ve Ariely, 2008; Brockner, Wiesenfeld ve Diekmann, 2009).

Örgütsel adalet, günümüzde hala gelişmekte olan örgütsel davranıştaki kavramlardan biridir. Örgütsel adalet kavramının ve deneysel sonuçlarının incelenmesi, bu kavramın bireylerin çeşitli tutum ve davranışlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Abusamaan vd., 2021; Krings & Facchin, 2009; Scandura, 1997; Wood vd., 2013).

Örgütsel adalet, bireylerin işyerinde adaleti nasıl algıladıklarına odaklanır (Greenberg, 1987) ve çalışanlara davranış biçiminin iş yerindeki davranışları üzerinde bir etkisi olduğunu kabul eder (Cohen-Charash ve Spector, 2001; Viswesvaran ve Ones, 2002). Bu nedenle, örgütlerde çalışanların adaletle ilgili algılarına ve kaygılarına atıfta bulunan örgütsel adalet, çalışanların tutum ve davranışlarının önemli bir göstergesi olarak kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Colquitt vd., 2001).

Örgütsel adalet kavramının alanyazına iki önemli katkı yaptığını söylemek mümkündür. İlk olarak, adaletin yasalaşması üzerine yapılan araştırmalar hem durumsal faktörleri (Monin, Noorderhaven, Vaara, & Kroon, 2013; Wo, Ambrose ve Schminke, 2015; Sherf, Venkataramani, & Gajendran, 2019) hem de bireysel faktörleri (Scott vd., 2014; Qin, Ren, Zhang ve Johnson, 2017; Wolfe, Nix ve Campbell, 2018) tanımlamasıdır. Bu tanımlamanın adaletsizliği daha iyi anlamamıza yardımcı olacağını fakat adaletsizliği ortadan kaldırmayacağı kabul edilmektedir. Rekabet halindeki çıkarlar arasındaki ödünleşimler adaletle ilgili birçok kararın doğasında olması bunu göz önüne getirmektedir. Bu konuyla ilgili gerçek bir tartışma başlatmak için, potansiyel ödünleşmelerin meydana gelmesi muhtemel olan üç spesifik, ancak farklı bağlamı olduğu dikkate alınmalıdır. Örgütsel adalet literatürünün köklerine kadar izlenebilecek bir ödünleşim (temsilcilerin ideolojik inançlarının bir işlevi olarak malları dağıtma), zarara öncelik veren mevcut kültürün karmaşıklığını yakalayan bir ödünleşim seçilmesi durumu kesinlikle gözden uzak tutulmamalıdır. Kaçınma (Campbell & Manning, 2014, 2018; Lukianoff & Haidt, 2015, 2018) ve adaletin yasalaşmasının gerçekleştiği ilgili sosyal bağlam (yani, bir taraf için diğerine adaleti uygulamak) ve toplumsal veya kurumsal sözleşmelerde değişen nihai değiş tokuş mekanizmalarının adaletle aşılabilir/bulaşmış karar verme durumunun (adaleti zamanın sınırları içinde uygulamak) hangi aşamada olduğuna göre değişiklik gösterebilir. Bu ödünleşimlerin her birinin adaletin yasalaşması için benzersiz sonuçları vardır ve oldukça geniş bir araştırma kapsamını kapsamaktadır. İkinci olarak, “sınırlı adaletin yasalaşması” üzerine konuşmayı ilerletmek yargının yasalaşmasının önündeki engeller (Ambrose & Schminke, 2009) ve sınırlı rasyonalite (Kahneman, 2003) argümanları ilerleterek mevcut adalet düzenleme ile adalet kavramına toplumsal boyutun yanı sıra örgütsel (organizasyonel) boyutun ilave edilmesini sağlamıştır (Mazar vd., 2008).

Greenberg (1993), adalet algısına yeni boyutlar eklemiş ve etkileşimsel adaleti kişiler arası ve bilgilendirici boyu olmak üzere iki boyuta ayırmıştır. Kişilerarası boyut kişilerarası tutumlarla ilgili ve başarıları belirleyenlerin nezaket, haysiyet ve saygı gösterdikleri ölçüde dağıtımı kapsarken; bilgilendirici boyut başarıların dağılımı, prosedür adaleti ve süreçlerle ilgili olarak çalışanlara ne kadar bilgi ve açıklama yapıldığı ile ilgili unsurları içerir (Greenberg, 1993; Robinson, 2004). Greenberg'e (1993) göre, bu iki adalet algısının etkileri birbirinden farklıdır. Kişilerarası adalet algısı öncelikle sonuçlara verilen tepkilerle ilgilidir. Duygusalılık, bireylerin istenmeyen sonuçlar hakkında daha olumlu hissetmelerine neden olabilir. Karar sürecine ilişkin açıklamalar, sürecin yapısal yönünü değerlendirecek bilgiler içerdiğinden, bilgisel adalet, sürecin kendisine verilen tepkileri etkiler (Colquitt, 2001).

Örgütsel adalet, çalışanların iş tatminini ve performansını etkileyen bir faktördür. Adalet, çalışanların işlerini yaparken hissettikleri duygu ile ilgilidir (Nafei, 2015; Srivastava ve Pathak, 2016; Devika ve Reddy, 2019; Toghdori ve Reza Mostaghimi, 2019). Örgütlerde adaletin, yönetsel kararların, kalite algılarının çalışanlar ve çalışma ortamı koşulları arasındaki ilişki açısından çalışanlar tarafından hissedilen bireysel

adalet koşullarında bahseder (Gillet vd., 2013; Huang vd., 2007; Mehrotra & Prasad, 2011; Wisnom & Gallagher, 2018).

Genel olarak insanlar, kararlara (dağıtımsal adalet), sonucun nasıl belirlendiğine (prosedürel adalet), sonuçla ilgili paylaşılan bilgilere (bilgisel adalet) ve çalışana işveren tarafından nasıl davranıldığına dayalı olarak adalet algılarını oluştururlar. Adalet türlerini sınıflandırarak iş başındaki adaleti anlamak yararlıdır. Çünkü adaletten kimin sorumlu olduğunu genellikle gerçek failin kim olduğundan çok adaletsizliğin türü belirler [Lavelle vd., 2006; Fortin vd., 2006].

Adalet hakkında düşünürken akla en kolay gelen şey, çalışanların kaynakların dağıtımı veya kimin 'ne' alacağı hakkında yargıları içeren dağıtımsal adaletidir (Cropanzano, Bowen ve Gilliland, 2007). İlk olarak 1960'ların ortalarında ortaya çıkan dağıtımsal adalet, çalışanların örgütsel kararlarda adil paylarını alıp almadıkları konusundaki endişelerini tanımlar (Cropanzano, Bowen ve Gilliland, 2007). Deutsch (1975), kuruluşların ve yöneticilerin bir sonuçla adaleti sağlamayı umabilecekleri üç kategori tanımladı: adalet, eşitlik ve ihtiyaç. Eşitlik, Adams (1965)'in Eşitlik Teoris'i'nde kuramlaştırıldığı gibi, çalışanların ilgili diğerlerine kıyasla (örneğin, ücretle orantılı çalışılan saatler) katkılarıyla eşleşen bir sonuçla en çok ilgilendiklerini tahmin eder. Benzer şekilde, ihtiyaç ilkesi, örneğin grubun veya bireyin biyolojik veya işlevsel ihtiyaçları tarafından yönlendirilen kaynakların eşitsiz dağılımını gerektirir (Deutsch, 1975). Buna karşılık, bir eşitlik sistemi altında, göreceli katkı ne olursa olsun, gruptaki herkes aynı sonucu alır. Araştırmalar, eşitliğe karşı eşitliğe dayanan adalet sistemlerinin farklı grup dinamiklerini teşvik ettiğini, eşitliğin daha fazla bireysel motivasyona ilham verdiğini ve eşitliğin daha fazla grup uyumunu kolaylaştırdığını gösteriyor (Folger, 1977).

Daha da önemlisi, çalışanlar kuruluşlarında kararların 'nasıl' alındığıyla da ilgilendirler. Prosedürel adalet - karar verme sürecinin adil olduğu algısı - çalışanların işyerinde adalet değerlendirmelerini etkileyen en önemli faktörlerden biridir (Cohen-Charash ve Spector, 2001). Karar sonucu olumlu olsa bile, çalışanların karar verme süreçlerinin adillliğini önemsemeleri bazılarını şaşırabilir (Colquitt ve Zipay, 2015; Cropanzano, Bowen ve Gilliland, 2007; Goldman, 2003; Leventhal, 1980). Süreç tutarsız, önyargılı, hatalı veya etik dışı görüldüğünde kurumlarda adaletsizlik algıları ortaya çıkarır (Leventhal, 1980). Çalışan adalet algıları, karar süreçleri düzeltmeye izin vermediğinde ve çalışanların çıkarları yeterince temsil edilmediğinde de zarar görür.

Kişilerarası ve bilgiye dayalı bazı araştırmacılar kişilerarası ve bilgisel adaleti etkileşimsel adalet başlığı altında birleştirirken, diğerleri ayrı olarak ele almaktadır. (Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt vd., 2001). Birlikte ele alındığında etkileşim adaletini, bir kişinin bilgiyi uygun şekilde paylaşarak (bilgi adaleti) ve kabalıktan kaçınarak (kişilerarası adalet) (Cropanzano, Bowen ve Gilliland, 2007; Bies, 2015) diğerine nasıl davrandığına dair algı olarak düşünebiliriz. Bazı akademisyenler, etkileşimsel adaleti ayrı bir adalet türü olarak değil, dağıtım ve prosedür adaletinin önceliği ve sonucu olarak anlarlar (Lind, 2019). Diğer bilim adamları, kişilerarası ve bilgisel adaleti, kendi odaklanmış incelemelerine değer olan kendi adalet türleri olarak tanımlarlar. Her iki yaklaşımın da faydaları vardır: etkileşim adaletini bir öncül ve sonuç olarak incelemek, bireysel bilişlere ve davranışlara ışık tutarken, bir tipoloji olarak etkileşimsel adalet, örgütsel uygulamalarla daha net bağlantılar kurar (Lind, 2019).

Qureshi ve arkadaşlarına (2016) göre terfi ve değerlendirmede dağıtımsal ve prosedürel adalet algıları iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir. Cheol-yeung (2020), örgütsel adaletin yanı sıra denetimin kalitesi ve tutumunun iş tatmini üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir.

Adalet algısı, çalışanların örgüte harcadıkları zaman ve çabanın verimli olmasını sağlar; dolayısıyla, örgütlerin hedeflerine ulaşmak için daha fazla enerji harcamaları için onları motive eder (Campbell vd, 2013). Literatürdeki ampirik araştırmalar, olumlu örgütsel adalet algısının iş performansı ve iş tutumunu arttırdığını göstermiştir (Singh, 2019; Arab ve Atan, 2018; Swalhi vd., 2017). Bunun dışında önceki araştırmalar, örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılık (Minibas-Poussard vd., 2017), üretkenlik karşıtı iş davranışı (Cohen ve Diamant, 2019) ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi duyuşsal ve tutumsal tepkileri de etkilediğini göstermiştir (Singh ve diğerleri, 2020; Aggarwal ve Singh, 2016).

Örgütsel adalet, yalnızca temel bir kuramsal değer değil, aynı zamanda örgütler içinde iş birliğine dayalı eylemi teşvik eden birincil bir ilkedir. Çalışanlara ve örgütlere önemli ölçüde fayda sağlar (Cropanzano vd., 2007; Konovsky, 2000). Örneğin, başarılı karar vermeyi kolaylaştırır (Konovsky, 2000). Bireyler ayrıca örgütlerin kararlarının meşru olup olmadığını belirlemek için genellikle kuruluşların görünür adaletini kullanır (Cropanzano vd., 2007; Konovsky, 2000). Bu nedenle, araştırmacılar ve uygulayıcılar, kapsayıcılığı ve adaleti teşvik etmeye yönelik yatırımlardan kaynaklanan olumlu ve hedefli örgütsel sonuçlarla ilgilenmektedir (Akram vd., 2020). Ağırlama endüstrisinde adalet konusunda, özellikle hizmet çalışanlarının ekstra rol performansının (örn. konaklama araştırmacıları) tüm kuruluşların performansının ve sürdürülebilirliğinin doğrudan örgütsel adalete bağlı olduğunu iddia ederek (Lopez-Cabarcos vd., 2015; Hsu vd., 2019) adaletin konaklama bağlamındaki önemini doğrulayabilmiştir (Karkoulian vd, 2016; Nazarian vd., 2021).

4. ARAŞTIRMA

Bu çalışma, öğretmenlerin ilkokul ve ortaokul müdürleri arasındaki adalet algılarını, ilkokul ve ortaokul öğretmenleri arasındaki örgütsel çatışma düzeyini ve bunu etkileyen değişkenleri chaid analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanarak belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında yapılan literatür çalışmalarında, örgütsel adalet ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkiyi farklı bağımlı ve bağımsız değişkenlerle inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen, ikisi arasındaki etkiyi chaid analizi ve yapısal eşitlik modeliyle birlikte inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, mevcut çalışma önemli bir değere sahiptir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma temelde nicel bir araştırmadır. Nicel araştırmalarda, sosyal bilimlerde en yaygın kullanılan yöntemlerden biri ankete dayalı araştırmalardır. Bu araştırma, tarama araştırması modeli içinde ilişkisel araştırma modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu çalışmanın hedef evreni, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Kayseri ili Kocasinan ilçesindeki 142 ilkokul ve ortaokulda görev yapan 3.291 öğretmendir. Örneklemi ise 1200 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında dağıtılan 1200 anketten 1020 adedi değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Örgütsel adaleti ölçmek için Elma (2013) tarafından geliştirilen 19 madde 3 alt boyuttan oluşan Örgütsel Adalet Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan analizlerde ölçeğin Cronbach Alpha değeri ,941 olarak bulunmuştur

Örgütsel muhalefeti ölçmek için Kassing'in tarafından geliştirilen ve Dağlı (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Örgütsel Muhalefet Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 2 alt boyut ve 15 ifadeden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında yapılan analizlerde ölçeğin Cronbach Alpha değeri ,838 olarak bulunmuştur

Araştırma analizlerini yapmak için SPSS 25 ve AMOS 24 paket programları kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmayla ilgili temel istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

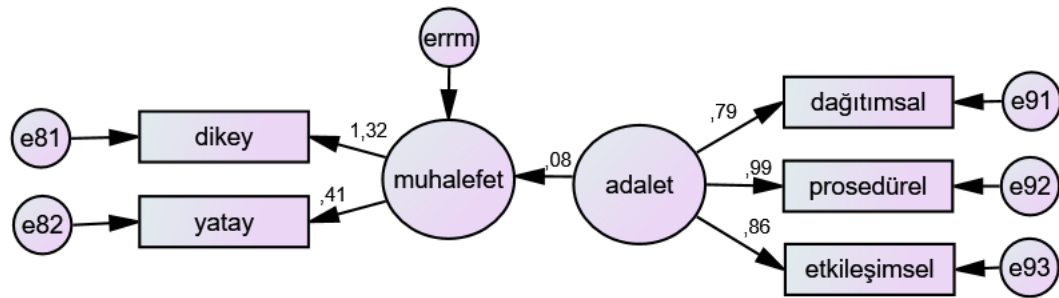
Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Sosyodemografik Dağılımı.

Kurum	Cinsiyet		1-5 yıl	Kıdem					31 yıl ve üstü	Toplam
				6-10 yıl	11-15 yıl	16-20 yıl	21-25 yıl	26-30 yıl		
ilkokul	kadın	Medeni evli	182	212	28	8	12	2	4	448
		durum bekar	2	4	2	0	0	0	0	8
		Toplam	184	216	30	8	12	2	4	456
	erkek	Medeni evli	0	6	32	6	12	20	6	82
		durum bekar	4	4	0	0	0	0	4	12
		Toplam	4	10	32	6	12	20	10	94
Toplam	Medeni evli	182	218	60	14	24	22	10	530	
	durum bekar	6	8	2	0	0	0	4	20	
	Toplam	188	226	62	14	24	22	14	550	
ortaokul	kadın	Medeni evli	6	38	8	0	2	2	0	56
		durum bekar	8	8	0	2	0	0	0	18
		Toplam	14	46	8	2	2	2	0	0
erkek	Medeni evli	2	54	96	4	0	0	0	156	
	durum bekar	12	18	64	50	57	34	5	240	
	Toplam	14	72	160	54	57	34	5	396	
Toplam	Medeni evli	8	92	104	4	2	2	0	212	
	durum bekar	20	26	64	52	57	34	5	258	
	Toplam	28	118	168	56	59	36	5	470	
<u>Toplam</u>	<u>kadın</u>	<u>evli</u>	188	250	36	8	14	4	4	504

	Medeni durum	bekar	10	12	2	2	0	0	0	26
	Toplam		198	262	38	10	14	4	4	530
erkek	Medeni durum	evli	2	60	128	10	12	20	6	238
		bekar	16	22	64	50	57	34	9	252
	Toplam		18	82	192	60	69	54	15	490
Toplam	Medeni durum	evli	190	310	164	18	26	24	10	742
		bekar	26	34	66	52	57	34	9	278
	Toplam		216	344	230	70	83	58	19	1020

Tablo 1’den de anlaşılacağı gibi araştırmaya katılan 1020 kişinin %52’si (530 kişi) kadın ve %48’i (490 kişi) erkek olup katılımcıların %53,9’u (550 kişi) ilkokulda %46,1’i (470 kişi) ortaokulda çalışmaktadır. Öğretmenlerin %49,4’ü (504 kişi) sınıf öğretmeni diğer kalan %50,6’sı (516 kişi) ise branş öğretmenidir.

Örgütsel adaletin örgütsel muhalefete etkisini araştıran yapısal eşitlik modeli şekil 1 de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli ve Sonuçları

Yukarıdaki araştırma modeline göre AMOS 24 paket programında yapılan analiz sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 2. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Model	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum
CFI	,996	,950≤CFI≤,970	,970≤CFI≤1,000
CMIN/DF	3,682	2,000 ≤ χ^2/df ≤ 5,000	,000 ≤ χ^2/df ≤ 2,000
IFI	,996	,900≤IFI≤,950	,950≤NFI≤1,000
NFI	,994	,900≤NFI≤,950	,950≤NFI≤1,000
RFI	,986	,850<RFI≤,900	900<RFI≤1,000
RMSEA	,051	,050≤RMSEA≤,080	,000≤RMSEA≤,050
TLI	,990	,900≤TLI≤,950	,950≤TLI≤1,000

Kaynak: Bayram, A., Buyuksivashoglu, N. M., Seker, M., Vyacheslav, T., & Botakarayev, B. (2020). The mediating role of stress on the relationship between organizational culture and dysfunctional attitudes: A field study. *Ilkogretim Online*, 19(1), 147–156. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2020.647265>

Yukarıdaki tablo incelendiğinde CFI, IFI, NFI, RFI ve TLI indekslerinin mükemmel uyum diğer indekslerin ise kabule edilebilir uyum aralıklarında olduğundan modelin geçerli olduğu ve örgütsel adaletin örgütsel muhalefete %8 düzeyinde etkisi olduğu söylenebilir.

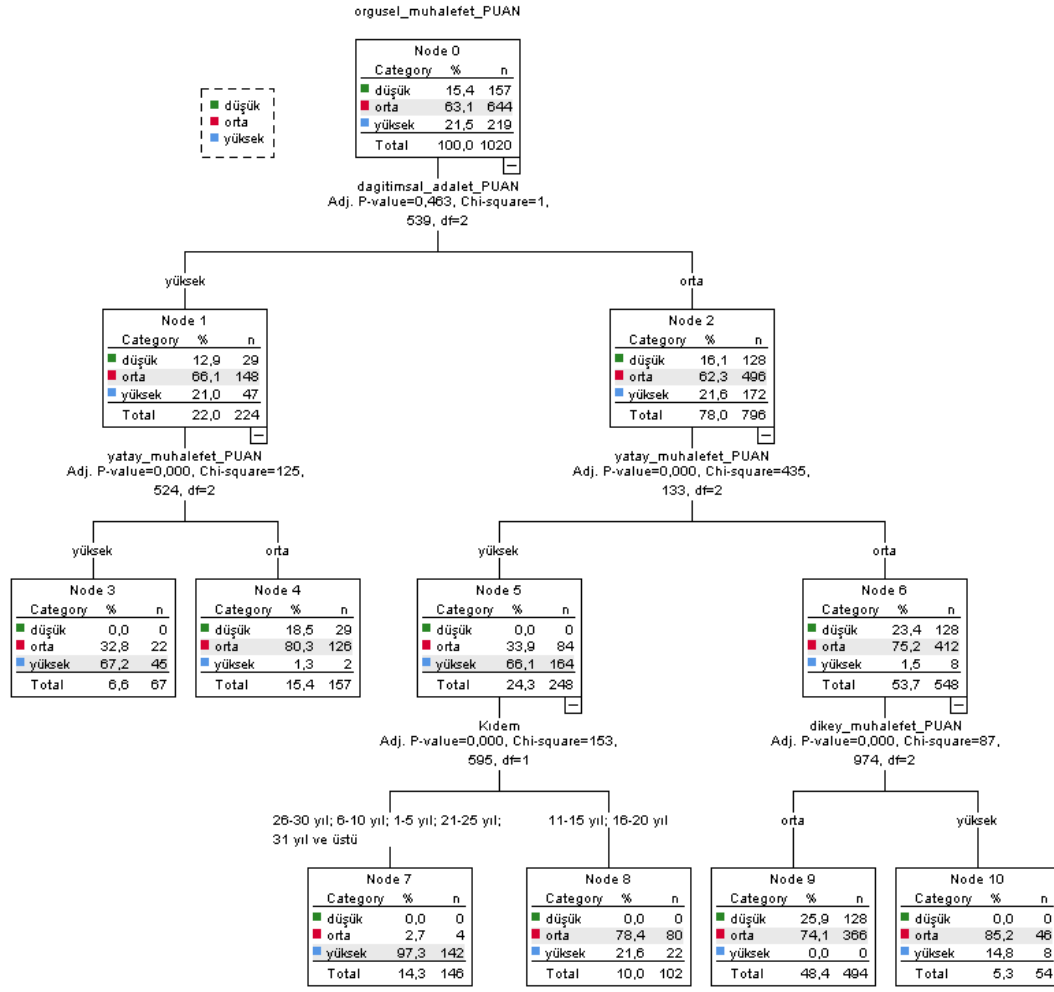
Tablo 3. Örgütsel Muhalefet ile Diğer Değişkenler Arası Çapraz Dağılım

Dağıtımsal Adalet					
Örgütsel Muhalefet		Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	Düşük	0	128	29	157
	Orta	0	496	148	644
	Yüksek	0	172	47	219
	Toplam	0	796	224	1020
Prosedürel Adalet					
Örgütsel Muhalefet	Düşük	56	72	29	157
	Orta	132	338	174	644
	Yüksek	41	101	77	219
	Toplam	229	511	280	1020
	Etkileşimsel Adalet				
Örgütsel Muhalefet	Düşük	46	70	41	157
	Orta	126	260	258	644
	Yüksek	56	66	97	219
	Toplam	228	396	396	1020

Örgütsel Adalet					
Örgütsel Muhalefet		Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	Düşük	157	0	0	157
	Orta	0	644	0	644
	Yüksek	0	0	219	219
	Toplam	157	644	219	1020
Dikey Muhalefet					
Örgütsel Muhalefet	Düşük	0	157	0	157
	Orta	0	596	48	644
	Yüksek	0	123	96	219
	Toplam	0	876	144	1020
	Yatay Muhalefet				
Örgütsel Muhalefet	Düşük	0	157	0	157
	Orta	0	538	106	644
	Yüksek	0	10	209	219
	Toplam	0	705	315	1020

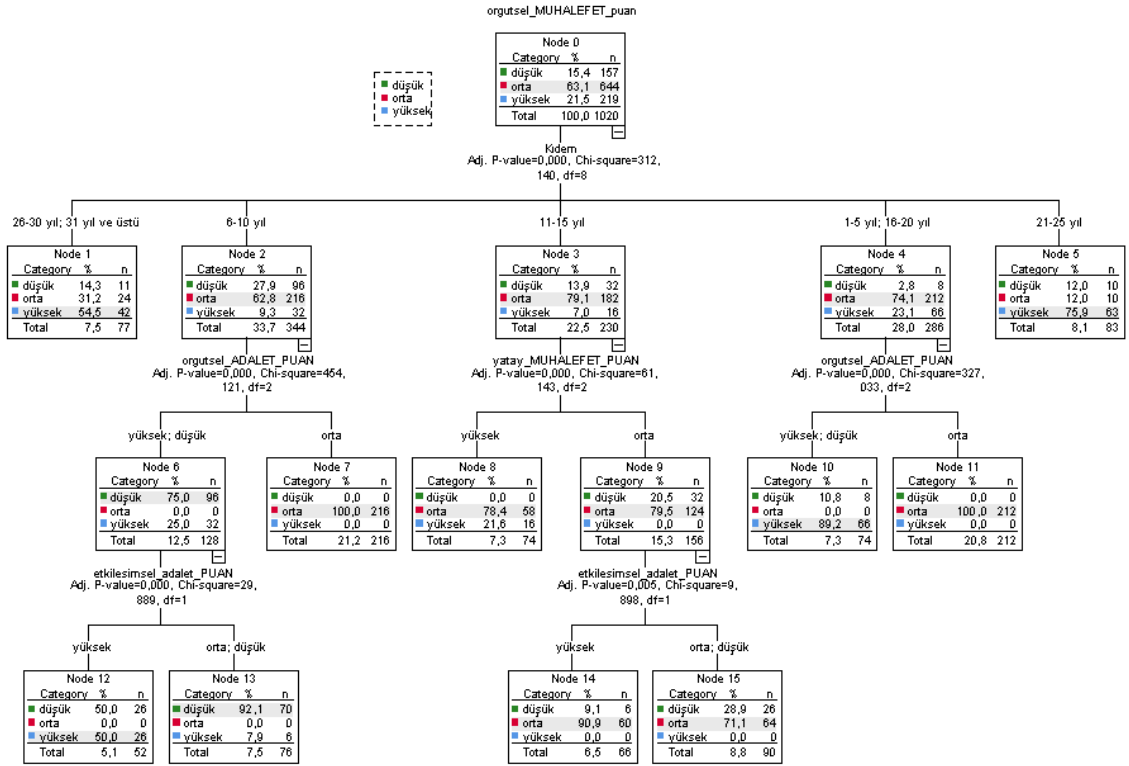
Örgütsel muhalefet ile örgütsel adaletin puanlarının dağılımı incelendiğinde genelde orta-orta dağılımında yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Ancak örgütsel muhalefet ile prosedürel ve etkileşimsel adaletin dağılımları incelendiğinde adalet puanlarının düşük olduğu kısımlar bulunduğu tespit edilmiştir.

Karar ağaçları, çok değişkenli analizlerde en sık kullanılan tahmin yöntemlerinden biridir. Veri madenciliğinde sınıflandırma, tahmin, regresyon ve fikir üretme gibi veri tanımlama, görselleştirme, boyutlandırma ve tahmin görevleri için kullanılır. Denetimli bir öğrenme yöntemidir ve tümevarımsal çıkarım gerçekleştirebilir (Milanovic & Stamenkovic, 2017). Karar ağaçlarının uygulamalarından biri olan Chaid, parametrik olmayan bir algoritmadır ve iyi çalışması için tek gereklilik büyük bir veri seti olmasıdır. Bunun nedeni, algoritmanın ilgili çaprazlama matrisinin her bir hücresi için en az beş beklenen frekans gerektirmesidir (Diepen & Franses, 2006). Chaid analizi, etkilerin dağılımında yüzde olarak görsel, kolay ve anlaşılır bilgiler sunumu imkânı sağladığı için araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir.

Şekil 2. Örgütsel Muhalefet ve Dağıtımsal Adaletle İlişkin Chaid Analizi

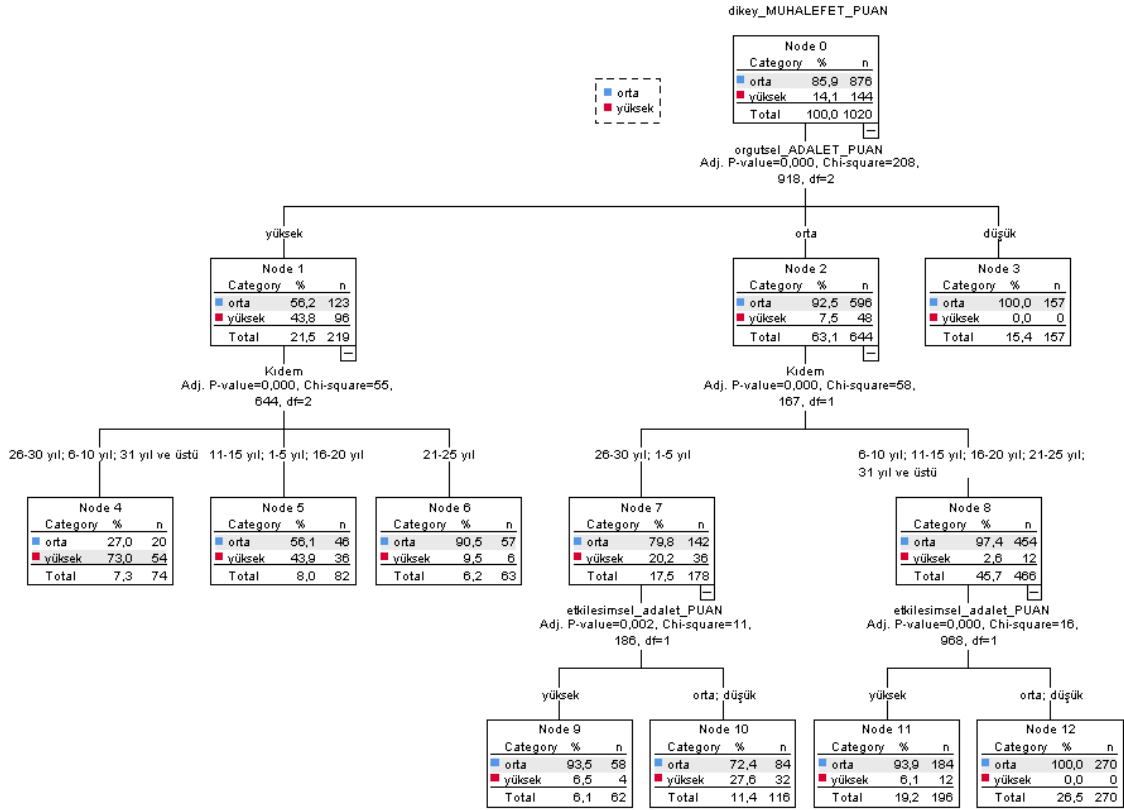
Şekil 2 Örgütsel muhalefette dağıtımsal adaletin farklılaşmasını göstermektedir. Dağıtımsal adaletin örgütsel muhalefet etkisi incelendiğinde dağıtımsal adaletin orta ve yüksek puanlar arasında kategorileşme olduğu; ve bu kategorileşmelerde yatay muhalefet puanlarının farklılaştığı görülmektedir. Yüksek dağıtımsal adalet puanına sahip yatay muhalefet sadece orta ve yüksek puan olarak kategorilere ayrılmıştır. Orta düzeyde yatay muhalefet puanı ise yüksek ve orta olmak üzere kategorilere ayrılırken; yüksek düzeyde yatay muhalefet puanı kıdeme göre farklılaşmaktadır. Kıdem ise kendi arasında 10-20 yıl ile diğer kategoriler arasında farklılaşmaktadır. Burada kıdemin 10-20 arasında farklılaşmış olması dikkate değer bir sonuçtur. Ayrıca orta düzeyde puana sahip yatay muhalefetin dikey muhalefetin orta ve yüksek puana göre farklılaştığı gözden uzak tutulmamalıdır. Elde edilen sonuçlara göre örgütsel muhalefete etki eden dağıtımsal adalet ve diğer alt boyutların etkisinde düşük puana rastlanmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 3. Örgütsel Muhalefet ve Kıdeme İlişkin Chaid Analizi

Şekil 3 Örgütsel muhalefet kıdeme göre farklılıkları göstermektedir. 20 yıl ve üstü kıdeme sahip olanlar örgütsel adalet veya yatay muhalefete göre farklılaşmamaktadır. 11-15 yıl arası kıdeme sahip olanlar yatay muhalefet ile kıdemde farklılaşırken diğerleri örgütsel adalet düzeyinde farklılaşmaktadır. 6-10 yıl arası kıdem sahip olanlar örgütsel adalet ve etkileşimsel adalet düzeyinde farklılaşırken 11-15 yıl arası kıdeme sahip olanlar yatay muhalefet ve etkileşimsel adalet düzeyinde farklılaşmaktadır. 1-5 yıl ve 15-20 arası kıdeme sahip olanlar ise sadece örgütsel adalet düzeyinde farklılaşmaktadır. Bu sonuçlara göre ilk 5 yıldan sonraki on yıl içerisinde çalışanların toplam örgütsel adalet anlayışının yatay muhalefete doğru evrildiği ve her ikisinin de ortak paydasının etkileşimsel adalet olduğunu söylemek mümkündür.

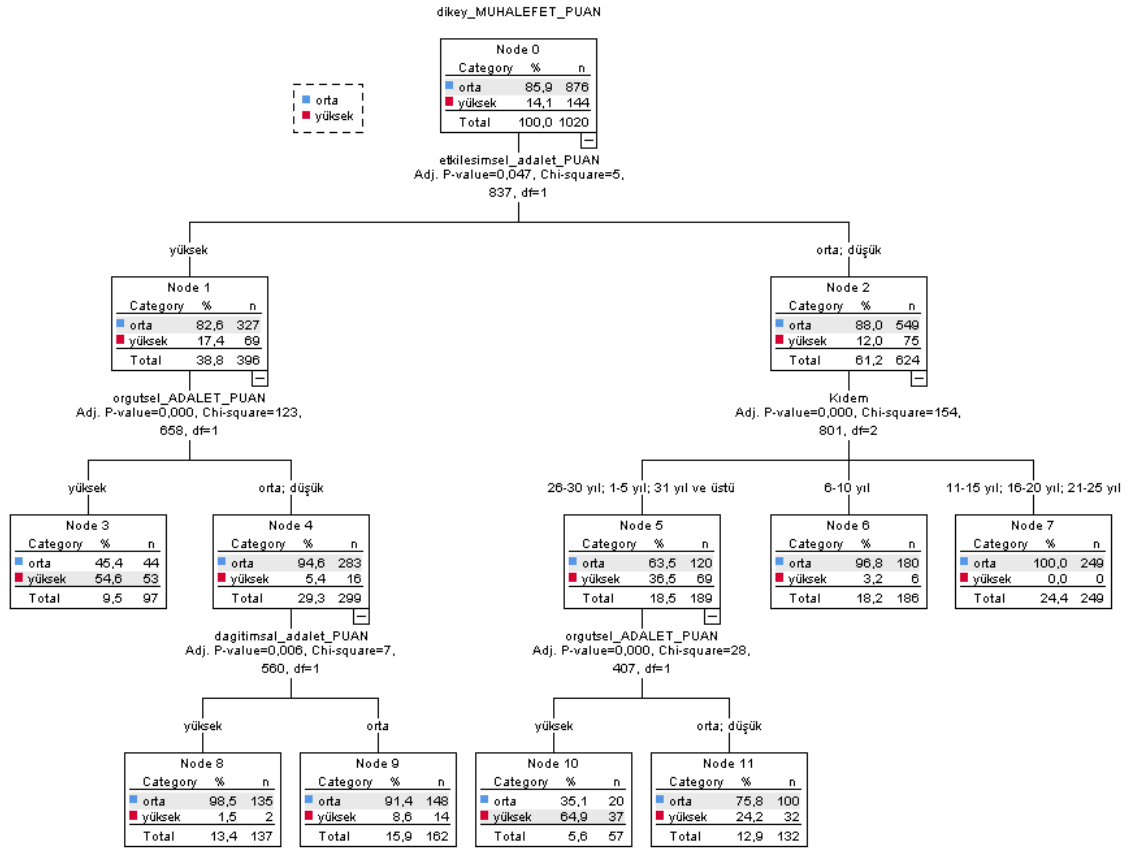
Şekil 4 dikey muhalefetin örgütsel adaletle ilgili farklılaştığını göstermektedir. Örgütsel adalet puanı düşük, orta ve yüksek olarak kategorileştirilmiştir. Orta ve yüksek puanlarda kıdem etkili olurken düşük puanda kıdem herhangi bir etkisi yoktur. Orta düzey örgütsel adalet puanında kıdem etkileşimsel adaletle ilgili farklılaşmaktadır. 1-5 yıl ve 26-30 yıl kıdem birleşerek diğer kıdem kategorilerden farklılaşmıştır.

Şekil 4. Dikey Muhalefet ve Örgütsel Adaletle İlişkin Chaid Analizi

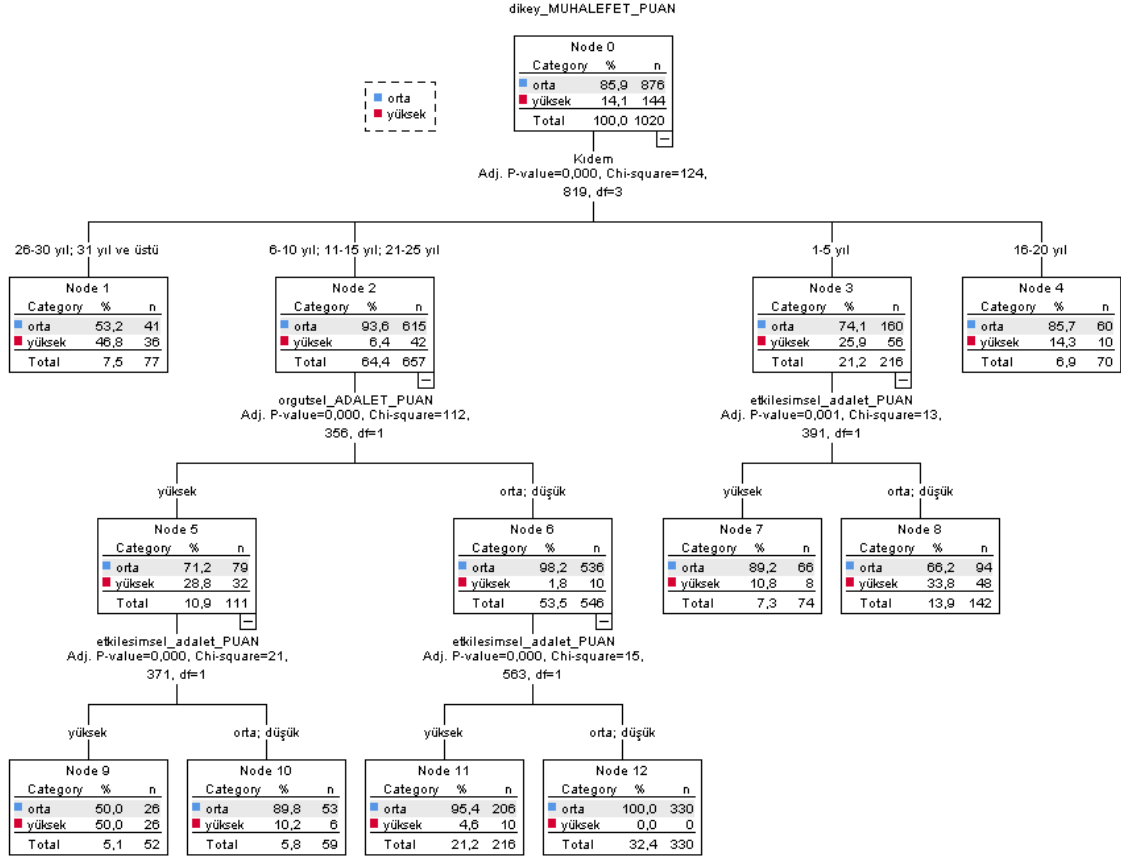
Şekil 5 dikey muhalefetin etkileşimsel adaletle ilişkisini göstermektedir. Etkileşimsel adalette orta ve düşük puan birleşerek yüksek puandan farklılaşmıştır. Yüksek etkileşimsel adalet puanında örgütsel adalette farklılaşma söz konusu iken orta ve düşük etkileşimsel adalette kıdeme bağlı örgütsel adalette farklılaşma söz konusudur. Orta ve düşük etkileşimsel adalet puanına örgütsel adaletin etkisinde kıdem farklılaşması oluşmuştur.

Şekil 6 kıdem değişkenine göre dikey muhalefetteki farklılaşmayı göstermektedir. 16-20 yıl ile 26 yıl ve üzeri kıdeme sahip olanlarda dikey muhalefetin oluşumu açısından farklılaşma söz konusu değildir. 1-5 kıdeme sahip olanlar etkileşimsel adalet açısından kategorileşmiştir. 6-15 yıl ve 21-25 yıl kıdeme sahip olanlar etkileşimsel adalet puanlarına göre oluşan örgütsel adalet puanı bakımından farklılaşmıştır.

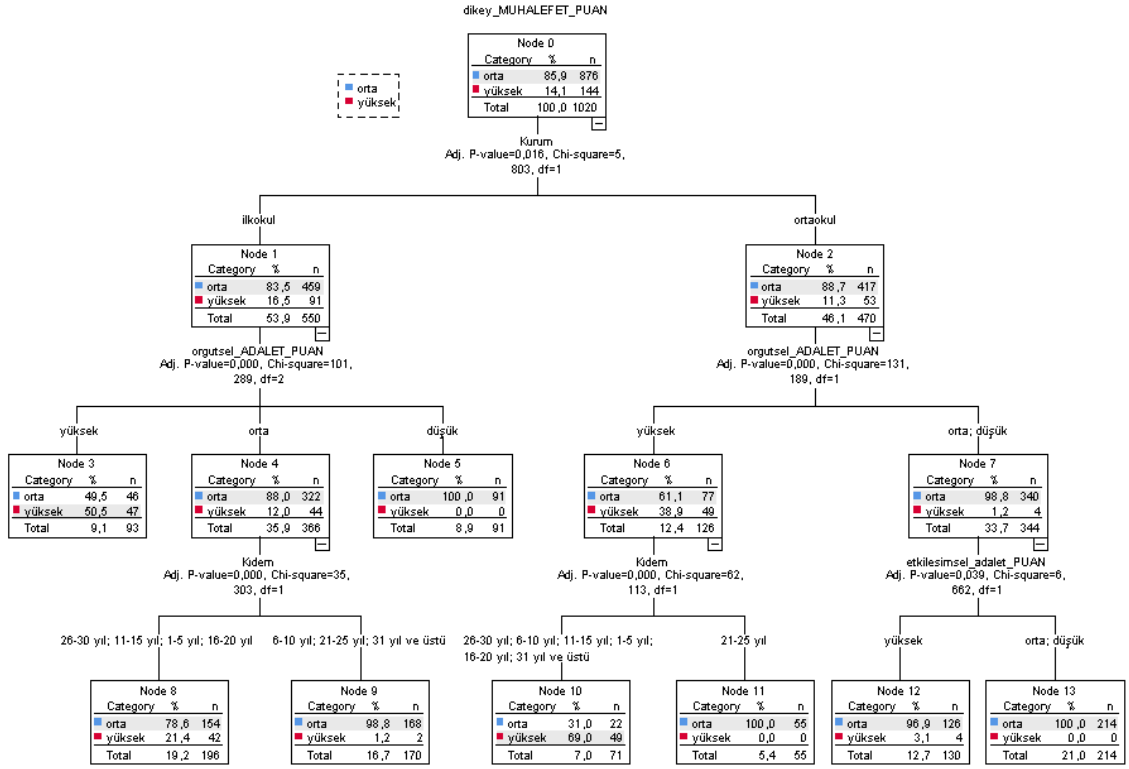
Şekil 5. Dikey Muhalefet ve Etkileşimsel Adalet İlişkin Chaid Analizi

Şekil 6. Dikey Muhalefet ve Kıdeme İlişkin Chaid Analizi

Şekil 7 kurum değişkenine göre dikey muhalefetteki farklılaşmayı göstermektedir. Dikey muhalefette örgütsel adalet puanı okul türüne göre farklılık oluşmuştur. İlkokul düzeyinde düşük orta ve yüksek puan kategorileri oluşmakta iken ortaokul düzeyinde orta ve düşük kategori birleşmiş ve yüksek kategoriden ayrılmıştır. İlkokul düzeyinde örgütsel adalet puanında kıdem sadece orta düzey puan kategorisinde etkilidir. Ortaokul düzeyde ise kıdem sadece yüksek puan kategorisinde etkilidir. İlkokul düzeyinde 1-5 yıl, 11-20 yıl ve 26-30 yıl kategorisi 6-10 yıl, 21-25 yıl ve ≥ 31 yıl kategorisinden ayrılmaktadır. Burada dikkat çeken husus ilk 5 yıl ile 2. 5 yılın ayrışması ile 10-20 yıl ile 21-25 yılın ayrışmasıdır. Nitekim bu sonuçlar literatürle uyumaktadır. Yukarıdaki tablolar incelendiğinde ortaokul düzeyinde örgütsel adaletin orta-düşük etkisinde diğer düzeylerdeki etkilerden farklı olarak etkileşimsel adaletin etkisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Etkileşimsel adaletin muhalefete etkisinde örgütsel adalet olduğu gibi orta ve düşük kategori birleşmiş ve yüksek kategoriden ayrılmıştır. Dolayısıyla ortaokul düzeyinde örgütsel adaletin örgütsel muhalefete etkisinde etkileşimsel adaletin etkisinin baskın olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 7. Dikey Muhalefet ve Kuruma İlişkin Chaid Analizi

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kurumların değişimi yönetebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için kaynakları etkin ve verimli kullanması, iş süreçlerinin düzenli akışını sağlaması, çalışanların iş birliği içinde çalışmasını temin etmesi, istenilen düzeyde başarı gösterenleri ödüllendirmesi ve güçlü insan kaynaklarına sahip olması gerekir. Çalışanlar yaptıkları yatırım karşılığında bir fayda elde etmeyi beklerler. Bu fayda sonucunda kararların nasıl alındığı, faydanın dağıtılmasında prosedür ve politikalara uyulup uyulmadığı, gerekli açıklamaların yapıp yapılmadığı ve yöneticilerin iletişiminin adil olup olmadığı gibi sorulara zihinlerinde sürekli cevap ararlar. İşte bu cevapların karşılığı örgütsel adalettir. Çalışanlar, faydaların adil dağıtılmadığını; kurallara, politikalara ve prosedürlere uyulmadığını; kaliteli etkileşimlerin gerçekleşmediğini, yeterli bilgi olmadığını ve bu durumları ifade etme ihtiyacı hissederler. Bu ifade etme tarzı çatışma/muhalefet şeklinde ortaya çıkar.

Çalışanlar adil olmayan durumları, sonuçları, süreçleri, prosedürleri, politikaları, iletişim tarzlarını, yetersiz bilgiyi ve çeşitli faktörleri göz önünde bulundurabilir ve doğru kanalı bulduklarında, sonucu değiştirebilecek veya kuruluşta etkili olabilecek biriyle- yönetimden biriyle veya yöneticileriyle - iletişime geçebilirler. Çalışanlar bu kanaldan mahrum bırakılır ve kendilerine misilleme yapılacağı düşüncesine kapılırlarsa, kurumda güçlü olmayan, benzer konumdaki çalışanları hedef alabilirler. Düşüncelerini iş arkadaşlarına öfkeyle ifade edeceklerdir. İşyerindeki adaletsizliklerle ilgili olumsuz duygu ve düşüncelerini yönetim veya iş arkadaşları yerine aile üyeleri, eşler, yabancılar veya arkadaşlar gibi işyeri dışındaki kişilere

aktarabilirler. Yukarıda sayılan husulardan dolayı örgütsel adaletin örgütsel muhalefete etkisi araştırılmıştır.

Araştırmaya katılan 1020 kişinin %52'si (530 kişi) kadın ve %48'i (490 kişi) erkek olup katılımcıların %53,9'u (550 kişi) ilkokulda %46,1'i (470 kişi) ortaokulda çalışmaktadır. Öğretmenlerin %49,4'ü (504 kişi) sınıf öğretmeni diğer kalan %50,6'sı (516 kişi) ise branş öğretmenidir. Örgütsel muhalefet ile örgütsel adaletin puanlarının dağılımı incelendiğinde genelde orta-orta dağılımında yoğunlaştığı; Ancak örgütsel muhalefet ile prosedürel ve etkileşimsel adaletin dağılımları incelendiğinde adalet puanlarının düşük olduğu kısımlar bulunduğu ve örgütsel adaletin örgütsel muhalefeti %8 düzeyinde etkilediği tespit edilmiştir. Örgütsel muhalefetin örgütsel adalet, kıdem, dağıtımsal adalet ve etkileşimsel adalet ile etkisi araştırıldığında Chaid analizin alt dallarında yer alan değişkenlere göre farklılıklar gösterdiği ve kategorik gösteriminin mümkün olduğu görülmüştür.

Literatürde yapısal eşitlik modeli ve Chaid analizi ile birlikte örgütsel adaletin örgütsel muhalefete etkisini araştıran başka çalışmaya rastlanılmadığından araştırma sonuçları ile karşılaştırma yapılamamıştır.

Uygulayıcılar İçin Öneriler

Eğitim kurumu müdürleri, adaletin hangi boyutlarının öğretmen direnç stratejilerini istenilen şekilde ve derecede ürettiğinin farkında olmalı ve bu adalet boyutlarını kullanmaya yönelmelidir.

Kurum yönetimi, muhalefeti kurumun gelişimi için bir kavram olarak görmeli ve demokratik bir ortam için muhalefetin ortaya çıkmasına izin vermelidir.

Okul müdürleri adil yönetim uygulamaları konusunda Bakanlık denetiminde kurum içinde eğitilebilir.

Okul müdürleri eleştirileri kabul etmeli ve saygı göstermelidir. Tüm fikirler eşit derecede önemli görülmeli ve öğretmenler kendilerine değer verildiğinin farkına varmalıdır.

Okul müdürleri, öğretmenlerle kuracakları güçlü iletişim mekanizmalarıyla adalet ve muhalefet konularındaki olası yanlış algılamaların önüne geçebilmelidir.

Öğretmenler ve yöneticiler, muhalefet kavramı ve bunun kurumlarındaki önemi konusunda hizmet içi eğitim alabilirler.

Öğretmenlerin adalet aradığı kurumlarda yöneticilerin, kurum tarafından algılanan adalet kavramının kurum için olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göz önünde bulundurmaları gerekir.

Araştırmacılar İçin Öneriler

Bu çalışma, ilk ve ortaöğretimde öğretmenlerin yöneticilere yönelik adalet algıları ile öğretmenlerin muhalif davranışları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu kavramlar arasındaki ilişki lise düzeyinde, hatta farklı düzeylerde ve özel okullarda da incelenebilir. Böylece eğitim camiasının çoğunluğunu oluşturan öğretmenler topluluğu hakkında genel bir yargıya varılabilir.

Bölgeler arasındaki farklılıkları belirlemek ve değerlendirmek için farklı bölgelerde mümkünse karşılaştırılmalı araştırma yapılabilir.

Okul müdürlerinin adalet anlayışı ile öğretmen muhalefeti arasındaki ilişkiye dair araştırmamız niceldir. Bu ilişkiyi netleştirmek için nitel veya karma yöntemler kullanarak araştırmalar yapılabilir.

Yöneticilerin eğitimde eşitlik anlayışının öğretmenler üzerindeki etkisi veya öğretmenlerin örgüt karşıtı stratejilerinin yöneticiler üzerindeki etkisi üzerine araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abusamaan, M. N. R., Al Shobaki, M. J., El Talla, S. A., & Abu-Naser, S. S. (2021). Determinants of Organizational Justice and Their Relationship to the Behavior of Sportsmanship and Civilized Behavior in the Palestinian Police. *International Journal of Academic Information Systems Research (IJAIRS)*, 5(3).
- Adams, J.S. (1965). Inequity in social exchange. In *Advances in Experimental Social Psychology*; Elsevier: Amsterdam, The Netherlands, Volume 2, pp. 267–299.
- Aggarwal, A. and Singh, R. (2016), “Exploring the nomological network of organizational citizenship behavior: a review of dimensions, antecedents and consequences”, *IUP Journal of Organizational Behavior*, Vol. 15 No. 3, pp. 16-39.
- Akram, T., Lei, S., Haider, M.J. and Hussain, S.T. (2020). The impact of organizational justice on employee innovative work behavior: mediating role of knowledge sharing, *Journal of Innovation and Knowledge*, Vol. 5 No. 2, pp. 117-129.
- Ambrose, M. L., & Schminke, M. (2009). Assessing roadblocks to justice: A model of fair behavior in organizations. In J. J. Martocchio & H. Liao (Eds.), *Research in personnel and human resources management*, vol. 28: 219–263. Bingley, U.K.: Emerald Group Publishing Limited.
- Arab, H.R. and Atan, T. (2018) .Organizational justice and work outcomes in the Kurdistan Region of Iraq, *Management Decision*, Vol. 56 No. 4, pp. 808-827.
- Avtgis, T. A., Thomas-Maddox, C., Taylor, E., & Patterson, B. R. (2007). The influence of employee burnout syndrome on the expression of organizational dissent. *Communication Research Reports*, 24 (2), 97-102.
- Bayram, A., Buyuksivashoglu, N. M., Seker, M., Vyacheslav, T., & Botakarayev, B. (2020). The mediating role of stress on the relationship between organizational culture and dysfunctional attitudes: A field study. *Ilkogretim Online*, 19(1), 147–156.
- Bekiş, T., Bayram, A. ve Şeker, M. (2013). Kurumsal İtibarın İşgören Performansı Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5, 19-27.
- Bies, R.J. (2015). Interactional justice: Looking backward, looking forward. In *The Oxford Handbook of Justice in the Workplace*; Cropanzano, R., Ambrose, M., Eds.; Oxford University Press: Oxford, UK, pp. 89–108.
- Brockner, J., Wiesenfeld, B. M., & Diekmann, K. A. (2009). Towards a “fairer” conception of process fairness: Why, when, and how more may not always be better than less. *Academy of Management Annals*, 3: 183–216.
- Campbell, B., & Manning, J. (2014). Microaggression and moral cultures. *Comparative Sociology*, 13: 692–726.
- Campbell, B., & Manning, J. (2018). *The rise of victimhood culture: Microaggressions, safe spaces, and the new culture wars*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Campbell, N.S., Perry, S.J., Maertz, C.P.M. Jr, Allen, D.G. and Griffeth, R.W. (2013). All you need is ... resources: the effects of justice and support on burnout and turnover”, *Human Relations*, Vol. 66 No. 6, pp. 759-782.

- Cheol-yeung, J. (2020). The Effect of Police Officers' Participatory Decision-making, Supervisory Quality and Attitude and Organizational Justice on Job Satisfaction: Focused on Mediating Effect of Work-Life Conflict. *International Journal of Advanced Culture Technology*, 8(2), 68–75.
- Cohen, A. and Diamant, A. (2019). "The role of justice perceptions in determining counterproductive work behaviors, *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 30 No. 20, pp. 2901-2924.
- Cohen- Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta- analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278–321.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: A meta- analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425–445.
- Colquitt, J.A.; Zipay, K.P. (2015). Justice, fairness, and employee reactions. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.* 2, 75–99.
- Cropanzano, R., Ambrose, M. (2015). *Organizational justice: Where we have been and where we are going. In The Oxford Handbook of Justice in the Workplace*; Cropanzano, R., Ambrose, M., Eds.; Oxford University Press: Oxford, UK, pp. 3–14.
- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). The management of organizational justice. *Academy of Management Perspectives*, 21: 34–48.
- Croucher, S. M., Parrott, K., Zeng, C., & Gomez, O. (2014). A cross-cultural analysis of organizational dissent and workplace freedom in five European economies. *Communication Studies*, 65(3), 298–313.
- De Dreu, C. K. W., & West, M. A. (2001). Minority dissent and team innovation: The importance of participation in decision making. *Journal of Applied Psychology*, 86, 1191–1201. doi:10.1037//0021-9010.86.6.1191
- Demirtaş Ö, Arslan A, Karaca M (2019) Why perceived organizational and supervisory family support is important for organizations? Evidence from the field. *Rev Manag Sci* 13:841–869.
- Diepen, M. V. & Franses, P. H. (2006). Evaluating chi-squared automatic interaction detection. *Information Systems*, 31(8), 814-831, <https://doi.org/10.1016/j.is.2005.03.002>
- Deutsch, M. E. (1975). Equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *J. Soc. Issues*, 31, 137–149.
- Devika, P., & Reddy, S. V. S. (2019). *Quality of Work Life and Employee Engagement*. Parishodh Journal, VIII(II), 10–20.
- Farrell, S. K., & Finkelstein, L. M. (2011). The impact of motive attributions on coworker justice perceptions of rewarded organizational citizenship behavior. *Journal of Business Psychology*, 26, 57–69.
- Folger, R. (1977). Distributive and procedural justice: Combined impact of voice and improvement on experienced inequity. *J. Personal. Soc. Psychol.* 35, 108.
- Fortin, M.; Cropanzano, R.; Cugueró-Escofet, N.; Nadisic, T.; Van Wagoner (2020). H. How do people judge fairness in supervisor and peer relationships? Another assessment of the dimensions of justice. *Hum. Relat.* 73, 1632–1663.
- Garner, J. T. (2009). When things go wrong at work: An exploration of organizational dissent messages. *Communication Studies*, 60(2), 197–218.
- Garner, J.T. (2011). Making waves at work: perceived effectiveness and appropriateness of organizational dissent messages, *Management Communication Quarterly*, Vol. 26 No. 2, pp. 224-240.
- Garner, J. T., Kinsky, E. S., Duta, A. C., & Danker, J. (2012). Deviating from the script: A content analysis of organizational dissent as portrayed on primetime television. *Communication Quarterly*, 60(5), 608–623.
- Gillet, N., Fouquereau, E., Bonnaud-Antignac, A., Mokoukolo, R., & Colombat, P. (2013). The mediating role of organizational justice in the relationship between transformational leadership and nurses'

- quality of work life: A cross-sectional questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 50(10), 1359–1367.
- Goldman, B.M. (2003). The application of referent cognitions theory to legal-claiming by terminated workers: The role of organizational justice and anger. *J. Manag.*, 29, 705–728.
- Gottlieb, J. Z., & Sanzgiri, J. (1996). Towards an ethical dimension of decision making in organizations. *Journal of Business Ethics*, 15(12), 1275-1285.
- Graham, J. W. (1986). Principled organizational dissent: A theoretical essay. In Staw, B. M., & Cummings, L. L. (Eds.), *Research in Organizational Behavior*, 8. JAI Press, 1–52.
- Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management Review*, 12(1), 9–22.
- Greenberg J. (1993). The intellectual adolescence of organizational justice: You’ve come a long way, maybe. *Social Justice Research*, vol. 6, no. 1, pp. 135–148.
- Hegstrom, T. G. (1999). Reasons for “rocking the boat”: Principles and personal problems. In H. K. Geissner, A. F. Herbig, & E. Wessela (Eds.), *Business communication in Europe* (pp. 179–194). Tostedt, Germany: Attikon Verlag.
- Heine, S. H., Lehman, D. R., Markus, H. R., & Kitayama, S. (1999). Is there a universal need for positive selfregard? *Psychological Review*, 106: 766–794.
- Hollensbe, E.C.; Khazanchi, S.; Masterson, S.S. (2008). How do I assess if my supervisor and organization are fair? Identifying the rules underlying entity-based justice perceptions. *Acad. Manag. J.* 51, 1099–1116.
- Hsu, F.-S., Liu, Y-A. and Tsaur, S.-H. (2019). The impact of workplace bullying on hotel employees’ well-being, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 31 No. 4, pp. 1702-1719.
- Huang, T. C., Lawler, J., & Lei, C. Y. I. (2007). The effects of quality of work life on commitment and turnover intention. *Social Behavior and Personality*, 35(6), 735–750.
- James, K. (2015). Culture and organizational justice: State of the literature and suggestions for future directions. In *The Oxford Handbook of Justice in the Workplace*; Cropanzano, R., Ambrose, M., Eds.; Oxford University Press: Oxford, UK, pp. 273–290.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *American Psychologist*, 58: 697–720.
- Karkoulian, S., Assaker, G. and Hallak, R. (2016). An empirical study of 360-degree feedback, organizational justice, and firm sustainability, *Journal of Business Research*, Vol. 69 No. 5, pp. 1862-1867.
- Kassing, J. W. (1997). Articulating, antagonizing, and displacing: A model of employee dissent. *Communication Studies*, 48 (4), 311-332.
- Kassing, J. W. (1998). Development and validation of the organizational dissent scale. *Management Communication Quarterly*, 12 (2), 183-229.
- Kassing, J. W. (2000). Exploring the relationship between workplace freedom of speech, organizational identification, and employee dissent. *Communication Research Reports*, 17 (4), 387-396.
- Kassing, J. W. (2000). Investigating the relationship between superior-subordinate relationship quality and employee dissent. *Communication Research Reports*, 17(1), 58–69.
- Kassing, J. W. (2008). Consider this: A comparison of factors contributing to employees’ expressions of dissent. *Communication Quarterly*, 56, 342-355.
- Kassing, J. W. (2011). *Dissent in organizations*. Malden, MA: Polity Press.
- Kassing, J. W., & Armstrong, T. A. (2002). Someone’s going to hear about this: Examining the association between dissent-triggering events and employees’ dissent expression. *Management Communication Quarterly*, 16, 39–65.

- Kassing, J. W., & McDowell, Z. J. (2008). Disagreeing about what's fair: Exploring the relationship between perceptions of justice and employee dissent. *Communication Research Reports*, 25 (1), 34-43.
- Konovsky, M.A. (2000). Understanding procedural justice and its impact on business organizations, *Journal of Management*, Vol. 26 No. 3, pp. 489-511,
- Krings, F., & Facchin, S. (2009). Organizational justice and men's likelihood to sexually harass: The moderating role of sexism. Yeni R. et al., *International Journal of Research in Business & Social Science* 11(6) (2022), 241-251
- Lavelle, J.J.; Brockner, J.; Konovsky, M.A.; Price, K.H.; Henley, A.B.; Taneja, A.; Vinekar, V. Commitment, (2009). Procedural fairness, and organizational citizenship behavior: A multifoci analysis. *J. Organ. Behav. Int. J. Ind. Occup. Organ. Psychol. Behav.* 30, 337–357.
- Leventhal, G.S. (1980). What should be done with equity theory? In *Social Exchange*; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, pp. 27–55.
- Lind, E.A. (2019). The study of justice in social psychology and related fields. In *Social Psychology and Justice*; Lind, E., Ed.; Routledge: New York, NY, USA, pp. 1–20.
- Lopez-Cabarcos, M.Á., Machado-Lopes-Sampaio-de Pinho, A.I. and V_azquez-Rodríguez, P. (2015). The influence of organizational justice and job satisfaction on organizational commitment in Portugal's hotel industry, *Cornell Hospitality Quarterly*, Vol. 56 No. 3, pp. 258-272,
- Lukianoff, G., & Haidt, J. (2015). The coddling of the American mind. Atlantic. Retrieved from <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/the-coddling-of-the-american-mind/399356/>
- Lukianoff, G., & Haidt, J. (2018). *The coddling of the American mind: How good intentions and bad ideas are setting up a generation for failure*. New York, NY: Penguin Press.
- Mazar, N., Amir, O., & Ariely, D. (2008). Dishonesty of honest people: A theory of self-concept maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45: 633–644.
- Mehrotra, S., Prasad, K. N., & Dimensions, P. (2011). Quality of Work Life as a Mediator to Work Life. *International Journal of Arts & Sciences*, 4(12), 323–342.
- Milanovic, M. & Stamenkovic, M. (2017). CHAID decision tree: Methodological frame and application. *Economic Themes*, 54(4), 563-586. <https://doi.org/10.1515/ethemes-2016-0029>
- Milliken, F. J., Morrison, E. W., & Hewlin, P. F. (2003). An exploratory study of employee silence: Issues that employees don't communicate upward and why. *Journal of Management Studies*, 40, 1453–1476.
- Minibas-Poussard, J., Le Roy, J. and Erkmen, T. (2017). The moderating role of individual variables in the relationship between organizational justice and organizational commitment, *Personnel Review*, Vol. 46 No. 8, pp. 1635-1650.
- Mitchell, R., Nicholas, S., & Boyle, B. (2009). The role of openness to cognitive diversity and group processes in knowledge creation. *Small Group Research*, 40, 535–554.
- Monin, P., Noorderhaven, N., Vaara, E., & Kroon, D. (2013). Giving sense to and making sense of justice in postmerger integration. *Academy of Management Journal*, 56: 256–284.
- Nafei, W. (2015). The Role of Psychological Capital on Job Embeddedness and Organizational Cynicism: A Study on Menoufia University Hospitals. *Journal of Management and Sustainability*, 5(1).
- Nazarian, A., Rezvan, V., Pantea, F., Dilini, E. and Peter, A. (2021). Organizational justice in the hotel industry: revisiting GLOBE from a national culture perspective, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 33 No. 12, pp. 4418-4438
- Payne, H. J. (2007). The role of organization-based self-esteem in employee dissent expression. *Communication Research Reports*, 24 (3), 235-240.261
- Payne, H. J. (2014). Examining the relationship between trust in supervisor–employee relationships and workplace dissent expression. *Communication Research Reports*, 31(2), 131–140. <https://doi.org/10.1080/08824096.2014.907141>

- Qin, X., Ren, R., Zhang, Z.-X., & Johnson, R. E. (2017). Considering self-interests and symbolism together: How instrumental and value-expressive motives interact to influence supervisors' justice behavior. *Personnel Psychology*, 71: 225–253.
- Qureshi, H., Frank, J., Lambert, E. G., Klahm, C., & Smith, B. (2016). Organisational justice's relationship with job satisfaction and organisational commitment among Indian police. *The Police Journal*, 90(1), 3–23.
- Robinson K.L. (2004). *The impact of individual differences on the relationship between employee perceptions of organizational justice and organizational outcome variables*. Alliant International University.
- Scandura, T. A. (1997). Mentoring and organizational justice: An empirical investigation. *Journal of Vocational Behavior*, 51(1), 58–69.
- Schulz-Hardt, S., Brodbeck, F. C., Mojzisch, A., Kerschreiter, R., & Frey, D. (2006). Group decision making in hidden profile situations: Dissent as a facilitator for decision quality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 1080–1093.
- Scott, B. A., Garza, A. S., Conlon, D. E., & Kim, Y. J. (2014). Why do managers act fairly in the first place? A daily investigation of “hot” and “cold” motives and discretion. *Academy of Management Journal*, 57: 1571–1591.
- Sherf, E. N., Venkataramani, V., & Gajendran, R. S. (2019). Too busy to be fair? The effect of managers' perceived workload on their core technical performance and justice rule adherence. *Academy of Management Journal*. doi:10.5465/amj.2016.1061.
- Simons, T.; Roberson, Q. (2003). Why managers should care about fairness: The effects of aggregate justice perceptions on organizational outcomes. *J. Appl. Psychol.* 88, 432.
- Singh, S.K. (2019). Territoriality, task performance, and workplace deviance: empirical evidence on role of knowledge hiding, *Journal of Business Research*, Vol. 97, pp. 10-19.
- Singh, J., Chand, P., Mittal, A. and Aggarwal, A. (2020). “High-performance work system and organizational citizenship behaviour at the shop floor”, *Benchmarking: An International Journal*, Vol. 27 No. 4, pp. 1369-1398.
- Srivastava, S., & Pathak, D. (2016). Investigating the mediating effect of psychological empowerment on quality of work lifeorganisational commitment relationship: a study on Indian IT sector managers. *International Journal of Management Development*, 1(3), 196–214.
- Swalhi, A., Zgoulli, S. and Hofaidhllaoui, M. (2017). The influence of organizational justice on job performance: the mediating effect of affective commitment, *Journal of Management Development*, Vol. 36 No. 4, pp. 542-559.
- Şeker, M. (2022). Kiriz yönetimi ve sinerjik liderlik, *Kriz Yönetimi ve Liderlik*. Ed. Ayşegül Düzgün, Nobel Bilimsel Eserler, Yayın No: 926, 275-290.
- Toghdori, K., & Reza Mostaghimi, M. (2019). The relationship between quality of work life and spiritual intelligence in the city of Gonbad Welfare Organization. *Journal of Management and Accounting Studies*, 5(04), 12–18. <https://doi.org/10.24200/jmas.vol5iss04pp12-18>
- Toytok, E. H., & Özdemir, S. (2022). Okulda Yönetişim Düzeyi ile Örgütsel Muhalefet Düzeyi Arasındaki İlişki. *Electronic Journal of Social Sciences*, 21(84), 1651–1674.
- Tyler, T.R. (2000). Social justice: Outcome and procedure. *Int. J. Psychol.* 35, 117–125.
- Viswesvaran, C., & Ones, D. S. (2002). Examining the construct of organizational justice: A meta-analytic evaluation of relations with work attitudes and behaviors. *Journal of Business Ethics*, 38(3), 193–203.
- Waldron, V.R. and Kassing, J.W. (2011). *Managing Risk in Communication Encounters: Strategies for the Workplace*, Sage, Newbury Park, CA.
- Wisnom, M., & Gallagher, K. (2018). Quality of work life in the resort spa industry. *International Journal of Spa and Wellness*, 1(3), 159–177.

- Wo, D. X. H., Ambrose, M. L., & Schminke, M. (2015). What drives trickle-down effects? A test of multiple mediation processes. *Academy of Management Journal*, 58: 1848–1868.
- Wolfe, S. E., Nix, J., & Campbell, B. A. (2018). Police managers' self-control and support for organizational justice. *Law and Human Behavior*, 42: 71–82.
- Wood, S., Braeken, J., & Niven, K. (2013). Discrimination and well-being in organizations: Testing the differential power and organizational justice theories of workplace aggression. *Journal of Business Ethics*, 115(3), 617–634.
- Zeng, C. (2018), "Employee dissent: a means to facilitate constructive conflicts in organizations", in Croucher S.M., Lewandowska-Tomaszczyk B. and Wilson P.A. (Eds), *Conflict, Mediated Message, and Group Dynamics: Intersections of Communication*, Lexington Books, Lanhan, MD, pp. 67-80.

THE EFFECT OF FLUCTUATIONS IN EXCHANGE RATE AND CURRENT ACCOUNT DEFICIT ON TOURISM INCOME: EVIDENCE FROM TÜRKİYE*

*Muharrem Selim KARAMAN¹
Nuri HACIEVLİYAGİL²*

Abstract

In this study, the change in tourism income as a result of the stability outlook created by the changes in the current account deficit and exchange rate in Türkiye with the data between 2003:01 and 2021:06 is examined. The study has been examined with two different models due to the developments in the world and in Türkiye. As the first model structure, it was designed considering that there is no additional factor on Türkiye's economic and political structure. The second model, on the other hand, was created by taking into account the effects of the 2008 financial crisis and the Covid-19 (Coronavirus), which had the most impact on both Türkiye and the world economy and politics. Co-integration test and then Wald Granger causality test were applied. As a result of the research, it has been confirmed that there is a co-integration relationship between tourism income, current account deficit and exchange rate variables in both models.

Keywords: Tourism Income, Current Account Deficit, Exchange Rate, Maki Cointegration Test, Wald Granger Causality Test

Jel Code: Z30, F32, F31

1. Introduction

The concept of tourism has made rapid progress since the 1950s and has become a large sector and has an indispensable place in the world economy. Tourism also has the feature of being a representative of peace and tranquility in the world by bringing cultures together. It is the tourism sector, which provides employment for countries, earns foreign exchange, provides foreign investment, and has a great impact on national income and balance of payments. (Bahar ve Kozak, 2018: 50).

As it is known, the tourism sector is subject to developments and events (natural disasters, epidemics, terrorism, economic crisis, etc.) and has a fragile structure that reacts faster than other sectors. The main reasons for the fragile nature of tourism are that its basis is "human" and tourism is not a compulsory need (Denk, 2019: 2; Gümüş ve Hacıevliyagil, 2020:76; Bahar ve İlal, 2020:126). However, despite the fact that many events have taken place in the world since the first years of global tourism activity, the sector has never lost its leading position. According to the data of the World Tourism Organization (WTO), the number of tourists, which was 25 million in 1950, increased to 700 million in 2002, 950 million in 2010, 1.2 billion in 2016, and reached 1.4 billion in 2019 (TÜRSAB and TUADER, 2017: 6). Worldwide, tourism income, which was 2.1 billion USD in 1950, reached 474 billion USD in 2002 and 1.5 trillion USD in 2019 (Yiğitgüden (11.12.2021), TÜRSAB 2020: 6).

Türkiye has kept up with the travel activities that have started to be experienced on a global scale. Many steps were taken between 1950 and 1980, and especially after 1980, intense efforts were made to revive Turkish tourism. With the enacted laws, incentive packages, and investments, it has been tried to ensure that Türkiye gets a bigger share of this pie. Although it is thought that the tourism sector will be negatively affected after most events (earthquakes, forest or other fires, coup attempt, etc.) in many

---

* This study was derived from the thesis of Muharrem Selim Karaman conducted within Inonu University

¹ İnönü Üniversitesi, krmnms44@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8684-7568

² Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, nuri.hacievliyagil@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2019-3327

countries, as in Türkiye, it is seen that the revival continues in the sector. The number of tourists coming to Türkiye at a record level in 2019 compared to previous years is one of the important examples of this situation (Çetin ve Göktepe 2020: 92). According to 2019 data, the Ministry of Culture and Tourism stated that approximately 52 million tourists were hosted, while 34.5 billion dollars of revenue was obtained in this period according to TURKSTAT data (TÜRSAB, 2020: 19).

The Covid-19 virus, which emerged in Wuhan, China in December 2019 and spread all over the world, has brought almost all international activities to a standstill by building a wall between the globalizing and more interconnected countries (Adıgüzel, 2020: 192). During the period when vaccine studies are expected to yield effective results, one of the most affected sectors has been the tourism sector. The Covid-19 virus has dealt a great blow to the tourism sector with millions of people in the world being unemployed, accommodation places being closed and transportation activities being stopped. In addition, it has dragged the countries that rely on the tourism sector and lose the biggest source of income to a great economic bottleneck. (TÜRSAB, 2020: 2). Throughout 2020, international trade and travel restrictions, as well as strict domestic measures, brought the tourism sector to an almost complete standstill. According to World Trade Organization (WTO), the world tourism sector decreased by 74% in 2020 and lost 1.3 trillion dollars in value (WTO, 2021). In 2021, although the tourism sector could not catch up with the vitality experienced in 2019, with the effect of the vaccines found, almost the same levels of touristic activity took place. According to WTO data, it was stated that the number of tourists in the world in the first 7 months of 2021 was 40% less than in 2019. According to the same data, it is stated that the number of visitors to Türkiye decreased by 33% (WTO, 2021). While the impact of Covid-19 has not passed and the danger of new variants continues to roam the world, countries are trying various ways to recover their economies. In particular, the continuous increase in the prices of manufactured goods and commodities puts economies in difficult situations. Especially in this period, intense efforts were made to revive the international goods and services sector, whose value was understood even more in these days.

The tourism sector provides low investment and high foreign currency inflows for developing or developed countries, and also has an important role for countries in reducing the current account deficit or giving the current account surplus (Cinel and Yolcu, 2021: 248). Apart from this, when the relationship between tourism and the exchange rate is taken into account, although there are some studies that support that they are directly proportional to each other, there are also some studies that observe the opposite. The fact that rise in the exchange rate increased the number of tourists, but instead of having a positive effect on foreign exchange income, it led to a decline between 2014 and 2018 in Türkiye. According to the CBRT, while the annual average buying and selling price of the US dollar was 2.19 TL in 2014, this value more than doubled and reached 4.81 TL per year in 2018. In addition, according to TURKSTAT, while the number of tourists was 36 million 837 thousand 900 people in 2014, this number was 39 million 488 thousand 401 people in 2018. However, despite the increase in the exchange rate and the number of tourists, tourism revenues fell from USD 34.4 billion in 2014 to USD 29.6 billion in 2018. In fact, in 2019, even though Turkey broke a record in the number of visitors with 45 billion visitors and the US dollar buying and selling exchange rate rose to an annual average of 5.67 TL, tourism revenue was USD 34.5 billion in

this period, almost the same as in 2014. It is seen that the biggest reason for this situation is package tours. Despite lower package tour prices and consequently an increase in the number of tourists, tourism income does not increase regardless of the increase in tourists (Akar and Özcan, 2021: 427; Karadağ and Bağcı, 2020: 454-455).

This study examines the changes in the exchange rate, current account deficit, and, tourism revenues, which are important problems in developing countries. It is aimed to examine the effect of the changes in the exchange rate and the current account deficit on tourism revenues, the importance of which has been emphasized more recently in Türkiye. An attempt was made to find an answer to the following question; “Does the change in the exchange rate and current account deficit in Türkiye have any effect on Türkiye's tourism income?” To answer this research question; the long-run relationship between the above variables was examined with recent data. It is found that there are very few studies in the literature where these three variables are examined together. It will be tried to contribute to future studies and to meet the needs in the field with this research.

2. Literature

During the literature review, very few studies have been found in which the real exchange rate, current account deficit, and tourism income data are all examined together. However, when the studies with different variables and models are examined, it is seen that the dependent variable is mostly tourism income and the independent variables vary. Care was taken to include studies based on these three variables. Table’1 contains a summary of the empirical literature from selected studies.

Table 1: Empirical Literature

WRITER-YEAR	COUNTRY and PERIOD	VARIABLES	METHOD	RESULT
Şen ve Şit – 2015	Türkiye 2000:01- 2012:12	Tourism Income - Real Exchange Rate	Toda- Yamamoto	There is a bidirectional relationship between the real exchange rate and tourism income.
Baratı ve Ranjbar – 2016	Persia 1995:01- 2011 :12	Real Tourism Income - Real Exchange Rate	Granger	There is a positive relationship between Tourism Income, Real National Income, and Real Exchange Rate.

Sharif ve Afshan – 2016	France 1996:01- 2015:08	Tourism Income - Exchange Rate	Dalgacık Tabanlı Granger, ARDL, Johansen- Juselius	Tourism and exchange rate have a one-way causal relationship in the short run and a two-way causality relationship in the medium and long run.
Şit- 2016	Türkiye 1980:01- 2015:12	Current Account Deficit - Net Tourism Income	VECM, Granger	There is a negative relationship between the Current Account Deficit and Net Tourism Income.
Lamsso ve Masoomzadeh - 2017	Persia 1995:01- 2013:12	Exchange Rate - Balance of Payments - Number of Tourists	Vector Error, J- Curve	The increase in the exchange rate has a negative effect on the current account balance in the short term and a positive effect on the tourism income in the long term. It varies by country.
Muzindutsi ve Manaliyo – 2018	South Africa 2007:01- 2015:12	Real Exchange Rate - Tourism Income	VAR, Johansen	The real exchange rate affects Tourism Revenue in both the long and short run
Saçık, Akar ve Gülmez- 2019	Türkiye 2003:01- 2018:04	Tourism Income - Current Account Deficit 2003-2018	VAR, Granger	There is a bidirectional causality relationship
Sancar ve Akbaş- 2019	Türkiye 2013: Q1-2017: Q4	Tourism Income - Current Account Deficit	SVAR	Tourism Revenues have a great impact on the Current Account Deficit.
Sharma, Vashishat ve Rishad – 2019	India 2003: Q1- 2017: Q4	Exchange Rate - Tourism Income	ARDL	The relationship between the exchange rate and tourism income is negative.

Uslu-2019	Türkiye 2003:01- 2018:09	Tourism Revenues - Current account deficit	ARDL	Tourism income, exchange rate, and current account deficit are affected by each other and act together.
Irاندوست -2019	Sweden 1995:01- 2016:12	Real Exchange Rate - Tourism Income	VAR	There is an asymmetrical relationship between the fluctuations in the exchange rate and the income from tourism.
Gil-Alanaa, Figueiredo ve Wanke – 2019	Brazil 1995:12- 2016:09	Exchange Rate - Tourism Income	ARMA-class	There is a positive relationship between the changes in the exchange rate and the tourism that occurs as a result of mega sports events.
Bozkurt, Armutçuoğlu ve Ergün- 2020	Türkiye 1995:01- 2017:12	Real Exchange Rate - Tourism Income	DCCE	Shocks in both exchange rate and tourism demand are temporary.
Alleyne, Okey ve Winston Moore- 2021	China 2004:01- 2017:12	Exchange Rate - Tourism Income	ARCH, GARCH, Threshold GARCH	Exchange rate fluctuations affect Tourism income, but they are not the only factor.
Arslan ve Çetiner- 2021	Türkiye 2008:01- 2019:06	Exchange Rate - Tourism Income	Johansen, Granger, VAR	There is a positive and significant relationship between the exchange rate and tourism revenues. However, their level of influence on each other is low.
Akar ve Özcan - 2021	Türkiye 2012:01- 2019:12	Exchange Rate - Tourism Income	SVAR	There is no significant effect between Exchange Rate and Tourism Revenues.

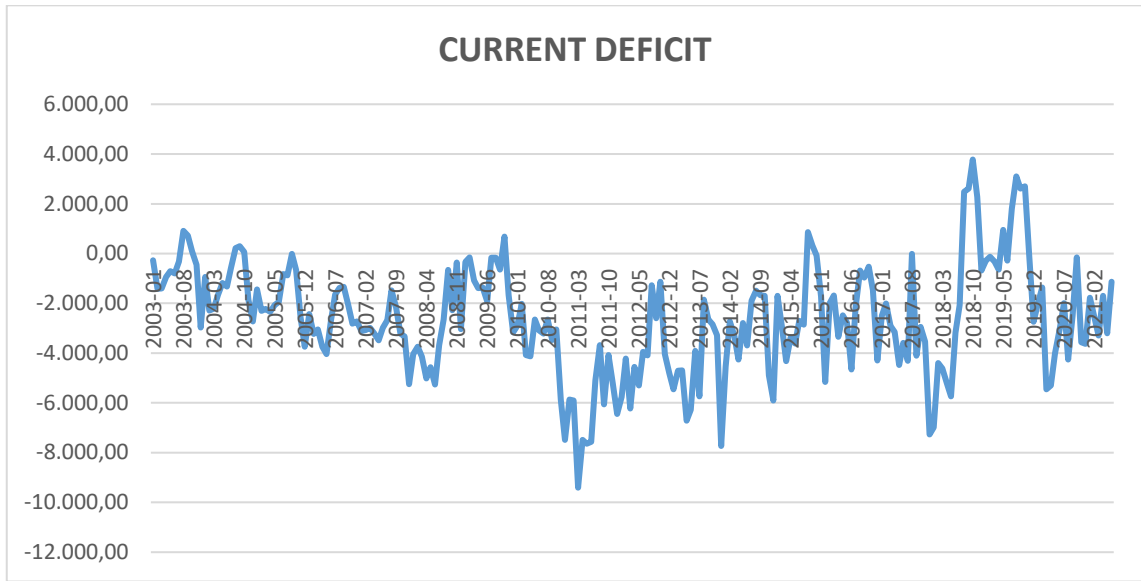
Timur ve Mert - 2021	Türkiye 2003: Q1-2020: Q1	Real Exchange Rate - Tourism Income	NARDL	An increase in exchange rate increases Tourism income
Akboz ve Canatan- 2021	Türkiye 2012:01-2019:12	Exchange Rate - Tourism Income	ARDL	There is no co-integration relationship
Cinel ve Yolcu- 2021	Türkiye 2013:01-2019:12	Tourism Revenues - Current Account Balance Data	Artificial Neural Networks	Tourism revenues have a great impact on the current account deficit.

3. Data And Methodology

The variables in this study are from Turkey and are monthly for the period 2003:01-2021:06. The current account deficit (Million USD), the real exchange rate (USD/TL cpi-based real effective exchange rate (2003=100)) and tourism revenues (Million USD) are considered. The relationship between these three variables and the short and long-run effects of changes in the exchange rate and the current account deficit on the tourism sector are analyzed using unit root and causality tests.

In order to determine the relationship between Current Account Deficit (CURRENT), Real Exchange Rate (EXCHANGE), and Tourism Income (TOURISM), the data were taken from the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) Electronic Data Distribution System (EVDS). In the study, Tourism Revenue (Million Dollars) is calculated by excluding mobile phone roaming and marina service fees, the Real Effective US Dollar/Turkish Lira Exchange Rate (CPI-based (2003=100)) is used to represent the Exchange Rate and the Current Account Deficit is taken as Million Dollars. The period 2003:1, when tourism data obtained from the CBRT-EVDS started to be published on a regular monthly basis, was chosen as the starting point of the study. Moreover, Tramo/Seat technique was used to adjust the Tourism Income data from seasonal effects.

Figure 1: Graphical Analysis of Current Account Deficit Data (Million USD)

Figure 2: Graphical Analysis of Exchange Rate Data (USD)

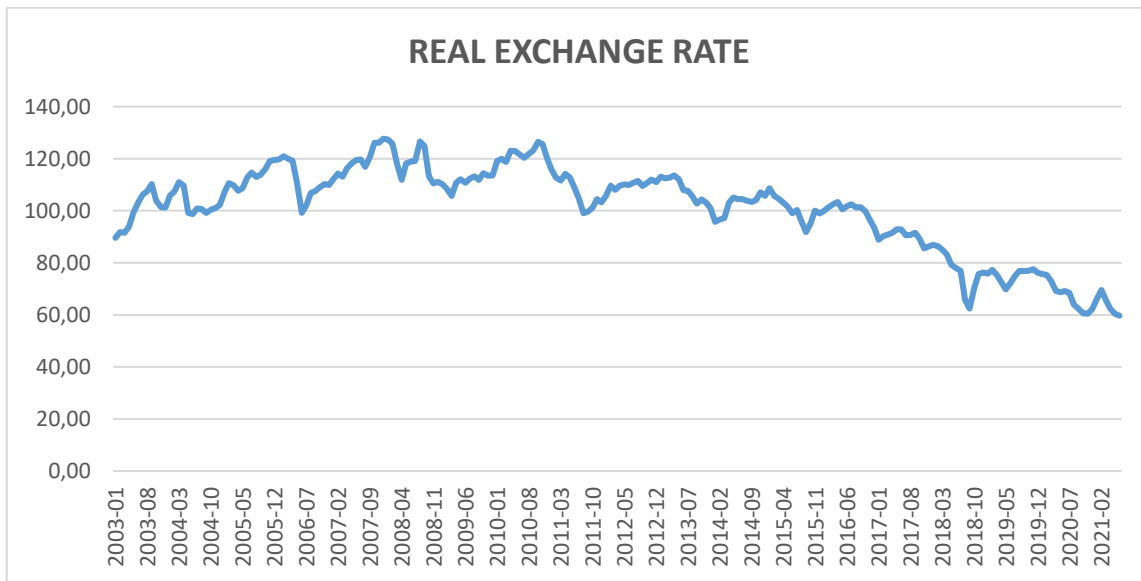
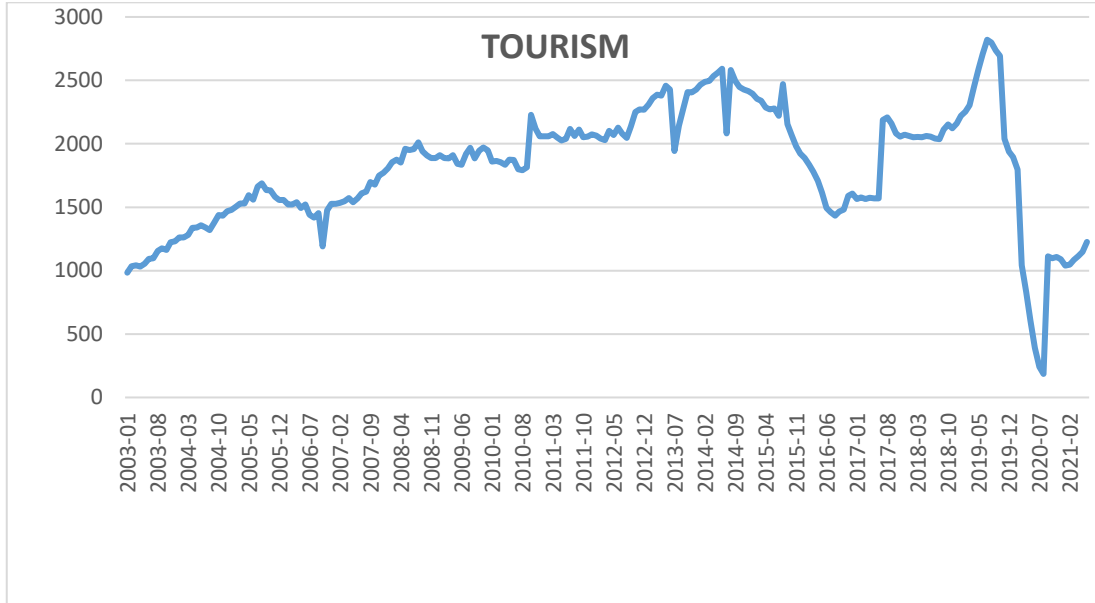

Figure 3: Graphical Analysis of Tourism Revenue Data (Million USD)

In order to evaluate the data in the study and to determine the relationship, Lee-Strazicich (2003) Minimum Lagrange Multiplier (LM) Double Structural Break Unit Root Test for stationarity in the series, the Maki (2012) Co-integration Test to determine the long-term equilibrium relationship, and, the causality relationship was examined by the Wald Granger Causality Test.

While establishing the models of the study, it is aimed to calculate the effect of fluctuations in the Current Account Deficit and Exchange Rate on Türkiye's tourism income. However, when the developments in the world and in Türkiye are taken into account, the need to work on two different models has been felt. As the first model structure, it has been designed considering that there is no additional factor on Türkiye's economic and political structure. The second model was created by taking into account the effects of the 2008 crisis and the Covid-19 (Corona) virus, which had the most impact on both Türkiye and the world economy and politics. For this reason, the periods when data loss is high and vulnerability is felt most are added to the second model design as a dummy variable. Considering the subject as two different models is of great importance in terms of the accuracy of the result of the study and its contribution to the literature. The established models are given below;

Model 1;

$$TURİZM_t = \alpha_1 + \alpha_2 CARİ_t + \alpha_3 DÖVİZ_t + \mu_t \quad (1)$$

Model 2 (with dummy variable);

$$TURİZM_t = \alpha_1 + \alpha_2 CARİ_t + \alpha_3 DÖVİZ_t + \alpha_4 K_{2008,2020,2021} + \mu_t \quad (2)$$

4. Method

4.1. Lee-Strazicich (LM) Unit Root Test with Double Structural Break

In unit root tests, Peron (1989) drew attention to structural break and stated that a unit root test in which structural break was not taken into account did not give accurate results. The most important feature that distinguishes the LM one or two break unit root test, which is one of the structural break unit root tests, is that it avoids the spurious rejection problem of the Zivot and Andrews (1992) and Perron (1989) tests, which allow extended Dickey-Fuller (ADF) type structural breaks (Lee and Strazicich, 2003: 1082; Tıraşoğlu, 2014: 74).

Lee-Strazicich (2003) structural break test is divided into three models A, B, and C. Model selection is of great importance in this test. While the A model, which is also described as the “collision” model, allows for level breakage, Model B, referred to as "Switching Growth", allows for a one-time change in level, that is, a break in the slope. The C model, which is the most valid model among the models, allows breaking both in level and slope. Lee-Strazicich used models A and C. In order to obtain a more meaningful result in the study, it was decided to use the C model of the Lee-Strazicich (2003) unit root test with two structural breaks (Lee and Strazicich, 2003:1082; Tıraşoğlu, 2014: 74-75).

Model A;

$$\Delta t_1 = \mu + \beta_1 + \alpha y_{t-1} + \phi DU1_t + \theta DU2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_i \quad (3)$$

Model A dummy variables are expressed as follows;

$$DU_1 = \begin{cases} t > TB_1, & \rightsquigarrow 1 \\ Other & \rightsquigarrow 0 \end{cases} \quad (4) \quad DT_1 = \begin{cases} t > TB_1 & \rightsquigarrow t - TB \\ Other & \rightsquigarrow 0 \end{cases} \quad (5)$$

Model C;

$$\Delta t_1 = \mu + \beta_1 + \alpha y_{t-1} + \phi_1 DU1_t + \phi_2 DU1_t + \theta_1 DU2_t + \theta_2 DU2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_i \quad (6)$$

Model C dummy variables are;

$$DU_1 = \begin{cases} t > TB_2 & \rightsquigarrow 1 \\ Other & \rightsquigarrow 0 \end{cases} \quad (7) \quad DT_1 = \begin{cases} t > TB_2 & \rightsquigarrow t - TB \\ Other & \rightsquigarrow 0 \end{cases} \quad (8)$$

From the values in the formulas, TB_1 represents the first break, and TB_2 the second break. The DU value represents a break only at the constant, and the DT value represents the break at both the constant and the trend. In the null hypothesis value, it is stated that the series is within the unit root without any change, and it is shown that the alternative hypothesis series is stationary with two structural changes (Tuna and Öztürk, 2016: 553).

4.2. Maki Multiple Structural Fracture Co-integration Test

Weterland and Edgerton (2006) stated that structural breaks in the series to be analyzed will create stubs in co-integration test results as well as in unit root tests. In order to eliminate this situation, George and Hansen (1996), Weterland and Edgerton (2006), Hatemi-j (2008), Carrion-i-Silvestre and Sanso (2006) tests and many other tests to be used for this purpose have been developed (Maki, 2012: 2011). The developed tests try to reach the result by considering a structural break. The co-integration test of Daiki Maki (2012) can test the co-integration relationship between series up to five structural breaks. In the Maki co-integration test, each period is handled separately due to the possibility of being a possible breakpoint. The t statistics are calculated and the points where t is the smallest are accepted as the breakpoints of the series. All series to be examined in the Maki (2012) co-integration test must be I(1) (Maki, 2012: 2011-2012; Göçer vd., 2013: 10; Beşel and Yardımcıoğlu, 2014: 9).

Maki Co-integration test is based on 4 basic models (Maki, 2012: 2011-2012);

Model 0; trendless model with break in constant term;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta \chi_t + u_t \quad (9)$$

Model 1; trendless model with break in constant term and slope;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \beta \chi_t + \sum_{i=1}^k \beta_i \chi_i K_{i,t} + u_t \quad (10)$$

Model 2; trend model with break in constant term and slope;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \beta \chi_t + \sum_{i=1}^k \beta_i \chi_i K_{i,t} + u_t \quad (11)$$

Model 3; pattern with break in constant term, slope and trend;

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i K_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t K_{i,t} + \beta \chi_t + \sum_{i=1}^k \beta_i \chi_i K_{i,t} + u_t \quad (12)$$

Hypotheses of the Maki Test;

H₀ = There is no co-integration under structural breaks.

H₁ = There is co-integration under structural breaks.

All the values required in the Monte Carlo simulation were calculated and included in Maki (2012). If the absolute value of the calculated value is greater than the critical value, it means that the H₀ hypothesis is rejected and there is a co-integration relationship between the series.

The most important feature that distinguishes the Maki (2012) test from others is that it gives meaningful results in studies conducted in developing countries such as Türkiye. The high incidence of sudden shocks in developing countries, political and economic instabilities, and the high number of statistical breaks associated with them make this test more useful in these countries compared to others (Beşel and Yardımcıoğlu, 2014: 10).

4.3. Granger Causality Analysis with Wald Statistics

Wald (chi-square) statistic is one of the methods used to test whether the regression coefficients are significant. "In classical regression analysis, it is the equivalent of the t test used in testing the coefficients in the model in this model". It is based on the assumption that the likelihood tests show an asymptotically normal distribution. Its purpose is to compare the most similarity estimate of the slope parameter β_1 with the standard error of this estimate. In short, Wald statistic is the ratio of the regression coefficients to the standard error (Hosmer and Lemeshow, 2000:16; Göktaş, 2020:14).

$$Z = \frac{\beta}{SE_{\beta}} \quad (13)$$

The Wald statistic shows the "Standard Normal Distribution", comparing critical values and showing their significance.

$$W = Z^2 = \left(\frac{\beta}{SE_{\beta}} \right)^2 \quad (14)$$

The Wald statistical value shows a chi-square distribution with a degree of freedom and the significance of a one degree of freedom chi-square distribution is determined after comparing it with the critical values.

Wald test hypotheses;

$$H_0 = \beta_1 = 0 \quad (15)$$

$$H_1 = \beta_1 \neq 0 \quad (16)$$

If the Wald Test Statistic result is greater than the value in the Z table, the null hypothesis is rejected, and if it is small, it is accepted.

The purpose of using causality tests is to determine the cause and effect relationship and direction between the variables. Especially in the last thirty years, the developments in the world have carried the causality tests to different dimensions and also revealed their importance. The Granger Causality Test, which was developed considering these reasons, reveals significant results in tests with more than two variables (Demirhan,2005: 76). Granger causality tests are one of the most used methods to determine the relationship between data, especially in the field of economics and financial markets. Granger (1969) stated that if the data in the first variable provides an improving effect on the estimation of the second variable, it can be said that the variables are the cause of each other. The purpose of the Granger test is to test the causality between two variables. However, in the study, Wald (chi-square) statistics were used to test the hypothesis of whether the coefficients related to the independent variables as a whole are different from zero. In short, if the Wald statistic is significant, it means that there is no Granger Causality among the variables and the null (zero) hypothesis is rejected (Enders, 2003: 282-284; Ciner,2011: 135).

5. Results And Comments

In order to determine the long-term relationships of the variables in the study, the stationarity levels of the data should be determined. In order to determine the stationarity level, Lee and Strazicich (2003) tests with two internal structural breaks, which allow breaks under both zero and alternative hypotheses, will be used. Lee and Strazicich (2003) rejecting the null hypothesis in the unit root test with structural break indicates that the series is stationary. Table-2 shows the results of the test;

Table 2: Lee and Strazicich (2003) Unit Root Test Results with Structural Break

Variables	Test Case	Breaking Point (λ)	Critical Values (Model C)			Delay Length	Breaking Dates	Result
			%1	%5	%10			
Current Deficit	-8,411***	0,221	-6,41	-5,74	-5,32	12	01/2007	I(1)
		0,617					05/2014	

Exchange Rate	-6,816***	0,320	-6,42	-5,65	-5,32	4	11/2008	I(1)
		0,806					11/2017	
Tourism	-7,053***	0,685	-6,32	-5,73	-5,32	0	08/2015	I(1)
		0,901					08/2019	

Note 1: ***, ** and * are statistically significant at the 1, 5 and 10 percent level

According to the results obtained in Table 2; structural unit root test statistics show that Current Account Deficit, Tourism Revenues and Exchange Rate are stationary at the level of 1% in both fixed and trend models. In addition, it was seen that the null hypothesis that all series have unit roots was not rejected and they became stationary after the first differences were taken. Thus, it is concluded that all series are I(1).

It is seen that the dates revealed as a result of the unit root test emphasize the effects experienced in certain periods in Türkiye. In 2005, the number of tourists in Türkiye increased by 20.6% compared to the previous year and reached 21 million, breaking the record of that period. However, despite the increase in the number of tourists in 2005 and after, the inflation targets could not be reached due to the exchange rate fluctuations experienced in 2006 and the resulting increased inflation. At the same time, the current account deficit of USD 25.3 billion in the January-September period of 2006 brought along the comments of economic and political instability. According to the data announced in January 2007, after the uncertainties experienced in 2006, the current account deficit increased by 37.2% compared to the previous year and reached the level of 31 billion 316 million USD (Erkılıç, 2006: 99; CBRT, 2006: 1-5). After 2008, the crisis that started in Europe, Türkiye's largest export market, caused Türkiye's exports to fall from 140 billion USD to 110 billion USD. After this period, Türkiye found new export markets, but still the current account deficit continued to increase as imports outstripped exports. In 2010, just after the 2008 crisis, while tourism income has increased worldwide, tourism income decreased in Türkiye (Şen and Şit, 2015: 37). According to the data announced in April 2014, the lowest current account deficit since 2010 was obtained with 4.8 billion USD (İşbank (22.11.2021)). The reason for this development in 2014 is the exchange rate policies implemented by the government after 2011. In November 2011, the government used the reserve option mechanism and the upper limit of the interest rate corridor as a policy tool in order to prevent changes in the exchange rate in order to ensure price and financial stability, and additional monetary compression was carried out (Çiftçi, 2014: 130; Değerli and Fendoğlu, 2013: 2). Between 2014 and 2018, the Dollar exchange rate continued to fluctuate. However, after the Pastor Brunson incident in 2018, the USA started to impose harsh sanctions on Türkiye and the dollar rose from 4.59 TL to 7 TL overnight and reached its historical level of 7.52 TL. After the easing of the tension between the two countries, the US dollar decreased to the level of 5.85 TL, but the general fluctuation in the Exchange Rate

continued, reaching a record level of 17.5046 TL in the last quarter of 2021. Tourism, on the other hand, has continued to increase since 2008, breaking the record before the Pandemic in 2019, hosting 51.7 million tourists and generating 34.5 billion dollars in revenue. In addition, current account surplus was recorded for the first time after 18 years in 2019 (Sezal, 2020: 26; TCMB Electronic Data Distribution System (EVDS) website (22.11.2021)). As a result of the values obtained from the series, it was concluded that all series are stationary and Maki (2012) Multiple Breakage Co-integration test can be applied to examine the long-term relationship of the series.

Table 3: Maki (2012) Co-integration Test

TEST STATISTICS		CRITICAL VALUES			DATES OF STRUCTURAL BREAKTHROUGH		
		%1	%5	%10			
MODEL 0	-5,54***	-5,541	-5,505	-4,733	01/2005	09/2012	06/2015
					02/2019	02/2020	
MODEL 1	-6,17***	-6,329	-5,831	-5,558	12/2003	11/2009	02/2019
MODEL 2	-4,53*	-6,020	-5,558	-5,287	02/2005	01/2010	09/2012
					02/2019	04/2020	
MODEL 3	-5,82**	-6,523	-6,055	-5,795	04/2005	01/2010	01/2014
					02/2019	02/2020	

Note 2: Maki (2012) are critical values with %1,%5 and %10 significance level taken from Table'1

***, ** and * are statistically significant at the 1,5 and 10 percent level

According to the Maki (2012) Co-integration Test results, it has been determined that there is a co-integration relationship between the variables, since the test statistics are greater than the critical values in all models. Among the data, a significance of 10% according to Model 0, Model 1, Model 2, and 5% according to Model 3 was determined.

The results of the Maki Co-integration Test, which was performed by adding a dummy variable to the model in order to eliminate the effects of the Covid-19 (Coronavirus) pandemic and the 2008 global crisis on the data, are given in Table 4.

Table 4: Maki (2012) Co-integration Test with Dummy Variable (Covid-19 and 2008 Crisis)

TEST STATISTICS		CRITICAL VALUES			DATES OF STRUCTURAL BREAKTHROUGH		
		%1	%5	%10			
MODEL 0	-6,25**	-6,296	-5,760	-5,491	08/2004	01/2010	02/2015
					06/2018	03/2020	
MODEL 1	-6,02**	-6,011	-5,518	-5,247	08/2004	06/2006	01/2010
					04/2011	06/2018	
MODEL 2	-5,75**	-6,020	-5,558	-5,287	08/2004	06/2009	08/2010
					10/2014	06/2018	
MODEL 3	-7,13**	-7,153	-6,657	-6,397	08/2004	08/2009	04/2011
					06/2018	08/2019	

Note 3: Maki (2012) are critical values with %1,%5 and %10 significance level taken from Table'1

***, ** and * are statistically significant at the 1,5 and 10 percent level

According to the results of Maki (2012) Co-integration Test with Dummy Variables, it has been determined that there is a co-integration relationship between the variables since the test statistics are greater than the critical values in all models. Among the data, 5% significance was determined according to Model 0, Model 1, Model 2 and Model 3.

When the data in Table 3 and Table 4 are examined, it is seen that different dates are obtained from each other and when the process is taken into account, they are important dates that are connected to each other. It also shows agreement with the breaking dates in Table 2. However, when the dates that emerged after the results obtained by the Maki (2012) co-integration test are examined, it is seen that the majority of these dates coincide with the current account deficit disclosure periods. The Current Account Deficit, which is called "Türkiye's soft belly", is of great importance in Türkiye as an indicator of economic development, as in other developing countries.

Especially when the Maki (2012) co-integration test, which includes a dummy variable, is examined, the year 2004 stands out as an important date. After the period of coalition governments in

Turkey, the single party came to power and after the steps taken, exports, which were expected to be 43.5 billion in 2003, reached 47.3 billion dollars despite the fluctuations in the exchange rate. In the same period, tourism revenues were higher than expected at USD 13.2 billion. The reason for the higher-than-expected data in 2003 to create a positive picture is the increase in labor productivity despite the fluctuations in the exchange rate (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB)2004:44). The most striking date among the breaking dates in August 2004. In 2004, the US and the UK raised interest rates three times each and the UK's decision to raise interest rates by 0.25 basis points in August 2004 had a positive impact on the Turkish economy. Fitch, one of the International Credit Rating Agencies, changed Türkiye's credit rating to B+ on August 25, 2004, and confirmed the stable outlook as positive. In addition, in the first 9 months of 2004, Tourism Revenues increased compared to the same period in 2003. Tourism revenue, which was 8.6 billion US dollars in the first 9 months of 2003, rose to 10.2 billion US dollars in the first 9 months of 2004 with a 12.4% increase in the number of tourists. The current account deficit, on the other hand, was realized at the level of 14 billion USD. (TCMB 2004: 21-30).

In the last quarter of 2005, a Current Account Deficit of 22.9 billion dollars was recorded. The reason for this decline in the current account deficit in 2005 is the decrease in exports since the second quarter. However, the increase in tourism income in 2005 and reaching the level of 32.6 billion USD enabled the growth in the Current Account Deficit to be prevented to some extent (TCMB 2005:1). The month of June stands out as the most important date that caught our attention in 2006. The direction of the liquidity flowing to developing countries in 2006 is reverting to developed countries. Türkiye, on the other hand, was among the developing countries that were most affected by this situation at that time. Türkiye has taken a series of measures in order to prevent the fluctuation in the exchange rate after the change in liquidity. The most important of these is the decision of the Monetary Policy Committee (PPK) to increase the policy rate by 1.75 basis points and then by 2.25 basis points on the 7th and 25th of June 2006. In addition, due to the uncertainty in commodity prices on July 20th, the TCMB policy rate was increased by 0.25 basis points. According to the data obtained in the third Quarter of 2006, Tourism decreased by 8.8% and there was a 6.9% decrease in Net Tourism Income. As a result of this situation, the Current Account Deficit reached USD 28 billion (TCMB, 2006: 1-5).

The 2008 Global Economic Crisis, which started to be felt most in the USA as of 2008 and then affected the whole world, went down in history as the biggest crisis experienced after the "Great Depression". Türkiye was affected by this crisis and the GDP turned negative in 2009 (Demirbaş and Sancak, 2011: 1). However, when we come to 2009, it is seen that the USA grew for 4 consecutive quarters in seasonally adjusted terms and achieved a growth rate of 0.9, and this situation positively affected the world economy (TCMB, 2009: 4). The recession experienced in 2008 started to return to normal after the developments in the USA in 2009 and the increase in world imports and exports. As a result of the developments in the second quarter of 2009, the Current Account Deficit in Türkiye, which was 48.9 billion USD in August 2008, decreased to 20.5 billion USD in June 2009. The impact of the global recession continued in 2009 for the tourism sector and Tourism Revenue decreased by 10.2% in January and July (TCMB 2009: 1-15). The main reason for the increase in the Current Account Deficit is shown as the

increase in the foreign trade deficit (Konak, 2018: 168). The biggest reason for this is the increase in loan volume. The Central Bank stated that the loans used in Türkiye in 2010 were used especially for imported luxury consumer goods. The rise in domestic demand caused a significant increase in the current account deficit. The prudent credit policy, which started being implemented in 2011, caused the current account deficit to return to reasonable levels in the following periods (Göçer et al., 2013: 14). The effects of the economic crisis that occurred between 2008 and 2011 are consistent with the data obtained in Table 3 and Table 4.

The current account deficit decreased after 2011, albeit with fluctuations, decreased from \$47.96 billion in 2012 to \$20.75 billion in 2018. After 2018, there was an increase in the dollar rate and other exchange rates due to the sanctions made by the USA after the Pastor Brunson incident. Due to the record number of tourists in 2019 and the increase in exports in 2020, there was a current surplus in 2019 and 2020. It is noteworthy that the current account deficit was 1.2 billion USD in February 2020 (SBB website (12.02.2022)).

In the Maki (2012) co-integration test, two separate tests were conducted by considering the model with and without dummy variables. The data obtained in the two tests were transferred to the tables and the varying dates were obtained. However, when these dates are taken into account, it is noteworthy that their common features are the changes related to the Current Account Deficit. As a result, when the findings reflecting the dates examined are taken into account, it is seen that the Exchange Rate and Tourism Income have a very large impact on the Current Account Deficit. However, it is noteworthy that these are not the only factors, and the changes in the Current Account Deficit are caused by many factors.

As seen in Table 3 and Table 4, there was a co-integration relationship between the variables since the test statistics were greater than the critical values in all models. It was concluded that Wald Statistical Granger Causality Test can be done since co-integration was detected between the variables.

Table 5: Wald Statistics Granger Causality Test

	Wald test	Bootstrap p-value	Asymptotic p-value	Wald test	Causality
Tourism → Exchange Rate	7,111	0,770	0,790	ACCEPT	NONE
Current Deficit → Tourism	10,369	0,478	0,498	ACCEPT	NONE
Tourism → Exchange Rate	1,622	0,192	0,203	ACCEPT	NONE

Exchange Rate → Tourism	1,789	0,187	0,181	ACCEPT	NONE
Current Deficit → Exchange Rate	9,418	0,641	0,667	ACCEPT	NONE
Exchange Rate → Current Deficit	13,099	0,360	0,362	ACCEPT	NONE

Note 4: ***, ** and * are statistically significant at the 1,5 and 10 percent level. Critical values were obtained with 1000 bootstrap cycles.

If the Wald statistical value is greater than the data in the Z table, it is not accepted, and if it is small, it is accepted. Moreover, in the Granger causality test, the Wald statistic being significant means that there is no causality and the null hypothesis is rejected. In the light of this information, when the data in Table 5 are examined, it is concluded that there is no long-term causality relationship in Tourism-Current Account Deficit, Current Account Deficit-Tourism, Currency-Tourism, Currency-Current Account Deficit, and Current Account Deficit-Currency. Different from the results obtained in this study from results of Cinel and Yolcu (2021), Sacak, Akar, and Gülmez (2019), Sancar and Akbaş (2019), Tobing and Narayan (2020) and Şit (2016). They made studies on the current account deficit and tourism and according to the results obtained, they determined that there is a direct, positive, and strong effect between Tourism and the Current Account Deficit. In addition, Saçık, Akar, and Gülmez (2019) concluded in their study that there is a bidirectional causality relationship between the current account deficit and tourism. Sağdıç and Duman (2021) stated in their study that, contrary to the results of this research, there is a bidirectional causality relationship between Exchange Rate and Current Account deficit. The causality results of all mentioned studies do not coincide with the findings of this study.

6. Conclusion And Recommendations

In the study, Tourism Income, Current Account Deficit, and Exchange Rate data in 2003:01-2021:06 were used. The effect of fluctuations in the current account deficit and exchange rate on Türkiye's tourism income was examined. In addition, it was also examined how the Current Account Deficit, Exchange Rate, and Tourism Income were affected by the worldwide lockdown during the pandemic period. First of all, Lee and Strazicich (2003) unit root test with structural break was used to check the stationarity of the series. As a result of the findings, since the series have a unit root and are not rejected according to the null hypothesis (not being stationary), the differences from the first stream are taken to ensure (I1) stationarity.

As a result of the series being stationary at the first difference (I1), the Maki (2012) co-integration test, which allows up to five breaks, was applied. Since the values found according to the results of the test

are greater than the critical values, it is concluded that there is a co-integration relationship between the series and that the series move together in the long run.

After determining the co-integration relationship, Wald Granger Causality test was applied to determine the causality relationship between the series. As a result, it was concluded that there is no causality relationship between Tourism Income, Current Account Deficit and Exchange Rate.

The fact that no causal relationship was found between Tourism Income, Exchange Rate, and Current Account Deficit is not an expected result due to the importance of the variables. However, according to the literature review and the results of the findings, it was concluded that the variables were actually more affected by the other variables compared to each other. The dates obtained as a result of the tests have been carried out have revealed the importance of the current account deficit in Türkiye.

Tourism Income is seen as an indispensable source of income for Türkiye and developing countries such as Türkiye, the cornerstone of the balance in the current account, and the main source of foreign currency input. In addition, especially after 1980, Turkey has become more aware of the importance of tourism income for Turkey and started to use the socio-economic, natural, and historical structure of the country as a marketing tool like other developing countries. As a result of these policies, Türkiye continues to increase its tourism income day by day. Although the tourism sector has a fragile structure due to the fact that it is affected very quickly by socio-economic events and natural events, it has not been affected much by these situations due to Türkiye's high preference among Mediterranean countries. Even though Türkiye experienced a lot of negativity due to its economic structure, political developments, and many natural disasters (the 99 earthquake, July 15 coup attempt, Pastor Brunson incident, etc.). After 1980, the number of tourists continued to increase every year.

Exchange Rate has become another topic of great importance for Türkiye, especially with the transition to the floating exchange rate system after the 2001 crisis. After the floating exchange rate system, the exchange rate in Türkiye has been in an ever-rising trend. However, when the Exchange Rate and Tourism Income are taken into account, it is seen that they are both in a constantly rising trend. Although this trend shows a closing feature on the Current Account Deficit in certain periods, it has been seen that this situation is short-lived. In addition, even if fluctuations in the exchange rate seem to have positive effects on the current account deficit, it is understood that this situation has more negative effects in the long run. The reason for this situation, as a result of many literature studies, is that the growth or contraction in the current account deficit is caused by changes in the country's import and export rates. Considering the dates obtained as a result of the analysis, it is concluded that the three variables examined are not affected by each other, on the contrary, they are more affected by other factors. Moreover, the finding that there is no causality relationship between Tourism Income, Exchange Rate, and Current Account Deficit is consistent with and confirms the study by Uslu (2019). On the other hand, Lamsso and Masoomzadeh (2017), in their study of the ten countries with the highest number of tourist arrivals, point out that an

increase in the exchange rate has a negative effect on the current account deficit and a positive effect on the tourism income in the short run, but this situation differs between countries.

Considering the break dates and results obtained in the study, the importance of the current account deficit in the national economy is observed. The value of the current account deficit, exchange rate, and tourism income for the country will always be of great importance. However, it is obvious that focusing only on these variables will produce results that cannot go beyond the country's standing still and even its regression. The main indicator of this situation is that the Current Account Deficit and Exchange Rate, as discussed earlier, do not have an effect on Tourism Income. The results confirms this situation.

The most important issue understood by countries, especially after the import and export restrictions as a result of the Covid-19 pandemic, is self-sufficiency. Therefore, Türkiye should learn from this situation. It should change its import substitution policies and should not rely solely on tourism revenues. By developing production-based policies, Turkey should develop its industry, increase its exports, and should reach the level of developed countries. It is noteworthy that the biggest factor in the increase in tourism income is the level of development of countries. When the tourist potential and structure of the developing countries are taken into consideration, it is seen that there is a difference that cannot be compared with the developed countries. The level of development is the most important factor in the increase of tourism income for tourists with different economic statuses and cultural structures to prefer the country and to increase tourist diversity.

The increase in disposable income in the world and people's making tourism activity a habit, meeting this need has become mandatory. In order to get a share of the pie, it is essential to implement appropriate policies, make investments and make the country a center of attraction not only for the tourism sector but also for other sectors and areas. In future studies, it is necessary to examine the relationship between tourism and other macro (GDP, export income, etc.) and micro (investment, employment, etc.) variables with different periods and methods.

REFERENCES

- Akar, G., Özcan, M. (2021). Reel Döviz Kuru ve Turizm Geliri İlişkisi: Yapısal Kırılmalı VAR Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2),413-431.
- Akboz, A., Canatan, B. (2021). Döviz Kuru ve Turizm Gelirleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 2012-2019 Dönemi İçin Ampirik Bir Çalışma, *International Conference on Economics Turkish Economic Association*, Nisan 09-11/2021
- Alleyne, L. D., Okey, O., vd. (2020). The Volatility Of Tourism Demand And Real Effective Exchange Rates: A Disaggregated Analysis. *Tourism Review*, 76(2),489-502.
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Bahar (Covid19-Özel Ek) , 191-221 .
- Arslan, E., Çetiner, T. (2020). Turizm Geliri Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği (2008-2019). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*,23(1),1-17.
- Bahar, O., Çelik İlal, N. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6 (1) ,125-139.
- Bahar, O., Kozak, M. (2018). Turizm Ekonomisi, Detay Yayıncılık, (8. Baskı), Ankara.

- Balaguer, J., Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Barati, E., Ranjbar, H., vd. (2016). Granger causality and dynamic relationship between the actual values of receipt derived from tourism, national income and exchange rates in selected countries in selected countries with tourist attraction. *International business management*, 10(16),3389-3395.
- Beşel, F. ve Yardımcıoğlu, F. (2014). Türkiye’de 1980-2012 Dönemi Eğitim Sağlık İlişkisi: Maki Eş Bütünleşme Analizi . *In International Conference on New Horizons in Education* , 1-15.
- Bozkurt, K., & Pekmezci, A. (2015). Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 91-105.
- Bozkurt, K., Tekin, H. A., vd. (2021). An investigation of demand and exchange rate shocks in the tourism sector. *Applied Economic Analysis*,29(86),171-188
- Cihangir, M., Erkan, B., vd. (2014). The effect on current account of net tourism revenues in Turkey. *European Scientific Journal*,10(13), 47-65
- Cinel, E. A. & Yolcu, U. (2021). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinde Yapay Sinir Ağları ile Öngörü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31) ,247-264
- Ciner, C. (2011). Information transmission across currency futures markets: Evidence from frequency domain tests. *International Review of Financial Analysis*, 20(3), 134-139.
- Çetin, G., & Göktepe, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Yayın Evi*, (1), 88-97
- Çiftci, N. (2016). Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,14 (1),129-142.
- Değerli, A. ve Fendoğlu S. (2013). Döviz Kuru Beklentileri ve TCMB Para Politikası. *TCMB*, 2013 (02),1-13.
- Değerli, A. ve Fendoğlu S. (2013). Döviz Kuru Beklentileri ve TCMB Para Politikası. *TCMB*, 2013 (02),1-13.
- Demirbaş E. ve Sancak E. (2011). Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Konut Sektörüne Etkileri, 16 (3), 171-190
- Demirhan, E. (2015). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği,*Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (4), 75-88
- Denk, E. (2019). Genel Turizm, (1.Baskı), Atatürk Üniversitesi Erzurum Meslek Yüksek Okulu, Erzurum Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) internet sitesi < <https://www.unwto.org/news/global-tourism-sees-upturn-in-q3-but-recovery-remains-fragile> > (30.11.2021)
- Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) internet sitesi <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2021-10/UNWTO_Barom21_05_September_excerpt.pdf?tObUi1Qic40DQFbrkfyryCIQWEF3Kf7> (11.12.2021)
- Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) internet sitesi <<https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020> > (11.12.2021)
- Enders, W. (2012). Applied econometric time series. *Privredna kretanja i ekonomska politika*,132,93-99.
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, *TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü*, Ankara
- Gil-Alana, L. A., dos Santos Figueiredo, O. H., & Wanke, P. (2019). Structural breaks in Brazilian tourism revenues: Unveiling the impact of exchange rates and sports mega-events. *Tourism Management*, 74, 207-211.
- Göçer, İ. , Mercan, M. vd. (2013). Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal* ,0 (18) , ss. 1-17 .
- Göçer, İ. (2011). Türkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(29),263-278.
- Göktaş, Ö., İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi (AUZEF) <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ekonometri_ue/uygulamaliekonometri.pdf > (17.12.2021)).
- Hacievliyagil, N. & Gümüş, A. (2020). Covid-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine bir Uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*,11 (1),76-97.
- Hosmer, W.D. ve Lemeshow, S. (2000). Applied Logistic Regression, (2. Baskı), *John Wiley ve Sons*, New York
- İşik, C., Radulescu, M., vd. (2019)The effects of exchange rate depreciations and appreciations on the tourism trade balance: the case of Spain. *Eastern Journal of European Studies*,10(1),221-237

- Irاندوست, M. (2019). On the relation between exchange rates and tourism demand: A nonlinear and asymmetric analysis. *The Journal of Economic Asymmetries*, 20, 1-10.
- İş Bankası internet sitesi <
https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/od_201404.pdf>(22.12.2021)
- Karadağ, S. ve Bağcı, E. (2020). Döviz Kurundaki Yükselmenin Turizm Sektörüne Etkisi: 2010-2018 Arası Türkiye Örneği. *The Journal of Academic Social Sciences*, 8 (100),439-457.
- Konak, A. (2018),Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri ve Cari İşlemler Açığı- Dış Ticaret Açığı İlişkisi, *Econder International Academic Journal*, 2(2), 163-178
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of economics and statistics*,85(4),1082-1089.
- Maki, D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks. *Economic Modelling*, 29(5), 2011-2015.
- Masoomzadeh, S.,Lamsso, M. S. (2017). Study Of Impact Of Exchange Rate On Tourism Balance Of Payment In Countries With Top Tourist Attractions (Vector Error Correction Approach). *International Journal of Tourism & Hospitality Reviews*, 4(1),10-20
- Muzindutsi, P. F., Manaliyo, J. C. (2018). Econometric analysis of real exchange rate shocks and real growth of the tourism sector in South Africa. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 11(3), ss. 205-214.
- Ongan, S. (2011). The Vital Importance of Tourism Receipts On The Large Current Account Deficits of Turkey. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*,2(1), 95-106.
- Ongan, S., Işık, C., vd. (2017). The effects of real exchange rates and income on international tourism demand for the USA from some European Union countries. *Economies*, 5(4),1-11
- Rasheed, R., Meo, M. S. vd. (2019).The impact of tourism on deficit in balance of payments of Pakistan: an application of bounds testing approach to cointegration. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*,24(4),325-332
- Saçık, S. Y., Akar, G., vd. (2019). Turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42,303-316.
- Sancar Özkök, C. Ve Akbaş, Y. E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,Ek Sayı,45-58.
- Sarı, Y. ve Oğuz, Y. E. (2018). Reel Döviz Kurlarının Turizm Talebine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Nedensellik Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,17 (66), 603-620.
- Sezal, L. (2020). 2018 Ağustos Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi. *Journal of Economics and Research*,(1), 17-32.
- Sharif, A., & Afshan, S. (2016). Tourism Development and Real Effective Exchange Rate Revisited by Wavelet Based Analysis: Evidence From France. *Journol of Finance & Economics Research*,1(2), 101-118
- Sharma, A., Vashishat, T., vd. (2019). The consequences of exchange rate trends on international tourism demand: evidence from India. *Journal of Social and Economic Development*,21(2),270-287.
- Sharma, C., & Pal, D. (2019). Exchange Rate Volatility And Tourism Demand In India: Unraveling The Asymmetric Relationship. *Journal of Travel Research*,59(7), 1282-1297.
- Şen, A. ve ŞİT, M. (2015). Reel Döviz Kurunun Türkiye’nin Turizm Gelirleri Üzerine Etkisi. *Journal of Yasar University*,10(40),6752-6762
- Şen, A. ve ŞİT, M. (2015).Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Rolü ve Önemi.*Dicle Üniversitesi İktisadi idari Bilimler Fakültesi Dergisi*,5(8),30-45
- Şit, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,9 (4) ,57-67.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB),(2004), 2004 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, tarih: 29 Kasım 2004 sayı: 2004/89, Ankara
- SBB İnternet sitesi <<https://www.sbb.gov.tr/subat-2020-cari-denge-verileri/>> (12.02.2022)
- TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) <
<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>> (22.11.2021)
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu, 2005-IV, Ankara
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu, 2006-III, Ankara
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu, 2009-II, Ankara
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu, 2009-III, Ankara
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu, Eylül 2004, Ankara
- Timur, M. C. ve Mert, N. (2021). Turizm Gelirleri ve Reel Döviz Kuru Arasındaki Asimetrik İlişkinin Analizi. *Fiscaoeconomia*,5 (1),219-237.

- Tobing, L. ve Narayan, P. K. (2019). Pengaruh Wisatawan Asing Dalam Model Current Account Indonesia, (5),1-24.
- Tuna, G. ve Öztürk, M. (2016). Piyasa Etkinliğinin Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile İncelenmesi: Türkiye Pay Senedi Piyasası Uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*,(12),548-559.
- Tuna, M. vd. (2017). Türsab ve Tuader, 2017 Ocak-Haziran Dönemi Turizm Sektör Raporu, <https://www.tursab.org.tr/dosya/16736/turizm-faaliyet-kitapciği_16736_492081.PDF>
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), 2020, Covid-19 Sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirmesi, <<https://www.tursab.org.tr/e-dergi?pdf=/assets/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf>>
- Uslu, H. (2020). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* , 12 (1), 30-67
- Yıldırım Tıraşoğlu, B. (2014). Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri İle OECD Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Geçerliliğinin Testi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*,(20), 68-87.
- Yiğitgüden, B., TCDB, <<https://www.mfa.gov.tr/turizm-ve-kalkinma.tr.mfa>> Erişim Tarihi: (11.12.2021)

TÜRKÇE FELSEFE SÖZLÜKLERİNDE RASYONALİZM NEDİR?

Mesut İRDE¹

Özet

Aklın Egemenliğine dayanan rasyonalizm her bilim dalının kendine konu edindiği bir kavram olmuştur. Entelektüel bir alan olan rasyonalizm insanlığın varoluşundan bu yana önemini korumaktadır. İlkçağ doğa filozoflarından Ksenofanes ve Parmanides'ten başlayıp, Sokrates, Platon, Aristoteles, Descartes ve Hegel'e kadar uzanan etkilerini görmek mümkündür. Bu kavram kimi felsefe sözlüklerinde akılcılık, kimi felsefe sözlüklerindeyse usçuluk olarak geçmektedir. Rasyonalizm gerek felsefede gerekse dinde, teolojide, psikolojide, metafizikte ve birçok alanın içinde yer almaktadır. Çok genel anlamda insanın aklının ön planda tutulduğu, aklın değerlerini, ölçütlerini ele alan kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada rasyonalizmin belli başlı Türkçe felsefe sözlüklerinde ne şekilde geçtiğini, bu akıma ait bazı filozofların, öncelikle Descartes ve Hegel'in rasyonalist bağlamda öz olarak görüşleri ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Rasyonalizm, Descartes, Hegel

WHAT IS RATIONALISM IN TURKISH PHILOSOPHY DICTIONARY?

Abstract

Rationalism, which is based on the Sovereignty of the Mind, has been a concept that every branch of science has taken as its subject. Rationalism, which is an intellectual field, maintains its importance since the existence of humanity. It is possible to see the effects of the ancient natural philosophers, starting from Xenophanes and Parmenides, and extending to Socrates, Plato, Aristotle, Descartes and Hegel. This concept is referred to as rationalism in some philosophy dictionaries and rationalism in some philosophy dictionaries. Rationalism takes place in philosophy, religion, theology, psychology, metaphysics and many other fields. In a very general sense, it is defined as a concept that focuses on the human mind and deals with the values and criteria of the mind. In this study, how rationalism is used in the main Turkish philosophy dictionaries, and the views of some philosophers belonging to this movement, primarily Descartes and Hegel, in the rationalist context are discussed and examined.

Keywords: Rationalism, Descartes, Hegel

1. GİRİŞ

Aklın entelektüel bir faaliyet olarak ele alınmış olması ve insanoğlunun; davranışının, düşüncesinin, almış olduğu kararlarının; bilgi, bilim, din, psikoloji ve daha birçok alanda aklın olduğunun varsayılması ile birlikte bu temellerin araştırılması, dünyanın algılanmaya çalışılması ve hakikati bulma çabaları olarak; aklın, akılcılık, usçuluk ve rasyonalizm olarak bilinen bir akımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Rasyonalizmin her bilim dalında algılanış şekli ve karşılık gelmiş olduğu kavramlar ortak noktada buluşmasına rağmen isim olarak farklılaşabilmektedir. İleriki yazımızda da ele alacağımız örneğin rasyonalizm yerine usçuluğun kullanılması gibi. Rasyonalizmin gerek felsefi gerekse ahlaki, dini ve gerekse psikoloji içinde tanımı yapılabilmektedir. Genel olarak rasyonalizm felsefi bir uğraştır. Bu anlamda bilgiyi edinme konusunda aklın kullanılması gerektiğini savunur. Ahlaki açıdan rasyonalizm ise neyin iyi ve neyin kötü olarak belirlenmesinde, duygu temelli değil de akıl temelli bir yaklaşım sergileyerek a priori yargılardan hareket ederek ahlak ilkelerine ulaşmadır. Dini açıdan rasyonalizm ise, inanca karşılık aklı ön

¹ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, mesut.irde@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1951-5966

plana çıkarmaktadır. Psikoloji açısından bakıldığında, belli algısal ve kuramsal kapasitelerin veyahut yeteneklerin doğuştan olduğunu ve bunun akılla kavrandığı sonucuna varmaktadır.

Türkçe felsefe sözlüklerinde rasyonalizmin, akılcılık ve usçuluk olarak ele alındığını görmek mümkündür. Örneğin Ahmet Cevizci'nin 1999 yılında Paradigma Yayınları'nda yayımlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde ve Süleyman Hayri Bolay'ın 1997 yılında Akçağ Yayınları'nda yayımlanan *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*'nde rasyonalizm akılcılık olarak ele alınmıştır. Ancak Bedia Akarsu'nun 1998 yılında İnkılap Kitabevi'nde yayımlanan *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde ve Orhan Hançerlioğlu'nun 2016 yılında Remzi Kitabevi'nde yayımladığı *Felsefe Sözlüğü*'nde ise usçuluk olarak görmek mümkündür.

2. AHMET CEVİZCİ'NİN “FELSEFE SÖZLÜĞÜ”NE GÖRE AKILCILIK

Ahmet Cevizci'nin 1999 yılında Paradigma Yayınları'nda yayımlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde rasyonalizmi akılcılık olarak görmek mümkündür. Cevizci'ye göre akılcılık, “Evreni bir bütün olarak düşünmeye dayalı bir şekilde yorumlamayı, bireysel ve toplumsal yaşamı aklın ilkelerine göre düzenlemeyi amaç edinen tavidir. İmanın veyahut dinin reddedilmesi durumu, bütün bilginin bir sistem içinde ifade edilebileceği, ilke olarak da her şeyin bilinebileceği inancı” (Cevizci, 1999: 30). Cevizci'nin tanımından hareketle akılcılık, evreni parçalara ayırmadan bütünsel bir şekilde düşünme ve bu düşünce sistemine dayanarak yorumlamadır. Cevizci bu tanımında rasyonalizmi aklın ilkelerine dayalı bir yaşam biçimi olarak ele almaktadır. Yine aynı zamanda rasyonalizmin karşısına iman ve dini koymaktadır. Dolayısıyla rasyonalizm ona göre aklın egemenliği altında olan, dinin ve imanın dogmalarına karşıt bir duruş sergilemektedir. İman ve dinin dogmaları aklın doğrularını aştığı, akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde değerlendirilemediğinden rasyonalizmin karşısında yer almaktadır. Cevizci'nin her şeyin bilinebileceği inancı ile kastettiği, rasyonalizmin bunu akıl ve onun ilkeleri aracılığı ile gerçekleştireceğidir.

Cevizci'ye göre akılcılık çok genel bir şekilde ele alındığında, “akılcılık, akıl vasıtasıyla kazanılmış olan bilgiye duyulan inancı, doğaüstü kaynaklardan kazanılmış olan bilginin yerine, doğal yoldan kazanılmış bilgiye duyulan inancı, duyguların yerine, akla duyulan inancı ifade eden genel bir tavır olmaktadır” (Cevizci, 1999: 30).

Cevizci'ye göre akılcılığın en belirgin örneğini; bilimsel bilgiler, mantık, matematik ve doğa bilimleri oluşturmaktadır. Rasyonalizme göre akla, mantığa, deneye ve bilime dayanmayan bilgi olmamaktadır. Genel açıdan bakıldığında sadece tümevarım veyahut tümdengelimsel türden akıl yürütme ilkelerinin bize gerçek yaşam hakkında kesin bir bilgi vermeyeceğidir. Dolayısıyla rasyonalizme göre ne tümevarım ne de tümdengelim bize bilgiyi tek başına vermemektedir.

Akılcılığı deneyciliğe ya da ampirizme karşıt bir görüş olarak tanımlayan Cevizci'ye göre, “Akılcılık, daha özelden ampirizm karşısında bir öğretiyi olarak, duyu-algısından önce ya da ondan üstün ve bağımsız olan, ilk ve tümel bilgi kaynağı bakımından akli ön plana koyan ya da vurgulayan felsefi sisteme karşılık gelmektedir. Busistem ise, yani epistemolojik akılcılık, insan varlıklarının, soyut bir şekilde akıl yürütme veyahut düşünme işlemiyle, var olan ve de var olanın yapısı ve genel anlamda evren hakkında, sağlam ve reddedilemez mutlak şekilde yanıtla ulaşabildiklerini ileri sürer” (Cevizci, 1999: 30).

Cevzci'nin tanımında akılcılığın ampirizmin karşısında yer aldığını görmekteyiz. Akılcılığın ampirizmin karşısında yer almasının sebebi ise birinin akla diğerinin deneye önem vermesidir. Akılcılık a priori yani deneyden önceki bilgilere önem verirken, ampirizm a posteriori yani deneyden sonra kaynaklanan bilgiye önem vermektedir. Akılcılıkta doğuştan birtakım bilgilerimiz bulunmakla birlikte, bu bilgilerin hatırlanarak, akıl yetileri kullanılarak ortaya çıktığı, ampirizmde ise bilgilerimizin doğuştan olmasına karşıt olarak deneyimlerimiz sayesinde sonradan ortaya çıkmaktadır.

Koyu bir akılcı olan Descartes, bilgilerimizin üç yoldan geldiğini söylemektedir; “duyu organları, düş (hayal) gücün ve doğuştan” (Darıcı, 2014: 15). Descartes'e göre zihnimizin duyumlar aracılığı ile ya da deneyde elde etmiş olduğu bilgiler ile hayal gücüyle elde etmiş olduğu bilgiler de olasılık mevcuttur. Yani bunlar kesinlik içermemektedir. Dolayısıyla bunlar açık ve seçik değildir. Çünkü bu tarz bilgilerimizin gerçek bir karşılığı yoktur. Descartes'e göre sadece doğuştan gelen bilgiler açık ve seçiktir, bu türden bilgiler genel geçer ve zorunludur. Ona göre Tanrı, ruh, matematik ve uzay gibi düşünceler doğuştan gelmektedir. Descartes'e göre doğuştan gelen düşüncelerimiz irsi hastalıklara benzemektedir. Nasıl bu hastalıklar bütün yeni doğmuş olan bebekte kesin olarak ortaya çıkmadığı gibi, ancak bu bebeklerin bu hastalığa yakalanma ihtimali yüksektir yargısını söyleyebiliyorsak, doğuştan mevcut olan düşüncelerimizde biz doğmuş olduğumuzda bizde verili olan düşünceler olmamaktadır. Ancak insanoğlunda bu düşünceleri ortaya çıkaran sağduyu gibi kabiliyetler mevcuttur.

Descartes, “*Felsefenin İlkeleri*” adlı eserinde şöyle demektedir: “...kolayca duyularımızın önyargılarını bir kenara bırakacağız ve sadece aklımızı kullanacağız, çünkü ilk ilkeler akıldadır ve akla doğa (Tanrı) tarafından yerleştirilmişlerdir” (Descartes, 1947: 77). Descartes'in bu alıntısından anlaşılacağı üzere, insan zihnine Tanrı tarafından önceden yerleştirilmiş doğuştan birtakım düşünceler bulunmaktadır. Tüm açık ve seçik düşüncelerde bu alana girmektedir. Descartes'e göre de bütün bilimsel bilgilerimizde bu düşünceler aracılığı ile bilinmektedir. Bu tarz düşüncelerin akılda doğuştan olduğunu söyleyen Descartes hem akılcı hemde apriorist bir filozof olmaktadır.

Akılcılığı salt bir şekilde ele almayan Cevzci Akılcılığı; epistemolojik, ahlaki, metafiziksel, dini, psikolojik ve sosyolojik açıdan ayrı ayrı ele almıştır. “Epistemolojik akılcılık, gerçeklikle ilişkili olan ve birtakım doğruların gözlem ve deneyimden bağımsız bir şekilde, deneysel yöntemlerin kullanılmadan bilindiğini; zihnin ise, bu doğrularının doğuştan düşüncelere karşılık geldiği , gerçeklikle de uyduğu için deneyden önce ve deneyden bağımsız olarak bilinebileceğini belirtmektedir. Akılcılık ise, bilginin tek kaynağının akıl, bilimin ise temelde akıl vasıtasıyla oluşturulmuş olan tümdengelimsel bir yöntem olduğunu ve doğruluğun tek ve sağlam kıstasının, mantıksal tutarlılıktan oluştuğunu iddia eder” (Cevzci: 1999: 30).

Cevzci'nin tanımındaki epistemolojik akılcılığın her konuya uygulanabilirliği ve tümdengelim, mantık, matematik ve çıkarıma dayanan ifadelerin bize her konuda yetecek açıklamaları sağladığını belirtir. Epistemolojik akılcılığa göre, sadece akıldan türetilmiş olan ve apaçık olan doğruları doğru diye kabul edebiliriz. Diğer tüm şeyler ise yanlışlanabilmeye açıktır. Epistemolojik akılcılıkta evrenin gerçekliği, mantıksal ve akla uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla epistemolojik akılcılık evrendeki her şeyi mantığın ilkeleri ve yasalarından çıkarabileceğimiz görüşündedir.

“Epistemolojik akılcılığın dışında aynı zamanda spekülâtif veyahut metafiziksel akılcılıktan söz edilebilir. Gerçekliğin ilişkisiz ve tutarsız parçaların bir toplamından başka bir şey olmadığı ve akıl tarafından idrak edilemeyeceği savının karşıtı olan spekülâtif akılcılık, dünyanın parçalarının birbirlerine mantıksal açıdan bir zorunlulukla bağlanmış, yapısı ise tamamı anlaşılabilir ve kavranabilir olan, rasyonel bir şekilde düzenlenmiş bir bütün olduğunu öne sürmektedir” (Cevizci: 1999: 31).

Metafiziksel akılcılığı spekülâtif akılcılık olarak da ele alan Cevizci’ye göre spekülâtif akılcılık konusunda dünyanın parçaları arasında mantıksal bir zorunluluk, bir uyumluluğun olduğunu ve bu dünyanın parçaları arasında da akılsal bir uyum olduğunu belirtmektedir.

“Ahlaki anlamda akılcılık ise, neyin iyi, doğru, kötü ve yanlış olduğuna karar verirken, duygu, gelenek otorite ya da arzularımıza bağlı olarak değil de salt akla bağlı kalmamız gerektiğini öne sürer” (Cevizci: 1999: 31) Ahlaki akılcılık kaynağı konusunda deneyimi reddetmektedir. Deneyimin karşısına insanın vicdanını koymaktadır. Ahlaki akılcılığa göre insanlar bu kurallara doğuştan ve evrensel olarak sahiptirler. İnsan vicdanını ya kendi kendine ya da Tanrı tarafından oluşturulduğunu veya bunun insanın aklının pratik yanı olduğunu savunmaktadır. Onlara göre sonuçta ahlaki kurallarda a priori kurallara karşılık gelmektedir.

“Dini akılcılık, inancın sunmuş olduğu doğrulara, vahiy veyahut başka doğaüstü yolların aksine, sadece akıl ve diğer doğal yetilerimiz vasıtasıyla ulaşılması gerektiğini dile getiren görüşe karşılık gelmektedir” (Cevizci, 1999: 31). Cevizci’nin dini akılcılık tanımında; vahyi, mucizeleri, doğaüstü olayların karşısına sadece akıl ve onun yetileri ile ulaşılabilceği görüşleri koymaktadır.

“Psikolojik akılcılık, Örneğin Jean Piaget’in çocuğun düşünce ve davranış gelişimi üzerinde duran ve zihnin kategorilerinin yalnız tecrübelerinin, dünya ile kurduğu ilişkinin ardından ortaya çıktığını söyleyen genetik psikolojinin aksine, belli bir algısal ve kavramsal kapasite veyahut yeteneklerin doğuştan geldiği görüşüne karşılık gelmektedir” (Cevizci, 1999: 31). Cevizci’nin psikolojik akılcı tanımındaki psikolojide akılcılığa göre, dış dünyada deneyimlediğimiz bilgilerden ziyade doğuştan sahip olduğumuz yetiler bizde mevcuttur. Belli kavramsal kapasite ya da yeteneklerimiz doğuştan bizde mevcuttur. Onlara göre insanın bir şeyler üretmesi, araştırma yapması, ikna etmesi, bozuk olan şeyleri tamir etmesi vb. birçok durum doğuştan gelmektedir.

“Sosyolojik akılcılık ise, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak, çoğunluk pozitivizmle özdeşleştirilmiştir” (Cevizci, 1999: 31). Cevizci’nin sosyolojik akılcılığı pozitivizm ile ilişkilendirmesine bakıldığında buradaki pozitivizmle teoloji ve metafizik içermeyen görüşleri kapsadığı için özdeşleştirdiğini tahmin ediyoruz.

3. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY’IN “FELSEFİ DOKTRİNLER VE TERİMLER SÖZLÜĞÜ”NE GÖRE AKILCILIK

Süleyman Hayri Bolay’ın da 1997 yılında Akçağ Yayınları’nda yayımlana “*Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*”nde rasyonalizmi akılcılık olarak görmek mümkündür. Bolay’a göre akılcılık, “Umumi anlamda aklın varlığını, ya da aklın önceliğini ve onun üstünlüğünü yani bilginin kaynağı olarak insan zihnini kabul ve müdafaa etmek demektir. Bu meslek ise daha çok fizik ve matematiğe dayanmaktadır. Metodu ise dedüktif (sonuçlayıcı)’dır” (Bolay, 1997: 8). Bolay’ın akılcılık tanımına bakıldığında, genel anlamda

akılcılığı bilginin kaynağı olarak, insan zihnini temele aldığını, akılcılığın daha çok pozitif bilimlerin konusu olduğunu, yönteminin de kesin olarak geçerli çıkarım olan, tümelden hareket eden dedüktif yöntem olarak tanımlamaktadır.

Akılcılığın çeşitleri olduğunu belirten Bolay bu çeşitleri de sırasıyla açıklamaktadır. Bununda iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki Mutlak rasyonalizm ya da a priori: Bu anlayışa göre zihin, her türlü tecrübeden önce birtakım bilgilere sahiptir. İkincisi ise İzafi (görelî) rasyonalizm: Bu anlayışta ise zihin, tecrübenin tek başına elde edemeyeceği ve bunun için aklın aracılığını gerekli kılan, birtakım bilgilere sahip olduğunu, yani gerçek anlamda tecrübe etmek veya hissetmek melesinden (yetisinden) ayrı bir kuvvetin varlığını kabul eder” (Bolay, 1997: 8). Bolay’ın akılcılık tanımına ilişkin ilk çeşidi olarak verdiği tanıma bakıldığında, akılcılığı ampirizmin karşısına koyduğu görülmektedir. Bolay’ın tanımına göre aklın karşısında deney yer almaktadır.

Ampirizme zıt olan rasyonalizme göre akıl yürütmelerimiz ve yargıda bulunmamız konusunda ampirizmin bize yeterli bilgiyi sağlayamayacağını söylemektedir. Bolay’ın tanımından da anlaşılacağı üzere, Bolay akılcılığı mutlak ve görelî olarak iki şekilde ayırıp açıkladığı görülmektedir. Mutlak akılcılık yani a priori’ye göre doğuştan birtakım bilgilere sahibiz. Örneğin Platon’un ‘idesi’, Descartes’in ‘doğuştancı fikri’, Kant’ın ‘a priori formu’ bu kategoride değerlendirilmektedir. Mutlak akılcılıkta insana özel olan akıl zorunlu değil, ancak bilginin bir şartı olmaktadır. İzafi, görelî akılcılıkta ise akıl, bilgilerin kazanılmasında zorunlu bir koşuldur yalnız bu konuda yeterli bir koşul olmamaktadır.

Bolay’ın bilginin değeri konusundaki rasyonalizm anlayışını şu şekilde açıklamaktadır: “Bilginin değeri konusunda aklın (düşüncenin) yasaları aynı zamanda eşyanın da yasaları olduğu için, insan aklının hakikati tanıma kabiliyeti olduğunu kabul eden öğretisi” (Bolay, 1997: 9). Bolay’ın bu bilginin değeri konusundaki akıl tanımına baktığımızda, akıl için geçerli olan kanunlar eşya içinde geçerli olduğu görülmektedir. Zira Aristoteles içinde aklın kanunları eşyanın da kanunlarını oluşturmaktaydı.

Rasyonalizmin doruk noktasına ulaşmasına şeklini veren filozoflardan biri de Georg Wilhelm Hegel olmuştur. Hegel’e göre, “İnsan varlık hakkında duyu verilerini hiç kullanmadan, sadece akıl vasıtasıyla gerçek ve apaçık olan bilgiye ulaşabilmektedir” (Hegel, 2015: 172). Hegel’e göre aklın yasaları ile varlığın yasaları aynı şeydir. Onun için öznenin kendisi gibi nesne de akılsaldır. O varlık ile düşünce arasındaki ilişkiyi meşhur sözü olan “Akla uygun olan gerçek, gerçek olan da, akla uygundur” sözü ile dile getirmektedir. Hegel’e göre mantık temel bilimdir. Doğru bilgiye sadece mantık yoluyla ulaşabilmektedir. Mantık bilimi ise, aklın sadece kendisinden çıktığı, kavramların ortaya konulması, açıklanması ve geliştirilmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla Hegel için bir şeyin başka bir şeyden çıkması ya da başka bir şeyin sonucu olduğu gibi bunlar arasındaki bağlantıyı inceleyen de mantıktır. Hegel için mantık, gerçeğin apaçık görüldüğü alanı teşkil etmektedir.

Bolay’ın bir diğer rasyonalizm tanımı da zihni faaliyetin hakimi konusundadır. “Akli olarak bir sonuç çıkarma tarzı, yani anlaşılacak veyahut anlatılacak olan şeyi araştırarak, olaylar arasındaki gerekli münasabetleri ortaya çıkararak, neticeye ulaşmaktır ki bu hususta metotla ilgili olmaktadır” (Bolay, 1997: 9). Zihnin bir faaliyeti olan araştırmak, sorgulamak, anlam çıkarmak, olaylar arasındaki ilişkiyi kavramak rasyonalizmin zihni yanını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bolay’ın tanımında da belirttiği gibi

zihin bu olaylar arasındaki zorunlu ilişkileri belirleyip bir sonuca varmaktadır. Bu işlemde zihinsel rasyonalizmin metodu ile ilgilidir.

Bolay'ın akılcılık tanımı da Cevizci'nin akılcılık tanımındaki gibi mutlak ve izafi olarak ikiye ayrılmaktadır. İlki İmanın klasik kavramına karşıt olan mutlak rasyonalizm: Bu anlayışa göre akıl, dini bilginin gerekli ve yeterli faktördür. İkincisi ise Fideizme karşıt olan izafi rasyonalizmdir ki, kâfi olmaksızın aklın, iman hakikatlerinin, tespit ve tesisinde, olayların imtizacında (ahenkli birleşiminde) gerekli olduğunu ileri sürer'' (Bolay, 1997: 9).

Evreni bütünsel bir düşünce esasına dayanarak yorumlamayı ilke edinen, gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan yaşamı aklın ilkelerine göre düzenlenmesini temel ilke edinen rasyonalizmin dini anlamda ise akli kabul etmesine karşın imanı doğrulama açısından aklın zorunlu ve yeterli olduğunu kabul etmektedir. Bu açıdan Bolay'ın dini anlamda akli mutlak ve izafi (görelî) olarak ele aldığını görmekteyiz. Mutlak rasyonalizm için akıl dini bilgiye ulaşmak için zorunlu ve onun için yeterli tek ilkedir. Onlara göre akıl ile bağlantılı olmayan, akıldan çıkmayan hiçbir şey kabul edilmemektedir. İzafi (görelî) rasyonalizme göre ise, akıl tek başına yeterli olmamasına karşın imanın hakikatlerinin belirlenmesinde zorunludur

Cevizci ve Bolay'ın felsefe sözlüklerinde rasyonalizmi akılcılık olarak ele aldığını gördük ancak bundan sonra inceleyeceğimiz Beda Akarsu ve Orhan Hançerlioğlu'un rasyonalizmi usçuluk olarak ele aldığını inceleyeceğiz.

4. BEDA AKARSU'NUN “FELSEFİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ”NE GÖRE USÇULUK

Beda Akarsu'nun 1998 yılında İnkılap Kitabevi'nde yayımladığı “*Felsefe Terimleri Sözlüğü*”ne göre rasyonalizmi usçuluk olarak ele aldığını görmek mümkündür. Akarsu'ya göre usçuluk, “Us bilgisine dayalı olan, doğruluğunun ölçütünü duyuların vasıtasıyla değil de, düşünmede ve tümdengelimli çıkarımlarda gören öğretilerin genel adıdır. Bilgi alanında usçuluk, bilginin usa, anlığa, düşünceye dayandığını, ileri sürmektedir. Eski Yunan düşünürlerinden birçoğu, esas anlamda Parmenides ve Platon usçudur. Modern felsefede ise Descartes usçuluğu temellenndirmiştir. Descartes için doğruluk, duyuşsal algıların tersine, us kavramlarında, doğuştan kavramlarda (idea innatae'de) ortaya çıkmaktadır. Bir başka anlamda usçu kabul edilen düşünürler ise: Spinoza, Leibniz, Kant ve Hegel olmaktadır (Akarsu, 1998: 184).

Akarsu'nun us tanımını incelediğimizde ussun temel ediminin düşünme ve tümdengelim oluşturduğunu görmekteyiz. Descartes'e göre ussun kavramlarını matematiğin kavramları ile töz, nedensellik ve düşünce kavramları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kavramlar doğruluklarını düşüncede temellendirmektedir. Descartes'e göre apaçık bir şekilde kavranmış olan her şey doğru kabul edilmektedir. Descartes kesin bilgiye ulaşmak için öncelikle bu soruşturmayı yapanın ne olduğunu, soruşturmayı yapan kişinin hangi dayanakları göze aldığı soruları ile hesaplaşır. Descartes bir yandan ‘insan nedir?’ sorusuna yanıt ararken bir yandan da şu belirlemeyi aramaktadır; ‘...öyleyse ben tam olarak sadece düşünen bir varlığım, yani bir tin, ruh, anlama yetisi, aklım. Peki bu söylenenlere göre, ben neyim? Düşünen bir varlık! Peki düşünen bir şey ne anlama gelir? Kuşku duyan, kavrayan, onaylayan, reddeden, isteyen, istemeyen ve ayrıca bir şeyi imgesel olarak tasarlayan ve duyumsayan bir varlık’ (Descartes, 2017: 24) .

Descartes'e göre düşünmenin ve aklın taşıyıcısı ruh olarak kabul edilmektedir. Yöntemli düşünme ise aklın doğru çalışmasını sağlamaktadır. Bize kalan ve bizi ikna edecek olan şey ise, sadece aklımızın açık ve seçikliği olmalıdır. Bu şekilde işleyen akıl ise bize tüm fikir ya da kavramlarımızın bir hakikat temeli çerçevesine dayanması gerektiğini buyurmaktadır. Rasyonalizm konusunda zihnin formlarından bahseden Descartes onun formlarını kuşku duyan, kavrayan, onaylayan, rededen, isteyen ve istemeyen, duyumsayan varlık olarak görmektedir.

Hegel ise usçuluğun doruğa ulaşmasını sağlamıştır. Hegel'e göre aslolan gerçeğe, deneye hiç başvurmaksızın, sadece düşünmenin sınırları dahilinde ulaşılabilir. Zira onun bu konuda en net görüşünü ifade eden ünlü sözünde 'usa uygun olan gerçek, gerçek olan da usa uygundur'. Hegel'in burada akıl ile gerçeklik arasında bağ kurduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla ona göre akla uygun olan ile gerçek olan aynı şeyi ifade etmektedir.

5. ORHAN HANÇERLİOĞLU'NUN "FELSEFE SÖZLÜĞÜ"NE GÖRE USÇULUK

Orhan Hançerlioğlu'nun da 2016 yılında Remzi Kitabevi'nde yayımladığı "*Felsefe Sözlüğü*" ne göre rasyonalizmi usçuluk olarak ele aldığını görmek mümkündür. Hançerlioğlu'na göre usçuluk, "doğruluğun temel ölçütünü ussallıkta bulan görüşlerin ve öğretilerin genel adı olarak kabul edilmektedir" (Hançerlioğlu, 2016: 38). Hançerlioğlu'nun tanımına göre ussallık yani rasyonalizm doğrunun temeli olarak akli görmektedir. Onun tanımına göre doğrunun ölçütü akıldır.

Hançerlioğlu'na göre, "usçuluk deyimi, felsefe tarihi boyunca çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Genel anlamda ise, düşünceye dayalı ve metafizikidir; bilginin duyumsal yanına karşıt olarak ussal yanını soyutlayan ve bilgiyi sadece ussun ürünü kabul eden öğretiler bu adla anılır" (Hançerlioğlu, 2016: 38-39). Hançerlioğlu usçuluğu, bilginin deneyimsel yönünü değil de sadece akılsal yanı ile ilgilendiğini vurgulamaktadır.

Hançerlioğlu'na göre "İlk anlamda Parmenides olmak üzere Ksenofanes, Zenon ve Melissos gibi tüm Elealılar doğruya sadece düşünceyle yani usla erişilebileceğini savunmuşlardır" (Hançerlioğlu, 2016: 39). Zira Elealılara göre duyu verilerimizle algılamış olduğumuz nesnel gerçeklik yanılsamalardan ibarettir, bunlar sadece görünüştedir. Onlara göre gerçek olan ancak us ile bilinebilir, ussu temel alır.

Bilgilerimizin kaynağını akıldan geldiğini savunan usçuluğa göre doğuştancılar da usçudurlar. "Doğuştancılar bilgilerimizin doğuştan geldiğini, doğduğumuz anda bütün bilgilerimizin bizde mevcut olduğunu savunan öğretinin genel adıdır" (Hançerlioğlu, 2016: 338). Felsefe tarihinde doğuştancı olarak niteleyeceğimiz ilk anlamda Sokrates'tir. Ona göre doğuştan birtakım bilgiler bizde mevcuttur. Birtakım yöntemler sayesinde onun tabiriyle maotika, doğurtma, sorular sorarak açığa çıkarma yöntemiyle bilgilerimiz ortaya çıkmaktadır. Onun bu konuda en büyük örneği geometri bilmeyen bir köleye bunu sorular sorarak öğretmedir. Sokrates gibi Platon'da doğuştancıdır. Ona göre bilgilerimiz doğduğumuzda bizde mevcut olan bu bilgiler idealar'ın gölgelerinden ibarettir. İnsanlarda ilkin idealar evrenindeydiler ve doğduktan sonra bu bilgilerini idelar evreninden getirmişlerdir.

Hançerlioğlu usçuluğu tanrıbilimsel ve gerçek anlamda olmak üzere açıklamaktadır. Hançerlioğlu'na göre "Tanrıbilimsel anlamda usçuluk, dinin usa uygn bulunduğunu dile getirir" (Hançerlioğlu: 2016: 39). Bu

anlayışa göre us Tanrı'nın vergisi olmaktadır. Dinsel dogmalar ancak ussa uygunsuzsa kabul edilebilmektedir. "Gerçek anlamda usçuluk, din ve idealizmin egemenliğine karşın, insan ussunun sınırsız olanaklarına güveni dile getirir" (Hançerlioğlu: 2016: 39). Usçuluk, usdışı ve ussa aykırı olana karşın koyan bir öğretilerdir.

SONUÇ

Rasyonalizm, akılcılık, usçuluk anlayışına göre, duyu organlarının dışında kalan her şey bilgi olarak kabul edilmemektedir. Rasyonalistlere göre akıl algının dışında kalmaktadır. Akıl algının dışında kalması da onlara göre duyu bilgisi olarak kabul edilmektedir. Bu tür bilgilerde net olmayıp, zihinde tasavvura ihtiyaç duyulan bilgi türlerini kapsamaktadır.

Aklı temel alan rasyonalizmin temelindeki akıl da entelektüel bir faaliyet olduğu için bu kavram Türkçe felsefe sözlüklerinde; rasyonalizm, akılcılık ve usçuluk olarak ele alınıp tanımlanmıştır. Cevizci'nin rasyonalizmi akılcılık olarak gerek bir bütünlük, gerekse de yaşamı aklın bir süzgecinden geçirip, bir sistem halinde, bir ilke olarak ele aldığı görülmüştür. Bolay'da ise, ampirizme zıtlığı başta olmak üzere, akıl yürütme ve hüküm verme yetilerinde etkili olan doktrin olarak incelenmiştir. Akarsu ve Hançerlioğlu'nda ise usçuluk olarak ele alınmıştır. Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere, Türkçe felsefe sözlüklerinde incelemeye çalıştığımız rasyonalizm kavramı kimi sözlüklerde akılcılık, kimi sözlüklerde usçuluk olarak geçmiştir. Sonuçta rasyonalizmin sözlüklerde farklı adlarla geçmiş olsa da tüm tanımlamaların çıktığı sonuç akıllı, aklın yetisini, doğuştancılığı, gerçek olan bilgiye aklın yetileri ile ulaşmaya çalışılması olarak geçtiği görülmüştür. Aynı zamanda Descartes ve Hegel üzerinden incelenen rasyonalizmin Descartes'in doğuştancılığı ve Hegel'in usçu anlayışı ile temellendirilmesi sağlanmıştır. Descartes'in doğuştan birtakım bilgilerin oluşu ve bunun kavranışı, Hegel'in gerçek olan ile ussun, aklın bir ve aynı oluşu kavramın zemininin temellendirilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bolay, S. H. (1997). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Darıcı, A. (2014). *Descartes Felsefesinde Bilgi ve Yöntem (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Descartes, R. (1947). *Felsefenin İlkeleri*. (M. Karasan, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Descartes, R. (2017). *Meditasyonlar: Metafizik Üzerine Düşünceler*. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2016). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hegel, G. W. (2015). *Hegel'in Mutlak İdealizmi*. (E. Orman, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.

TÜRKİYE, İSPANYA VE KANADA SAĞLIK SİSTEMİ VE GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Memiş KARACA¹

Özet

Karşılaştırmalı sağlık sistemlerinin temelinde, diğer ülkelerin deneyimlerinden faydalanma, başka ülkelerde geliştirilen yönetim tekniklerinden ve yeniliklerden haberdar olma, farklı bir bakış açısı kazanma ve karşılaştırma sonucunda üstün yönlerini kendi sağlık sistemine uyarlama düşüncesi yatmaktadır. Ülkelerin tercih ettikleri sağlık sistemleri ve bu sistemlerin özellikleri ülkelerin sağlık harcamalarını ve dolayısıyla sağlıkla alakalı çeşitli çıktıları etkileyen en önemli faktörleri temsil etmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye, İspanya ve Kanada sağlık sistemlerinin ve göstergelerinin karşılaştırmalı analizi yapılarak, genel bir perspektif çizmektir. Sağlık ölçütü olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, bebek ölüm oranları, 1000 kişi başına düşen doktor ve hemşire sayısı, sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, hastane yatak sayıları, alkol tüketimi, 15 yaş üzeri bireylerde sigara içme sıklığı esas alınmıştır. Türkiye, İspanya ve Kanada ile karşılaştırıldığında; genel sağlık sistemi ve temel sağlık göstergeleri açısından belirtilen ülke standartlarını yakalayamadığı anlaşılmıştır. Genel bir değerlendirme yapıldığında ise, Türkiye sağlık sisteminin gelişmiş ülke sağlık sistemleri standardına henüz erişemediği gelişmekte olan ülke sağlık sistemlerine kıyasla ise dahi iyi sağlık göstergelerine sahip olduğu kanısına varılmıştır. Çıkan sonuçların sağlık politikası belirleyicileri, planlayıcıları, yöneticileri, uygulayıcıları, araştırmacıları ve hizmet talep edenlere yönelik ülkelerin sağlık sistemi ve durumu hakkında bilgi arzı sunacağı aynı zamanda faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sistemi, Sağlık Ölçütleri, Kıyaslama

COMPARATIVE ANALYSIS OF HEALTH SYSTEM AND INDICATORS IN TURKEY, SPAIN AND CANADA

Abstract

The basis of comparative health systems is the idea of benefiting from the experiences of other countries, being aware of the management techniques and innovations developed in other countries, gaining a different perspective and adapting the superior aspects of their own health system as a result of comparison. The health systems preferred by countries and the characteristics of these systems represent the most important factors affecting the health expenditures of countries and therefore their various health-related outputs. The aim of this study is to draw a general perspective by making a comparative analysis of the health system and indicators of Turkey, Spain and Canada. As a measure of Health; life expectancy at birth, infant mortality rate, per 1000 people, the number of doctors and nurses, the health expenditure share of GDP, the number of hospital beds, alcohol consumption, smoking prevalence is based on over 15 years of age. Turkey faced Spain and Canada; It was understood that it could not reach the country standards specified in terms of general health system and basic health measures. When a general evaluation is made, it is concluded that the Turkish health system has good health indicators, even when compared to the health systems of the developing countries, where it has not yet reached the standards of the developed country health systems. It is thought that the results obtained will be very useful for health policy makers, planners, managers, practitioners, researchers and service requesters to provide a supply of information about the health system and the state of countries.

Keywords: Health System, Health Criteria, Benchmarking

¹ Doktora Öğrencisi, Sağlık Memuru, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kayseri Devlet Hastanesi, Kayseri, TÜRKİYE, memis.karaca.38@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8441-5929

1. GİRİŞ

Günümüzde dünya vatandaşlarının gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan daha iyi şartlarda hayatlarını idame ettirmeye yönelik talepleri bir hak olarak görülmektedir. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmanın en önemli bileşenleri arasında sağlık hizmetlerinden yeterli derecede faydalanmak gelmektedir. Her ülke kendi koşullarına göre etkin ve verimli düzeyde arz edilen sağlık hizmetleri gelişmişliğini arttırırken bu duruma ek olarak toplumsal refah seviyesinin de olumlu yönde gelişim ve değişimine de öncü olmaktadır.

21. yüzyılın başında yayımlanan Sağlık sistemleri: performansı artırmak adlı rapora göre sağlık sistemi; ana amacı sağlığı iyileştirmek, korumak ve geliştirmek olan her türlü iş ve işlemleri barındıran sistem tanımıyla kapsayıcı niteliği en geniş hale gelen tanım olarak değerlendirilmektedir (WHO, 2000: 5). Özelde, Santerne ve Neun (2010: 92)'a yapmış olduğu bir tanıma göre ise sağlık sistemi; sağlık hizmetlerinin üretimine, tüketimine ve dağıtımına dair toplumun tercih etmiş olduğu olgular aracılığıyla kurumsal anlaşma ve süreçleri kapsayan bir bütün olduğu ifade edilmiştir.

Sağlık sistemleri dinamik, değişim ve gelişime açık olan bir yapı olmasının yanında, en iyi veya en doğru sağlık sistemi diye bir ifadede bulunmak doğru değildir, ayrıca sürekli aynı sağlık sistemi ile hizmette bulunmak da uygun olmayabilir. Her ülkenin kültürüne, ekonomik yapısına, tarihsel gelişimine, ideolojik düşünce yapısına ve yaşam tarzlarına göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla farklı koşullarda değişen ve ona ayak uyduran sağlık sistemlerinin, karşı karşıya kaldıkları krizlere verdiği tepkiler de farklılaşmaktadır.

1900'lü yıllarda yaşanan dünya savaşları, siyasi krizler, ekonomik buhranlar ve teknolojik gelişmeler neticesinde örgütler dışı kapalı olmaktan çıkıp, birbirlerinden etkilenirken bu durumun gereği olarak birbirlerine benzeme, hatta bütünleşme uğraşları içine girmiştir. Özellikle büyük dünya savaşları sonrası dünyanın çoğu bölgesinde ortaya çıkan olumsuz sağlık koşulları, sağlığın teknik ve teknolojik gelişiminin aşırı ve kontrolsüz yayılımı, hızla yükselen sağlık harcamaları, sağlık taleplerinin artışı, yaşanan sağlık sorunlarının küresel çaptaki etkilerinin hızla yayılması gibi oldukça önemli gelişmeler ülkelerin sağlık sistemlerinin öneminin ne kadar büyük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ülkeler dünyada yaşanan büyük sorunlarla mücadele ederken, savaş sonrası ilişkilerin daha iyi olması, iletişimin güçlenmesi, bilgi paylaşımının artması nedeniyle diğer ülkelerde neler olduğu ile ilgili bilgi edinerek, konular üzerinde fikir yürütebilir hale gelmişlerdir (Sargutan, E. 2005:82).

Bir işin üstesinden gelebilmek için o işi bilmek gerekir. Bu doğrultuda bir işi bilmenin en yaygın yolu gözlem ve kıyaslamadır. Gözlem ve sonrası kıyaslama ile o durumla ilgili sonuç çıkarma ve genellemeler yapma imkanı bulunmaktadır. Elde edilecek sonuç ve genellemeler ile doğru planlamalar yapabilmek, tahmin etme, önlem alabilme gibi imkanlar ortaya çıkabilmektedir. Bu doğrultuda ulusal, bölgesel hatta uluslararası düzeyde tüm paydaşlar, ilk aşama olarak kendi sağlık sistemlerini ve hizmetlerini tanımalı daha sonrasında ise eksiklik ve aksaklıkları tespit edip, bertaraf edilmesi için başka ülkelerin sağlık sistemlerini gözlemleme ve kıyaslama metodunu tercih etmelidirler (Sargutan, E. 2005:83).

Çalışmada Türkiye, İspanya ve Kanada ülkelerinin coğrafi özellikleri, nüfusu, idari ve siyasi yapısı, ekonomik durumları, sağlık sistemleri ve göstergeleri hakkında bilgi verilerek, karşılaştırmalar yapılacak olup, genel bir perspektif çizilecektir. Bu doğrultuda ortaya çıkan sonuç neticesinde sağlık politikası

belirleyicileri, planlayıcıları, yöneticileri, uygulayıcıları, araştırmacıları ve hizmet talep edenlere yönelik bilgi arzı ve ele alınan ülkelerin sağlık durumu ortaya koyulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Asıl amacı, sağlığın korunması ve geliştirilmesi olarak bilinen sağlık sistemlerinin ülkenin tarihsel, ekonomik ve sosyal gelişimi, kültürel ve dinsel etkileşimi ve siyasi fikirlerini temsil etme becerisi de bulunmaktadır (Roemer, 1993: 335). Bu kapsamda sağlık sistemleri özellikle 20. yüzyılın başlarından bu yana ülkelerin tarihsel gelişimi, ekonomi modelleri, siyasi uygulamaları, sağlık politikaları, sağlık hizmet sunumu, sağlık finansmanı gibi unsurlara dayanarak alanyazında bir çok sınıflandırma çalışması bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise aşağıda verilmiştir;

Tablo 1 Sağlık Sistemlerinin Sınıflandırılması

Evang	1960	Batı Avrupa Tipi, Amerika Tipi, Sovyet Rusya Tipi ve Gelişmemiş Ülkeler Tipi
Terris	1978	Sosyal Yardım, Sağlık Sigortası ve Ulusal Sağlık Hizmetleri Tipi
Field	1989	Az gelişmiş Ülkeler, Korumacı Piyasa, Sigorta/Sosyal Güvenlik, Ulusal Sağlık Hizmetleri ve Sosyalist Tip
Kılıç ve Bumin	1993	Özel Sigorta Ağırlıklı, Sosyal Sigorta Ağırlıklı, Ulusal Sağlık Sistemi, Sosyalist Sağlık Sistemi, Karmaşık Yapıda Sağlık Sistemi ve İlkel Yapıda Sağlık Sistemi
Dünya Bankası	1993	Bankası Düşük Gelir Grubu, Orta-Gelir Grubu, Avrupa'nın Eski Sosyalist Ülkeler Grubu, Yerleşmiş Pazar Ekonomisi Ülkeleri Grubu ve ABD
Roemer	1993	Serbest/Girişimci Piyasa Tipi, Refah Yönelimli Tip, Kapsayıcı Tip ve Sosyalist Tip
Elling	1994	Tümüyle Kapitalist Ülkeler, Sosyal Yönelimli Ülkeler, Sanayileşmiş Sosyalist Ülkeler, Kapitalizme Bağımlı Ülkeler, Dünya Sistemlerinden Yarı-Bağımsız Ülkeler
OECD	1987	Ulusal sağlık sistemi, Sosyal Sağlık Sigortası, Özel Sağlık Sigortası

Görüldüğü üzere literatürde birçok kurum veya araştırmacı tarafından ülkelerin sağlık sistemlerinin karşılaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış ancak bu çalışmada kapsamı en geniş olan ve Roemer (1993) tarafından gerçekleştirilen sınıflandırmadan daha çok yararlanılmıştır. Bu nedenden dolayı Milton I. Roemer sağlık sistemleri sınıflandırılması daha çok irdelenecektir.

2.1. Milton I. Roemer'ın Sağlık Sistemi Sınıflandırması

Roemer "National Health Systems Throughout the World" adlı makalesinde sağlık sistemlerini dört başlık altında toplamıştır. Bunlar (Atabey, 2012: 43):

Girişimci ve serbest sağlık sistemi tipi, refah yönelimli sağlık sistemi tipi, genel ve kapsayıcı sağlık sistemi tipi, sosyalist ve merkezden planlanmış sağlık sistemi tipidir. Herhangi bir ülke yukarıda belirtilen sağlık sistemi tiplerinden sadece birine yönelik niteliklere/özelliklere benzeyeceği gibi birden fazla niteliklerine/özelliklerine de benzeyebilir. Ele alınan bir ülkenin hangi sağlık sistemi içerisinde yer alacağını belirlemesi aşamasında şu iki soruya verilen yanıt esas olabilir: (Sargutan, 2005: 53).

- ✓ Ülkede tercih edilen sağlık sistem içerisinde belirtilen dört sağlık sistemi grubundan hangisinin özellikleri en baskın ve yaygındır?
- ✓ Ülkede yaşayan vatandaşın çoğunluğunun sağlık hizmetlerini karşılama şekli hangi sağlık sistemi grubunun özellikleri ile daha çok uyumludur?

Yukarıda belirtilen sorulara verilen yanıtlar aynı sağlık sistemindeki özelliklere benziyorsa ele alınan ülkenin sağlık sistemi o yöndedir.

2.1.1. Serbest Piyasa Tipi Sağlık Sistemi

Bu sistem liberal bir paradigma ile özel sektörün baskınlığı ile beraber devlet müdahaleleri aracılığıyla rekabetçi bir ortam yaratan bir olgudur. Sağlık hizmetlerinin büyük bir bölümü piyasa koşullarına teslim edilmiştir. Diğer bir adı girişimci sağlık tipi olarak ifade edilen bu sistem, isteğe bağlı sigorta veya doğrudan ödeme yöntemi ağırlıklı olarak tasarlanmış bir sistemdir. (Odiër, 2010: 283)

Bu sağlık sisteminde sigorta yaptırma zorunluluğu veya sigorta için başvuruda bulunan bireylerin başvurularının kabul edilme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu durum da isteğe bağlı olması sebebiyle sistemde oluşabilecek riskleri en aza indirme fırsatı vermektedir. Verilecek sağlık hizmeti, özel sektörün sermaye sirkülasyonuna bağlı bir endüstri olarak konumlandırılmaktadır. (Schmid vd., 2010: 471-72). Bu sistem değerlendirildiğinde başarısı özel sektör insiyatifinde olduğu görülmektedir. Doğal olarak maddi gücü olan bireylerin sağlık hizmetinden rahatlıkla faydalanabilmesi, olmayanların ise faydalanamayacağı bir sistem olarak eleştirilere maruz kalabilir.

2.1.2. Refah Yönelimli Tip Sağlık Sistemi

Refah yönelimli sağlık sistemi aynı zamanda Bismark modeli olarak da literatürde anılmaktadır. Bu tip sağlık sistemi adını 1800'li yıllarda Prusya isimli devletin Başbakanı olan Alman Otto Von Bismarck'tan almaktadır. Bu sistem, işgörenler, işverenler ve devlet tarafından finanse edilen kamu sağlık sigortasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, Bismark modeli prim gelirleri ile finanse edilmiş sosyal sigorta temelli bir sağlık sistemidir (Roemer, 1993: 344-45). Bu tip sağlık sisteminde özel sektör kamu sektörüne göre az ağırlıkta ve kamu hizmetini tamamlayıcı rol üstlenmektedir. Kamu harcamalarının önemli bir kısmı zorunlu sigorta fonlarından (hastalık, kaza, yaşlılık, sakatlık sigortası vb.) karşılanmaktadır (Odiër, 2010: 281).

Amerikan sistemi yani serbest piyasa tipi sağlık sistemi ile benzer yanları olması ile birlikte Bismarck modelini serbest piyasa tipi sağlık sisteminden ayıran en önemli unsur karlılık amacının olmaması ve halkın tamamını kapsama hedefinde olmasıdır (Şen, 2019: 25). Sistemin ana unsurlarından birisi de sigorta olarak ifade edilebilir. Sistem hasta olmuş bireylere karşı sigorta yapmaktadır ve bu sigorta ayaktan ve yatarak

tedavi hizmetlerinin tümünü kapsamaktadır. Bu model gelişmiş çoğu ülkede uygulanmaktadır; Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Japonya gibi ülkeler örnek olarak gösterilebilir (Tatar, 2011: 70).

2.1.3. Kapsayıcı Sağlık Sistemi Tipi

Özellikle 2. Dünya savaşı sonrası İngiliz W. Beveridge tarafından geliştirilen ve ismini burdan alan Beveridge Modeli veya Ulusal Sağlık Sistemi olarak anılan bu sistem; tamamen vergilerle finanse edilen, basit bir ifade ile halktan toplanan vergilerle sağlık hizmetini yürütülen bir sistemdir. “*Hastanın sağlığına kavuşturulması, hastanın ve devletin görevidir.*” Görüşüne haizdir (Er, 2011: 40). Bu modelde sağlık hizmetini alacak kişiler çalışanlar veya bir sınıf değil vatandaşlardır. Tüm nüfusu kapsamaması, evrensel olması, bütünleşmiş bir sistem ve ihtiyaç özelinde aynı imkanlardan yararlanma en önemli özelliklerinden ve diğer sağlık sisteminden ayıran unsurlardır. Bu sistemde sağlık sektöründe çalışacak işgücünü hükümet belirlemekte ve istihdam etmektedir. Sağlık personelinin maaşını hükümet ya da sağlık bakanlığı vermektedir. (Öztürk ve Karakaş, 2015: 43)

Bu modeli ile iç içe geçmiş ülke olarak İngiltere ile bağdaşmış olmasa da Yeni Zelanda da 1938 yılında çıkarılan sosyal güvenlik yasası ile Yeni Zelanda vatandaşlarına sağlık kurum ve kuruluşlarından ihtiyaç duyduğu tüm sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim hakkı veren ilk ulusal sağlık hizmeti modelini yürürlüğe koymuştur. (Burau ve Blank, 2006: 65).

2.1.4. Sosyalist Tip Sağlık Sistemi

Bu tip sağlık sistemi merkeziyetçiliğin en zirvede olduğu sistemdir. 20. Yüzyılın başlarında Nikolai Aleksandrovich Semashko tarafından ortaya çıkarıldığı için Semashko sağlık sistemi olarak da adlandırılmaktadır (Stevens ve Van Der Zee, 2008: 280).

Bu sistemin merkeziyetçiliği ve sosyalistlik özelliklerini ortaya çıkartan unsurları, sağlık hizmetlerini verebilecek yapıların ve tüm sağlık personellerinin finansmanını devletin karşılamasıdır (Roemer, 1993: 347). Sistemin içerisinde farklı niteliklere sahip uzmanların bulunduğu vatandaş poliklinikleri bulunmaktadır. Finansmanı sağlayan unsurlar ise merkezi ve yerel idarelerin bütçelerinde yer alan vergi gelirleri ile hastanenin gelirlerinden oluşmaktadır (Groenewegen, 2007: 128).

4. ARAŞTIRMA

4.1. İSPANYA

Tablo 2 İspanya Hakkında Genel Bilgi

RESMİ ADI	İspanya Krallığı (Reino de España)
NÜFUS	47.326.687
DİL	İspanyolca (resmi dil), Katalanca, Baskça, Galisyaca. Özerk yönetimlerde yerel dil, ikinci resmi dil olarak kabul edilebilmektedir.
YÜZÖLÇÜMÜ	505.988 km ²
BAŞKENT	Madrid

BAŞLICA ŞEHİRLERİ	Barselona, Valencia, Sevilla, Zaragoza, Malaga
YÖNETİM ŞEKLİ	Parlamenter demokrasi şeklinde örgütlenmiş bir anayasal monarşi rejimi
DEVLET BAŞKANI	☐ Kral- VI. Felipe ☐ Başbakan - Pedro Sánchez
PARA BİRİMİ	Euro (€, EUR)

Kaynak: Bu tablo yazar tarafından düzenlenmiştir.

4.1.1. Coğrafi Özellikler ve Nüfus

İspanya (Batıdaki) Portekiz ve Birleşik Krallık'a ait olan (Güneydeki) Cebelitarık ile birlikte İber Yarımadası'nda, 36° ve 43,5° kuzey enlemleri ve (Balear Adaları, Kanarya Adaları, Septe ve Melilla'yı dahil edilmezse) 9° batı ve 3° doğu boylamları arasında bulunur. Coğrafi konumu nedeniyle Avrupa, Güney Amerika ve Afrika ile yakın ilişkileri bulunmaktadır Avrupa açısından İspanya, ise Afrika'ya yakınlığı sebebiyle bu kıtada yaşayan insanlarla Avrupa arasında köprü görevi görürken, Atlantik Okyanusu tarafında ise Amerika kıtasına yakınlığı da ayrı bir önem arz etmektedir (Arıbaş ve Hasan, 2010). Batı Avrupa'nın neredeyse en geniş topraklarına ve en az nüfus yoğunluğuna sahip ülkedir (İTKİB, 2011).

İspanya'nın güncel nüfusu 47.326.687 kişidir. Nüfusun %49,2'si erkek %50,8'i kadındır. Nüfus ülke içinde dengesiz bir şekilde dağılır, büyük şehirlerde ve kıyı şeridinde yoğunlaşmıştır ve nüfusun %79'u şehirlerde yaşamaktadır. Çalışma çağındaki nüfus olarak belirtilen 15-64 yaş grubu arasındaki kişiler nüfusun %65,8'ini oluşturmaktadır. OECD ülkelerinde bu ortalama %65'1'dir. 15 yaşından küçük olan genç nüfus oranı %14,8 iken OECD ortalaması %17,7'dir. Son olarak 65 yaş ve üstü olan yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki oranı %19,65 ile OECD ortalaması olan %17,20'nin üzerinde bir konuma sahiptir.

4.1.2. Siyasi ve İdari Yapı

Serbest bir seçim sonrası İspanya'nın yeni siyasi alt yapısını ortaya koyan anayasadan 1978 yılında vatandaşın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra Kral'ın anayasayı onaylaması ile yürürlüğe konulmuş Kral'ın yetkileri kayda değer bir şekilde sembolik kalmıştır asıl ülkenin yönetim yetkisi Kral'ın atamış olduğu Hükümete aittir (Madrid Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018:7). İspanya Anayasal Parlamenter Monarşi ile yönetilmektedir. Yasama, Temsilciler Meclisi (Congreso de los Diputados) ve Senato (Senado) olmak üzere çift meclisten (Cortes Generales)'ten oluşmakta, Yürütme Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından gerçekleştirilmektedir. İspanya Meclisi İki kamarası (çift meclisçilik) ile, 350 seçilmiş milletvekili (Kongre/alt kanat) ve 58'i bölgesel temsilci olmak üzere 266 senatörden oluşur. Seçim ise dört yılda bir yenilenir (Ticaret Bakanlığı, 2020:3). İspanya kentler, eyaletler ve özerk bölgelere ayrılmıştır. İspanya'da 17 özerk bölge ile Kuzey Afrika kıyısında 2 özerk şehir bulunmaktadır (KFA, 2019:6). Yedi özerk bölgenin her biri aynı zamanda bir ildir ve her özerk bölge kendi kanunlarını uygular (Ticaret Bakanlığı, 2020:3).

4.1.3. Ekonomi

Dünyada patlak veren 1929 ekonomik krizi ile beraber İspanya’da çıkan iç savaş sonrası süregelen bir ekonomik gelişim içerisinde. İspanya’nın bu süregelen ekonomik büyümesi, “Spanish Miracle” yani İspanya mucizesi olarak adlandırılmıştır. Bu mucize içerisinde İspanya ekonomisi dönüşüm geçirmiş; tarım sektörünün önemi düşerken hizmet sektörünün önemi katlanarak yükselmiştir ve ekonominin hakim sektörü haline gelmiştir. İspanya ekonomisi genel olarak değerlendirildiğinde nominal GSYİH' ye göre dünyanın 14. büyük ekonomisi ve satın alma gücü paritesi açısından ise 16. büyük ekonomilerinden biridir. Avrupa Birliği, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ve Dünya Ticaret Örgütü gibi örgütlere üyeliği bulunan İspanya kapitalist bir karma ekonomiye sahiptir. Ülke ekonomisi, nominal GSYİH'na göre euro bölgesinin dördüncü, Avrupa'nın altıncı büyük ekonomisidir. (Wikipedia, 2022)

4.1.4. İspanya’da Sağlık Sistemin Yapısı ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumu

Önceden sosyal güvenlik programına dayalı olarak merkezileşmiş sağlık sistemi hakimken 1978 yılında kabul gören Anayasa ile İspanya’da bütün vatandaşlara sağlığın korunması hakkı verilmiş ve genel vergilerle finanse edilen evrensel geçerliliği olan bir modele geçiş yapılmıştır. Bu durumla birlikte bölgesel çapta organizasyonel yeni bir örgütsel çerçeve kurulmuştur. 1978 ve 1981 yıllarında sırasıyla Ulusal Sağlık Enstitüsü ve Sağlık Bakanlığı yapılandırılmıştır. 1986 yılında Genel Sağlık Kanunu bünyesinde çıkartılan yeni bir sistem ortaya konulmuştur. Bu kanun sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim ile evrensel kapsamın önünü açmasına olanak sağlamıştır. İspanya’da zamanla anayasa kabulü sonrası sağlık sisteminde kayda değer değişimler yaşanmıştır. En önemlileri 1986 yılından itibaren sosyal güvenlik rejiminden (Bismark Modeli) ulusal sağlık hizmetlerine (Beveridge Modeli) geçilmesi ve bölgelere desantralizasyon sürecinin yaşanmasıdır (Fırat ve Öztürk, 2021).

İspanyol sağlık sistemi, bir arada var olan üç yasal alt sistemle karakterize edilir: evrensel ulusal sağlık sistemi (Sistema Nacional de Salud, SNS); Devlet memurları, Silahlı Kuvvetler ve yargı (MUFACE, MUGEJU ve ISFAS) için Yatırım Fonları; ve Karşılıklılıklar, “Karşılıklılıkların Sosyal Güvenlikle İşbirliği Yapılması” olarak bilinen Kazalara ve Meslek Hastalıklarına yardım üzerine odaklanmıştır. İspanya sağlık sistemi evrensel, serbest erişim, eşitlik ve finansman adaletine dayanan, vatandaşların tamamına hizmet veren, hem kamu hem de özel sektörün yer aldığı, geneline bakıldığında hükümet bütçesiyle finanse edilen merkezi ve bölgesel sağlık hizmetlerinden oluşan ve en temel özelliğinin genel vergilerle finanse edilmesi olan bir sistemdir.

Ülkenin idari bölümünü yansıtan ulusal ve bölgesel olmak üzere iki düzeyde organize edilmiştir. Sağlık yeterlilikleri ve sağlık sistemi performansının izlenmesi Ulusal Sağlık sistemi yönetiminde, belirli stratejik alanlar için ve sağlık sisteminin genel koordinasyonu için ulusal düzeyde sorumlu olan 17 Özerk Topluluğa aktarılır. Ulusal Sağlık sistemi koordinasyonu için en yüksek organ, ulusal bakan tarafından yönetilen 17 bölgesel sağlık bakanını içeren Bölgeler arası Ulusal Sağlık Sistemi Konseyi’dir. Bu yapı ulusal sağlık bakanı ve diğer özerk bölgelerdeki sağlık sorunlarında yetkili 17 bakandan oluşmaktadır. Ayrıca iki özerk şehirdeki sağlık idaresi temsilcileri yer almaktadır. Bölgeler arası Ulusal Sağlık Sistemi’nde kararlar fikir birliği ile alınmalı ve bölgelere aktarılan meseleleri (merkezi ve bölgesel hükümetler arasında hiyerarşik bir ilişkinin aracılık etmediği) etkilediğinden, sadece tavsiye biçimini almalıdır. Bazı durumlarda, Özerk

bölgeler ve merkezi hükümet her iki taraf için de bağlayıcı olan “sözleşmeler / anlaşmalar” imzalayabilir (Lopez-Ibor, 2014).

Ulusal Sağlık ve Sosyal Politika Bakanlığı (MSPS) ise, Ulusal Sağlık sistemini koordine etmekten ve sağlık politikasına temel sağlayacak mevzuatı hazırlamaktan, ilaç mevzuatı gibi belirli stratejik alanlar üzerinde ve ülke çapında sağlık hizmetlerinin adil işleyişinin garantörü olmaktan sorumludur ve son zamanlarda sosyal hizmetler ve bağımlılık bakımı alanında ulusal otoriteye sahiptir (2010:24). Özerk bölgelerde ana aktörler, bazı bölgelerde bir sağlık teknolojisi değerlendirme ajansı da dahil olmak üzere uzmanlaşmış kurumlar tarafından desteklenen bir Sağlık Otoritesi (düzenleme, planlama, bütçeleme ve üçüncü taraf ödeme yapan) rolünü üstlenen sağlık departmanlarıdır. Bu organizasyon biyomedikal araştırmaları teşvik etmek ve koordine etmekle yükümlüdür; halk sağlığı ve sağlık hizmetleri yönetiminde personelin eğitimi; halk sağlığı hizmetleri; sağlık bilgisi teknolojisinin değerlendirilmesi; bilimsel ve teknik akreditasyon ve teknik danışmanlık fonksiyonlarını içermektedir.

Planlama ve düzenleme sorumlulukları, ülke çapında yasalar ve planlar söz konusu olduğunda esas olarak Sağlık Bakanlığı'na ve ulusal düzenlemelerin yerel uygulaması veya bölgesel düzenleme ve politikaların geliştirilmesi söz konusu olduğunda 17 özerk bölgenin Sağlık Bölümlerine aittir (Fırat ve Öztürk, 2021). Sağlık yönetiminde her ne kadar söz sahipliğinin büyük bir kısmı özerk bölge yönetimlerine verilmişse de temel sağlık yasalarının çıkarılmasında, ulusal sağlık sistemine bütçe sağlanmasında, ilaç politikaları vb. konularda yetkiler merkezi hükümette bulunmaktadır.

İspanya'daki sosyal hizmetlerden ve sağlık hizmetlerinden bölgesel hükümetler sorumlu olsa da, finansmanı merkezi olarak yürütülmekteyken, sosyal hizmetlerin geliştirilmesi yerel düzeyde yürütülmektedir. Bu durum 2002 yılı itibariyle sağlık hizmetlerinin bölgesel yönetimlere devri tamamlanmıştır (Sargutan, 2006). Bu devrim, bölgesel sağlık bakanlıklarının topraklarında sağlık hizmetlerinin organizasyonu ve teslimi konusunda birincil yargı yetkisine sahip olmasını ve % 90'a varan oranlarda yönetilmesini sağlamıştır (Bravo vd., 2015:547).

Ulusal sağlık hizmetlerinin bir “halk sağlığı modeli çerçevesinde” uygulanması nedeniyle model birincil bakım ve ikincil bakım olarak düzenlenmiştir. Özerk Topluluklarda Birincil bakım eşit olarak üç kapsayıcı programda kümelenmiştir: çocuk bakımı, kadın sağlığı ve yetişkinlerin ve yaşlıların bakımı. Bu doğrultuda aile hekimliği olarak kabul edilebilen birincil bakım, topluma doğrudan ulaşılabilen ilk temas noktası olmakla birlikte sağlık bakım gereksinimlerinin karşılanması için yapılan başvuruların %95'i bu basamağadır (Aloğlu ve Taşlıyan, 2016). Birinci bakım hizmetlerinde genel pratisyenlerden sonra hastalar için ilk temas yeridir ve hastaları süzme rolü oynamaktadır (Sargutan, 2006). Ayrıca hastalar birinci basamak sağlık hizmetlerinde genel pratisyenleri seçmekte özgürdür (Sargutan, 2006). Bireyler, kendi aile hekimlerini isterlerse değiştirebilmekte, ancak kendi aile hekimleri dışında başka bir aile hekimine başvuramamaktadırlar (Çopurlar ve Öztürk, 2014).

İspanya Aile Hekimliğinin en iyi uygulandığı ülkelerden birisi olarak gösterilmekte ve sosyal sağlık sistemi ile herkese ücretsiz sağlık hizmetinin verilebildiği iyi bir sağlık sistemi olarak kurulmuştur. Birinci basamak sağlık ekipleri Ulusal Sağlık sisteminin temel bakım yapısını oluşturma ve planlama kriterlerine bağlı

olarak, çocuk doktorları ve uzmanlaşmış çocuk hemşireleri, fizyoterapistler, diş hekimleri, psikologlar, geriatrist, eczacı ve sosyal hizmet uzmanları yer almaktadır (Bravo vd., 2015:548).

İspanya'da, Türkiye'de Aile Sağlığı Merkezine karşılık gelen Aile Hekimliği Kliniği tanımlaması kullanılmakta ve en küçük klinikte 5-8 aile hekimi bulunmaktadır; tek kişilik Aile Hekimliği Klinikleri yoktur. Küçük kliniklerde aile hekiminin yanı sıra 15 yaş altı her 1000 çocuktan sorumlu bir pediatrist bulunmakta, her hekimle birlikte bir hemşire, sekreter ve temizlik personeli çalışmaktadır, sekizden fazla aile hekiminin çalıştığı büyük kliniklerde ise, ayrıca geriatrist, fizyoterapist, sosyal hizmet uzmanı, diş hekimi, eczacı ve biyokimya uzmanı da çalışmaktadır. İspanya'da hekim başına düşen kişi sayısı 1800-2200 arasındadır. Hastalar randevulu sistemle polikliniğe kabul edilmektedir; randevusuz gelen hasta (acil hizmet gerekmedikçe) randevulu hasta sırasının bitmesini beklemek zorundadır. Evde sağlık hizmetleri, programlı ev ziyaretleri şeklinde kişinin kendi doktorunca veya klinik hekimlerince sırasıyla haftalık nöbet usulü ile verilmekte ve ev ziyaretleri gerektiğinde ekip halinde (aile hekimine eşlik eden nörolog, geriatrist, fizyo-terapistler ile) yapılmaktadır (Külbay, 2014:2).

Hastane yatakları hastanelerde yatan hastalara hizmet vermek için mevcut kaynakların bakım, personel ve hemen kullanıma hazır yatak sayısı açısından bir ölçüsüdür ve İspanyada 1000 kişi başına 3' yatak düşmektedir. Doktor sayısı bakımından her 1000 kişiye 3,9 doktor ve 5,7 hemşire düşmektedir. Belirli bir yılda hemşirelik ve tıp mezunlarının sayısına göre her 100 000 kişiden 22'si hemşire ve 14,5'i tıp mezunudur. Bu göstergeler hemşirelik eğitim programındaki öğrenci sayısını artırmak ve doktor sayısını korumak veya arttırmak için yeni doktorlar yetiştirmeye yatırım yapılması noktasında fikir sunmaktadır. İspanya'da her bir kişi için sağlık harcaması 3.323 dolar ile OECD ortalamasının (3.994 dolar) altında kalmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri arasında 14. sırada yer almaktadır. Toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı 2017 ve 2018 yılı için %8,9'dur.

4.1.5. İspanya'da Sağlık Hizmetleri Sunumu Göstergeleri

Sağlık hizmet sunumunda en önemli kriterlerden biri olan sağlık insan gücü bakımından ülke profilinin incelenmesi de önem arz etmektedir. 1000 kişi başına düşen doktor sayısı 4.4 iken diğer önemli sağlık insan gücü olan hemşire sayısı 5.9 olduğu görülmektedir. İspanya'nın sağlık hizmet sunumunda ekonomik iyilik halini gösteren gayrisafi yurt içi hâsıla içerisinde sağlık harcamalarının payı 3600 dolar olmakla birlikte hastane yatak sayılarının 1000 kişi başına dağılımı üç yatak olduğu görülmüştür (OECD,2022).

4.1.6. Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı

Genel vergiler ulusal sağlık hizmetlerinin arz edilmesinde ana finansman kaynağını oluşturmaktadır. Bu finansman türü ile kamu kaynaklarının %94,5'i finanse edilmektedir. Bu durumdan farklı olarak, memurlar, Silahlı Kuvvetler ve yargı (MUFACE, MUGEJU ve ISFAS) için hizmet veren sigorta rejimi, bordro katkıları ve vergilendirmenin bir karışımından finanse edilir ve kaynakların %3,4'ünü oluşturmaktadır. Öte yandan bordro ve işverenlerin katkıları ile oluşturulan sağlık fonlarının sistemin finansmanına katkısı % 2,1'e karşılık gelmektedir. Sistemin nüfus kapsamı ise %99,5'tir ve sistem tüm vatandaşlar için kapsamlı bir temel teminat paketini garanti etmektedir. Hizmetler herkes için ücretsizdir. (Sargutan, 2006, s. 1545).

4.1.7. İspanya Genel Sağlık Durumu

İspanya'da 2020 yılında doğuştan beklenen yaşam süresi erkeklerde 81,3 ve kadınlarda 86,7 iken ortalama yaşam süresi 83,4'tür. İspanya'da da 2020-2050 yılları arasında yaşam beklentisi 85-90 yıl iken 2055 yılından sonra 90-95 yıl arasında olması tahmin edilmektedir (OECD,2022). İspanya'da beş yaş altı çocukların ölümleri 1.000 canlı doğumda 2.4 iken bebek ölümü 1.000 canlı doğumda 2.0'dir.

Şekil 1. 5 Yaş Altı Çocukların Ölümleri ve Bebek Ölümleri (Worlddometers,2022)

2017 yılında İspanya'da en çok ölüme neden hastalıklar iskemi kalp hastalıkları, Alzheimer hastalığı, inme ve kronik obstruktif akciğer hastalığı yer almaktadır. En erken ölüme neden olan hastalıklar ise iskemi kalp hastalıkları, akciğer kanseri, inme ve kronik obstruktif akciğer hastalığıdır. Dünya sağlık örgütü tarafından en çok ölümlere neden olan hastalıklara baktığımızda ilk sırada iskemi kalp hastalıkları, inme ve kronik obstruktif akciğer hastalığı yer almaktadır. Bu belirtilen ölümler arasında İspanya'da da iskemi kalp hastalıkları ilk sırada, inme üçüncü sırada kronik obstruktif akciğer hastalığı ise dördüncü sırada yer almaktadır.

Günlük sigara içenlerin sayısı Avrupa Birliği ülkeleri arasında %22,1 ile İspanya ilk sırada, alkol tüketimi bakımından ise sondan altıncı sırada yer almaktadır. Aşırı kilolu veya obez popülasyon içerisinde, vücut ağırlığının yüksek oranı nedeniyle aşırı kilo veren sağlık riskleri olan bireylerin oranı %53 olarak belirtilmiştir. Aşılar difteri, tetanoz, boğmaca (boğmaca) ve kızamık gibi hastalıklara karşı koruma sağlamada etken olduğu için çocuk aşılama oranları önem arz etmektedir. İspanya'da difteri, tetanoz ve boğmaca aşısı yapılan çocukların oranı %93 iken kızamık aşısı yapılan çocukların oranı %97'dir. Doğurganlık oranı 2017 yılında 1,31 ile OECD ortalamasının (1,70) altındadır.

İspanya'da 15 yaş ve üzeri günlük sigara içme sıklığı nüfusun 19.8'ine denk gelmekte olup 15 yaş ve üzeri alkol tüketim litre/kişi bazında nüfusun 10.7'sidir. intihar oranları ise 100.000 kişi başına 7.0 olduğu görülmüştür (OECD,2022).

4.2. KANADA

Tablo 3 Kanada Hakkında Genel Bilgi

RESMİ ADI	Kanada (Canada)
NÜFUS	38,01 milyon
DİL	Resmî diller ; İngilizce, Fransızca Tanınan bölgesel diller; Denesulinece. Krice, Guçince, İnuiñaq İnuitçesi, Doğu Kanada İnuitçesi, Batı Kanada İnuitçesi, Kuzey Slaveyce, Güney Slaveyce, Tlinçonca
YÜZÖLÇÜMÜ	9.984.670 km ²
BAŞKENT	Ottowa
BAŞLICA ŞEHİRLERİ	Toronto, Montreal ve Vancouver
YÖNETİM ŞEKLİ	Parlamentar Demokrasi Ve Anayasal Monarşi
DEVLET BAŞKANI	• Kraliçe - II. Elizabeth • Genel Vali - Mary Simon • Başbakan - Justin Trudeau
PARA BİRİMİ	Kanada doları (\$, CAD)

Kaynak: Bu tablo yazar tarafından düzenlenmiştir.

4.2.1. Coğrafi Özellikler ve Nüfus

Kanada'nın neredeyse yarısı, Kanada Kalkanı olarak isimlendirilen bölgeden meydana gelmektedir. Bu isimlendirilen bölge 4.568.889 kilometrekarelik bir alandan oluşmakta ve çok eski ve sert kayalardan meydana gelmektedir. Kenarları, orta kısmını meydana getiren Hudson Körfezinden daha yüksek olduğu için bu bölge, bir tabağa benzetilir. (Kanada Tanıtım Sitesi, 2022).

Amerika'nın kuzeyinde yer alan ve Atlas ve Pasifik Okyanusu'na kıyısı olan Kanada, 9.984.670 km² yüzölçümüne sahiptir (KFA, 2018, s.2) bu rakamla yüzölçümü bakımından İspanya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır (Ottova Büyükelçiliği, 2012, s. 2). Kanada 8.892 km uzunluğundaki ABD sınırı haricinde herhangi bir kara komşusu bulunmamaktadır (DEİK, 2015, s. 4). Neredeyse 202 bin kilometre olan kıyısı ile dünyanın en uzun yüzölçümüne sahip Kanada, dünya yüzölçümünün %7'sini, Amerika kıtasının ise neredeyse %41'lik kısmını oluşturmaktadır. (KFA, 2018, s. 2).

Kanada 38.01 milyon nüfusa sahiptir. (OECD,2022) Nüfusun %49,63'ü erkek, %50,37'si kadındır. (Kanada Tanıtım Sitesi, 2022).

Nüfus içerisinde yaşlı nüfus olarak ifade edilen 65 yaş ve üstü nüfusun genel nüfus içerisindeki oranı 2020 yılına %17,99'unu oluşturmaktadır. OECD ortalaması Kanada ile benzer oran gösterirken Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran daha fazladır. 15 yaş ve altı genç nüfusun genel nüfus içerisindeki oranı 2020 yılı için %15,9'dur. Toplam nüfus içerisinde çalışma çağındaki nüfus bakımından Kanada %66,1 ile hem OECD ortalamasından (%65,1) hem de Avrupa Birliği ortalamasından (%64,6) yüksek bir orana sahiptir (OECD, 2022).

4.2.2. Siyasi ve İdari Yapısı

1867 yılında İngiltere'den ayrılarak Federal bir şekilde bağımsız olan Kanada, İngiltere Kraliçesi tarafından yönetilen anayasal monarşi yönetim tarzı ile süregelmiştir ve Kanada Hükümeti'nin teklifi ile Kraliçe tarafından atanan Genel Vali, ülkede Kraliçe'yi temsil etmektedir (KFA, 2018, s. 2). Monarşi, temelinde bir liderin tek başına devletin başkanı olduğu bir yönetim sistemi iken anayasal monarşide ise monarkların yetkilerini doğumla değil de atamayla görev başına geçen bakanlara ve başbakana bir taraftan da parlamentoya devrettikleri gücünün sembolik hale geldiği bir yönetim anlayışıdır (Hekimoğlu, 2020, ss. 58-59). Kanada'nın siyasi yapısı, Büyük Britanya siyasi yapısına benzer ve federal devlet ve eyaletlerden oluşan "parlamentar demokrasi" olarak tanımlanmaktadır (Ottava Büyükelçiliği, 2012).

Ülkenin iki meclisli parlamenter sistemi, 308 üyeli Avam kamarası ile 105 üyeli Senato'dan oluşmaktadır. Avam kamarası üyeleri dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenirken Senato üyeleri Başbakan'ın önerisiyle Genel Vali tarafından atanmaktadır (TETSİAD, 2020). 10 eyalet ve 3 bölgeden oluşan federal yapı içinde yönetim yetkileri, Merkezi Hükümet (Federal Government), Eyalet Hükümetleri (Provincial Government) ve Yerel Hükümetler/Belediyeler (Regional Government) arasında paylaşılmaktadır (DEİK, 2015, s. 5).

4.2.3. Ekonomi

Kanada dünyanın en büyük ekonomi sıralamasında 11. Sıradadır. Kuzey Amerika pazarı ile Asya ekonomileri arasında stratejik konumu ile bir köprü işlevi gören Kanada, dünyanın en büyük dokuzuncu tüketim pazarıdır. ABD ve Meksika ile yapmış olduğu Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (NAFTA) sayesinde 443 milyonu geçen bir tüketici kitlesine ulaşması ile birlikte güvenli iş ve yatırım alanı olması ile de dünyanın önde gelen en dinamik ekonomilerinden biri olarak görülmektedir (UİB, 2017:3). Aynı zamanda Kanada OECD ve G8 üyesidir (İzmir Ticaret Odası, 2018:3).

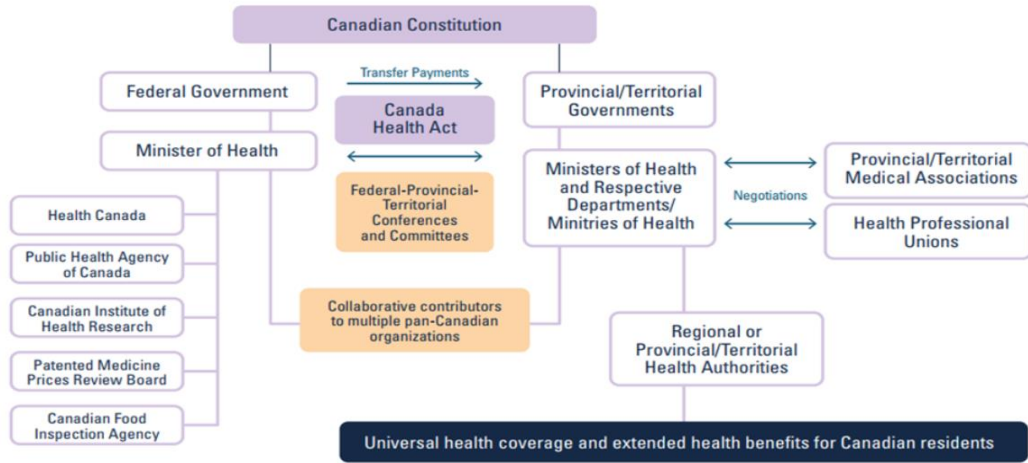
Kanada'da 2020 yılına ait GSYH 1.815 milyon dolar ile tüm ülkeler arasında 16.sırada yer almaktadır. Kişi başı GSYH 46,611 dolar ile Avrupa Birliği ülkelerindeki ülkeler (46.161 dolar) ve OECD ortalaması (46.386 dolar) üzerindedir. Gayri safi milli gelir (gayri safi yurtiçi hasıla) ile birlikte çalışanların tazminatı, mülk gelirleri ve net vergilerden daha az sübvansiyonlar nedeniyle yurt dışından net gelirler olarak tanımlanmakta ve Kanada GSMH 2020 yılı için 1.896 milyon dolardır. Kişi başı GSMH bakımından ise 46,091 dolar ile Avrupa Birliği (44.498 dolar) ve OECD ortalamasının(43.766) üzerindedir. İşsizlik oranı, işgücünün yüzdesi olarak işsizlerin sayısıdır ve Kanada'da 2019 yılında işgücünün %5,5'i işsiz olarak belirtilmektedir OECD ortalamasında işsizlik oranı ise %5,2 iken Avrupa Birliği ülkelerinde %6,1'dir.

OECD ortalamasında genç işsizlik oranı %11,7 iken Kanada’da bu oran %11’dir. 12 ay veya daha uzun süredir işsiz olan kişiler bakımından ise işsizlerin yüzdesi OECD’de %29 Avrupa Birliği ülkelerinde %43,4’tür. Gelir eşitsizliğine göre 0,31 ile OECD ülkeleri arasında 17. Sırada yer almaktadır (OECD, 2022).

4.2.4. Sağlık Sisteminin Yapısı ve Sağlık Hizmetlerinin Sunumu

Kanada’da yönetimi, organizasyonu ve sunumu merkezi olmayan bir sağlık sistemi yapısı söz konusudur. Kanada sağlık sisteminin yapısı incelendiğinde, Kanada sağlık sisteminde Kanada Anayasası’na bağlı olarak görev yapan federal ile bölgesel ve eyalet düzeyinde hükümetler yer almaktadır. Aynı zamanda federal düzey ile bölgesel ve eyalet düzeyi arasındaki koordinasyonu sağlamaya yönelik hükümetler arası bir hizmet sunum düzeyi söz konusudur. Sağlık Bakanlığı federal hükümete bağlı olarak görev yapmaktadır. Sağlık Bakanlığı günümüzde halen 1984 yılında çıkarılan Kanada Sağlık Yasası’nı kullanarak hizmet sunmaktadır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde Sağlık Kanada, Halk Sağlığı Ajansı ve Patentli İlaçlar Fiyatları İnceleme Kurulu yer almaktadır. Aynı zamanda federal hükümete hiyerarşik anlamda bağlı olan istatistik birimi bulunmaktadır. Federal hükümet Kanada Sağlık Araştırmaları Enstitüsü’nün (CIHR) finansmanı yoluyla sağlık araştırmalarında kritik bir rol oynamaktadır.

Uzun zamandır dünyanın önde gelen istatistik ajanslarından biri olarak kabul edilen İstatistik Kanada, sağlık istatistiklerinin toplanmasında ve sağlık durumu göstergelerinin ve sağlığın belirleyicilerinin geliştirilmesinde öncü konumundadır. Hizmet sunum rolünde ise mental sağlık ve halk sağlığı hizmet sunucuları, evde bakım ve uzun dönemli bakım hizmet sunucuları ile hastane ve medikal servisler yer almaktadır. Hem federal hem bölgesel hem de eyalet düzeyiyle hiyerarşik bir üst ilişki olmaksızın hizmet sunan ilaçlardan sorumlu İlaç ve Teknoloji Ajansı, Ulusal Sağlık Harcamaları Veritabanı, Ulusal Doktor Veritabanı, Hastane Morbidite Veritabanı, Taburculuk Özet Veritabanı ve Ulusal Reçeteli İlaç Kullanımı ve Bilgi Sistemleri Veritabanı dahil olmak üzere toplam yirmi yedi veri tabanını bünyesinde bulundurarak kayıtlar tutan Sağlık Bilgi Enstitüsü, Sağlık Konseyi, elektronik sağlık ve tıbbi kayıtlar da dahil olmak üzere elektronik sağlık teknolojilerinin ve elektronik halk sağlığı surveyans sistemlerinin geliştirilmesi için çalışan Kanada Sağlık Infoway, hasta güvenlik enstitüsü ve kan hizmet birimi bulunmaktadır (Marchildon, 2013, p. 34).

Şekil 5. Kanada Sağlık Sistemi Organizasyon Şeması (Gregory ve ark,2020)

Federal Yönetim Düzeyi

Her ne kadar sağlık hizmetleri kaynaklarının temini, yönetimi ve sunumu eyaletlerin sorumluluğunda olsa da, federal hükümet sağlık araştırmalarında, veri toplamada, halk sağlığı ve sağlığın korunması gibi konularda oldukça önemli bir role sahiptir. Federal hükümete bağlı Sağlık Bakanlığı ülkenin sağlık sisteminin temelini oluşturmaktadır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde bulunan kurumlar ve görevleri ise şunlardır (Marchildon, 2013, pp. 31-32):

- Kanada Sağlık Yasası: Kanada'nın kamu tarafından finanse edilen sağlık güvence sistemini düzenleyen federal yasasıdır. Yasanın amacı fiziksel ve zihinsel iyilik halini korumak, geliştirmek ve onarmak için Kanada halkının finansal veya diğer engellere takılmaksızın sağlık hizmetlerine ulaşmasını sağlamaktır. .
- Sağlık Kanada (Sağlık Bakanlığı): Tıbbi cihazlar, ilaçlar da dahil olmak üzere terapötik ürünlerin güvenliğini ve etkinliğini düzenlemek, Gıda ve tüketici ürünlerinin güvenliğini sağlamak, Sağlığın geliştirilmesi ve halk sağlığı hizmetlerinin yönetimi ve finansmanını sağlamak, Sigorta kapsamında olmayan sağlık hizmetlerinin sunulmasının yönetimini sağlamak, toplum sağlığı programları ve sigara kullanımının kontrol altına alınması gibi çeşitli halk sağlığı programlarından sorumludur
- Kanada Halk Sağlığı Ajansı: Bu ajans bulaşıcı hastalık kontrolü, ulusal bağışıklama ve seyahat sağlığı için programların koordine edilmesi faaliyetlerini sürdürür. Aynı zamanda Ulusal Mikrobiyoloji Laboratuvarındaki biyogüvenlik tesisleri de dahil olmak üzere bölgesel olarak dağıtılmış merkezlerden ve laboratuvarlardan sorumludur.
- Patentli İlaçlar Fiyatları İnceleme Kurulu: Patentli ilaçları ilaç üreticilerinin hastanelere, eczanelere ve diğer toptancılara sattığı fiyat olan fabrika çıkış fiyatını düzenler. Patentli ilaç

fiyatları üzerinde bir denetçi görevi yapma yetkisine sahiptir. Kurul her yıl tüm ilaçların fiyat eğilimleri hakkında parlamentoya rapor vermektedir.

➤ **Birinci Basamak / Ayaktan Tedavi Hizmetleri**

Birinci basamak, bireyin sağlık sistemi ile ilk temas noktasıdır. Birinci basamak sağlık hizmetleri kapsamında yaygın sağlık sorunları ve yaralanmalar için genel tıbbi bakım verir (Marchildon, 2013, p.104). Kanada'da sağlık hizmetleri temel tedavinin seyrini belirleyen bir aile hekimini ziyaret ile başlar. Aile hekimleri "gatekeepers" rolündedir. Bu bağlamda aile hekimine başvurmadan ikinci ve üçüncü basamak tedavi hizmetlerini ücretsiz almak mümkün değildir. Aynı zamanda Kanada'da aile hekimleri temel ruh sağlığı hizmetlerinin çoğunu sağlar. Hastalar aile hekimlerini değiştirmekte özgürdürler, çoğu hasta bir doktorla uzun süreli ilişkiler kurmayı tercih eder. Hastanın düzenli bir aile hekimine sahip olmadığı veya mesai saatleri dışında yardıma ihtiyacı olduğu durumlarda, ilk temas noktası randevusuz tıp kliniği veya hastane acil departmanı olabilir (Marchildon, 2013, p.105).

➤ **Yatan Hasta Bakımı / Uzmanlaşmış Ayaktan Tedavi Hizmetleri**

Kanada'da, neredeyse tüm ikincil, üçüncül ve acil bakımın yanı sıra uzman ayaktan bakım hizmetlerinin çoğunluğu hastanelerde yapılmaktadır. Hastaneler hem acil müdahale birimleri olarak hem de pratisyenlerin yönlendirme birimleri olarak hizmet vermektedir (Marchildon, 2013, p.106).

➤ **Rehabilitasyon Hizmetleri**

Hastanelerde ve özel rehabilitasyon tesislerinde sağlanan yatan hasta rehabilitasyon hizmetleri, tıbbi açıdan gerekli hizmetler olarak kabul edilmektedir ve Kanadalılara ücretsiz olarak sunulmaktadır. Yatan hastalar için rehabilitasyon hizmetleri ortopedi (kalça ve diz protezi ameliyatından hemen sonra), inme, beyin fonksiyon bozukluğu, uzuv amputasyonu ve omurilik yaralanmasına odaklanır. Ayakta tedavi gören rehabilitasyon hizmetleri için kamu kapsamı eyalet ve bölgeye göre değişmektedir. Ayakta rehabilitasyon hizmetleri genellikle fizyoterapistler veya mesleki terapistler tarafından yönlendirilen kliniklerde veya işyerlerinde verilmektedir (Marchildon, 2013, p.110).

Kanada sağlık sisteminde ilk adım aile hekimliğine ön muayene olarak başlamaktadır. Aile hekiminin muayenesi sonrasında aile hekimi tedavi ile ilgili yeterli bilgi ve donanıma sahip ise hastaya ilaç reçetesi yazmaktadır. Hasta ilaç alımında hekimin verdiği reçete ile eczaneye başvurmaktadır ancak özel sigortası yoksa ilaç maliyetinin tamamını kendisi karşılamaktadır. Aile hekimi tanı koyma amacıyla belirli tetkikler istemesi durumunda hasta tanı testlerini özel bir laboratuvarda, özel bir klinikte veya hastanede numune vererek yaptırabilmektedir. Bu aşamada aile hekimi yönlendirdiği için herhangi bir ücret ödenmeyecektir. Testlerin sonuçlanmasının ardından aile hekimi ile irtibat devam etmekte ve test sonuçlarına göre aile hekimi ya tedavi planı geliştirmekte ya da konsültasyon için hasta ile iletişim kurmaktadır.

Hastanın birinci basamak seviyesinde çözülemeyecek bir sağlık sorunu olduğu durumlarda aile hekimi tarafından gerekli konsültasyon gerçekleştirilmektedir. Fakat bu adımda da aile hekiminin süreç ile bağlantısı devam etmektedir. Uzman doktorun muayenesi, cerrahi prosedür veya başka bir akut müdahale sonuçları aile hekimi tarafından taburcu özeti belgesi şeklinde temin edilmektedir. Bunlara ek olarak hasta

evde bakım veya rehabilitasyon hizmetine ihtiyaç duyuyorsa aile hekiminin sevki ile bu hizmetlere yönlendirildiği takdirde ücretsiz olarak hizmetten faydalanabilmektedir.

4.2.5. Kanada’da Sağlık Hizmetleri Sunumu Göstergeleri

Kanada’da gerçekleştirilen sağlık hizmet sunumunda önem arz eden kriterlerden ilki hastane yatak sayılarıdır. Kanada’da 1000 kişi başına 2.5 hastane yatağı ile OECD ülkeleri arasında sondan onuncu sırada yer almaktadır. (OECD, 2022)

Sağlık hizmet sunumunda diğer önemli kriterlerden biri olan sağlık insan gücü bakımından ülke profilinin incelenmesi de önem arz etmektedir. 1000 kişi başına düşen 2.8 doktor sayısı bakımından sondan yedinci sırada yer almaktadır. Diğer önemli sağlık insan gücü olan hemşire sayısı bakımından ise 1000 kişi başına 10 hemşire düşmektedir (OECD, 2022). Doktor sayısı ile kıyaslandığında hemşire sayısı bakımından OECD ülkeleri içerisinde daha iyi bir konumda olduğu söylenebilir.

Kanada’nın sağlık hizmet sunumunda ekonomik iyilik halini gösteren gayrisafi yurt içi hasıla içerisinde sağlık harcamalarının payı 5.370 dolar olduğu görülmektedir (OECD, 2022).

4.2.6. Sağlık Hizmetleri Finansmanı

Yerleşik göçmenler de dahil olmak üzere, yerleşik Kanada nüfusunun %100’ü, “tıbbi olarak gerekli” hastane, teşhis ve tıbbi hizmetler için tam kapsama almaktadır (Marchildon, 2013, p.70). Bu sebeple ülkede sağlık harcamalarında devlet kanalıyla finansman temel yöntemdir. Kanada sağlık sisteminin finansmanında sağlık hizmetlerinin %74’lük kısmının devletin topladığı vergiler aracılığıyla finanse edildiği görülmektedir. Vergilerden sonra en yüksek paya (%14) sahip olan finanslama şekli cepten ödemeler iken, ülkenin %10’luk kısmı özel sağlık sigortalarını kullanmaktadırlar (WHO, 2020). Sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılan yöntemlerin detayları ise şu şekildedir

- Vergiler: Sağlık hizmetlerinin finansmanını oluşturan kaynaklar bireysel gelir vergisi, tüketim vergisi ve kurumlar vergisi şeklinde toplanan eyalet ve federal yönetimlerin genel vergi fonlarıdır. (Marchildon, 2013, p.72).
- Özel Sağlık Sigortası: Kanada’daki hemen hemen tüm özel sağlık sigortaları tamamlayıcı olarak kullanılmaktadır. Kanada’da özel sigorta sistemi Sağlık Kanada tarafından kapsanmayan hizmetler için geçerlidir. Sağlık Kanada kapsamına girmeyen dış bakımı, reçeteli ilaçlar, uzun süreli bakım ve destek ile tıbbi olarak gerekli olmayan doktor ve hastane hizmetleri Kanada’da özel sağlık sigortaları aracılığıyla karşılanmaktadır (Marchildon, 2013, p.75).
- Cepten Ödemeler: Özel olarak finanse edilen sağlık hizmetleri ve ürünleri için yapılan harcamaların %50’sinden fazlası doğrudan cepten ödemeler ile gerçekleşmektedir. Kanada’da özellikle göz sağlığı, reçetesiz satılan ilaçlar ile tamamlayıcı ve alternatif ilaç ve tedaviler için cepten ödeme yöntemi kullanılmaktadır (Marchildon, 2013, p.75).
- Diğer Finansman Kaynakları: Sağlık finansmanının %2’lik dilimini kapsayan diğer yöntemler ise gönüllü ve hayırsever bağışları ile işveren katkılarıdır. Sağlık sisteminin finansmanı içerisinde hastalar ve aileleri için destekleyici sağlık hizmetleri sunmak amacıyla yapılan gönüllü ve

hayırsever bağışları %0.5'lik dilimi kapsarken; taşeron işçilerin iş kazası ve meslek hastalığı için işveren katkılarıyla sağlanan sosyal sigorta fonu kamu sağlık harcamalarının %1.5'ini oluşturmaktadır (Marchildon, 2013, p.77).

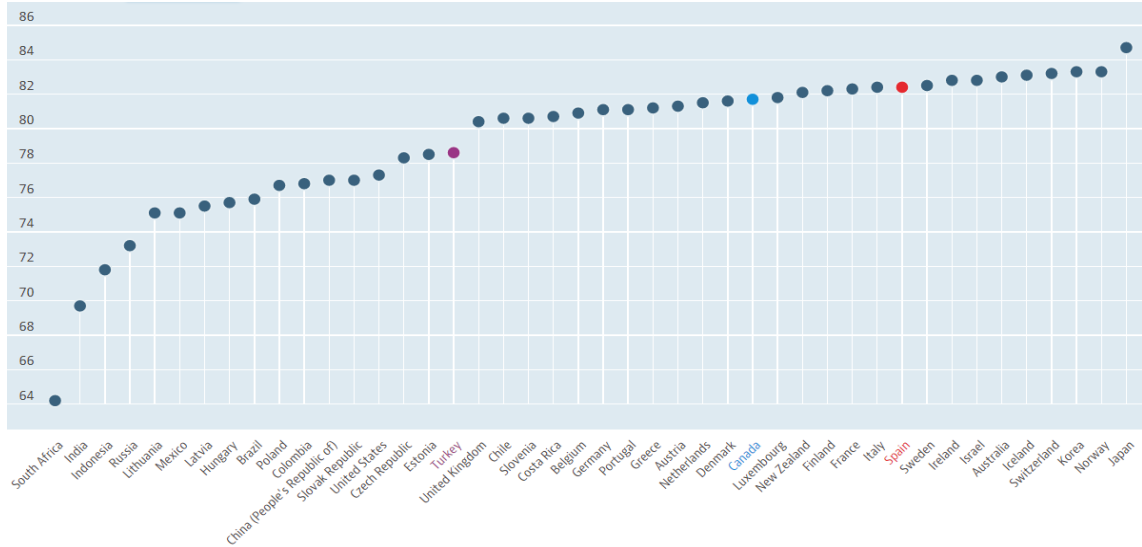
4.2.7. Kanada Genel Sağlık Durumu

Genel sağlık durumunun en önemli göstergelerinden biri olan doğumda yaşam beklentisi bakımından Kanada incelendiğinde Dünya üzerinde en yüksek yaşam beklentisine sahip olan ülkelerden birinin Kanada olduğu görülmektedir. Kanada'nın doğumdaki yaşam beklentisi 82 yıldır (World Bank, 2020). Kanada bu uzun yaşam beklentisi ile dünya ülkeleri arasında 6. Sırada yer almaktadır (CIA, 2020). Cinsiyet bazında incelendiğinde kadınlarda doğumda yaşam beklentisi 84 yaş bandında iken erkeklerde 80 yaş bandındadır. Yaklaşık 4 yıllık bu fark genelde dünya ülkelerindeki fark ile benzerdir. (OECD, 2022)

Kanada'da 15 yaş ve üzeri günlük sigara içme sıklığı nüfusun 10.3'üne denk gelmekte 15 yaş ve üzeri alkol tüketim litre/kişi bazında nüfusun 8.7'si oluşturmaktadır. İntihar oranları ise 100.000 kişi başına 12.5 olduğu görülmüştür (OECD,2022). Cinsiyet bazında incelendiğinde kadınlarda bu oran 7 iken, erkeklerde 18.1 ile en yüksek skalada yer almaktadır. Bu bağlamda İspanya'da olduğu gibi erkeklerin daha çok intihar eğiliminde olduğu söylenebilir (World Bank, 2020). Ülkelerin önemli sağlık göstergelerinden biri olan bebek ölüm oranların da Kanada'nın birçok dünya ülkesine göre bebek ölüm oranı konusunda iyi durumda olduğu söylenebilir. Kanada da 1000 canlı doğumda bir yaşın altında 4.3 bebek ölmektedir (OECD,2022).

4.3. TÜRKİYE, İSPANYA VE KANADA SAĞLIK GÖSTERGELERİNİN KIYASLANMASI

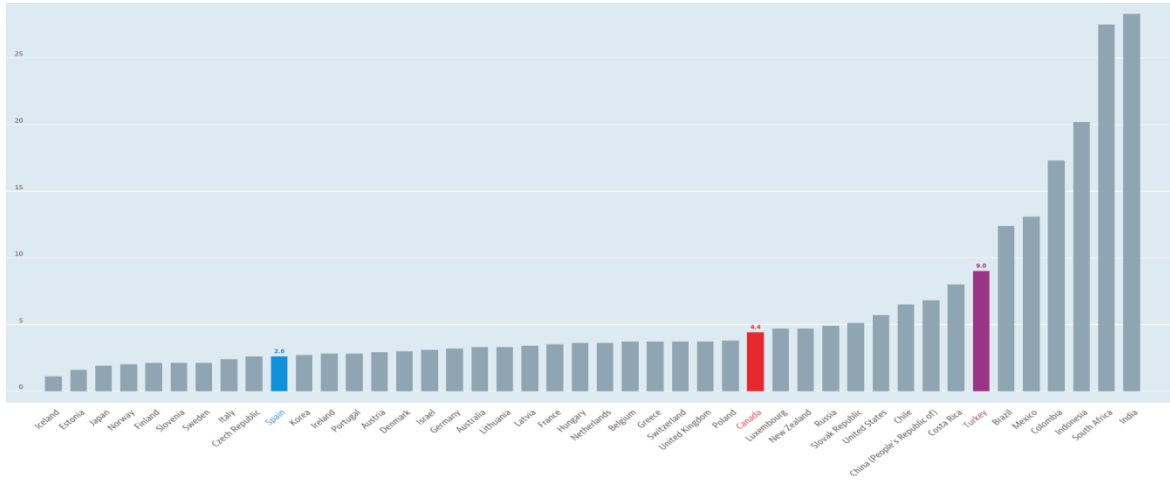
Ülke kıyaslamaları kapsamında İspanya, Kanada ve Türkiye verileri sunulmuştur. Şekil 39'da doğumda beklenen yaşam süreleri OECD ülkeleri bazında İspanya, Kanada ve Türkiye verileri kıyaslanmıştır.

Şekil 2. Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (OECD, 2022)

Şekil 39 incelendiğinde OECD ülkeleri arasında doğumda beklenen yaşam süresi en düşük olan ülke 78,6 ile Türkiye olduğu görülmektedir. Üç ülke kıyaslanırsa Türkiye'yi 81,7 ile Kanada takip etmekte iken, İspanya üç ülke arasında 82,4 ile doğumda beklenen yaşam süresi en uzun olan ülkedir.

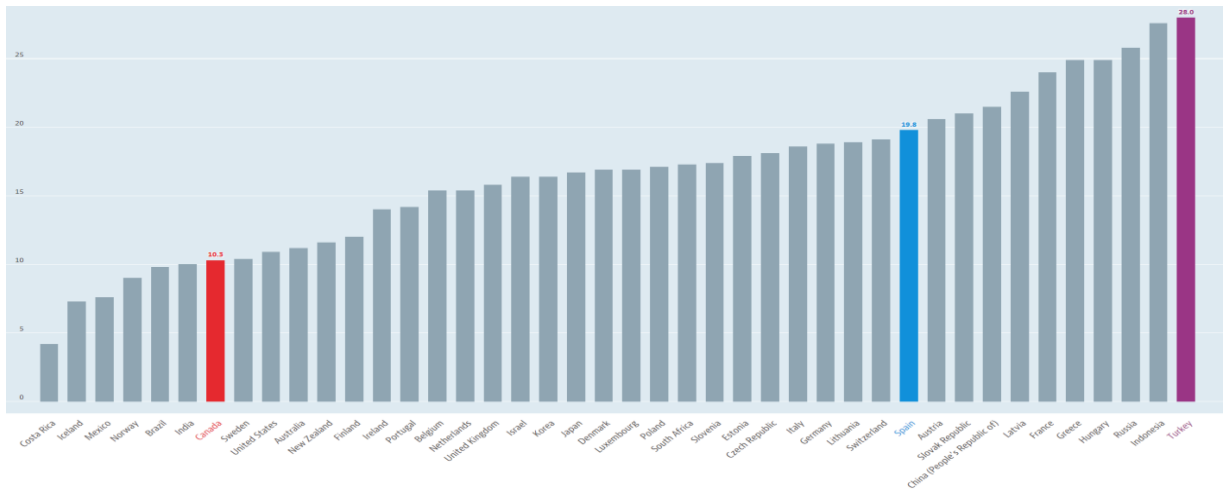
Bebek ölüm oranları bakımından Kanada, İspanya ve Türkiye'nin durumu hakkında Şekil 40'te bilgi sunulmuştur.

Şekil 3. Bebek Ölüm Oranı (OECD, 2022)

Şekil 40 incelendiğinde Dünya üzerinde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu belirli bölgelerde bebek ölüm oranları konusunda ciddi bir yoğunluk vardır. Özellikle Afrika, Güney Asya, Asya Pasifik ve Güney Amerika kıtalarında bebek ölüm oranları konusunda ciddi oranlar söz konusudur. Kanada'nın yer aldığı Kuzey Amerika ve İspanya'nın yer aldığı Avrasya kıtasında bebek ölüm oranları daha düşük orandadır. Üç ülke kıyaslanacak olursa Türkiye üç ülke arasında en kötü durumda iken, Kanada 4,4 ile ikinci sırada, İspanya ise 2,6 oranla bebek ölüm oranlarında üçüncü sırada yer almaktadır.

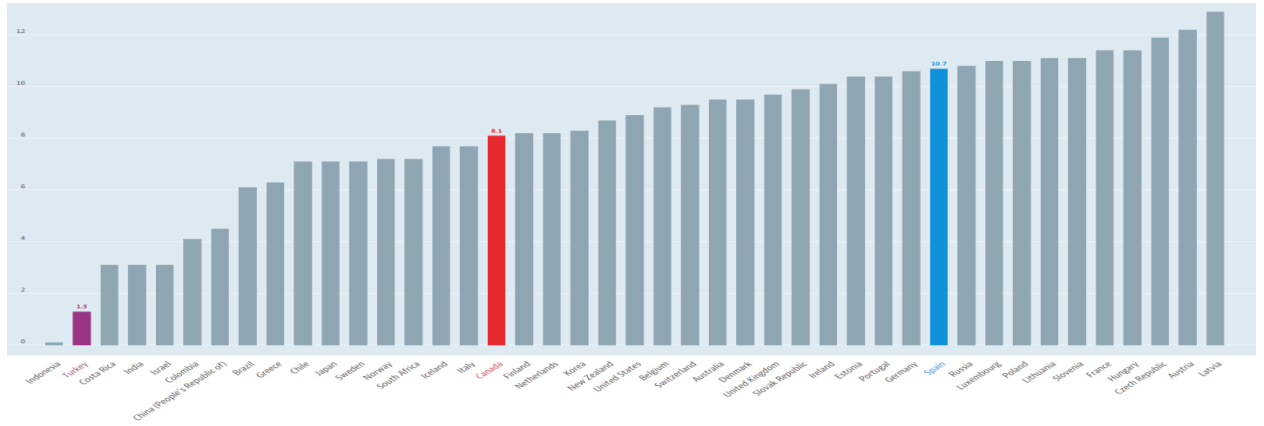
Toplumun mevcut sağlık durumunu gösteren sağlığın tıbbi olmayan belirleyicilerinden olan 15 yaş üzeri sigara içme sıklığı (Şekil 41) ve alkol tüketimi (Şekil 42) aşağıda sunulmuştur.

Şekil 4. 15 Yaş Üzeri Sigara İçme Sıklığı (OECD, 2022)

Şekil 41 incelendiğinde Türkiye 15 yaş üzeri sigara içme sıklığı bakımından OECD ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. 15 yaş üzeri sigara içen sayısı Türkiye 28,0 ile birinci sırada yer alırken, İspanya 19,8 ile ikinci sırada yer almaktadır. Kanada ise 10,3 ile diğer iki ülkeye göre nispeten iyi bir durumdadır.

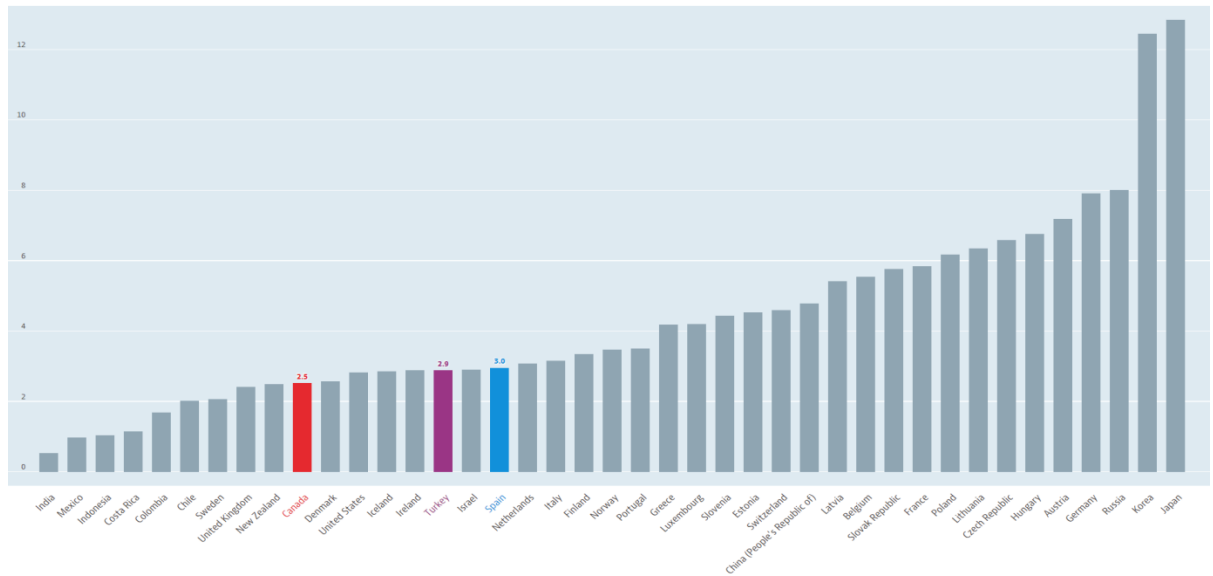
Sağlığın tıbbi olmayan belirleyicilerinden bir diğeri ise alkol tüketimidir. OECD ülkeleri arasında Kanada, İspanya ve Türkiye'nin alkol tüketimine ilişkin mevcut durumu Şekil 42'de sunulmuştur.

Şekil 5. Alkol Tüketimi (OECD, 2022)

Şekil 42 incelendiğinde Türkiye'nin alkol tüketimi bakımından OECD ülkeleri arasında kişi başı 1.3 litre ile son sırada yer aldığı görülmektedir. Toplumun çoğunluğu islam dinine mensup bir ülke olması sebebiyle Türkiye için şaşırtıcı olmayan bir sonuç söz konusudur. Alkol tüketim konusunda üç ülke arasında en ciddi oran ise İspanya görülmüştür. İspanya kişi başı alkol tüketimi bakımından üç ülke arasında 10,7 ile birinci sırada yer alırken, 8.1 litre ile Kanada ikinci sırada yer almaktadır.

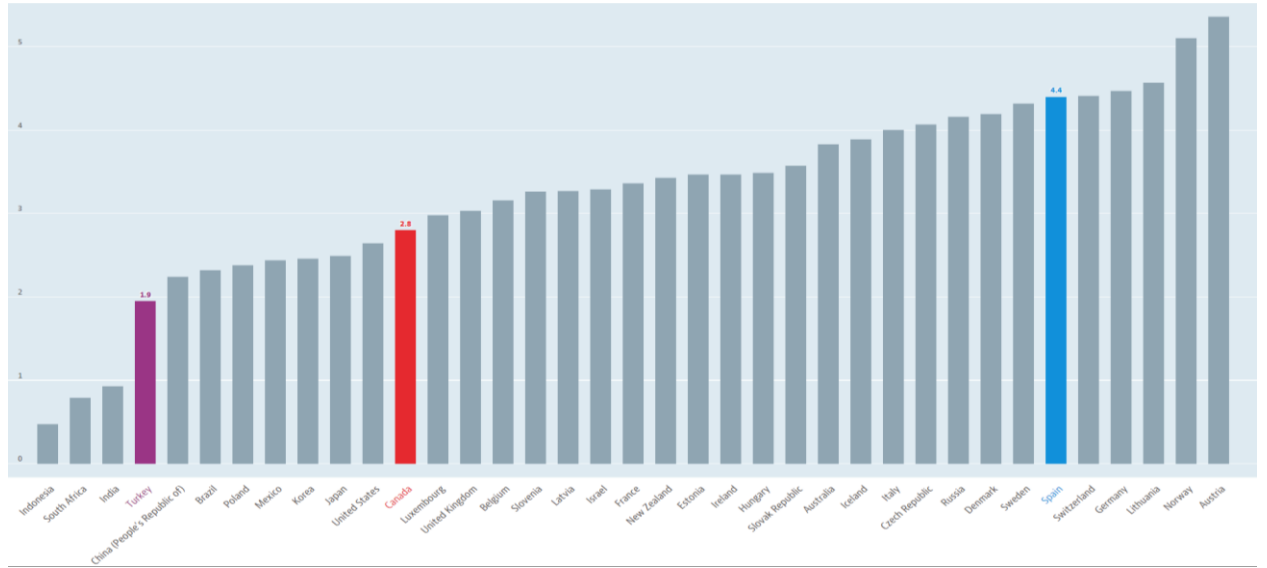
OECD ülkeleri arasında İspanya, Kanada ve Türkiye'nin sağlık tesislerinin yeterliliğini incelemek amacıyla hastane yatak sayıları Şekil 43'de sunulmuştur.

Şekil 6. Hastane Yatak Sayıları (OECD, 2022)

Şekil 43 incelendiğinde hastane yatak sayıları bakımından OECD ülkeleri içerisinde İspanya nispeten iyi bir konumda yer almaktadır. Üç ülke hastane yatak sayıları bakımından incelendiğinde 1000 kişi başına 3,0 yatak ile İspanya ilk sırada iken, 2.9 ile Türkiye ikinci ve 2.5 ile Kanada üçüncü sırada yer almaktadır. Üç ülkenin nüfusları ile kıyaslandığında bu oranlar normal karşılanabilir.

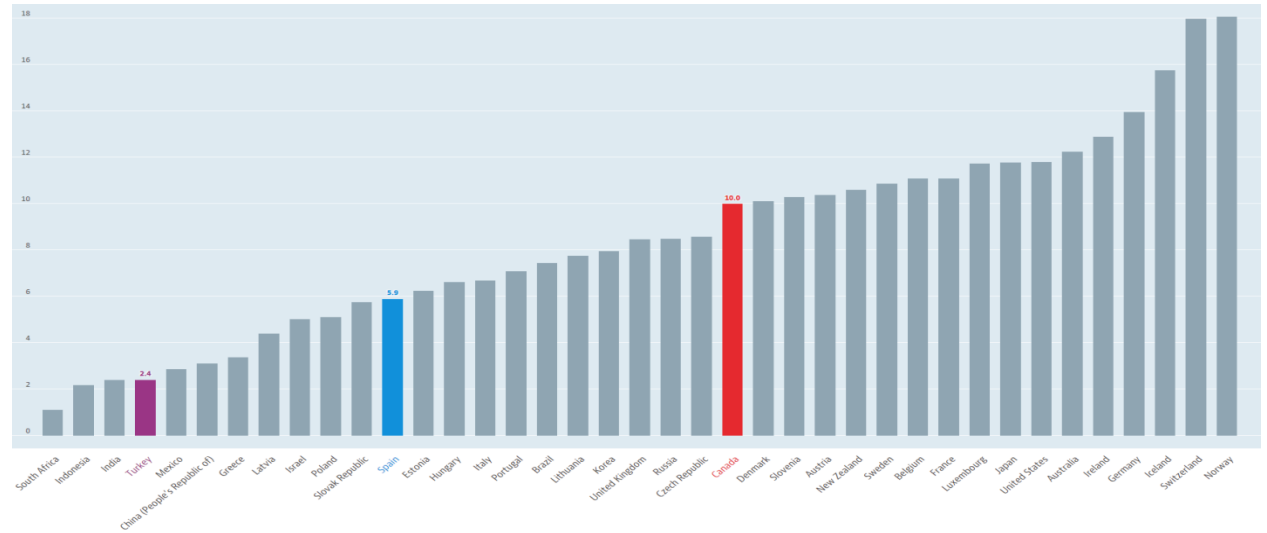
Sağlık hizmet sunumunun devamlılığı için en önemli doktor sayısı bakımından İspanya, Kanada ve Türkiye'nin kıyaslaması Şekil 44'te aktarılmıştır.

Şekil 7. Doktor Sayısı (OECD, 2022)

Şekil 44 incelendiğinde doktor sayısı bakımından üç ülke arasında en fazla orana sahip olan 1000 kişi başına 4,4 doktor ile İspanya iken, 2,8 doktor ile Kanada ikinci sırada 1,9 doktor ile Türkiye ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Sağlık hizmetlerinde bel kemiği olan yardımcı sağlık personellerinden hemşire sayısı bakımından dünya geneli içerisinde İspanya, Kanada ve Türkiye'nin mevcut durumu Şekil 45'te incelenmiştir.

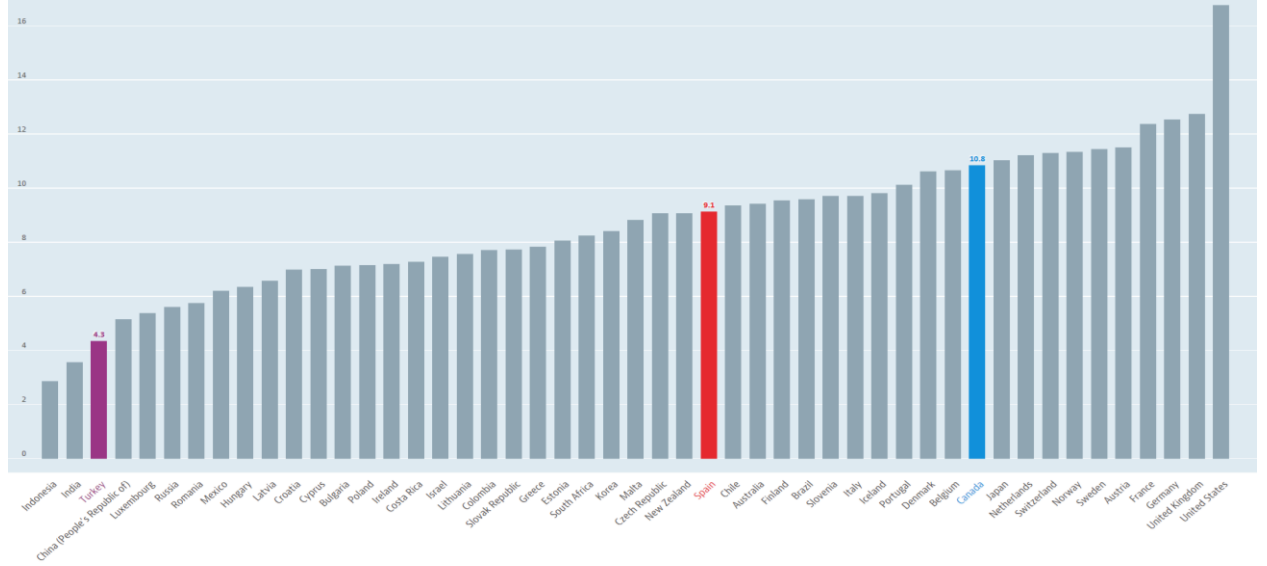

Şekil 8. Hemşire (OECD, 2022)

Şekil 45 incelendiğinde Dünya üzerinde 1000 kişi başına düşen hemşire sayısı en yüksek olan ülkenin Norveç olduğu görülmektedir. İspanya, Kanada ve Türkiye incelendiğinde Kanada'nın 1000 kişi başına 10,0 ile birinci sırada, İspanya'nın ise 5,9 ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye ise 1000 kişi başına düşen hemşire sayısı bakımından diğer iki ülkenin altında kalmaktadır. 1000 kişi başına 2,4 hemşire

düşmesi bakımından dünya ülkeleri skalasında 2,11-4,75 bandı arasında yer almaktadır. Bu durumda Türkiye'nin nüfusuna göre hemşire sayısının da yetersiz olduğu söylenebilir.

Sağlık sisteminin etkinliğinin diğer bir göstergesi olarak sağlık harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla içerisindeki payı Şekil 46'da aktarılmıştır.

Şekil 9. Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (OECD, 2022)

Şekil 46 incelendiğinde OECD ülkeleri arasında sağlık harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı en düşük olan ülke Türkiye'dir. Kanada, İspanya ve Türkiye kıyaslandığında sağlık harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı 10.8 ile Kanada birinci sırada yer alırken, 9,1 ile İspanya ikinci sırada ve 4.3 ile Türkiye son sırada yer almaktadır.

4.3.1. Türkiye, İspanya ve Kanada Covid-19 Pandemi Verileri

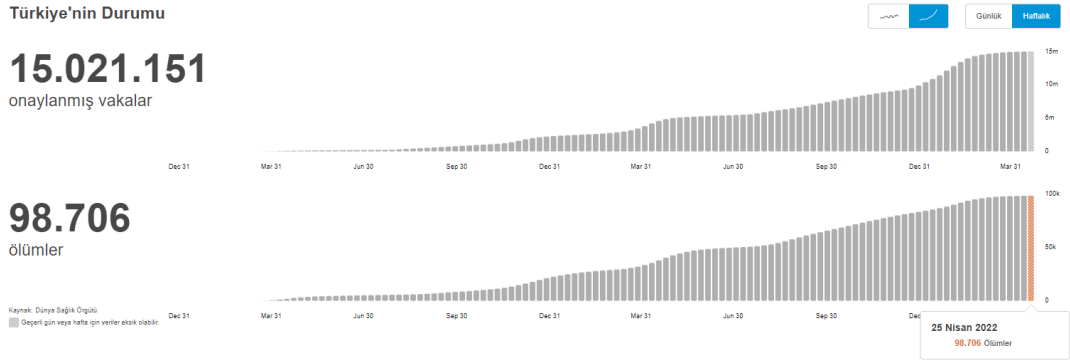
Türkiye'de ve Dünya'da COVID-19 pandemisine yönelik ortaya çıkan 27.02.2022 tarihli güncel veriler bu bölüm kapsamında sunulmuştur. Türkiye'deki mevcut durumu gösteren rakamlar Şekil 47'de aktarılmıştır.

Şekil 10. COVID-19 Pandemisi'nde Türkiye'deki Mevcut Durum (Sağlık Bakanlığı, 2022)

Türkiye'de vakanın ortaya çıktığı günden bu yana meydana gelen toplam vaka sayısı ve toplam ölüm miktarı Şekil 48' de aktarılmıştır.

Türkiye'de , 3 Ocak 2020 - 26 Nisan 2022 CEST 19: 38'e kadar, DSÖ'ye bildirilen 98.706 ölümlle birlikte 15.021.151 onaylanmış COVID-19 vakası olmuştur . 11 Nisan 2022 tarihi itibarıyla toplam 147.211.194 aşı dozu yapılmıştır.

Şekil 11. Türkiye'deki Toplam Vaka ve Ölüm Miktarı (WHO, 2022)

Şekil 48 incelendiğinde toplam iyileşen hasta sayısının toplam vaka sayısına yaklaştığı görülmektedir. Mevcut durum incelendiğinde toplam vefat sayısı ile toplam iyileşen hasta sayısı arasında önemli derece açılma gözlemlenmektedir.

Dünya'da COVID-19 pandemisinin durumunu ortaya koymak amacıyla Şekil 49'da dünyadaki onaylanmış vakalar, ölümler ve yapılan aşı dozu miktarı aktarılmıştır.

Küresel olarak , 26 Nisan 2022 , 19:38 CEST itibarıyla, DSÖ'ye bildirilen 6.224.220 ölüm dahil 508.041.253 onaylanmış COVID-19 vakası olmuştur . 17 Nisan 2022 tarihi itibarıyla toplam 11.324.805.837 doz aşı yapılmıştır.

Küresel Durum

508.041.253

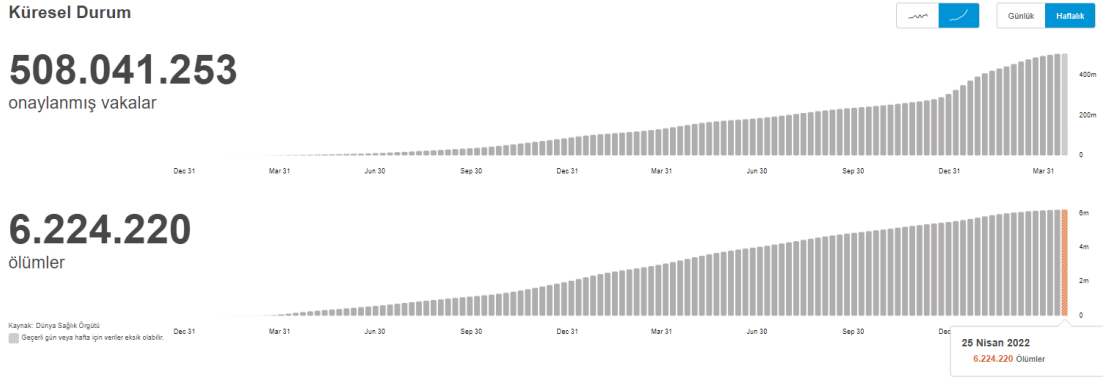
onaylanmış vakalar

6.224.220

ölümler

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü

■ Geçerli gün veya hafta için verilerle etiketli.

Şekil 12. Dünya’da COVID-19 Pandemisi Verileri (WHO, 2022)

Şekil 49 incelendiğinde Dünya genelinde korona virüs pandemisinin başladığı günden bugüne kadar toplamda 508.041.253 vaka gerçekleşmiş ve 6.224.220 kişi pandemi kaynaklı olarak vefat etmiştir.

Tüm bu veriler incelendiğinde Kanada, Türkiye ve İspanya kıyaslandığında toplam vaka sayısı bakımından 15.021.151 vaka ile Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Toplam vaka sayısı bakımından 11.786.036 vaka ile İspanya ikinci sırada yer alırken, 3.699.1170 vaka ile Kanada üçüncü sırada yer almaktadır.

Teyit edilen ölümler ve teyit edilen vakalar arasındaki oranı gösteren, pandemi salgını sırasında hastalığın mortalite riskinin ölçüsü olan vaka ölüm oranları incelendiğinde toplam vaka sayılarından farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Toplam vaka sayısı bakımından en iyi konumda yer alan Kanada vaka ölüm miktarı bakımından (100.000 nüfus başına kümülatif toplam) 102.927 seviyesindedir. İspanya vaka sayısı bakımından ülke arasında ikinci sırada yer alırken vaka ölüm miktarı (100.000 nüfus başına kümülatif toplam) 220.201 seviyesindedir. Türkiye ise 117.051 vaka ölüm miktarına (100.000 nüfus başına kümülatif toplam) sahiptir. Bu durumda üç ülke arasında koronavirüs sebebiyle ölümlerin en fazla olduğu ülke İspanya iken, en düşük olduğu ülke Kanada’dır.

5. SONUÇ

Sağlık sistemleri dinamik, değişim ve gelişime açık olan bir yapıyla birlikte, en iyi veya en doğru sağlık sistemi diye bir ifadeye bulunmak doğru olmadığı gibi, sürekli aynı sağlık sistemi ile hizmette bulunmak da uygun olmayabilir. Her ülkenin kültürüne, ekonomik yapı, tarihsel gelişim, ideolojik düşünce yapısı ve yaşam tarzlarına göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla farklı koşullarda durumlarda değişen ve ona ayak uyduran sağlık sistemlerinin, karşı karşıya kaldıkları krizlere verdiği tepkiler de farklılaşmaktadır.

Aynı şekilde Dünya Sağlık Örgütü de ülkelerin sağlık sistemlerinin, toplumun benimsemiş olduğu norm ve değerlere göre şekillendiğinden bahsetmiştir. Bu nedenlerden dolayı dünyadaki bütün sağlık sistemleri farklılık göstermektedir. Dolayısıyla ülkeler, genellikle tek finansman tarzı ve sabit bir sağlık hizmeti sunucusunu ideal olarak ele almadan zaman ilerledikçe politika değişikliğine yönelebilmektedirler (Berie ve Fink, 2000:27). Ancak Roomer’in (1993) literatürde yer etmiş olduğu, çoğu karşılaştırmalı sağlık sistemi sınıflandırılmasında; devletin sağlık sistemleri üzerindeki etkisi, ağırlık olan finansman türü ve sağlık sunucuna göre dört başlık altında değerlendirilmiştir. Bu sınıflandırmada; Kapsayıcı Tipte (Beveridge),

Refah Yönelimli (Bismarck), Ulusal Sağlık Sigortası ve Serbest Piyasa Yönelimli sağlık sistem modelleri mevcuttur (Atabey, 2012: 43). Çalışmada ele alınan ülkeler bazında Kanada ve Türkiye'nin Refah Yönelimli/Bismarck (Atabey, 2012: 44), İspanya'nın ise Ulusal Sağlık Sigortası/Beveridge (Çelebi ve Cura 2013: 57) sağlık sistemi içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan ülkelerin sağlık sistemlerinin karşılaştırılması noktasında sağlık ölçütü olarak, Doğumda Beklenen Yaşam Süresinde, Alkol Tüketimi ve 1000 kişi başına düşen Doktor Sayısı kapsamında en yüksek oranların sırasıyla İspanya, Kanada ve Türkiye olduğu, 1000 kişi başına düşen Hemşire Sayısı ve Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payında sırasıyla Kanada, İspanya ve Türkiye olduğu, Bebek Ölüm Oranında Türkiye, Kanada ve İspanya, Hastane Yatak Sayılarında İspanya, Türkiye ve Kanada 15 Yaş Üzeri Sigara İçme Sıklığında ise Türkiye, İspanya ve Kanada olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Covid-19 Pandemisi verileri kapsamında ise toplam vaka sayısı bakımından en iyi konumda yer alan Kanada vaka ölüm miktarı bakımından (100.000 nüfus başına kümülatif toplam) 102.927 seviyesindedir. İspanya vaka sayısı bakımından ülkeler arasında ikinci sırada yer alırken vaka ölüm miktarı (100.000 nüfus başına kümülatif toplam) 220.201 seviyesindedir. Türkiye ise 117.051 vaka ölüm miktarına (100.000 nüfus başına kümülatif toplam) sahiptir. Bu durumda üç ülke arasında koronavirüs sebebiyle ölümlerin en fazla olduğu ülke İspanya iken, en düşük olduğu ülkenin Kanada olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında ortaya çıkan sonuç neticesinde sağlık politikası belirleyicileri, planlayıcıları, yöneticileri, uygulayıcıları, araştırmacıları ve hizmet talep edenlere yönelik farklı bir bakış açısı kazandıracağı ve bu durumlara yönelik sağlık politikası ve stratejileri belirlemeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aloğlu N. ve Taşlıyan M. (2016). Aile sağlığı merkezlerinde çalışan sağlık personelinin geçmiş sistem (sağlık ocakları) ile bugünkü sistemi (aile hekimliği) değerlendirmeleri: Kahramanmaraş il merkezinde bir alan araştırması. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 2:1-14.
- Arıbaş, K., ve Hasan, Kara (2010). Siyasi Coğrafya Açısından İspanya. Doğu Coğrafya Dergisi, 15(24), 61-86.
- Atabey, S. E. (2012). Sağlık Sistemleri ve Sağlık Politikası. Gazi Kitapevi: Ankara.
- Berié, Hermann ve Ulf Fink (2000) "Europas Sozialmodell-Die Europäischen Sozialsysteme im Vergleich: Eine volkswirtschaftliche Analyse", WISO Institut für Wirtschaft und Soziales GmbH, (Berlin).
- Bravo, M., San Martín, L., Casals, E., Eaton, K. A., & Widström, E. (2015). The healthcare system and the provision of oral healthcare in European Union member states. Part 2: Spain. British Dental Journal, 219(11), 547-551.
- Central Intelligence Agency (CIA), The World Factbook, Web: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/rs.html> adresinden 02.04.2022 tarihinde alınmıştır.
- Çelebi, A. K., ve Cura S. (2013). Etkinlik göstergeleri açısından sağlık sistemleri: karşılaştırmalı bir analiz. Maliye Dergisi, 164, 47-67

- Çopurlar, C. K., ve Öztürk, Y. K. (2014). İspanya'da Bir Önkonferans Değişim Programı Deneyimi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 8(4), 108-12.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), (2015). Kanada Ülke Raporu. Web: <file:///C:/Users/casper39/Downloads/kanada-ulke-raporu-agustos-2015-2.pdf> (erişim tarihi: 01.03.2022)
- Er, Ünal (2011), "Sağlıkta Dönüşümün Aracı Genel Sağlık Sigortası", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fırat, Kara ve Öztürk, İ. (2021). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Karşılaştırmalı Analizi (Benchmarking): Türkiye ve İspanya Örneği. *Batı Karadeniz Tıp Dergisi*, 5(1), 19-26.
- Google News, Koronavirüs (COVID-19), Web: <https://news.google.com/covid19/map?hl=tr&mid=/m/02j71&gl=TR&ceid=TR:tr> adresinden 03.03.2022 tarihinde alınmıştır.
- Gregory P. Marchildon, Sara Allin & Sherry Merkur. (2020). Canada: Health system review. *Health Systems in Transition*, 22 (3)
- Groenewegen, P.P. (2007), "Doğu Avrupa'da Sağlık Reformu", Ç. Keyder, N. Üstündağ, T. Ağartan ve Ç. Yoltar(der.), *Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar, İletişim Yayınları*, 1. Baskı, İstanbul, 125-140.
- Hekimoğlu, H. B. (2020). Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Kamu Yönetimi Lisans Programı. Web: <file:///C:/Users/casper39/Downloads/karsiyistemler.pdf> adresinden 20.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- <https://www.canada.ca/en/health-canada/services/health-care-system/reports-publications/health-care-system/canada.html>
- İzmir Ticaret Odası Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, (2018). Kanada Ülke Raporu, Web: file:///C:/Users/casper39/Downloads/5606_1540473036.pdf adresinden 01.04.2022 tarihinde alınmıştır.
- Kanada Tanıtım Sitesi, 2022, <http://www.kanadaelciligi.com/kanada-hakkinda> (erişim tarihi: 01.03.2022)
- KFA Fuarcılık, (2018). Kanada Ülke Raporu, Web: http://www.bolutso.org.tr/dosyalar/kanada_ur.PDF (erişim tarihi: 01.03.2022)
- Külbay H.(2014). İspanya aile hekimliği izlenimleri. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 4: 1-3.
- Lopez-Ibor, J. (2014). EPA-1394–İspanya sağlık sistemi performansı. *Avrupa Psikiyatrisi*, 29 (S1), 1-1.
- Madrid Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (2018), <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a22765a/ecfed48b553d654f38c8095645ca8f95.pdf> erişim tarihi: 05.01.2023
- Marchildon, G.P. (2013). Russian Federation Health System Review. *The European Observatory on Health Systems and Policies*, 15(1), pp. 1 – 179.
- Odiar, N. (2010), "The US Health-Care System: A Proposal for Reform", *Journal of Medical Marketing*, 10(4), 279-304
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), Data, Web: <https://data.oecd.org/> (erişim tarihi: 01.03.2022)

- Ottova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (2012). Kanada Özet İş Rehberi, Web: file:///C:/Users/casper39/Downloads/rehber2012.pdf (erişim tarihi: 01.03.2022)
- Our World İn Data, Web: <https://ourworldindata.org/explorers/coronavirus-data-explorer?zoomToSelection=true&facet=none&pickerSort=asc&pickerMetric=location&Metric=Confirmed+cases&Interval=Cumulative&Relative=to+Population=true&Color+by=test+positivity=false&country=~CAN> (erişim tarihi: 01.03.2022)
- Öztürk, Z. ve Karakaş, E. T. (2015). Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Sağlık Sistemleri Yönetim ve Organizasyon Yapısı Almanya, Fransa, İrlanda ve İngiltere Örnekleri, Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 1(2), 29-59.
- Roemer, M.I. (1993), "National Health Systems Throughout the World", Annual Review of Public Health, 14(1), 335-353.
- Sağlık Bakanlığı, COVID-19 Türkiye Web Portalı, Web: <https://covid19.saglik.gov.tr/> adresinden 20.05.2022 tarihinde alınmıştır.
- Santerne, R.E. ve Neun, S.P. (2010), Health Economics: Theory, Insights and Industry Studies, 5th Edition, South-Western Cengage Learning, Ohio.
- Sargutan, A. E. (2005). Sağlık Sektörü ve Sağlık Sistemlerinin Yapısı, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(3):400-428
- Sargutan, A.E. (2006), Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Sargutan, E. (2005). Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri Yaklaşımı Kavram, Metot Ve Uygulamalar. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 8(1), 81-111.
- Schmid, A., Cacace, M., Götze, R. ve Rothgang, H. (2010), "Explaining Health Care System Change: Problem Pressure and The Emergence of "Hybrid" Health Care Systems", Journal of Health Politics, Policy and Law, 35(4), 455-486.
- Stevens, F.C.J. ve Van Der Zee, J. (2008), "Health System Organization Models (Including Targets and Goals for Health Systems)", G. Carin, K. Buse, H.K. Heggenhougen ve S.R. Quah (der.), Health System Policy, Finance and Organization içinde, New York: Academic Press, 275-284
- Şen, A. (2019). Sağlık Hukuku yaklaşımıyla OECD ülkelerinin Türkiye ile sağlık sisteminin karşılaştırılması (Master's thesis, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tatar, Mehtap (2011), "Sağlık Hizmetlerinin Finansman Modelleri: Sosyal Sağlık Sigortasının Türkiye'de Gelişimi", Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, 103-13
- Temel Ekonomik Göstergeler Genel ve Sektör Bilgileri, (2011), file:///C:/Users/stn24/Desktop/ispanya_ulke_raporu_eylul_2011.pdf erişim tarihi: 01.03.2022
- Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü. (2020), <https://ticaret.gov.tr/data/5b921eb013b87613646656b8/Ticaret%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%202020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Performans%20Program%C4%B1-31.01.2020.pdf> erişim tarihi: 05.01.2023
- Uludağ İhracatçı Birlikleri (UİB) Genel Sekreterliği Arge Şubesi, (2017). Kanada Ülke Raporu (Meyve Sebze Mamulleri Sektörü Açısından), Web: <https://uib.org.tr/tr/kbfile/kanada-ulke-raporu-yms-sektoru-acisindan> erişim tarihi: 03.01.2023 tarihinde alınmıştır.
- Wikipedia, 2022, https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0spanya_ekonomisi erişim tarihi: 01.03.2022

Woldometers, (2020) <https://www.worldometers.info/demographics/spain-demographics/#life-exp>: erişim tarihi: 01.03.2022

World Bank, Data, Web: <https://data.worldbank.org/> adresinden 14.04.2022 tarihinde alınmıştır.

World Health Organization (2000), World Health Report 2000: Health Systems: Improving Performance, The World Health Organization Publishing, Geneva.

World Health Organization (WHO), (2020a) Global Health Expenditure Database, Web: <https://apps.who.int/nha/database/Select/Indicators/en> adresinden 01.04.2022 tarihinde alınmıştır.

World Health Organization (WHO), (2020b), WHO Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Kontrol Paneli, Web: <https://covid19.who.int/> adresinden 03.03.2022 tarihinde alınmıştır.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE KONSTRÜKTİVİZM TEORİSİ - AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME

*Murat ERCAN¹
Nuray ALTINDAG²*

Özet

Konstrüktivizmin 1990'lı yıllarla birlikte uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıktığı görülmektedir. Pozitivist teorilerle Post-pozitivist teoriler arasında konumlandırılan Konstrüktivizm, uluslararası ilişkilerin sosyal yanına yaptığı vurgu ile ön plana çıkmaktadır. Uluslararası sistemin temel yapılarının maddi olmaktan çok sosyal olduğunu ileri süren Konstrüktivizm, normatif olanın maddi yapılar üzerindeki önceliğini savunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle Konstrüktivizmin tarihi gelişimden bahsedilecek, ardından teorisinin dayandığı temel ilkelere ve varsayımlara yer verilecektir. Teorinin temsilcileri olarak kabul edilen bilim adamlarının yorumlarına da değinildikten sonra karşılıklı eleştiriler ele alınacaktır. Ardından uluslararası ilişkilerin temel teorileri ile Avrupa Birliği'ni açıklamadaki konumlarına yer verilecektir. Son olarak Avrupa Birliği ve Türkiye'den örneklerle Konstrüktivizm teorisini pratik olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konstrüktivizm, Normatif yapılar, Maddi Yapılar, Avrupa Birliği, Türkiye

Jel Kodları: F53, N24, N40, N44

CONSTRUCTIVIST THEORY IN INTERNATIONAL RELATIONS - A STUDY ON EUROPEAN UNION AND TURKEY

Abstract

Constructivism appears to have emerged in the field of international relations in the 1990s. Constructivism, which is positioned between positivist theories and post-positivist theories, comes to the fore with its emphasis on the social side of international relations. Constructivism, which argues that the basic structures of the international system are social rather than material, defends the priority of the normative over material structures. In this study, first of all, the historical development of Constructivism will be mentioned, then the basic principles and assumptions on which the theory is based will be given. After mentioning the comments of scientists who are accepted as representatives of the theory, mutual criticisms will be discussed. Then, the basic theories of international relations and their positions in explaining the European Union will be given. Finally, the theory of Constructivism will be tried to be examined practically with examples from the European Union and Turkey.

Key Words: Constructivism, Normative Structures, Material Structures, European Union, Turkey

KONSTRÜKTİVİZMİN DÜŞÜNSEL TARİHİ VE TEMELLERİ

Uluslararası ilişkiler disiplini, alandaki teorik yaklaşımların çokluğu sebebiyle oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu teoriler her ne kadar evrensel nitelikte olsalar da; zaman ve mekandan bağımsız olamamaları, belli dönemlerde bazı teorilerin diğerlerine kıyasla daha fazla rağbet görmesini mümkün hale getirmektedir. Teorilerin niteliksel çokluğu, gelişmelerinin açıklanmasına ve tasnifine ilişkin bazı çalışmalara sebep olmuştur. “Büyük Tartışmalar” yaklaşımı da uluslararası ilişkiler teorilerinin gelişimini kronolojik perspektifle inceleyen bir yaklaşımdır.

Büyük tartışmalar bakış açısıyla, uluslararası ilişkiler teorilerini üç büyük tartışma olarak tasnif etmek mümkündür. Bu tasnifte “birinci büyük tartışma”, 1940'lı yıllarda barışın nasıl sağlanacağı sorusu etrafında, İdealizm ve Realizm arasında gerçekleşmiş; insan doğasını ‘kötü’ gören, aynı zamanda uluslararası sistemi güç ve çıkar mücadelesine vurgu yaparak açıklamaya çalışan Realizmin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. “İkinci büyük tartışma” 1950 ve 1960'lı yıllarda geleneksel realistler ve davranışçılar arasında yaşanmıştır. Uluslararası ilişkiler teorilerinin nasıl bilimsel bir temele oturtulması gerektiğine yönelik olan bu tartışma sonrasında, doğa bilimlerindeki bilimsel metodların sosyal bilimlere de uygulanabileceğini varsayan Pozitivizm hakim teori haline gelmiştir. “Üçüncü büyük tartışma” ise 1980'li yıllardan itibaren teorilerin geçerliliğinin sorgulanarak, alternatif bakış açılarının geliştirilmesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın konusu olan Konstrüktivist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının da Pozitivistler ve Post-pozitivistler arasında sürdürülen bu tartışma döneminde ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Kaya, 2008: 87).

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muratercan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1315-9200

² Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, altindag.nuray@gmail.com, ORCID: 0000 0001 5323 1011

Soğuk Savaş son bulduğunda, uluslararası ilişkiler disiplininde temel olarak Rasyonalist (Realist ve Liberal) teoriler varlığını sürdürmektedir. Ancak bu teoriler Soğuk Savaş'ın biteceğini öngörememeleri ve devletler arası gruplaşmanın sürekli devam edeceğini iddia etmeleri sebebiyle, dönemin küresel değişimlerini açıklamada son derece başarısız olmuşlardır. Başka bir deyişle Rasyonalist teoriler ne Sovyetler Birliği'nin yıkılabileceğini ne de Soğuk Savaş'ın biteceğini tahmin edebilmiştir. Temel teorilerin, devletlerin sadece egemenlik, güç ve çıkarlarına vurgu yapmaları sebebiyle uğradıkları bu başarısızlık; fikirlere ve normlara da önem veren Konstrüktivizmin uluslararası ilişkiler disiplininde etkin olmaya başlamasına sebep olmuştur. Uluslararası ilişkiler sisteminin değişmez olmadığının anlaşılmasıyla artan bir yönelim kazanan Konstrüktivizm, disiplin içinde nispeten yeni teoriler arasında sayılmakta, hatta kimi zaman teoriden ziyade bir yaklaşım veya farklı bir bakış açısı olarak da değerlendirilmektedir (Karacasulu, 2012: 111-112).

İlk olarak sosyoloji alanında ortaya çıkan Konstrüktivizm, Nicholas Onuf'un "A World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations" ve Friedrich Kratochwill'in "Rules, Norms and Decisions" başlıklı eserleri ile ilk kez uluslararası ilişkiler yaklaşımı ile değerlendirilmiştir. Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisi ile özdeşleşen Alexander Wendt ise, teorinin temel eserleri sayılan "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics" başlıklı makalesini 1992'de, "Social Theory of International Politics" kitabını ise 1999'da tamamlamıştır. Ayrıca John Ruggie ve Richard Ashley de 1980'li yıllarda Konstrüktivizmin kavramsal ve teorik gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Günümüzde Konstrüktivistler arasında analiz düzeyi, benimsenen epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlar açısından farklılıklar olduğu için tek bir Konstrüktivist bakış açısından bahsetmek mümkün olmasa da (Kaya, 2008: 93) ortak varsayımları uluslararası ilişkiler sisteminin teorik alanında oldukça geniş bir yer tutmaktadır.

Konstrüktivistler devlet davranışlarının belirlenmesinde sadece anarşi ve gücün kullanılmasının yetersiz olduğunu düşünerek, fikirler ve normlar gibi sosyal faktörlerin de bu konuda önemli etkiye sahip olduğunu savunmuşlardır. Konstrüktivist teorisyenlerin özellikle kimlik ile çıkar arasındaki ilişkiyi incelemeleri ve fikirlerin çıkarları nasıl etkilediğini araştırmaları, kimlik kavramının bu teoride önemli bir yer tutmasına sebep olmuştur.

Konstrüktivistler de tıpkı Realistler gibi devletlerin uluslararası sistemin temel aktörleri olduğunu kabul etmektedirler. Fakat Konstrüktivistlere göre devletlerin çıkarları, yapının devletlere dışarıdan empoze ettiği bir durum değil, devletlerin etkileşim sonucu tanımlayarak yapılandırdıkları yeni kimliklerinin sonucu olarak ortaya çıkar. Öyle ki bu yaklaşım da Konstrüktivistleri yapı ve aktörlerin birbirleriyle ilişkili ve birbirlerine bağlı olgular olduğu sonucuna götürmektedir. Başka bir deyişle Konstrüktivistler, diğer teorilerden farklı olarak, uluslararası sistem yapısının hayatta kalmaya çalışan rasyonel aktörlerin 'istemeyerek' yarattıkları bir kavram olarak açıklanmasını reddederek, yapı ve aktörlerin birbirlerini karşılıklı yarattıklarını; dolayısıyla birini açıklamadan diğerini açıklamanın imkânsız olduğunu savunmaktadırlar (Bozdağlıoğlu, 2007: 151).

Konstrüktivizme göre, iyi fikir ve normlar olduğu gibi kötü fikir ve normlar da vardır. Tüm bu fikir ve normlar bütün aktörlerin çıkarlarının çatıştığı, her birinin bir diğerinin karşısında bulunduğu bir uluslararası sistemi yaratabileceği gibi, işbirliği ve dayanışmanın ön plana çıktığı, sistemin inşası da mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Konstrüktivizmde temel konu İdealizmin algıladığı gibi, dünyanın nasıl olması gerektiği değil, tıpkı Realizmde olduğu gibi dünyanın nasıl olduğudur. Yani, Konstrüktivizm dünyayı en az Realizm ve Marksizm kadar realist bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Konstrüktivizmin asil odağı insan doğasının iyiliği veya kötülüğü ya da sistemin çatışmaya mı işbirliğine mi yatkın olduğu değil, bunların nasıl inşaa edildiğidir (Balci, 2007: 268). Konstrüktivizme göre sistem, devletler birbirlerini negatif olarak tanımladıklarında tıpkı Realist yaklaşımda olduğu gibi anarşik, pozitif olarak tanımladıklarında ise kolektif güvenliğe dair nitelikler kazanacaktır.

Wendt'e göre fikirler kategorisi çok geniş bir alanı kapsamakta ve ortaklaşa sahip olunan bilgi olarak tanımlanmaktadır. Ona göre sistem içinde çok sayıda aktör tarafından kabul edilen bu fikirler sosyal yapıyı oluşturmaktadır. Bilgi ise bir aktörün 'doğru' olarak algıladığı inançlardan oluşmaktadır ve sosyal olarak inşaa edilmektedir. Bir aktör diğer bir aktör ile etkileşime geçtiğinde özel olarak sahip olduğu bilgi paylaşılan bilgi haline gelerek sosyal yapının oluşmasını sağlamaktadır. Böylelikle Konstrüktivizmde yapı Neorealizmde olduğu gibi kapasitelerin dağılımı yani maddi unsurlar üzerinden değil, bilginin ve inançların dağılımı yani sosyal unsurlar üzerinden tanımlanmaktadır (Wendt, 1999 :140) (Bozdağlıoğlu, 2007: 130-131).

KONSTRÜKTİVİZMİN ULUSLARARASI SİSTEME BAKIŞI VE TEMEL VARSAYIMLARI

Uluslararası Sistemin Yapısı Açısından

Wendt'in geliştirdiği sosyal yapı devletlerin kimlik ve çıkarlarında meydana gelmekte ve bu yapı ona göre sadece maddi kapasitelerden değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerden oluşmaktadır. Sosyal yapıyı oluşturan; paylaşılan bilgi, maddi kaynaklar ve uygulamalar ise aktörlerin ilişkilerini belirlemede büyük roller üstlenmektedir. İlişkilerin çatışmacı veya işbirlikçi özellikler kazanması da bu öğeler tarafından tayin edilmektedir. Yani devletler anarşik bir sistem içindelerse bu yapının değil sürecin bir sonucudur (Bozdağlıoğlu, 2007: 150). Eğer devletler arası etkileşim olumsuz nitelikler taşıyorsa, devletlerin bencil kimlik edinmeleri söz konusu olacak ve dolayısıyla sistem Realist teorinin öngördüğü gibi şekillenecektir. Bu etkileşimin aktörler tarafından pozitif yönde değerlendirilmesi ise işbirliği ve kolektif algıları beraberinde getirecektir (Bozdağlıoğlu, 2012: 134)

Wendt'e göre uluslararası sistemin yapısı maddi değil sosyaldir. Bu sosyal yapı ise aktörlerin çıkarlarını belirlemektedir. Realizmin temel varsayımları ile çelişmeyen bu yaklaşım, uluslararası politikanın temelde devlet davranışları sonucu belirlendiğini, devletlerin rasyonel aktörler olarak görülebileceğini, devletlerin birbirlerinin niyetlerinden tam olarak emin olamayacaklarını ve dolayısıyla bu yapının anarşik özellikler taşıyabileceğini kabul etmektedir. Fakat Konstrüktivistler sistemin hem maddi hem de kültürel öğeler içerdiğini ve kültürel yapıların maddi yapılara kıyasla daha yüksek bir önceliğe sahip olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü onlara göre aktörlerin hareketlerini nesnelere taşıdığı anlam belirlemektedir. Bir başka deyişle öznel yapılar, maddi yapılara anlam veren oluşumlardır. Böylelikle öznel arası kimlik tanımlamaları uluslararası politikayı açıklamak ve anlamlandırmak için hat safhada önem kazanmaktadır. Öyle ki bu kimlik tanımlamaları, aktörlerin hem kendilerini hem de diğerlerini tanımlama yöntemi olduğu için, hem herhangi bir durumda kim olduklarını hem de ortak anlayış ve beklentilerden oluşan sosyal yapıyı belirleyerek, sistem içindeki konumlarına dair bilişsel yapıları da ortaya çıkarmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2012: 129-130).

Konstrüktivist teoride maddi kaynaklar veya kapasiteler sosyaldir ve devletler davranışlarını diğer aktörlerin kendileri için ifade ettiği anlamlara göre şekillendirirler. Devletler düşman olarak algıladıkları aktörlere karşı farklı, dost olarak algıladıkları aktörlere karşı farklı politikalar geliştirirler. Bu yaklaşım ise Konstrüktivizme, bir devletin sahip olduğu nükleer kapasitenin tehdit olarak algılanmasına rağmen, diğer bir devletin aynı özelliklere sahip kapasitesinin tehdit olarak algılanmamasının gerekçelerini açıklama ve anlamlandırma olanağı tanımaktadır. Çünkü Konstrüktivistler bu kapasitelere kimin sahip olduğu sorusuyla ilgilendikleri için; dostların sahip olduğu maddi kapasitelerle düşmanların sahip olduğu maddi kapasiteleri son derece farklı değerlendirmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007: 153).

Neorealist yaklaşımın öncüsü sayılan Kenneth Waltz, uluslararası yapıyı anarşi ve askeri gücün dağılımı ile ilişkilendirerek, yapının devlet davranışları üzerindeki etkisinin kısıtlayıcı doğrultuda olacağını savunmuştur. Ona göre yapının tanımı materyalisttir. Amil (agent) veya aktör olarak yalnızca devlet kabul edilmiş, günümüzdeki birçok teorinin aksine devlet dışı aktörlere yer verilmemiştir. Oysa ki Konstrüktivistlere göre yapı, aynı zamanda normlar, kurallar ve inançlarla tanımlanmaktadır. Yani yapı hem materyal hem de normatif yapıları bir arada barındırmaktadır. Bu normlar, kurumlar, kurallar ve sosyal uygulamalar bilinmeden yapının devlet davranışlarını kısıtlayıp kısıtlamayacağı hakkında hükme varmak doğru değildir. Aktörlerin normatif yapıyı hem inşaa edip hem de değiştirebilmeleri sebebiyle bu yapı içinde oldukça yüksek etkiye sahiptirler. Temel uluslararası ilişkiler teorilerine göre anarşi, egemenlik, çıkar, kimlik gibi kavramların yapısı değişmez kabul edilirken, Konstrüktivistler bu kavramların sosyal ilişkiler ve paylaşılan anlamlar ile yapılandırılmaları sebebiyle değişebileceğini savunmaktadırlar (Karacasulu, 2012: 122).

Kimlik, Güç ve Çıkarlar Açısından

Konstrüktivistler de tıpkı Rayonalistler gibi güç ve çıkarlara önem vermişlerdir. Ancak bu noktada Rasyonalistlerden ayrıldıkları yer, gücü ele alış biçimleridir. Konstrüktivizmde gücün tanımı genişletilerek materyal özelliklerinin yanına düşünsel özellikler de eklenmiş ve gücün hangi çıkarlar için kullanılacağına önem verilmiştir. Konstrüktivizme göre uluslararası sistem içindeki aktörler sistemin normlarını benimseyerek içselleştirirler. Böylece, normlar kimliğin bir parçası olur ve dolayısıyla çıkarların şekillenmesinde önemli roller üstlenirler. Konstrüktivistler aktörlerin kendi kimliklerine uygun politikalar düzenlediklerini ve çıkarların da yine kimlikler tarafından belirlendiğini savunmaları sebebiyle, aktörlerin davranışlarının kimlik ve çıkarlar tarafından tayin edildiği sonucuna ulaşmaktadırlar. Bu yaklaşım da normların Konstrüktivistler tarafından hem düzenleyici hem de kurucu olarak nitelendirilmelerinin sebebini ortaya çıkarmaktadır. Çıkarların değişebilmesi ise güvenlik konusunda ele alabileceğimiz düşman, tehdit,

anarşi gibi kavramların da Konstruktivizm açısından değişebileceğini göstermektedir. (Karacasulu, 2012: 123 ve Karacasulu ve Uzgören, 2006: 27-48).

Konstruktivistlere göre devletin çıkarlarını oluşturan kimlik devlet davranışlarının arkasında yatan en önemli faktördür. Kimlik, aktörü tıpkı bir birey gibi inşa eden ve sadece o aktörün kendine özgü özelliklerinden oluşan örgütsel/kişisel kimlikten ve aktörün sistemin diğer öğeleri ile ilişkilerinde kendisine yüklediği anlamlar bütünü olarak tanımlanabilecek sosyal kimlikten oluşmaktadır.

Konstruktivistler aktörlerin tek bir örgüt kimliğine sahip olduklarını savunmakta ve iç politikada oluşturulduğu düşüncesinden hareketle sistemik teori içinde bu kimliğe yer verilemeyeceğini dile getirmişlerdir. Bu sebeple Konstruktivist teoride önemli görülen sosyal kimlik ve bu kimliğin nasıl inşa edildiği olmuştur.

Aktörlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu her durumda sosyal bir kimlik geliştirdikleri varsayımı, bir aktörün birden fazla sosyal kimliğe sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Nasıl ki birey kendini farklı etkileşimleri sonucu erkek, eş, baba, öğretmen vs. olarak farklı şekillerde tanımlıyorsa; devletler de tıpkı bireyler gibi farklı etkileşimleri sonucu farklı kimlikler belirlemektedir (Bozdağlıoğlu, 2012: 133).

Kimliklerin, çıkarlar üzerine ve dolayısıyla devletlerin dış politikadaki hareketlerinde son derece önemli olduğunun kabul edilmesi, Wendt tarafından kimlik ve çıkarların devletler arası ilişkilerde dışsal olduğunun reddedilerek, içsellığe vurgu yapılmasına sebep olmuştur. Wendt'e göre aktörlerin kimlik ve çıkarları sadece birbirleriyle etkileşim halinde oldukları süreçler sonrasında oluşmaktadır. Yine bu kimlik ve çıkarlar tarafından oluşturulan yapı da aktörler arasındaki etkileşim sonucunda karşılıklı olarak atfedilen anlamlardan oluşmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2012: 134).

DİĞER TEORİLER KARŞISINDA KONSTRÜKTİVİZM

Konstruktivizmin Diğer Teorilerden Farkları

Konstruktivizmin, Realist ve Neorealist yaklaşımlardan ayrıldığı temel nokta, uluslararası sistemde anarşinin zorunlu olmadığı yönündeki iddiasında yatmaktadır. Konstruktivizm birçok yaklaşım tarafından doğal olarak var olduğu kabul edilen olguların, insan eliyle gerçekleştirildiğini/ inşa edildiğini varsaymaktadır.

Realist ve Neorealist teorinin uluslararası sistemin doğasına yönelik varsayımları eşliğinde, tüm aktörlerin kendi çıkarlarını gözeterek diğerlerinin karşısında duracağı ve dolayısıyla sistemin anarşik yapısının kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşmalarına, Konstruktivizm tarafından büyük bir farklılık getirilmiştir. Alexander Wendt, "Anarch is What States Make of It" başlıklı makalesinde, uluslararası sistemdeki anarşinin de insan eliyle yaratıldığını ve bu sebeple değiştirilebileceğini dile getirmiştir (Wendt, 1992: 394-395). Bir başka deyişle Wendt, Realist yaklaşımların iddia ettiği gibi devletlerin sürekli güvenlik ikilemine düşmelerine sebep olacak ilişkiler içinde olmayabileceğini, karşılıklı etkileşim sonrasında oluşan algılarla işbirliğine dayalı bir sistemin de inşa edilebileceğini savunmuştur.

Realizm ve Konstruktivizm arasındaki bir diğer fark da 'yapı' konusunda karşımıza çıkmaktadır. Konstruktivizm yapının yalnızca sahip olunan silahlar gibi maddi kapasitelerden oluşmadığını, sosyal yapıların bu maddi kaynakların yanında paylaşılan bilgiyi ve uygulanan politikaları da içerdiğini ifade etmektedir (Balcı ve İnat, 2007: 270). Konstruktivizm, Rasyonalist yaklaşımların 'rasyonel davranış tezini' reddederek, 'normlara uygunluğu' kabul eder ve devlet davranışlarının diğer aktörler ile tüm uluslararası sistem tarafından büyük ölçüde kabul edilen normlarda ters düşmeyeceğini iddia eder (Wendt, 1992: 417).

Normlara uygun davranış mantığı, Konstruktivizmde devletlerin dış politikaları ile normlar arasında temel bağlantıyı oluşturmaktadır. Dış politikada bağımsız değişkenler olarak kabul edilen bu normlar içinde, daha çok aktörün benimsediği ve devletin kendi davranışının uygunluğunu net bir şekilde ölçebildiği normların dış politika üzerine etkisinin daha yüksek olduğu savunulmaktadır. Ayrıca Konstruktivizme göre bu normlar düzenleyici değil, inşa edicidir. Örneğin; düzenleyici bir kural olarak ele alabileceğimiz trafik kuralları olmasa da trafik bir şekilde işler. Oysa nasıl ki satranç oyununda kurallar, hem oyunu hem de oyuncuların rollerini inşa ediyor ve bu kurallar olmadan oyun da oynanamıyorsa; normlar da Konstruktivizme göre hem sistemi hem de aktörlerin davranışlarını belirlemektedir (Balcı ve İnat, 2007: 272).

Neorealist ve Neoliberal teorilerin dış politika analizlerinde güç ve çıkar kavramlarına vurgu yapılırken, Konstruktivist anlayışta vurgu normlara yapılmaktadır. Neorealist teoride normlara uygun davranışların gerekçesi, bu normları dayatanların gücüne, Neoliberal teoride ise normun çıkarlara uygunluğu ile ifade edilirken; Konstruktivizm her iki anlayışa da karşı çıkmaktadır. Konstruktivizme göre normlar, çıkarlara

göre şekillenmezler, aksine çıkarlar normlara göre tanımlanır. Normlar düzenleyici etkilerinin yanında, hedefleri meşrulaştırma özellikleri ile aktörlerin çıkarlarını şekillendirerek inşaacı bir etkiye de sahip olurlar.

Normların dış politikaya etkisi ise, iki düzeyde gerçekleşen sosyalleşme süreci sayesinde gerçekleşir. Birincisi; karar verme yetki sahiplerinin uluslararası normları benimsedikleri 'transnasyonel sosyalleşme', ikincisi ise kendi ülkelerindeki normları benimsedikleri 'toplumsal sosyalleşme' süreçleridir. Konstrüktivist teoride normların transnasyonel ya da toplumsal olması önemli değildir. Ancak, bir norm hem toplumsal hem de uluslararası temellere sahipse, dış politikada daha büyük bir etkiye sahip olacaktır. Normlar konusunda Konstrüktivizmin getirdiği en önemli yaklaşımlardan biri de, bu normların değişebileceğine yapılan vurgudur (Balcı ve İnat, 2007: 274).

Rasyonalist teorilerle Konstrüktivizm arasında benimsenen ontolojik yaklaşımlar açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Bireysellik, topluma yönelik açıklamalarını birbirinden bağımsız aktörlerin arasındaki etkileşime dayandırmaktadır. Oysa Konstrüktivist teorinin de içinde yer aldığı bütüncül yaklaşımda yapının da aktörler üzerine etkisi savunulmakta, yapı ile aktörün karşılıklı olarak etkileşimlerini ve birbirlerini yine karşılıklı olarak yapılandırdıklarına vurgu yapılmaktadır.

Epistemolojik farklar açısından ise Konstrüktivizm, uluslararası politikaya 'anlamlandırma' amacıyla yaklaşırken, Rasyonalistler 'açıklayıcı' bir amaç edinmişlerdir. Bir başka deyişle, Rasyonalistler uluslararası aktörlere ve bu aktörlerin davranışlarına dışarıdan bakarak tüm sistemi belli kurallar eşliğinde açıklamaya çalışmaktadırlar. Oysa Konstrüktivizm, aktör hareketlerinin kurucu nitelikler de taşıdığını savunarak, uluslararası sistemin anlaşılması için aktörlere içeriden bakılması gerektiği görüşündedir.

Aktör davranışlarının farklı mantıklar gözetilerek sergilenebileceği göz önüne alındığında da Konstrüktivizm, uygunluk mantığı içinde kendine yer bulmaktadır. Uygunluk mantığı ise aktörlerin normlara ve kurallara uyacağını varsayarak, kimliklerine uygun olan normların tercih edileceğini savunmaktadır. Bir başka deyişle, uygunluk mantığında, aktörlerin sosyal olarak inşa edilmiş kurallara, normlara, uygulamalara ve kimliklerine uygun hareket ettikleri varsayılmaktadır. Sonuç mantığıyla uluslararası sisteme bakıldığında aktörlerin, değişmeyen tercihleri doğrultusundaki çıkarlarını maksimize etme istekleri sebebiyle egoist ve çıkarıcı oldukları düşünülmektedir (Karacasulu, 2012: 119).

Konstrüktivizm Tarafından Diğer Teorilere Getirilen Eleştiriler ve Konstrüktivizm Eleştirileri

Konstrüktivistlere göre Neorealistlerin sosyal anlamları hiçe sayarak salt maddi kapasiteye önem vermeleri uluslararası istemdeki birçok olayı açıklamada yetersiz kalmalarına sebep olmaktadır. Örneğin; bu yaklaşımlar İngiltere'nin sahip olduğu füzeler ile Sovyetlerin sahip olduğu füzelerin Amerika için neden farklı derecede tehlike arz ettiğini anlamlandıramaz (Wendt, 1992: 397). Wendt'e göre, Neorealizmin öncüsü kabul edilen Kenneth Waltz, yapıyı sadece anarşi, maddi güç ve bu gücün dağılımı ile tanımladığı için devlet davranışlarını açıklamada başarısız olmaktadır. Wendt'e göre Waltz'ın siyasi yapı tanımından hareketle, iki devletin dost mu düşman mı olacağı, birbirlerinin egemenliklerini tanıyıp tanımayacakları ya da statükocu olup olmayacakları gibi, öngörüye dair unsurlar içeren konularda hükme varmak mümkün değildir (Bozdağlıoğlu, 2012: 128).

Neorealizmin yapının oluşmasından sonra bir güç haline gelerek devlet davranışlarını sınırlandırdığı görüşüne de Konstrüktivizm tarafından büyük eleştiriler gelmiştir. Çünkü bu yaklaşıma göre devletlerin yapı üzerinde hiçbir etkisi olmadığı kabul edildiği için devletlerin kimlik ve çıkarlarının devletler arası etkileşimde dışsal olduğu savunulmaktadır. Oysa Konstrüktivizme göre yapı, rasyonel ve bencil aktörlerin hayatta kalma mücadeleleri sonucunda sistem dışı ürettikleri bir 'yan ürün' değildir. Yapı, aktör eylemlerinin bir aracıdır ve prensipte bu eylemlerin sonucu olarak değişebilir. Herhangi bir davranış sosyal yapının bir bölümünü bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde dönüştürebilme veya yeniden üretebilme yetisine sahiptir (Bozdağlıoğlu, 2012: 131).

Neorealizme yöneltilen diğer eleştirinin konusu ise kimlik ve çıkarların oluşumu üzerinedir. Neorealizm yapıya dair tanımında devletleri bencil kimlik ve çıkar edinmeye zorlamaktadır ve teoriye göre aksi olursa devletlerin hayatta kalmaları mümkün değildir. Böylelikle Neorealist teoride kimlik ve çıkarların oluşumu devletler arası ilişkilere dışsal nitelikte değerlendirilmektedir. Oysa Konstrüktivizmin kimlik ve çıkarları daha önce de belirtildiği gibi devletler arası ilişkilere içseldir. Ayrıca bir aktörün etkileşim sonucu belirlenen birden fazla sosyal kimliği oluşmaktadır. Fakat Neorealistler devlet kimliğini sadece egemen, çıkarıcı ve güç peşinde koşan olarak tanımlamışlardır (Bozdağlıoğlu, 2012: 132) Konstrüktivistler sistemin değişimi konusundaki bakış açıları sebebiyle de Neorealistleri eleştirmişlerdir. Çünkü, Neorealizmde sistemin değişimi güç dağılımındaki değişim ile belirlenen sistemik değişime dayandırılırken, Konstrüktivizmde normların değişmesi sonucu oluşan kültürel değişime vurgu yapılmaktadır.

Konstrüktivistler de tıpkı Realistler gibi devletlerin bencil kimlik edinebileceklerini ve bu sebeple çıkarlarını bencilce tanımlayabileceklerini kabul ederler. Ancak, Konstrüktivizmin bu konuda Realizme yönelttiği eleştirisi, Realistlerin bu durumu sabit kabul etmeleri ve değişmesinin mümkün olmayacağını iddia etmelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki Konstrüktivizmde aktörler arası etkileşim sonucu ortaya çıkan farklı çıkarların şekillendirdiği farklı davranışlar sisteme dair değişiklikleri de beraberinde getirecektir (Bozdağlıoğlu, 2012: 134).

Daha önce de değinildiği gibi Konstrüktivizmde kimlik ve çıkarların sistemik etkileşim sonucu oluştuğu savunulmuştur. Fakat aktörlerin birbirleriyle temas kurmasına sebep olan etkileşim öncesi faktörler Konstrüktivistler tarafından görmezden gelinmiş ve devlet motivasyonları hakkında hiçbir şey söylenmemiştir. Bu durum diğer teoriler tarafından eleştirilmiş ve Konstrüktivizmin en önemli açığı bu faktörleri göz ardı edişinde bulunmuştur (Bozdağlıoğlu, 2012: 136).

ÖRNEKLERLE KONSTRÜKTİVİZM

Avrupa Birliği'nin Konstrüktivizm ve Diğer Ana Teoriler Eşliğinde İncelenmesi

Avrupa Birliği'nin Realist ve Neorealist Teori Varsayımlarıyla Değerlendirilmesi

Devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek uluslararası ilişkileri ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak gören Realizm askeri ve güvenlik konularına öncelik verir ve güç Realist teoride uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır (Arı, 2013: 138-141). Her şeyden önce uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin varlığını reddederek, sadece devletleri aktör olarak kabul eden Realizmde Avrupa Birliğini tanımlamak bile pek mümkün değildir.

Realistler uluslararası yapıdaki anarşik durumdan hareketle uluslararası işbirliği konusunda karamsar bir tutum izledikleri, devletlerin en önemli temel itici gücünün hayatta kalmaya devam ederek egemenliklerini sürdürmek istemeleri varsayımları ile Avrupa bütünleşmesini açıklamada yeterli yaklaşımlara sahip değildir (Hill ve Smith, 2011: 28).

Realizmin güç kavramı ile de Avrupa bütünleşmesini açıklamak ise mümkün değildir. Çünkü, Realizm uluslararası istikrarın sağlanması ve anlaşmazlıkların çözülmesini gücün kullanımı ile ilişkilendirilmektedir. Realizme göre sürekli kapasitelerini arttırma güdüsüyle hareket eden devletler, kapasiteleri ölçüsünde diğer devletleri de egemenlikleri altına almaya çalışırlar ki bu varsayım da Avrupa bütünleşmesi ile neredeyse tam ters bir yönü işaret etmektedir. Realizmin savaş ve çatışmayı her zaman olağan bir durum olarak kabul etmesi, Avrupa devletlerinin ortak değerler çerçevesinde bir çatı altında toplanma başarısını açıklayamaz. Üye devletlerin bazı politikalarda kendi yetkilerinden vazgeçerek söz konusu alanlarda yetkiyi Avrupa Birliği kurumlarına devretmiş olmaları da Realizme göre mümkün değildir. Çünkü, Realizm devletlerin kendi yetkileri konusunda asla taviz vermeyeceklerini savunmaktadır.

Avrupa Birliği Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası da Realizm ile neredeyse bütünüyle ters düşmektedir. Üye devletlerin, üyelikleri akabinde bu politikaya dair yükümlülükleri doğmaktadır. Oysa Klasik Realist görüş özellikle güvenlik konusunda devletlerin böylesi yükümlülükler altına girmeyi kabul edeceklerini öngörememiştir. Avrupa Birliği'nin başlangıcından bugüne kadar geçirdiği tüm aşamaları ve başarıları göz ardı edilip sadece ekonomik bir işbirliği olarak bakılsa bile Realist Teori bütünleşmeyi açıklayamayacağı görülmektedir.

Realizmin çağdaş düzenlenişi olarak tanımlanabilecek Neorealizmi savunan Kenneth Waltz ve Robert Gilpin gibi düşünürlerse devlet dışındaki şirketler, örgütler ve benzeri türden aktörlerin varlığını kabul etmişler ancak, etkilerinin hala çok sınırlı olduğunu varsayımlardır (Sözmezoğlu, 2005: 554). Oysa Avrupa Birliği'nin üye devletler üzerine gerek uluslararası ve gerekse de iç politikadaki etkisi oldukça yüksektir. Bu sebeple Neorealist yaklaşım da Avrupa Birliği'ni açıklamak ve anlamlandırmak konusunda başarısız olmaktadır. Avrupa Birliği Maastricht Kriterleri ile üye devletlere belli standartlara uyma yükümlülüğü vermektedir; ki bu kriterler devletlerin iç politikalarında bazı değişiklikler yapmalarına, bu doğrultuda reform süreçlerine giderek yasal düzenlemeler getirmelerine sebep olmaktadır. Söz konusu süreçler birliğin iç politikadaki etkisinin de oldukça yüksek olduğunun bir kanıtıdır. Bu süreci ise Neorealist teoriyle açıklamak mümkün değildir.

Avrupa Birliği'nin İşlevselcilik ve Yeni-İşlevselcilik Varsayımlarıyla Değerlendirilmesi

Realist teoriler rekabet, çatışma ve çıkarlara odaklanırken Savaş sonrası Avrupa'da uluslararası ilişkiler literatürüne giren İşlevselcilik, iş birliğine vurgu yapmaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu tür felaketlerin tekrar yaşanmaması için, uluslararası örgütlenmelere başvurulmasının önemine dikkat

çeken İdealist teoriden etkilenen David Mitrany'nin 1943'te yayımlanan "A Working Peace System" başlıklı kitabı, uluslararası bir topluluk oluşturulmaya yönelik girişimlerin önemini vurgulamaktadır. Söz konusu iş birliği geliştirilebilirse, işlevsel bir gelişmeyle bütün uluslararası sisteme yayılacak ve bu yolla devletlerin egemenlikleri aşarak kalıcı bir barış sağlanabilecektir (Erol, 2007: 19-20). Bu açıdan değerlendirildiğinde İşlevselcilik, Realist teoriyle karşılaştırıldığında Avrupa Birliği'ni açıklamakta daha başarılı bir teoridir. Ayrıca İşlevselciliğin uluslararası örgütlenmeleri kendi başlarına bir amaç değil, insan ihtiyaçlarının emrettiği öncelikleri ele almanın aracı olarak görmesi ve işlevlerini günün gerekliliklerine göre değiştirmeleri gerektiği yaklaşımı, Avrupa Birliği'nin ekonomik alandan başlayarak geçirdiği evrimi açıklayabilmek için de iyi bir araç olarak kullanılabilir özelliktedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'de ortaya atılan Yeni-işlevselcilik ise Avrupa'da yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve bu sebeple Avrupa Bütünleşmesinin hem teori hem de pratik kısmı ile birlikte ilerlemiştir. Yeni-işlevselciliğe göre demokrasi rejimine sahip ülkeler kendilerini bölgesel bir gücün baskısı altında hissedecek ve yaşanan çelişkiden kurtulmanın yolunu, yarattıkları bölgesel organizasyona daha fazla yetki vermekte bulacaklardır (Mercan, 2011: 69). Bu açıdan değerlendirildiğinde Yeni-işlevselcilik Avrupa Birliği üye devletlerinin yetki devrini bir mantık çerçevesine oturtmaya çalışmıştır. Ancak, üyelerin baskı altında kaldıkları argümanı birçok açıdan çok da doğru değildir. Günümüz uluslararası sistemi değerlendirildiğinde devletlerin kendi istek ve rızaları ile Avrupa Birliği üyelik başvurusunda buldukları unutulmamalıdır. Devletler birlik üyeliğini kendi iç ve dış politikalarının bir gerekliliği olarak görebilirler ancak, bunu sadece sistemin ya da bütünleşmenin baskısı olarak görmek bir yanlıdır.

Yeni-işlevselciliğin, İşlevselcilikten en önemli farkı ekonomik, sosyal ve siyasi alanları birbirinden ayırmamasıdır. Bu yaklaşıma göre aktörlerin kazanç beklentileri olduğu sürece bütünleşme daha çok alana yayılmaya devam edecektir. Yeni-işlevselcilikte bu ilerleme 'spill over' yani 'yayıma etkisi' olarak karşımıza çıkmakta ve günümüzde Avrupa Birliği'nin teorik açıdan incelenmesinde bu terim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Avrupa Birliği'nin ilk olarak ekonomik amaçlar üzerine kurulu temelleri zamanla sosyal ve son olarak politik alanlara da sıçramıştır. Yeni-işlevselciliğin bu yaklaşımı birliğin açıklanması için oldukça fonksiyoneldir ancak, Avrupa Birliği'nin özellikle son dönemlerde yaşadığı anayasallaşma sorununu açıklamada maalesef bu teori de başarısız olmaktadır. Çünkü Yeni-işlevselciliğin varsayımları tam olarak izlendiği takdirde siyasal bütünleşme için çok büyük önem taşıyan anayasallaşma sürecinin de sorunsuz olarak tamamlanması beklenir. Oysa bugün Avrupa Birliği kurucu üyelerinin bile söz konusu anayasallaşma sürecini veto ettiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla Yeni-işlevselcilik Avrupa Birliği'nin neden bir anayasallaşma problemi yaşadığı sorusuna cevap verememektedir.

Avrupa Birliği'nin Liberal Teorilerin Varsayımlarıyla Değerlendirilmesi

Uluslararası Liberalizm teorisinde devlet dışı kurumlar da aktör olarak kabul edilmekte ve uluslararası çatışma ile işbirliği uluslararası ekonomik etkileşimler devletlerin tercihleri olarak görülmektedir. Demokrasinin barışı teşvik ettiği görüşü üzerinde durulmakta ve iç politikadaki değişikliklerin ulusal güvelliği ve dolayısıyla dış politikayı etkilediği savunulmaktadır. Her ne kadar Avrupa Birliği gibi kurumları aktör olarak görse de Liberalizmin temel varsayımları ekonomi odaklı olduğu için Avrupa bütünleşmesini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ancak Neo-liberallere göre devletleri işbirliğine zorlayan etkenler, işbirliği yapmamalarını gerektiren etkenlere göre daha ağır basmaktadır. Bu yaklaşım Avrupa Birliği ile ilişkilendirildiğinde devletlerin üyelik istekleri anlamlandırılabilir ancak teori yine de Avrupa Birliği'ni bütünüyle açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü, birliğin ekonomik alanların çok daha ötesine geçmiş bir işbirliği ağı mevcuttur.

Neo-liberaller devletler arasında özellikle ekonomik konularda karşılıklı bağımlılığın arttığını ve devletlerin gücün askeri boyutundan ziyade ekonomik boyutuna önem vermeye başladıklarını dolayısıyla ekonomik konularda işbirliği çabalarının daha yoğun ve daha başarılı olacağını savunmaktadırlar (Özen ve Bozdağhoğlu, 2004: 63). Bu yaklaşım ise Avrupa Birliği'nde ekonomik konulardaki başarının politik alanlardaki başarılarından daha yüksek olmasının sebeplerini açıklamada işlevsel bir araç olarak kullanılabilir özelliktedir.

Liberal Hükümetlerarasıcılık, genişleme hareketinin rasyonel tercihlerle eylemde bulunan hükümetler arasındaki müzakerelerin ve oybirliği ile alınan kararların sonucunda gerçekleştiği görüşüne dayanmaktadır (Mercan, 2011: 69-72). Bu görüş Avrupa Birliği için değerlendirildiğindeyse, birlik içindeki kararlarda hükümeti elinde bulunduranların yetkileri de göz önüne alınırsa, bütünleşme süreci için yanlış bir doğrultuda olduğunu söylemek mümkün değildir.

Liberal Hükümetlerarasıcılık Orta ve Doğu Avrupa genişlemesini, geliştirdiği 'pazarlık teorisi' bağlamında açıklamaya çalışmış ve üye ülkelerin Avrupa Birliği pazarına ya da sermayesine bağımlı olmalarına vurgu yapmıştır (Mercan, 2011: 69-72). Bu bakış açısına göre bütünleşme ancak üye devletlerin hükümetlerinin

çıkarlarını geliştirmesi durumunda mümkün hale gelmektedir (Caşın ve Özgöker, 2008: 90). Her ne kadar bu ekonomik ilişkiler anlamlı olsa da Avrupa bütünleşmesini sadece bu değerlerle açıklamaya çalışmak, Avrupa Birliği'nin diğer alanlardaki başarılarının görmezden gelinmesini ve dolayısıyla fazlaca basite indirgenmesi anlamına gelecektir.

Avrupa Birliği'nin Konstrüktivist Teori Varsayımlarıyla Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın da daha önce üzerinde durduğu varsayımlarıyla Konstrüktivizm, Avrupa Birliği genişleme sürecini materyal çıkarlar, davranışlar üzerinden değil, ilgili aktörlerin değer ve normların şekillendirdiği tutum ve davranışları ile sosyal etkileşimlerden doğan sosyal öğrenme temelinde açıklamaya çalışmaktadır. Fakat materyal çıkarların da tamamen yok sayılmamış olması Avrupa Birliği'ni açıklayarak anlamlandırmak konusunda teoriye hem maddi hem de normatif değerler üzerinden yorum yapabileme imkanı vererek, bu anlamda güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Ortak kültür, ortak tarih, Avrupa Kimliği, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, piyasa ekonomisinin varlığı gibi değer ve normlar AB ülkelerinin, genişleme sürecini değerlendirmelerinde temel çıkış noktalarını oluşturarak teoriye birliğin ulaştığı birçok alanda hareket serbestliği de tanımaktadır. Diğer temel uluslararası ilişkiler teorilerinin Avrupa Birliğini açıklamadaki yetersizliklerine nazaran Konstrüktivizm bu konuda oldukça başarılı argümanlara sahiptir. Bu sebeple birliğin gerek oluşumunda bugüne geçirdiği evrim ve gerekse de başarıları ile karşılaştığı problemleri teorik olarak ele almak için kullanılabilir en doğru teori konstrüktivizmdir.

Konstrüktivist Bakış Açısıyla Türkiye'nin Bosna ve Kosova Politikalarının Değerlendirilmesi

Sovyetler Birliği ile komşu olması ve Doğu Bloğu ülkelerine yakın bir coğrafyada bulunması, Türkiye'nin Soğuk Savaş yılları boyunca Batı ittifakı içinde olmasında önemli bir rol oynamıştır. Sovyet tehdidinin olmadığı yeni sistemde Türkiye'nin nasıl bir rol oynayacağı, dış politikasını nasıl belirleyeceği gerek ülke içinde gerekse uluslararası platformlarda sıklıkla gündeme gelen bir konu olmuştur. Nitekim ABD'nin ünlü araştırma kuruluşlarından RAND Corporation tarafından yayımlanan 'Turkey's New Geopolitics from the Balkans to Western China' başlıklı kitapta, Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğu savunulmuş, ardından Sovyetlerin dağılması sonrasında ortaya çıkan koşullarda Türkiye'nin artan önemi vurgulanmıştır (Demirtaş, 2012: 153).

Bu dönemde Türkiye dış politikasında ortaya çıkan belirsiz konunun yanı sıra iç politikasında da, etnik ayrılcılık ve İslamcı siyasi akımların güçlenmesi gibi ciddi iki sorunla da karşı karşıya kalmıştır. Bosna Savaşı'nın ilk yıllarında Türkiye'de İslam'ın siyasallaşması ciddi bir sorun olarak görülmezken, özellikle savaşın son iki yılına tekabül eden 1994 ve 1995'te yapılan seçimlerle birlikte konu Türkiye'de daha çok tartışılmaya başlanmıştır.

Bosna'nın coğrafi konumu ve çatışmaların öngörülebilir gelecekte Türkiye'ye sıçramasının pek muhtemel görülmemesi dikkate alındığında, Bosna'da ortaya çıkan savaşın en azından kısa ya da orta vadede doğrudan Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek bir durumda olmadığı hükmüne varmak mümkündür. Bu sebeple Türkiye'nin izlediği Bosna politikası, daha çok askeri ve stratejik çıkarları kapsayan 'sert politika' konuları değil, kimlik kaygıları ve göç sorunu gibi daha çok 'yumuşak politika' nezdinde değerlendirilebilecek konulardır. Nitekim Bosna'da çatışmalar başladığında İslam Konferansı Örgütü dönem başkanı olan Türkiye, amaçları doğrultusunda, örgütü olağanüstü toplantıya çağırması ve Birleşmiş Milletler'den, Sırp saldırılarının durdurulması için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. 1992'de gerçekleşen Balkan Konferansı'nın ABD'nin pek rızası olmasa da gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin gerekli gördüğü durumlarda önemli bir ortak olarak gördüğü ABD'ye rağmen farklı politikalar izleyebileceğini göstermesi açısından da önemli bir gelişmedir (Demirtaş, 2012: 163). Türkiye'nin Bosna politikasını etkileyen önemli faktörlerden biri de, savaşın kurbanı olarak görülen Boşnaklarla olan bağıdır. Bu anlamda Müslüman Boşnaklar da her fırsatta Osmanlı mirasını vurgulamıştır (Demirtaş, 2012: 166).

Türkiye bir yandan İslam dünyasını harekete geçirmek için İslam Konferansı Örgütünü kullanmış, diğer yandan da BM, NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi kurumlara başvurarak Batılı devletlerin dikkatini Bosna'ya çekmeye çalışmıştır. Aynı zamanda bölge ülkeleriyle koordinasyona önem verilmiş ve Balkan Konferansı'nın toplanmasına öncülük edilmiştir. Yani Türkiye, Bosna politikasını oldukça aktif ve öncü bir şekilde geliştirmiştir. Hatta bu politikaların, 1974'teki Kıbrıs Meselesi'nden sonra en aktif politika olduğu bile belirtilmiştir (Demirtaş, 2012: 168).

Bosna Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde bir yandan Kürt milliyetçiliği ve artan PKK saldırıları, öte yandan köktendinci akımların giderek güçlenmesi Türkiye'nin 1990'larda iç politikada oldukça yoğun bir gündeme sahip olduğunun göstergesidir. Rasyonel uluslararası ilişkiler teorilerine göre, uluslararası sistemdeki rolü değişime uğrayan ve yoğun iç sorunlara sahip bir ülkenin dış politikada böylesine aktif bir rol oynaması mümkün görülmemektedir. Bu nedenle güç temelli kuramların Türkiye'nin tutumunu açıklamada yetersiz

kaldığını ve Konstrüktivizmin bu konuda etkili bir teori olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Konstrüktivizm devlet kimliğinin, hem ulusal çıkarlar algılamalarında hem de dış politika uygulamalarındaki önemine vurgu yapmaktadır.

Kosova ve Bosna'nın Yugoslavya Federasyonu içindeki yasal statülerinin, kültürel, tarihi ve dinsel özellikleri açısından Türkiye'ye olan bağlılıklarının ve Türk azınlık barındırmalarına dair farklılıkları, Türkiye'nin Kosova ve Bosna politikasını aynı şekilde değerlendirmemesine sebep olmuştur (Demirtaş, 2012: 173-174).

Türkiye Kosova Arnavutlarının hamillliğini üstlenmemiş ve bağımsızlık taleplerine destek vermekten çekinmişti. Kosova'yı bir iç çatışma olarak algılamıştır. Bosna ve Kosova politikaları arasındaki önemli bir fark da Kosova'daki olaylar başladığında Türkiye'nin bölgesel veya uluslararası kuruluşlar aracılığıyla doğrudan askeri müdahale çağrısında bulunmaktan kaçınmasıdır.

Kosova sorunu ile Türkiye'nin Kürt meselesi arasında bir benzerlik kurulmaya çalışıldığında, Realist ve Neorealist teoriler açısından Ankara'nın Kosova meselesinde önemli bir rol oynaması beklenebilir üstelik aynı teorilerle Türkiye'nin neden daha sonra NATO müdahalesine aktif destek kararı aldığı sorusunu cevaplamak da mümkün değildir. Oysa Kosova meselesini Türkiye'nin Batılı devlet kimliği ve normlara uyma gereksinimi ile dolayısıyla Konstrüktivizm teorisiyle açıklamak mümkündür (Demirtaş, 2012: 184-185).

SONUÇ

Teorik anlamdaki zenginliği, uluslararası ilişkiler disiplinde belli dönemlerde bazı teorilerin diğerlerine kıyasla daha fazla rağbet görmesini mümkün hale getirmiştir. Soğuk Savaş'ın son bulması ve diğer teorilerin yeni uluslararası sistemi açıklamada yetersiz oluşları Konstrüktivizme olan ilginin artmasına sebep olmuştur.

Ağırlıklı olarak normatif olanın maddi yapılar üzerindeki önceliğini savunan, uluslararası sistemin oluşumunda sosyal yapılara güçlü bir vurgu yapan Konstrüktivizm analizlerinde kimlik, kültür, söylem gibi fikişsel unsurlara da yer vermektedir. Bu yaklaşımları, aynı zamanda uluslararası yapı, anarşi, güvenlik ve egemenlik gibi temel kavramların da sosyal bir mantık ve özneler arası anlamlandırma yoluyla ele alınmasını mümkün hale getirmektedir. Özellikle Rasyonel teorilere getirilen eleştirileriyle ön plana çıkan Konstrüktivizm, eksiklikleri de içinde barındırmakla beraber oldukça etkin bir teoridir. Nitekim bu çalışmada Avrupa Birliği diğer teorilerin ve Konstrüktivizmin varsayımları eşliğinde incelenmeye çalışılmış ve söz konusu teörinin Avrupa bütünlüşmesini anlamlandırmak için en sağlıklı yaklaşım olduğu savunulmuştur. Ayrıca çalışmada verilen Türkiye'nin Bosna ve Kosova politikalarına dair örneklerle de Konstrüktivizmin diğer teoriler karşısındaki güçlü pozisyonu kanıtlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alexander Wendt, *Anarchy is Waht States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, International Organization, 46, pp 391-425
- Alexander Went, *Social Theory of International Politics*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge Press, USA, 1999
- Aslı Erol, *Yeni İşlevselcilik Işığında Avrupa Bütünlüşmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007
- Birgül Demirtaş, *Türkiye'nin Bosna ve Kosova'ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme*, Tayyar Arı(der.), *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa, Nisan 2012
- Birgül Demirtaş, *Türkiye'nin Bosna ve Kosova'ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme*, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa, Nisan 2012
- Christopher Hill, Michael Smith, *International Relations and the European Union*, Oxford Press, Second Edition, 2011
- Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları 4. Basım, İstanbul 2005

- John Mc Cormic, Understanding the European Union, Palgrave Macmillan, 4th edition 2008
- Kemal İnat, Ali Balcı, Dış Politika: 'Geleneksl'den Post-Modern'e Teorik Perspektifler', Zeynep Dağı, Uluslararası Politikayı Anlamak 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye', Alfa Yayınları, İstanbul, 2007
- Mesut Hakkı Caşın, Uğur Özgöker, Avrupa Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri, Arion Yayınevi, İstanbul, 2008
- Micelle Cini & Nieves Pérez - Borragàn, European Union Politics, Oxford Press, 2013
- Nilüfer Karacasulu, Elif Uzgören, Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies, METU Conference on International Relations, June 14-15, Ankara, 2006
- Nilüfer Karacasulu, Uluslararası İlişkilerde İnşaatçılık Yaklaşımları, Tayyar Arı(der.), Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika, MKM Yayıncılık, Bursa, Nisan 2012
- Sezgin Kaya, Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63-3, 2008
- Sezgin Mercan, Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında Avrupa Bütünleşmesi, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:10 No:1, 2011
- Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, MKM Yayıncılık, Bursa, 2013
- Yücel Bozdağlıoğlu, Çınar Özen, Liberalizmden Neoliberalizma Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:1 Sayı 4, Kış 2004, s. 63
- Yücel Bozdağlıoğlu, Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi, Tayyar Arı(der.), Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika, MKM Yayıncılık, Bursa, Nisan 2012
- Yücel Bozdağlıoğlu, Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm), Haydar Çakmak (ed.), Uluslararası İlişkiler 'Giriş, Kavram ve Teoriler', Platin Basım Yayın Dağıtım, Ankara, 2007
- Zeynep Dağı, Uluslararası Politikayı Anlamak 'Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye', Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

AKTİVİST OLUŞUMLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIMINDA HALKLA İLİŞKİLER MODELLERİ VE DİYALÖJİK İLKELERİN KULLANIMI: AMNESTY TÜRKİYE VE AMNESTY İNGİLTERE ÖRNEĞİ

Yasemin DURMUŞ¹

Özet

Günümüzde kullanıcı odaklı şekillenen Web 2.0 ve sosyal medya, hızlı, interaktif ve anında iletişim imkânı ile kendisini toplumsal hareketlerde birincil araç haline getirmiştir. Yeni toplumsal hareketler bağlamında değerlendirilen sivil toplum kuruluşlarının da bu değişime ayak uydurarak mesaj içeriklerinde tek yönlü geleneksel iletişim şekilleri yerine, çift yönlü bir iletişim inşa etmesi ve etkileşimi sürekli hale getirerek, diyaloga yönelik stratejiler geliştirmesi beklenmektedir. Bu çalışmada, dezavantajlı grupların seslerini duyurabilmek ve farkındalık yaratabilmek amacıyla hareket eden sivil toplum kuruluşlarından, uluslararası faaliyet gösteren ve dünya genelinde 7 milyondan fazla destekçisi bulunan Amnesty'nin, Türkiye ve İngiltere Twitter hesapları incelenerek ne denli dijital aktivist olabildikleri ve Twitter'ı ilişki inşası bakımından nasıl pratik ettikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Paylaşım içerikleri bakımından hangi halkla ilişkiler modelini yansıttıkları ve diyalojik prensipleri ne ölçüde karşıladıklarını belirlemeye yönelik niteliksel veriye dayalı içerik analizi yapılırken, paylaşımlarında yer verdikleri konuların betimlenmesine yönelik tematik kodlamaya dayalı niteliksel içerik analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Aktivizm, Halkla İlişkiler, Diyalogsal İletişim, Halkla İlişkiler Modelleri, Twitter

THE USE OF PUBLIC RELATIONS MODELS AND DIALOGICAL PRINCIPLES IN SOCIAL MEDIA USE OF ACTIVIST ORGANIZATIONS: THE CASE OF AMNESTY TURKEY AND AMNESTY ENGLAND

Abstract

Web 2.0 and social media, which are shaped as user oriented, have become a primary tool in social movements with the possibility of fast, interactive and instant communication. In this case, it is expected that non-governmental organizations, which are considered as new social movements, will develop strategies for dialogue by making a two-way communication instead of one-way traditional forms of communication and making the interaction permanent. In this study, a social organization operating internationally and with supporters over the world 7 million Amnesty's Turkey and UK Twitter accounts have been analyzed comparatively to what extent they can become digital activists and how they use Twitter in relation to building relationships. Content analysis based on qualitative data was applied to determine the public relations model in terms of communication outputs and shared contents and to what extent the organizations met the dialogical principles. In the sharing of organizations, qualitative content analysis based on thematic coding is used to describe what subjects they are involved in.

Keywords: Digital Activism, Public Relations, Dialogue Communication, Public Relations Models, Twitter

---

¹ Ege Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı İletişim Araştırmaları Doktora Programı Öğrencisi, yasemin.durmus@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7246-5849

1. GİRİŞ

Kaynaktan alıcıya olan tek yönlü iletişim şeklinin yerini çoktan çoka iletişime bıraktığı günümüz dijital imkanları, insanların etkileşimini, iletişimini ve örgütlenmesini de hızlandırmış, bu hızlı örgütlenme şekli aktivizme de yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yeni boyutuyla toplumsal eylemleri betimlemek amacıyla kullandığımız “aktivizm”, Türkçe karşılığı ile “etkincilik”; “Toplumsal veya politik değişim meydana getirmek, belirli sorunlara dikkat çekmek için özel amaçlı etkinlik gerçekleştirme” (Türk Dil Kurumu, 2019) potansiyelini yeni konulara ve kanallara taşıma gereksinimi duymuştur. 1970’lerin ortalarında konuşulmaya başlanan aktivizm teorik olarak sosyal değişim, toplumsal hareket ile direniş, savunma ya da protesto gibi kavramları da içinde barındırmaktadır (Cılızoğlu ve Çetinkaya, 2018). Eski toplumsal hareketleri tanımlayan, ekonomik istekler, sosyal ve sınıfsal hakların kazanılması ya da korunmasına yönelik hareketler, 1970’lerden sonra yeni toplumsal hareketler olarak tanımlanmaya başlanmış ve yönünü yaşam kalitesini yükseltmek, kendini gerçekleştirmek, hak ve özgürlüklere sahip çıkmak olan daha küresel hareketler olarak değiştirmiştir (Habermas, 2001: 199). Değişen yapısıyla yeni toplumsal hareketler, ekolojik, feminist ve barış hareketleri, nükleer karşıtı hareketler, azınlıkların desteklenmesi ve yerel hareketler gibi eylemlerle birlikte anıldığı görülmektedir (Karagöz, 2013). Bu bakımdan yeni toplumsal hareketlerin ekonomik, sosyal, iç işleri ya da askeri sorunlardan çok, yaşam kalitesine, eşitlik, bireysel olarak kendini gerçekleştirme, katılımcı ve insan haklarında iyileştirmeye yönelik konularda ortaya çıktığı görülmektedir (Habermas, 2001: 849). Aktivizm bu bakımdan, eski ya da yeni tüm bu hareketlerin, toplumsal dönüşüme destek vermek ya da karşı çıkmak amacıyla gösterilen eylemlerin bir bütünü olarak tanımlanabilirken; dijital ağ altyapısını kullanarak her türlü aktivist durumu tanımlayan kavram olarak da karşımıza dijital aktivizm çıkmaktadır (Sivitanides ve Shah, 2011).

Yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte, geçmişte siyasal ve toplumsal dönüşüme egemen olan hiyerarşik ve merkezi örgütlenmelerin çıktıkları olan toplumsal hareketler, kendilerini merkezi olmayan, esneyebilen ve dolayısıyla da heterojen yapılara bırakmıştır. Geleneksel yapıyla bağlarını pek de koparamayan hareketler, örgütlenme yapılarında, amaçlarında, değerlerinde, kullandıkları araç ve yöntemlerinde değişimler yaşamıştır. Öyle ki geleneksel olarak sokakta yapılan ve toplumu da yine sokağa çağıran aktivist oluşumlar artık bireylerin bir tık kadar yakınına gelerek, anında tepkisel bildirimlere olanak sağlamıştır. Özellikle medyada, siyasal ve toplumsal alanda yer alan ötekileştirici söylemlerin, şiddetin, hak ihlallerinin ve fikir özgürlüğüne vurulan ketin paylaşılmasıyla, internet üzerinden eyleme geçmeye davet eden, sokağa çıkmadan dahi katılım sağlamaya olanak sağlayan hareketler, aktivizmin hızlı ve etkili sonuçlar almasına ön ayak olmuştur. Teknolojik gelişmelerin gündemi belirlediği günümüz iletişim dünyasında, dikkati toplumsal olaylara çekmek ve bir eylem planı geliştirerek büyük kitlelere ulaşmayı hedefleyen aktivist gruplar, kendilerine çeşitli dijital platformlar ve başlıklar yaratmıştır. Sosyal medya sağladığı imkanlar bakımından aktivizmi güçlendirmiş ve uzaklığına, coğrafyasına, uyruğuna ya da konuştuğu dile bakılmaksızın bir sosyal medya hesabı olan herkesin katılımına olanak sağlamıştır.

Sosyal medyanın aktivist örgütlere tanıdığı bu mekân ve zaman birlikteliği diyalogu kolaylaştırmış ve etkileşimi sürekli hale getirmiştir. Geleneksel medyada kendilerine yer bulamayan aktivist STK’ların sınırlı kaynaklarla hareket etme zorunlulukları, seslerini duyurabilmek, eylem planları oluşturup uygulayabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek amacıyla hem finansal hem de gönüllü desteğe duydukları ihtiyaç, bu örgütler

için dijital platformlar kadar halkla ilişkileri de oldukça önemli hale getirmiştir. Halkla ilişkilerin bu gereksinimlere karşılık, “ilişki yönetimi” işleviyle aktivist oluşumlar ya da STK’ların amaçlarına ve etkililiğine katkıda bulunduğu görülmektedir (Özdemir ve Ymanoğlu, 2010). Grunig ve Huang (2000)’e göre, yeni medya kullanımının artması, halkla ilişkilerde artan bir eğilim olarak, özellikle açık iletişime sağladığı imkanlarla, aktivist gruplar için sosyal sorunların üstesinden gelmeye yönelik mükemmelliğe normatif bir yaklaşım sunmaktadır (akt. Seo, Kim ve Yang, 2009).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Diyalog iletişimini “müzakere edilen herhangi bir fikir ve görüş alışverişi” olarak gören Kent ve Taylor, diyaloglu bir halkla ilişkiler teorisinin ana hatlarını çizerken diyalogu “iletişimsel yönelim” olarak tanımlamışlardır (Kent ve Taylor, 2002: 25). Fikir ve görüş alışverişinin karşılıklı olmaya dair beklentisi bizi halkla ilişkilerin arzuladığı çift yönlü iletişime taşımaktadır. Günümüz yeni medya düzeninin de temel dayanağı olan karşılıklı etkileşim niyeti, halkla iletişim kurmak isteyen kişi ya da kurumların ancak geleneksel medya alışkanlıklarından uzaklaşmasıyla mümkün olabilmektedir.

İletişimin tek yönden çift yöne evrilmesiyle oluşan bu etkileşim niyeti sonucu Grunig ve Huang tarafından tanımlanan, dört model (Basın ajansı, kamuoyu bilgilendirme, iki yönlü asimetrik ve iki, yönlü simetrik model) halkla ilişkilerin tarihsel gelişimi içerisinde üretilen tartışmalara dayalı olarak ortaya konulmuştur. Buna göre, iletişim kaynağının kurumdan kamuya doğru tek yönlü olarak görülen iletişim modellerinden ilki olan basın ajansı modeli, propaganda yönelimli olarak, mümkün olan her şekilde medyanın dikkatini çekmeyi amaçlamaktadır. İkinci model olarak kamuoyu bilgilendirme modelinde ise, kurum içerisindeki halkla ilişkiler uygulayıcısı, bir gazeteci gibi rol alırken, kurum hakkında sadece olumlu bilgilerin yayılmasını amaçlamaktadır. Her iki modelde de çeşitli yöntemlerle kamu hakkında bilgi toplanması söz konusu olmamaktadır. Kurumun, kamu ile çift yönlü bir etkileşime girdiği diğer modellerde ise (bilhassa iki yönlü asimetrik modelde), çift yönlü iletişimin manipüle edilebileceği görülmektedir (Alemdar, Elgün, ve Maden, 2018).

Grunig (1992), iki yönlü simetrik modelde çift yönlü bir iletişime vurgu yaparak; “Mesajımı iletmek isteyen örgüt, kendinden bahsettiği kadar, kamuoyunun beklentilerini de ölçümleyebilmeli ve buna göre, gerekirse mesajını yeniden üretmelidir” derken, halkla ilişkilerin etkin ve etik olarak uygulanmasına dikkat çekmektedir (akt. Doğru ve Doğru, 2017). İki yönlü simetrik iletişim ve diyalogik iletişim arasındaki ilişkiyi, süreç ve ürün ilişkisi olarak görülebileceğini söyleyen Kent ve Taylor (1998)’e göre, iki yönlü simetrik iletişimin teorik zorunluluğu, bir kuruluşun ve kamularının etkileşimli olarak iletişim kurabilmeleri için prosedürel bir araç sağlamaktır. Halkla ilişkilerin bu çift yönlü simetrik iletişiminde, örgüt ile kamu kategorileri arasındaki ilişkilerin internet aracılığıyla geliştirilmesine ve sürdürülmesine rehberlik eden; internet sayfalarına uyarlanabilecek teorik bir çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçeve, örgütün içerik ve tasarım bakımından ne ölçüde iletişim kurma çabasında olduğunu betimlemeyi amaçlamaktadır. Halkla ilişkilerin diyalogsal yaklaşımına göre, kamuların da örgütle diyalog kurduğu aktif ve eşit katılımcı bir yapıda oldukları kabul edilmektedir. Diyalogsal halka ilişkiler bu bağlamda, kendisi gibi diğer bireylerin de değerlerini henüz ilişkinin başındayken kabul ederek, uzun süreli ve tutarlı ilişkileri amaçlayan bir çeşit kişilerarası iletişime göndermede bulunmaktadır (Kent ve Taylor, 2011: 55).

Grunig (2009), yeni medyanın içerisinde barındırdığı diyalog ve etkileşim temelli küresel düzen, halkla ilişkilerin stratejik yönetim örneksemine tam uyumlu hale getirmektedir. Bu yönüyle, halka ilişkilerin kaynak iletişiminde, tek yönlü bir etkileşimin ve odağında iletişim yerine mesaj olan etnosentrik yaklaşımını terk etmeye zorlayacak güçtedir. Ancak geçmiş uygulamalara bakıldığında iletişimcilerin sahneye çıkan her yeni aracı, geleneksel medyayı kullandıkları şekilde pratik ettikleri görülmüştür. Şayet sosyal medya layığıyla kullanılabilse, halkla ilişkiler çok daha küresel, etkileşimli, diyalog odaklı ve sosyallik bakımından çok daha sorumlu bir tavır takınabilecektir (akt. Köseoğlu ve Köker, 2014). Bu noktada Alemdar ve Kocaömer (2020), kurum ve kamuları arasında ancak çift yönlü modellerin kullanımıyla bir etkileşim yaratılabileceğini vurgularken, çift yönlü iletişim ile etkileşim kavramlarının ayrımını yapmayı gerekli görmektedir. Etkileşimin, çift yönlü iletişimden farklı olarak, özellikle çevrimiçi ortamda, kurum ve kamuları arasında ilişkiyi inşa ederek, devamlılığı ve geliştirilmesi konusunda ayrıcalıklı bir rol oynadığı düşünülmektedir (Alemdar ve Kocaömer, 2020).

Yeni medyanın bu denli güçlü bir etkiye sahip olduğu günümüz dünyasında, bir halkla ilişkiler aracı olarak, çift yönlü iletişime olanak sağlayan en uygun araçlardan biri Twitter'dır. Alanyazına bakıldığında örgütlerin iletişim becerilerini ölçümlemekte Twitter'ın sıklıkla kullanıldığı, ancak çalışmalarındaki uygulayıcıların çoğunlukla, tek yönlü iletişim biçimleri yönünden kullandıkları görülmektedir (Rybalko ve Seltzer, 2010; Waters ve Jamal, 2011; Lovejoy, Waters ve Saxton, 2012; Köseoğlu ve Köker, 2014; Alemdar ve diğerleri, 2018). Uluslararası hareket eden örgütlerin halkla ilişkileri kullanım pratiklerinin karşılaştırmalı olarak analizinin ortaya koyacağı olası farklılıklar önemli görülmekte ve bu çalışmanın da temelini oluşturmaktadır.

3. ARAŞTIRMA

Araştırma, uluslararası olarak faaliyet gösteren ve dünya genelinde 7 milyondan fazla destekçisi bulunan Amnesty'nin, Türkiye ve İngiltere şubeleri aracılığıyla interneti ilişki inşası için diyalojik ilkeler ve halkla ilişkiler modelleri bağlamında nasıl kullandığının karşılaştırmalı olarak betimlenmesi amacıyla oluşturulan beş araştırma sorusuna cevap aranmıştır;

Araştırma Sorusu 1: Amnesty TR ve Amnesty İngiltere sosyal medya kullanımının genel görünümleri nasıldır?

Araştırma Sorusu 2: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin Twitter iletişim çıktıları nasıldır?

Araştırma Sorusu 3: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin paylaşım içeriklerinde hangi konulara yer verilmektedir?

Araştırma Sorusu 4: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin paylaşım içerikleri halkla ilişkiler modelleri bakımından hangisi ile açıklanabilir?

Araştırma Sorusu 5: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin Twitter kullanımında diyalojik prensipler bakımından skorları nasıldır?

Araştırma Sorusu 1, 2, 4 ve 5'e yanıt bulmak amacıyla frekans sayımına dayalı niceliksel içerik analizi yapılırken, Araştırma sorusu 3'e yanıt bulmak amacıyla tematik kodlamaya dayalı olarak niteliksel içerik

analizi yapılmıştır. Yapılan niceliksel ve niteliksel içerik analizinde, Yıldırım ve Şimşek (2018)'in veri analiz adımları takip edilerek, veriler genel bir çerçeve içerisinde kodlanmış, bu kodlamalar ile ilgili temalar oluşturulmuş, kod ve temalara göre veriler organize edilmiş ve bulgular ışığında yorumlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242-252). İçerik analizinin uygulandığı çalışmalarda, geçerlilik ölçmek istenen verinin ölçülmesi iken güvenilirlik, ölçümün tekrarlanması halinde aynı sonuca ulaşılmasını ifade etmektedir (Atabek ve Atabek 2007: 14). Aynı konuya benzer koşullar altında yapılan iki analiz arasında bir farkın bulunmaması güvenilirliği sağlarken, analiz yapan aracın araştırma konusuna yönelik olarak ölçüm yapmaya uygunluğu ise geçerliliği oluşturmaktadır (Aziz, 2018: 59). Söz konusu bu çalışmada, güvenilirliği sağlamak amacıyla bulgular kodlama cetveline iki farklı zamanda kodlanmış, ayrıca yapılan iki kodlama ile araştırmanın amaçlarına yabancı, harici bir araştırmacıdan aynı kodlama cetveli kullanılarak kodlanması istenmiş ve kodlama verileri karşılaştırılmıştır.

Araştırmada, amaçlı örnekleme (non-probabilistic sampling) yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, nicel araştırma yöntemleri içerisinde doğan olasılık temelli örnekleme yöntemlerinin tersine, tam olarak nitel araştırmalar içerisinde ortaya çıkması ve zengin veriye sahip durumların derinlemesine araştırılmasına olanak tanınması (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 118) bakımından uygun görülmüştür. Bu bakımdan interneti halkla ilişkiler bağlamında kullanımına yönelik, ülkeler arası bir karşılaştırmaya olanak tanınması amacıyla analize en uygun görülen aktivist sivil toplum kuruluşu olarak Amnesty (Af Örgütü) seçilmiştir. Amnesty seçilirken, TC. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nce oluşturulan dernekler.gov.tr sayfasındaki bilgi sistemi kullanılarak resmi olarak Türkiye'de bir şubesi olan ve araştırmacının dil birliği sağlayabileceği dillerden Türkçe ve İngilizce dilinin kullanıldığı farklı bir coğrafyada da şubesi olması kriterleri aranmıştır. Bu koşullarda Türkiye ve İngiltere karşılaştırmasının temsil bakımından uygun olacağı öngörülmüştür. Bunun yanı sıra Amnesty'nin, dünyanın en eski STK'larından biri olmasının ve araştırmanın amaçladığı dijital aktivist örgütlenmeye öncülük eden kurumlardan olmasının araştırmaya katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Twitter'da incelenen hesapların resmi hesaplar olduğundan emin olmak amacıyla, Amnesty Türkiye ve İngiltere'nin resmî web sayfasındaki direkt linkler aracılığıyla ulaşılan Twitter adresleri esas alınmıştır. Örgütlerin resmi Twitter hesapları 20 Nisan – 20 Mayıs 2020 tarihleri arasında 30 gün süre ile takip edilerek, araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Araştırma sorusu 1'e yanıt bulabilmek amacıyla örnekleme dahil edilen örgütlerin çeşitli sosyal medya hesapları incelenmiş ve takipçi sayılarını karşılaştırmalı olarak betimlenmesine olanak tanınması amacıyla bir tablo oluşturularak veriler işlenmiştir.

Araştırma sorusu 2 için oluşturulan İletişim Çıktıları tablosu, Bortree ve Seltzer (2009)'in, "Dialogic strategies and outcomes: An analysis of environmental advocacy groups' Facebook profiles" çalışmasında ölçümledikleri, "Kullanıcı gönderileri", "Ağ etkinliği", "Profilin diğerlerine yanıt verme sayısı", "Ağ genişletilebilirliği" ve "Ağ büyümesi" olarak beş başlıkta belirlenen iletişim çıktıları (Bortree ve Seltzer, 2009) kullanılarak hazırlanmıştır.

Araştırma sorusu 3' yanıt bulabilmek adına ulaşılan tüm tweetlere "Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin paylaşım içeriklerinde hangi konulara yer verilmektedir?" sorusu sorularak ulaşılan cevapların

içeriklerini betimlemeye yönelik tematik kodlamaya dayalı niteliksel içerik analizi uygulanmıştır. Her bir örgüt için ayrı kodlama yapılırken karşılaştırmaya olanak tanınması bakımından dört ortak tema oluşturulmuştur. Paylaşılan tweet içeriklerine göre alt temalar belirlenmiş ve her bir tweet, tek bir alt temaya kodlanmıştır. İçeriklerde iki farklı alt temayı işaret eden tweetler, ağırlıklı olarak vurguladıkları yönleriyle ilgili temaya kodlanmıştır.

Araştırma Sorusu 4 için, Halkla İlişkiler Modeli'ne yönelik oluşturulan tabloda, Grunig ve Hunt (1984)'in dört halkla ilişkiler modeli esas alınmıştır. Bu analizde ayrıca Waters ve Jamal (2011)'in araştırmalarında oluşturdukları kod şemasından ve Beverly (2013)'in çalışmasında kullandığı şemadan faydalanılmıştır.

Son olarak Araştırma Sorusu 5'e yönelik, Diyalojik İlkeler bağlamında oluşturulan tablo, Taylor, Kent ve White (2001)'in, "The Relationship Between Web Site Design and Organizational Responsiveness to Stakeholders" çalışmasında belirlediği diyalogsal prensipler esas alınmıştır. Bu ilkelere dayanarak Rybalko ve Seltzer (2010)'in "Dialogic Communication in 140 Characters Or Less: How Fortune 500 Companies Engage Stakeholders Using Twitter" çalışmasında Twitter'a uyarladığı ilkelerin, Köseoğlu ve Köker (2014)'in "Türk Üniversiteleri Twitter'ı Diyalojik İletişim Açısından Nasıl Kullanıyor: Beş Türk Üniversitesi Üzerine Bir İçerik Analizi" çalışmasında oluşturduğu tablo kullanılarak şekillendirilmiştir. Bortree ve Seltzer (2009)'in "Dialogic strategies and outcomes: An analysis of environmental advocacy groups' Facebook profiles" çalışmasında eklediği, "Sayfanın geri kalanına büyük bağlantılar", "İlk sayfada bulunan önemli bilgiler" ve "Diyalog alanlarında organizasyon yorumları" maddeleri bu çalışmada da uygulanmıştır.

Araştırmada Twitter kullanımlarına bağlı olarak gözlemler sonucunda, Diyalojik döngüye dair; Kullanıcıların paylaşımlarını tekrar paylaşmak (Retweet), Kullanıcıların paylaşımlarını beğenme, Kullanıcılara çevrimdışı protesto çağrısında bulunma, Kullanıcıların çevrimdışı sorumluluk projesinde yer almaları konusunda paylaşımda bulunmak maddeleri, Ziyaretçilerin elde tutulmasına dair; İmza kampanyalarına yönlendirici verilen linkler, Arayüzün kolaylığına dair; Örgütün çevrimdışı faaliyet geçmişi (anlar), Örgütün dahil olduğu listeler, Görüntüleme ve kişiselleştirme uygulamaları maddeleri çalışmaya eklenmiş ve bu ilkeler 41 maddelik son haliyle bir soru formu şeklinde tasarlanarak, özelliklerin var (1) veya yok (0) olarak puanlanması amaçlanmıştır.

5. BULGULAR

Araştırma Sorusu 1: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere sosyal medya kullanımlarının genel görünüşleri nasıldır?

	Amnesty Türkiye	Amnesty İngiltere
Facebook Takipçi	125.856	426.379
Twitter Takipçi	65.1B	260B
Instagram Takipçi	14.1B	91,9B
Youtube Takipçi	3.031	10.042

Tablo 1: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin Sosyal Medya Görünümleri

Araştırma Sorusu 2: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin Twitter iletişim çıktıları nasıldır?

	Amnesty Türkiye	Amnesty İngiltere
1-Kullanıcı gönderileri (Kullanıcı postları, duvar paylaşımları)	122	245
2-Ağ etkinliği (1 haftadaki kullanıcı gönderi sayısı)	1	130
3-Profilin diğerlerine yanıt verme sayısı	-	1
4-Ağ genişletilebilirliği (toplam arkadaş ya da hayran sayısı)	65,1B	260B
5-Ağ büyümesi (profilin arkadaş ya da hayran sayısında 1 haftada olan artış)	<100	>100

Tablo 2: Amnesty TR ve Amnesty UK Twitter İletişim Çıktıları

Araştırma Sorusu 3: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin paylaşım içeriklerinde hangi konulara yer verilmektedir?

Tema 1: Tepki Konuları	Yerel Konular Haksız Tutuklamalar (Gazeteciler, Akademisyenler) Protestolar Sırasında Uygulanan Şiddet Cezasız Kalan Suçlar Yasa Değişiklik Talepleri LGBT Bireylere Yapılan Ayrımcılık Uluslararası Konular Tecavüzün Suç Kapsamında Düzenleme Savaş Mağdurları Haksız Tutuklamalar (Kadın ve LGBT aktivistler, Gazeteciler) Haksız Uygulanan İnfazlar Aktivist Cinayetleri Savaş Bölgelerindeki Sivil Kayıplar Katliamlar
Tema 2: Destek Konuları	Yerel Konular LGBT Hakları İmza Kampanyası Cumartesi Annelerine Destek Tutuklu Gazetecilere Destek ODTU LGBT Yürüyüşü Hobini Uçur Buluşması İnsan Hakları Eğitim Programı Siyasilerle Görüşme Talebi Tutuklu Mektupları Uluslararası Konular İranlı Aktivist Kadınlar Rakka Mağdurları Filistin Mağdurları
Tema 3: Vurgulanan Konular	İnsan Hakları Kadın Hakları LGBT Hakları Gazeteci Hakları Düşünce Özgürlüğü Savaş Mağdurları

Tema 4: Duyuru	<p>Savaş Bölgelerine Yönelik Raporlar Tutuklu Gazetecilerden Mektuplar Basında Yer Alan Haberler Tutuklu Kadın Hakları Savunucuları Başarıya Ulaşan Çalışmalar Yaptırım İsteği Aktivist Haberleri Dava Takipleri Örgüt Etkinliğini Duyurma Basın Açıklaması İletişim Bilgisi Aktivist Olmaya Özendirme Örgüt Etkinliğine Davet Önemli Günler</p>
-----------------------	---

Tablo 3: Amnesty TR Vurgulanan Konular

Tema 1: Tepki Konuları	<p>Yerel Konular Mültecilere Uygulanan Yasalar Göçmen Çocuklara Uygulanan Yüksek Vergiler LGBT Bireylere Yönelik Ayrımcılık Kadın Ayrımcılığı Sınır dışı Edilmesinin Ardından Öldürülen Mülteciler</p> <p>Uluslararası Konular Savaş Mağdurları ABD Kürtaj Yasası Haksız Tutuklamalar (Polonya, İrlanda, Haksız Uygulanan İnfazlar (Çeçenistan) Aktivist Cinayetleri (Pakistan, Savaş Bölgelerindeki Sivil Kayıplar İnsan Hakları İhlalleri (Ekvator, Rakka, Afrika) Katliamlar (İsrail ve Sri-Lanka) Trans Ameliyatlarında Sağlıksız Uygulamalar</p>
Tema 2: Destek Konuları	<p>Yerel Konular AB için Oy Ver Göçmen Çocukların Vatandaşlık Hakları Göçmenlerle Kaynaşma Amaçlı Football Welcomes Etkinliği Okul Protestoları Şiir Projesi Kirli Twitter Kampanyası</p> <p>Uluslararası Konular LGBT Aktivistleri Kadın Aktivistler (İran, Suudi Arabistan) Filistin Yurtsuz Kalan İnsanlar Libya İç Savaş Mağdurları Suriye İç Savaş Mağdurları</p>
Tema 3: Vurgulanan Konular	<p>Football Welcomes Projesi Football Welcomes Projesine Destek veren Ünlüler Göçmen Çocukların Vatandaşlık Yasası Savaş Mağdurları Mülteci Sorunları Kadın Hakları LGBT Hakları Düşünce Özgürlüğü</p>

Tema 4: Duyuru	Futbol Etkiniline Davet Şiir Yarışması Etkinliğine Davet Panel ve Sergilere Davet Dünyadan Haberler (Whatsapp veri casusluğu, Singapur Sahte haber yasası, Silah Kaçakçılığı) Mülteci Haklarındaki İyileştirmeler Dava Takipleri Zafer Hikayeleri Kültürel Haberler (Gişeye girecek filmler, tiyatro gösterileri ve kitaplar) Önemli Günler Örgüt Blog Sayfasına Davet Dış Bağlantılarda Canlı Yayına Davet
-----------------------	---

Tablo 4: Amnesty UK Vurgulanan Konular

Araştırma Sorusu 4: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin paylaşım içerikleri halkla ilişkiler modelleri bakımından hangisi ile açıklanabilir?

Model	Açıklama	Amnesty Türkiye		Amnesty İngiltere	
		(n)	(%)	(n)	(%)
Tek yönlü İlişki (Basın Ajansı, Kamuoyu Bilgilendirme)	Bir olay ya da etkinliği tanıtmak İkna edici ve duygusal ifadelerle olayları aktarmak Örgütün yaptığı/yapacağı çalışmalarla ilgili duyuru yapmak Medya içeriklerinin paylaşımı	95	77,86	106	43,80
Çift Yönlü İlişki (2 Yönlü Asimetrik, 2 Yönlü Simetrik)	Çevrimdışı buluşma talebi Anket ya da imza kampanyasına davet Olumsuz tutumları örgütün lehine çevirmek Sohbete yönelik girişimlerde bulunmak	27	22,13	136	56,19

Tablo 5: Amnesty TR ve Amnesty UK Halkla İlişkiler Modellerine Yönelik Skorları

Araştırma Sorusu 5: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere'nin Twitter kullanımlarında diyalojik prensipler bakımından skorları nasıldır?

DİYALOGSAL ÖZELLİK MADDELERİ

A. DİYALOGSAL DÖNGÜ	Amnesty Türkiye		Amnesty İngiltere	
	(n)	(%)	(n)	(%)
1-Kullanıcılara verilmiş bir dış link (örgütün blog'u, Facebook/Twitter/Instagram hesabı vb.) üzerinden ilgili bir konuda tartışmaya davet etmek	0	-	1 (n=2)	10
2-Kullanıcıları örgüt yöneticileri ile temasa geçmeye özendirmek (yöneticilerin sosyal medya hesaplarını takibe özendirme, e-posta gönderme, çevrimdışı tanışma çağrısı, yarışma,vb.)	1 (n=4)	10	1 (n=87)	10
3-Kullanıcıları örgütün sosyal medya hesaplarında kendi içeriklerini (video, resim, haber vb.) göndermeleri konusunda özendirmek	0	-	1	10
4- Kullanıcıların örgütle ilgili bir konuda anket ya da araştırmaya katılmalarını sağlayacak linkleri vermek	0	-	1 (n=10)	10

5-Kullanıcılar tarafından sorulmuş sorulara yanıt vermek	0	-	0	-
6-Kullanıcıların paylaşımlarını tekrar paylaşmak (Retweet)	1	10	1 (n=130)	10
7-Kullanıcıların paylaşımlarını beğenme	1 (n=2)	10	1 (n=1097)	10
9-Kullanıcılara çevrimdışı protesto çağrısında bulunma	1 (n=8)	10	0	-
10-Kullanıcıların çevrimdışı sorumluluk projesinde yer almaları konusunda paylaşımda bulunmak	1 (n=4)	10	1(n=80)	10
TOPLAM	5(n=18)	50	7 (n=1406)	70

B. ENFORMASYONUN İŞE YARARLILIĞI

Profil Bilgileri

1-Örgütün Fotoğrafi /Logo	1	7,14	1	7,14
2-Örgütün İsmi	1	7,14	1	7,14
3-Başlık Fotoğrafi	1	7,14	1	7,14
4-Yer bilgisi	1	7,14	1	7,14
5-Resmi Web Sitesi Adresi	1	7,14	1	7,14
6-Bio (Biyografi) bölümü: Örgütün yapılanması, yönetim kadrosu, vizyonu ve misyonu)	1	7,14	1	7,14
7-Örgütün diğer iletişim ve sosyal medya adresleri (Elektronik Posta/ Telefon Numarası/Facebook/Twitter/Instagram/Youtube)	0	-	0	-

Medya İçin Bilginin İşe Yararlılığı

1-Örgütün sanal basın odasına verilen linkler (Basın bültenleri, örgüt yöneticilerinin konuşmaları, indirilebilir grafikler, örgüt politikaları, iş ortakları hakkında bilgi, yıllık raporlar vb.)	0	-	1	7,14
--	---	---	---	------

Örgüt Kamuları İçin Bilginin İşe Yararlılığı

1-Örgütün felsefesi, misyon ve vizyonu hakkında mesajlar	1	7,14	1	7,14
2-Kampanyalara katılımı özendirme	1	7,14	1	7,14
3-Örgüt ve çevresine ilişkin son gelişmeler hakkında bilgilendirme	1	7,14	1	7,14
5-Örgüte üye olmayı özendirme	1	7,14	1 (n=3)	7,14
6-Örgütte kariyer olanakları hakkında bilgilendirme	0	-	0	-
TOPLAM	11	78,54	12 (n=3)	85,68

C. TEKRAR ZİYARETLERİNİN ARTIRILMASI

1-Takipçi olmayanlara örgütün sosyal medya hesaplarını takip etmeleri için çağrı	0	-	0	-
--	---	---	---	---

2-Örgütün yakın gelecekte yapacağı önemli açıklamalara ve sunulacak fırsatlara ilişkin meraklandırıcı ön bilgi (eğitim, panel, sergi çalışmaları)	0	-	1 (n=6)	16,66
3-Örgütün gelecekteki olay takvimine ilişkin bilgilendirme	1	16,66	1	16,66
4-Örgütün daha ayrıntılı bilgi gerektiren konularda sitenin belirli bölümlerine verilen linkler.	1	16,66	1	16,66
5-Ana akım medyada yer alan örgüt haberlerine verilen linkler.	0	-	0	-
6-Örgütün sık sorulan sorular ve tartışma bölümlerine verilen linkler	0	-	1	16,66
TOPLAM	2	33,33	4 (n=6)	66,64

D. ZİYARETÇİLERİN ELDE TUTULMASI

1-Zemin çalışması (Standart görünümünden uzaklaşmak –kişiselleştirmek)	1	16,66	1	16,66
2- Fotoğraf (View Foto) ve (View Media) Video paylaşma (Zengin Medya Özelliklerini Kullanma)	1	16,66	1	16,66
3-Ürün ve/veya hizmetler hakkında yararlı ipuçlarının ayrıntılarının yer aldığı linkler vermek	1	16,66	1	16,66
4-Örgütün diğer sosyal medya hesaplarına verilen linkler (Facebook, Twitter, Youtube, blog vb.)	0		0	
5-Güncellenme (15 gün içinde)	1	16,66	1	16,66
6-İmza kampanyalarına yönlendirici verilen linkler	1	16,66	1	16,66
TOPLAM	5	83,33	5	83,33

E. ARAYÜZÜN KOLAYLIĞI

1-İlk sayfada bulunan önemli bilgiler	1	20	1	20
2-Örgütün çevrimdışı faaliyet geçmişi (anlar)	0	-	1 (n=2)	20
3-Örgütün dahil olduğu listeler	1	20	1 (n=8)	20
4-Diyalog alanlarında organizasyon yorumları	0	-	0	-
5-Görüntüleme ve kişiselleştirme uygulamaları	0	-	1	20
TOPLAM	2	40	4 (n=10)	80
GENEL TOPLAM	25	60,97	32	78,04

Tablo 6: Amnesty TR-UK Twitter Kullanımlarındaki Diyalojik Prensipere Yönelik Skorlar

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Örgütlerin genel görünümüne bakıldığında tüm sosyal medya platformlarında ulaşılan takipçi sayılarında Amnesty Türkiye, Amnesty İngiltere'nin çok büyük farklarla gerisinde kalmıştır. İletişim çıktılarına

bakıldığında Amnesty UK'nin TR hesabına göre yaklaşık iki kat daha fazla paylaşım yaptığı görülmüştür. Kullanıcı gönderi sayılarında ise çok yüksek bir fark olduğu ve ağ büyümesinde de skorların UK hesabının lehine olduğu gözlenmiştir.

Tematik kodlama sonucunda ulaşılan ilk tema tepki konuları olmuştur. Amnesty TR ve Amnesty UK hesaplarının her ikisi de hem yerel hem de uluslararası konulara yönelik çalışmalarıyla benzerlik göstermektedirler. Uluslararası aktivizm çağrılarında genel olarak ortak konuları işaret etmelerine karşılık Amnesty UK'nin daha geniş ölçekte çalışmalar yaptığı, daha fazla sayıda konu ve ülkeyi ele aldığı görülmüştür. Yerel tepki konuları paylaşımlarında Amnesty TR'nin, Haksız Tutuklamalar (Gazeteciler, Akademisyenler), Protestolar Sırasında Uygulanan Şiddet, Cezasız Kalan Suçlar, Adaletsiz Uygulamalar, LGBT Bireylere Yapılan Ayrımcılık olarak siyasi düşünce ve fikir özgürlüklerine yönelik olarak ortaya çıkan haksız tutuklamalara, eylem yapma hakkına olan müdahale ve yapılan ayrımcılıklara tepki gösterirken; Amnesty UK'nin, Mültecilere Uygulanan Yasalar, Göçmen Çocuklara Uygulanan Yüksek Vergiler, LGBT Bireylere Yönelik Ayrımcılık, Kadın Ayrımcılığı ve Sınır dışı Edilmesinin Ardından Öldürülen Mülteciler konularıyla, mültecilere uygulanan usulsüz uygulamalar ve istenen yüksek vergiler sonucunda oluşan mağduriyetlere ve toplumsal cinsiyet rollerine yönelik yapılan ayrımcılığa dikkat çekecek paylaşımlarda bulunduğu görülmüştür.

İkinci tema olan Destek Konularında; yerel ve uluslararası imza kampanyaları dışında aktivizm amaçlı kurgulanan protesto yürüyüşleri ve çeşitli etkinliklerle konuların desteklendiği görülmüştür. Amnesty TR'nin yerel destek konularında özellikle LGBT Hakları adına çalışmalar yaptığı, bu bağlamda ODTU LGBT yürüyüşü ve Hobini uçur etkinliği ile çevrimdışı aktivizm çalışmaları da yaptığı görülmüştür. Cumartesi Annelerine ve Tutuklu Gazetecilere yönelik yaptığı paylaşımların yanı sıra siyasilerle görüşmek adına çağrılarda bulunduğu ve cezaevinde yatmakta olan tutuklu gazetecilerin mektuplarına sıklıkla yer verdiği görülmüştür. Uluslararası aktivist çağrılarda İranlı kadın aktivistler başta olmak üzere çeşitli paylaşımlarında Amnesty UK ile yine ortak hareket etmesine karşılık paylaşım çeşitliliği ve sıklığı bakımından Amnesty UK'nin gerisinde kaldığı görülmüştür. Amnesty UK'nin ise yerel destek konularında sıklıkla İngiltere'nin AB'de kalmasına yönelik özellikle gençlerin oy vermesi ve mültecilerle kaynaşma amacı taşıyan etkinliği olan Football Welcomes'a çağrıda bulunduğu görülmüştür. Okul Protestoları, Şiir yarışması ve Kirli Twitter kampanyası desteklediği diğer konular olmuştur.

Üçüncü tema olarak Vurgulanan Konularda; yerel ve uluslararası olarak ortak bir paydada incelenen kodların genel özelliği başta İnsan Hakları olmak üzere, kadın, LGBT, Gazeteci haklarının neler olduğu ve nasıl kullanılması gerektiği vurgulanırken düşünce özgürlüğü ve savaş mağdurlarına özellikle dikkat çekildiği gözlemlenmiştir. Amnesty UK ise özellikle her temada ilk sırayı alan mültecilere yönelik olarak geliştirdiği etkinlik olan Football Welcomes Projesinin vurgulandığı, etkinliğin içeriği ve destek veren ünlülerin paylaşımlarının vurgulandıkları görülmüştür. En fazla vurgulanan konularda ikinci sırayı mülteci çocuklara uygulanan vatandaşlık ücretlerinin yüksekliği almıştır. Uygulanan vergiler nedeniyle yaşanan mağduriyetler ve bu mağduriyeti yaşayan çocuklarla yapılan röportajları içeren videolarla içerikleri besleyerek durumun önemini vurgulamayı amaçladığı görülmüştür. Amnesty TR ile ortak olarak savaş mağdurları, kadın ve LGBT hakları ile düşünce özgürlüğü vurgulanan diğer konular olmuştur.

Dördüncü ve son tema duyurular teması olmuştur. Duyurular temasında Amnesty TR'nin tutuklu gazetecilerden gelen her yeni mektubu birkaç kere duyurduğu bunun yanı sıra savaş bölgelerine yönelik raporları ve uluslararası haberlerde yer alan insan hakları ihlaline yönelik konuları takipçilerine ilettiği görülmüştür. Tutuklu kadın hakları savunucuları ve gazetecilerin davalarını takip ederek, her türlü değişikliği ya da alınan kararı yeni medyanın anımsalılık avantajını kullanarak duyurduğu görülmüştür. Yaptırım isteklerini, başarılı aktivist çalışmalarını ve örgüt etkinliklerini duyurmaya yönelik duyuruları takiben aktivist olmaya özendirme, etkinliklere davet ve önemli günlere yönelik duyurularda bulunduğu görülmüştür. Amnesty UK'nin örgüte dair etkinlikler, yarışma, panel ve sergilerin duyurulmasının yanısıra dünyadan haberleri sıklıkla paylaştığı görülmüştür. Bu bağlamda içeriklerini yerel ve uluslararası gazetelerden sıklıkla besleyen Amnesty UK'ye karşılık Amnesty TR'nin sadece bir kere gazete haberi paylaştığı gözlemlenmiştir. Amnesty UK'nin yaptığı duyurular sırasıyla mülteci haklarındaki değişiklikler, Dava takipleri, zafer hikayeleri, kültürel haberler ve önemli günler olmuştur. İncelenen süre zarfında Amnesty UK örgüt blog sayfasına ve The Guardian gazetesinin web sitesinde gerçekleşen bir canlı yayına katılma yönelik çağrıda bulunmuştur.

Araştırma sorusu 4 için, Halkla İlişkiler Modelini saptamaya ve paylaşılan konuları belirlemeye yönelik frekans sayımı yapılmıştır. Frekans sayıları belirlenirken her bir tweet için sadece bir kodlama yapılmıştır. Birden fazla kodu içerdiği düşünülen tweetlerde etki derecelerine bakılmış, ağırlıklı olarak vurgulanan yönüyle değer verilmiştir. Frekans ve yüzde değerleri belirlenen hesaplardan Amnesty TR'nin paylaşım davranışları belirgin bir şekilde Tek yönlü iletişim modelinin kullanımını işaret etmektedir. Paylaşım içerikleri; etkinlikleri, protesto ya da imza kampanyalarını duyurma olarak şekillenmiş ve çift yönlü iletişime dair olan takipçi katılımı ve geri beslemeyi harekete geçirme işlevlerinin uzağında kalmıştır. Bu yönüyle Lovejoy, Waters ve Saxton (2012)'in "Engaging Stakeholders Through Twitter: How Nonprofit Organizations are Getting More Out of 140 Characters or Less" çalışmasında saptadığı, Alemdar, Elgün ve Maden (2018)'in "Türkiye'deki Kadın Sivil Toplum kuruluşlarının Twitter Kullanımına Yönelik Bir Araştırma" çalışmasında benzer sonuçlara ulaşarak sivil toplum kuruluşlarının çoğunluğunun, geleneksel yöntemleri yeni bir teknoloji ile yaymaya çalıştıkları önermesi, Amnesty TR için de benzer özellik göstermiştir. Amnesty TR paylaşımlarının %77,86'ını tek yönlü iletişim modelini kullanırken, sadece %22,13'ünde çift yönlü iletişime yönelik paylaşımında bulunmuştur. Çift yönlü iletişim skorunda imza kampanyalarına yönelik yaptığı paylaşımlar 2 yönlü asimetrik modelde skor almasında etkili olmuş, 2 yönlü simetrik modele ilişkin kodlamayı sağlayacak @reply fonksiyonu gözlenememiştir. Bu bağlamda Amnesty TR'nin herhangi bir kullanıcıyla olumlu ya da olumsuz etkileşime girdiğine rastlanmamıştır.

Amnesty UK ise, %43,80 oranında sergilenen tek yönlü iletişim biçimine karşılık, %56,19 oranında çift yönlü iletişime yönelik paylaşımında bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu skorla sivil toplum kuruluşlarının genel içerik paylaşımı davranışlarının dışında yer alan Amnesty UK'nin @reply fonksiyonunu yeterli düzeyde kullanmadığı için simetrik iletişimi tam olarak sağlayamadığını, fakat çift yönlü asimetrik modele yönelik yüksek sayıda paylaşımında bulunarak halkla ilişkilerin çift yönlü iletişim modellerinde hareket ettiği gözlemlenmiştir.

Araştırma sorusu 5 için, örgütlerin Twitter hesaplarının diyalojik prensipler bağlamında karşılaştırılması sonucunda toplam skora bakıldığında Amnesty TR'nin %60,97 oranına karşılık Amnesty UK'nin

%78,04 oranında karşıladığı görülmüştür. Bu bağlamda beş prensipten en düşük puanların Tekrar Ziyaretlerinin arttırılmasından, en yüksek skorların ise Enformasyonun İşe Yararlılığı prensibinden alındığı görülmüştür. En yüksek puanın enformasyonun işe yararlığı prensibinden alınmasında prensibe ait olan maddelerin genellikle sık güncellenmesine gerek duyulmayan temel işlevlerden oluşmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Amnesty Türkiye'nin, beş prensibin tamamında Amnesty İngiltere'nin gerisinde kaldığı görülmektedir. Diyalojik prensiplerden belki de en önemlisi görülen diyalojsal döngü prensibini Amnesty TR %50 oranında, Amnesty UK ise %70 oranında karşılamıştır. Bu anlamda araştırma sorusu 4'e karşılık alınan sonuçlarla diyalojsal döngü skorlarının tutarlı olduğu söylenebilir fakat iki örgütün de diyalojsal ilkeler skorlarına rağmen kullanıcıların sorularına ya da eleştirilerine cevap vermedikleri görülmüştür. Amnesty İngiltere'nin yüksek retweet ve beğeni skorlarına karşılık Amnesty Türkiye'nin etkileşiminin oldukça yetersiz kaldığı söylemek doğru olacaktır. Takip edilen tarihlerde UK hesabının gündemi takip ederek toplumu ilgilendiren güncel olayları hesabına taşırken, TR hesabının çocuk istismarı, kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz gibi çok önemli, temelinde insan hakları ihlalini barındıran olaylara karşı kayıtsız kaldığı gözlemlenmiştir. Genel olarak Türkiye'deki diğer tüm STK'ların da benzer tavırlar sergilediği, bu tutumun dijital aktivist olmanın koşutu olarak görülen toplumsal olaylara dikkat çekme misyonunu sınırlı bir çerçevede yaptıkları, dijital medyanın hızına ve takipçilerin ilişki beklentisine yetişemedikleri gözlenmiştir.

Türkiye'nin en fazla takipçi sayısına sahip aktivist gruplarından biri olan Amnesty Türkiye'nin iletişimin işlerliği bakımından ortak amaçla hareket ettiği Amnesty İngiltere'nin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda genel olarak Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının iletişimlerinde geleneksel medya ekolünün dışına çıkarak kullanıcılarıyla daha fazla temasta bulunma ve çatışmaları kendi lehine çevirme çabasına imkân tanıyacak iletişim stratejilerini belirlemeleri gerekmektedir. Aynı örgütün iki ayrı şube kolu arasında bulunan takipçi sayısındaki belirgin farkın nedeni olarak Türkiye hesabının Twitter iletişimini tek yönlü kullanması gösterilebilir. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının çoğunluğunun, geleneksel yöntemleri yeni bir teknoloji ile yayma çabaları doğrultusunda kullandıkları sosyal medya kaynaklarından istenen verimin alınamayışına neden olmaktadır. Dengesiz bir iletişimi beraberinde getiren tek yönlü iletişim şekli, ilişki kurulması, ortak amaçlar doğrultusunda hareket edecek kitlelerin yaratılması bakımından yeni medyanın avantajlarını kullanmayışlarının yaptıkları çalışmaların aktivizme ne kadar hizmet ettiğini tartışmalı hale getirmektedir.

Diyalojsal iletişime önem vererek, takipçilerin ne istediklerini, nasıl katkıda bulunabileceklerini ve en önemlisi de çok daha fazla desteğe nasıl ulaşabilecekleri konusunda örgütlerin gerekli gözlemleri yaparak, etkileşime geçmeye olanak tanıyacak ortamların yaratılması birincil amaç olmalıdır. Bu amaçla takipçileri yorum yazmaya, öneri sunmaya ve olaylara ortak olmaya teşvik edecek paylaşım içeriklerinin oluşturulması, bu bağlamda örgütlerin olumlu geri dönüşlerini pekiştirmek, olumsuzları ise lehine çevirmek adına tartışmaya ve etkileşime girmekten çekinmeyen bir tutum geliştirmeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Aktivizm (2020). <http://www.tdk.gov.tr> adresinden 02.04.2019 tarihinde alındı.

Alemdar, M. Y., Elgün, A. ve Maden, D. (2018). Türkiye'deki Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Twitter Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. *Bilge Kagan 1. International Science Congress*, 251-261.

Atabek, G. Ş. ve Atabek, Ü. (2007). *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik, Göstergebilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aziz, A. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Beverly, J. A. (2013). Public relations models and dialogic communication in the twitterverse: an analysis of how colleges and universities are engaging their publics through Twitter (*Unpublished doctoral dissertation*). The University of Southern Mississippi, School of Communication, Mississippi, USA.

Bortree, D. S. ve Seltzer, T. (2009). Dialogic Strategies and Outcomes: An Analysis of Anvironmental Advocacy Groups' Facebook profiles. *Public Relations Review*, 317-319.

Cılızoğlu, G. Y. ve Çetinkaya, A. (2018). Zaman ve mekandan bağımsız katılım; örgütlü yurttaştan dijital bireye: Change.org örneği. *International Journal of Human Sciences*, 15(4), 2458-9489.

Doğru, Y. B. ve Doğru, S. (2017). İki Yönlü Simetrik Model Bağlamında Üniversitelerin Facebook Kullanım Analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 344-360.

Gençer, Y. (2015). Sosyal Medya Ağlarında Örgütlenme: Dijital Aktivizmin Toplumsal Dönüşüme Yansımaları. *E-journal of Intermedia*, 2(2), 2149-3669.

Grunig, J. E. ve Huang, Y. H. (2000). *Public relations as relationship management: A Relational Approach to The Study and Practice of Public Relations*. In J. A. Ledingham ve S. D. Bruning (Eds.), Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 23-53.

Grunig, J. E. ve Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Kalafatoğlu, Ş. T. (2015). Toplumsal Hareketler ve Politik Oluşumlar Bağlamında Yeni Medya Aracılığıyla Politik Aktivizm. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 1309-9302.

Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 1, 131-157.

Kent, M. L. ve Taylor, M. (1998). Building Dialogic Relationships Through the World Wide Web. *Public Relations Review*, 24(3), 321-334.

Kent, M. L. ve Taylor, M. (2002). Toward a Dialogic Theory of Public Relations. *Public Relations Review*, 28, 21-37.

Köseoğlu, Ö. ve Köker, N. E. (2014). Türk Üniversiteleri Twitter'ı Diyalogsal İletişim Açısından Nasıl Kullanıyor: Beş Türk Üniversitesi Üzerine Bir İçerik Analizi. *Global Media Journal: TR Edition*, 4(8), 213-239.

Lovejoy, K., Waters, R. ve Saxton, D.G. (2012). Engaging Stakeholders Through Twitter: How Nonprofit Organizations are Getting More Out of 140 Characters or Less. *Public Relations Review*, 8(2), 313-318.

Özdemir, B. ve Yamanoğlu, M. A. (2010). Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları Web Sitelerinin Diyalojik İletişim Kapasiteleri Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 3-36.

- Rybalko, S. ve Seltzer, T. (2010). Dialogic communication in 140 characters or less: How Fortune 500 companies engage stakeholders using Twitter. *Public Relations Review*, 36, 336-341.
- Seo, H., Kim, J. ve Yang, S.U. (2009). Global activism and new media: A study of transnational NGOs' online public relations. *Public Relations Review*, 35, 123-126.
- Sivitanides, M. ve Shah, V. (2011). The Era of Digital Activism. *Conference for Information Systems Applied Research*, 1842.
- Taylor, M., Kent, M. L. ve White, W. J. (2001). How activist organizations are using the internet to build relationships. *Public Relations Review*, 27(3), 263-284.
- Topak, S. T. (2014). Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Medya Bağlamında "Renkli Devrimler" ve "Arap Baharı" Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(3), 233-254.
- Waters, R. D. ve Jamal, J. Y. (2011). Tweet, tweet, tweet: A content analysis of nonprofit organizations' Twitter updates. *Public Relations Review*, 37(3), 321-324.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Turkey: Seçkin Yayıncılık.